T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

OSMANLI'DA MİSYONERLİĞİN MİMARİYE YANSIMALARI: TANZİMAT SONRASI MERKEZİ TÜRKİYE MİSYONU KAPSAMINDA MİSYONER VE GAYRİMÜSLİM OKULLARI

DOKTORA TEZİ

Servet ÖZKAN

Enstitü Anabilim Dalı : Sanat Tarihi

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Gülsen TEZCAN KAYA

HAZİRAN - 2021

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

OSMANLI’DA MİSYONERLİĞİN MİMARİYE YANSIMALARI: TANZİMAT SONRASI MERKEZİ TÜRKİYE MİSYONU KAPSAMINDA MİSYONER VE GAYRİMÜSLİM OKULLARI

DOKTORA TEZİ

Servet ÖZKAN

Enstitü Anabilim Dalı : Sanat Tarihi

“Bu tez sınavı 22/06/2021 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Dr. Öğr. Üyesi Gülsen TEZCAN KAYA	Başarılı
Doç. Dr. Erkan ATAK	Başarılı
Doç. Dr. A. Pelin ŞAHİN TEKİNALP	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi A. Mehmet AVUNDUK	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi A. Vefa ÇOBANOĞLU	Başarılı

	T.C.	
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	**Servet ÖZKAN**
Öğrenci Numarası	:	**1660D30100**
Enstitü Anabilim Dalı	:	**Sanat Tarihi**
Enstitü Bilim Dalı	:	**Sanat Tarihi**
Programı	:	☐ YÜKSEK LİSANS ☑ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	**Osmanlı'da Misyonerliğin Mimariye Yansımaları: Tanzimat Sonrası Merkezi Türkiye Misyonu Kapsamında Misyoner ve Gayrimüslim Okulları**
Benzerlik Oranı	:	**%3**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

☐ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulalma Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

....../....../20.....
İmza

☐ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulalma Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımca yapılmış olup, yeniden değerlendirlilmek üzere ....@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

....../....../20.....
İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Dr. Öğr. Üyesi Gülsen TEZCAN KAYA

Tarih: 07.06.2021

İmza:

☐ KABUL EDİLMİŞTİR

☐ REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Tarih boyunca dünya üzerindeki birçok toplum, misyonerlik faaliyetleri ile karşı karşıya kalmıştır. Özellikle 19. yüzyılda bu faaliyetlerin hız kazanmasında, büyük dünya devletlerinin siyasî hedefleri önemli bir rol oynamıştır. Bir toplumu, kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmenin en önemli ayağını oluşturan eğitim ise misyonerlikten bağımsız olarak düşünülmemiştir. 19. yüzyılda modern ve Batılı bir devlet olma yolunda ilerleyen Osmanlı, misyoner çalışmaları için önemli bir noktada olmuştur. Amerikan, Fransız, İngiliz, Alman ve İtalyan misyonerleri, yüzyıl boyunca Osmanlı topraklarının farklı bölgelerinde eğitim kurumları inşa etmiştir. Bu çalışmaların odak noktasındaki Osmanlı gayrimüslimleri de kendi cemaatleri ve misyonerler desteği ile hızlı bir okullaşma faaliyeti gerçekleştirmiştir.

Osmanlı topraklarındaki misyoner çalışmaları, özellikle tarih alanındaki pek çok araştırmacının ilgisini cezbetmiştir. Misyonerler ve misyonerlerin kurduğu okullar, gayrimüslim cemaatler ile misyonerler arasındaki ilişkiler sıklıkla araştırılan konular olmuştur. Fakat okullar hakkında mimarlık ve sanat tarihi alanında yapılmış incelemelerin oldukça sınırlı olması, bu tez çalışmasının ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur. Araştırma, Türkiye'nin güneydoğusu ile Akdeniz'in doğusunu içine alan bölge dâhilindeki (Mersin, Adana, Osmaniye, Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Kilis, Hatay) yabancı eğitim kurumları ve gayrimüslim cemaat okullarını kapsamış ve bu bölgedeki okullar sanat tarihi disiplini çerçevesinde incelenmiştir. Anadolu'nun kısmi bir bölümünün araştırıldığı bu çalışmada, okulların mimari özellikleri bölge dışındaki okullar ile mukayese edilmiştir.

Tez çalışması için eğitim kurumlarının yerinde incelenmesi ve belgelenmesi, tarihi verilerden hareketle değerlendirilmesi, zorlu ve önemli bir süreci beraberinde getirmiştir. Zaman zaman karşılaşılan güçlükler çalışma hızını etkilemiş olsa da motivasyon kaynağı kişilerin destekleri, araştırma için teşvik edici bir faktör olmuştur. Bu çalışmanın arka planında, yardım ve destekleri için teşekkürü borç bildiğim pek çok kişi bulunmaktadır. Öncelikle içtenliği ile her daim motive eden ve kıymetli fikirleri ile yön veren danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Gülsen TEZCAN KAYA'ya, çalışmama önemli katkılar sağlayan Sayın hocalarım Doç. Dr. Erkan ATAK ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AVUNDUK'a teşekkürlerimi sunmak isterim. Yine çalışma boyunca desteklerini hissettiğim sayın hocalarım Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU'ya ve Dr. Öğr. Üyesi F. Mine

TEMİZ'e müteşekkirim. Misyoner okulları çalışmam konusunda ilham veren sevgili arkadaşım Övgü GARBİOĞLU'na, arazi çalışmaları ve Osmanlı belgelerini çevirme konusunda çok büyük yardımlarını gördüğüm değerli arkadaşım Arş. Gör. Dr. Müge ÇİFTYÜREK ve eşi Selim ÇİFTYÜREK'e, Öğr. Gör. Mehmet PINAR'a, kaynaklar konusunda sürekli yardımcı olan Doç. Dr. Sacit UĞUZ ve Arş. Gör. Dr. Emre KOLAY'a teşekkür ederim. Plan ve projelere ulaşmam konusunda kolaylık sağlayan Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay ve Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüklerine, Kahramanmaraş ve Gaziantep KUDEB birimi çalışanlarına, ilgili okul müdürlüklerine, valilik ve belediyelere çalışmaya yaptıkları katkılardan dolayı minnettarım.

Son olarak, tez araştırmam boyunca yükümü hafifleten ve desteklerini esirgemeyen değerli ÇAYAN ve ÖZKAN aileme, çalışmamı geliştirmem ve tamamlamam için manevi desteğini her zaman hissettiğim kıymetli eşim Doç. Dr. Hüseyin ÖZKAN'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Şahin ve Eşref dedelerime ithafen…

Servet ÖZKAN
22/06/2021

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

A.B.C.F.M.	: American Board/ The American Board of Commissioners for Foreign Missions
ABD.	: Amerika Birleşik Devletleri
BEO.	: Bab-ı Ali Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başkanlık Osmanlı Arşivleri
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DH. EUM.	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye
DH. İD.	: Dâhiliye İdare
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
ICANAS.	: İnternational Congress of Asian and North African Studies
İ. MF.	: İrade-i Maarif
İ. AZN.	: İrade Adliye ve Mezahib
M.	: Miladi
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ŞD.	: Şura-yı Devlet
TİMAD.	: Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi
TOD.	: Tarih Okulu Dergisi
TÜBAR.	: Türklük Bilimi Araştırmaları
USA.	: United States of America/Amerika Birleşik Devletleri
Y.	: Yıl
Y.A. RES.	: Yıldız Tasnifi Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y. PRK. MF	: Yıldız Perakende Evrakı Maarif Nezareti Maruzatı

ÇİZİM LİSTESİ

RESİM LİSTESİ

TABLO LİSTESİ

HARİTA LİSTESİ

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans		**Doktora**	X
Tezin Başlığı: Osmanlı'da Misyonerliğin Mimariye Yansımaları: Tanzimat Sonrası Merkezi Türkiye Misyonu Kapsamında Misyoner ve Gayrimüslim Okulları			
Tezin Yazarı: Servet ÖZKAN		**Danışman:** Dr. Öğr. Üyesi Gülsen TEZCAN KAYA	
Kabul Tarihi: 22.06.2021		**Sayfa Sayısı:** xxv (ön kısım)+378 (tez)	
Anabilim Dalı: Sanat Tarihi			

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilanı sonrasında gayrimüslim cemaatlere kendi okullarını açabilme izni verilmiştir. Bu düzenleme, aynı zamanda yabancı devletlerin Osmanlı topraklarında eğitim kurumu açmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin kendi modern okullarını hızla kurumsal hale getirememesi, yabancı okulların yaygınlaşmasının ve bu okullarda yürütülen misyonerlik çalışmalarının önünü açmıştır. 19. yüzyılda ön plana çıkan Protestan Amerikan misyonerleri, Anadolu'yu Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu ve Merkezi Türkiye Misyonu olarak üç farklı misyon bölgesine ayırmıştır. Bu tez çalışmasının ana konusunu oluşturan Merkezi Türkiye Misyonu; Mersin, Adana, Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Osmaniye, Kilis ve Hatay illerini kapsamaktadır. Bu bölge dâhilinde büyük dünya devletleri tarafından kurulmuş eğitim kurumları sanat ve mimarlık tarihi kapsamında ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ayrıca gayrimüslim cemaatler, bu konudan bağımsız düşünülemeyeceği için bölge dâhilindeki gayrimüslim okulları da çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu araştırmada, Merkezi Türkiye Misyon alanında kurulan misyoner ve gayrimüslim cemaat okulları, çalışma alanı dışındaki okullarla mukayese edilerek değerlendirilmiştir. Okulların konum ve mimari bakımdan bazı ortak özelliklere ve farklılıklara sahip olduğu belirlenmiştir. Yabancı devletlerin, kendi ülkelerindeki mimari anlayışı Anadolu'da devam ettirdiği ve bunun yanı sıra okul tasarımında bazı yerel unsurlara da yer verdiği tespit edilmiştir. Misyoner ve gayrimüslim okullarının sanat ve mimarlık tarihi disipliniyle incelendiği bu çalışmanın, literatüre önemli ve özgün katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Misyonerlik, Eğitim, Merkezi Türkiye Misyonu, Amerikan Board.

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree		**Ph.D.**	X

Title of Thesis: Reflections of Missionary in the Ottoman Empire on Architecture: Missionary and Non-Muslim Schools within the Scope of the Post-Tanzimat Central Turkey Mission

Author of Thesis: Servet ÖZKAN **Supervisor:** Asst. Prof. Dr. Gülsen TEZCAN KAYA

Accepted Date: 22.06.2021 **Number of Pages:** xxv (pre text)+ 378 (main body)

Department: Art History

After the declaration of Tanzimat and Reform Edicts in Ottoman Empire, non-Muslim communities were allowed to open their schools. This arrangement also enabled foreign states to open educational institutions in Ottoman lands. The failure of the Ottomans to rapidly institutionalize its own modern schools paved the way for the spread of foreign schools and the missionary work carried out in these schools. Protestant American missionaries, who came to the fore in the 19th century, divided Anatolia into three different mission regions as Western, Eastern and Central Turkey. Central Turkey Mission, constitutes the main subject of this thesis, covers the provinces of Mersin, Adana, Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Osmaniye, Kilis and Hatay. Educational institutions established by the great world states within this region have been examined within the scope of art and architecture history. Also, since non-Muslim communities cannot be considered independently of this issue, minority schools within the region are included in study. In this research, missionary and non-Muslim community schools established in the Central Turkey area were evaluated by comparing them with the schools outside the study area. The schools had been determined some common features and differences in terms of location and architecture. It has been determined that foreign states have continued the architectural understanding of their own countries in Anatolia and also included some local elements in the school design. It is thought that this study, examines missionary and non-Muslim schools with the discipline of art and architectural history, will make important and original contributions to the literature.

Keywords: Tanzimat, Missionary, Education, Central Turkey Mission, American Board.

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluş yıllarından itibaren birçok farklı kültür, dil, din ve mezhepten insanı bünyesinde barındıran çok uluslu bir toplum yapısına sahip olmuştur. Bu toplum yapısı içinde Müslüman ve gayrimüslimlerin kendi ibadet alanları ve eğitim kurumları ayrı ayrı inşa olmuş ve kendi inanç sistemine göre eğitim vermiştir. Genellikle bir kilise ya da hahamhanenin yakınında konumlanan ve dini eğitim veren gayrimüslim okulları, cemaatlere ait teşkilatlara bağlı olarak kendileri tarafından yönetilmiştir.

İmparatorluğun duraklama ve gerileme dönemlerine girmesi, toprak kayıplarının artması ve Batılı devletlerin baskıları, Osmanlı Devleti'nde birtakım değişimleri beraberinde getirmiştir. 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı ve 18 Şubat 1856'da Islahat Fermanı ilan edilerek Osmanlı vatandaşı olan herkesin kanun önünde eşit haklara sahip olması, can ve mal güvenliğinin sağlanması, her cemaatin kendi milli dilinde eğitim yapabilmek için okul açmasına izin verilmesi gibi yeni düzenlemeler getirilmiştir. Gayrimüslim cemaatlere eğitim alanında verilen haklar, yabancı devletlerin eğitim vermek amacı ile Osmanlı ülkesinde okullar açmasının ve içişlerine karışmasının önünü açmıştır. Amerika, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi dünya devletleri, kendi bünyesinde bulunan misyoner örgütlerini Osmanlı topraklarına göndermiş ve Osmanlı'nın 19. Yüzyılı, yoğun misyonerlik faaliyetlerine sahne olmuştur. Bu faaliyetler, eğitim alanında yeni düzeni ve kurumsallaşmayı da beraberinde getirmiş ve özellikle gayrimüslim cemaatin eğitimi konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır.

Bu araştırmanın konusu, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat dönemi sonrasında açılmış belirli bir bölge dâhilindeki misyoner ve gayrimüslim cemaat okullarının sanat ve mimarlık tarihi açısından incelenmesi, irdelenmesi, çağdaşı olan örnekler ile karşılaştırılması ve değerlendirilmesidir.

Araştırmanın Önemi

Osmanlı Devleti'nde misyonerlik çalışmaları, misyonerler ve misyonerlerin açtığı kurumlar hakkında özellikle tarih disiplininde pek çok araştırma yapılmıştır. Ancak, misyonerlerin açtıkları eğitim kurumlarının Sanat Tarihi araştırma yöntemleri ile ele alındığı sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Özellikle tez çalışmasının konusunu

oluşturan Mersin, Adana, Osmaniye, Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Kilise ve Hatay'daki misyoner ve gayrimüslim okullarının detaylı olarak araştırıldığı ve Sanat Tarihi disiplini ile değerlendirildiği herhangi bir çalışma tespit edilmemiştir. Bahsi geçen bölgedeki eğitim kurumlarının ayrıntılı olarak incelendiği bu çalışma, literatürde bu alandaki eksikliğe sağlayacağı katkı ile önem taşımaktadır.

Araştırmanın Amacı

Osmanlı topraklarında yabancıların açtığı okullara dini kuruluşlar öncülük etmiş, Katoliklerin koruyuculuğunu Fransa ve Avusturya, Protestanlarınkini Amerika ve İngiltere, Ortodokslarınkini ise Rusya üstlenmiştir. Osmanlı'da misyonerlik faaliyetleri yürüten en eski ve köklü devlet Fransa'dır. Osmanlı ile yakın ilişkileri sonucunda, 16. yüzyılda Fransa'ya daimî Büyükelçilik ve Konsolosluk açma izni verilmiş ve zamanla İstanbul'da Katolik misyonerlerin öncülük ettiği eğitim kurumları inşa edilmiştir. İngiltere ve Amerika ile kurulan ilişkiler de Osmanlı topraklarında misyonerlik çalışmalarının hızla artmasına neden olmuştur. Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilişkiler diğer devletlere göre oldukça geç bir zamana denk gelmesine karşın, 19. yüzyıldaki bu faaliyetlere Almanya da katılmıştır. Bu ülkeler içinde 19. yüzyıl boyunca hızla faaliyete geçen ve kısa sürede ilerleyen devlet ise Amerika Birleşik Devletleri'dir. Osmanlı ülkesinde Amerika adına çalışmalar yürüten birkaç kurum olmakla birlikte bunlara öncülük eden, ilk çalışmaları yapan ve neredeyse ülkenin tamamında faaliyette bulunan kuruluş, 1810'da Boston'da kurulan Amerikan Board'dır (The American Board of Comissioners for Foreign Missions-ABCFM). 1820'de Osmanlı topraklarına ulaşan Board misyonerleri, başlangıçtan itibaren çeşitli misyon bölgeleri oluşturmuş ve faaliyetlerini de buna göre şekillendirmiştir. Trabzon'dan Mersin'e kadar çekilen hattın batısında kalan alan *Batı Türkiye Misyonu*, Sivas'ın güneyinden Mersin ve Halep'e (Halep dâhil) çekilen doğrular içinde kalan alan *Merkezi Türkiye Misyonu* adını almış ve bu iki bölgenin doğusundaki alan ise *Doğu Türkiye Misyonu* olarak belirlenmiştir.

Tez çalışma sahasının belirlenmesinde Amerikan Board'ın misyon bölgeleri önemli rol oynamıştır. Zira Mersin, Adana, Osmaniye, Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Kilis ve Hatay illerindeki eğitim kurumlarının ele alındığı bu çalışmada, bölgenin tam olarak anlaşılabilmesi ve tanımlanabilmesi için Board'ın *Merkezi Türkiye Misyonu* tanımını kullanmak gerekli olmuştur. Bu kapsamda, bölge dâhilinde Amerika ve diğer dünya

devletleri tarafından açılan okullar araştırmanın konusunu oluşturmuş, Osmanlı gayrimüslimlerinin eğitim alanında bahsi geçen devletlerce desteklenmesi nedeniyle gayrimüslim okulları da araştırma kapsamına alınmıştır.

Bu çalışmada, *Merkezi Türkiye Misyonu* bölgesinde yer alan Mersin, Adana, Osmaniye, Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Kilis ve Hatay'da yabancı devletlerin misyonerlik faaliyetleri doğrultusunda açılan eğitim kurumları ve gayrimüslim cemaat okullarının tarihi verilerden yararlanarak araştırılması, mimari olarak incelenmesi ve sanat tarihi disiplini ile değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Osmanlı döneminde Tanzimat sonrası misyonerler ve gayrimüslimler tarafından açılmış eğitim kurumlarının daha iyi anlaşılması ve literatürdeki eksikliğin giderilmesi hedeflenmiştir.

Araştırma Yöntemi

Bu araştırma, Osmanlı döneminde yürütülen misyonerlik faaliyetleri ile yakından ilişkili olan eğitim kurumlarının bölgesel bir çalışmasıdır. Bu nedenle öncelikli olarak *Merkezi Türkiye Misyonu* içine dâhil olan Türkiye'deki okulların tespit edilmesi için çeşitli kaynaklardan faydalanılmıştır. Çalışma bölgesi için literatürde adı geçen okulların listesi çıkarıldıktan sonra Adana, Mersin, Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Osmaniye ve Kilis illerindeki okulların günümüzde mevcut olup olmadığı yerinde yapılan ön araştırmalar ile tespit edilmiştir.

Günümüze ulaşan okulların belgelenmesi için Türkiye Cumhuriyeti İl Milli Eğitim Müdürlükleri, İl Kaymakamlıkları, İl ve İlçe Belediyeleri, Okul Müdürlükleri gibi resmî kurumlardan izinler alınmış ve okulların yerinde fotoğraf çekimleri gerçekleştirilmiştir. Pek çok okulun halen bu işlevini sürdürdüğü, bir kısmının ise başka bir resmi kurum olarak kullanıldığı görülmüştür. Okulların hemen hepsinin fotoğraf ile belgeleme çalışması gerçekleşmiştir. Ancak, Gaziantep St. Joseph Erkek Okulu'nun restorasyon çalışmalarının devam etmesi, Kahramanmaraş Alman Yetimhanesi'nin ise özel mülkiyette olması ve izin alınamaması sebebiyle iç mekan çekimleri yapılamamıştır. Ayrıca, Kahramanmaraş Amerikan Ruhban Okulu (İngiliz Yetimhanesi) günümüzde askerî kışla sınırları içerisinde yer alması nedeniyle incelenememiş ve fotoğraf çekimleri gerçekleştirilememiştir. Bu eğitim kurumlarının iç mekân düzeni ile ilgili fotoğraflara ilgili Bölge Koruma Kurulu arşivlerinden ya da yapı hakkında bilgi veren çalışmalardan ulaşılmıştır.

Tespit ve belgelemeleri yapılan okulların plan ve projelerine ulaşmak için T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı izni ile Adana, Gaziantep, Şanlıurfa ve Hatay Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlükleri'nde araştırmalar yapılmış ve gerekli dokümanlar elde edilmiştir. Tez çalışması dâhilindeki okulların planları için adı geçen Koruma Kurullarında bulunan projelerden yararlanılmış ve yapıların kat planları tekrar işlenerek kullanılmıştır. Kurullarda plan ve projeleri bulunmayan yapıların ise yerinde krokileri alınarak dijital ortamda (AutoCAD) çizimleri yapılmıştır. Hem kurullarda projesi bulunmayan hem de yerinde detaylı inceleme izni alınamayan Kahramanmaraş Alman Yetimhanesi ve Kahramanmaraş Amerikan Ruhban Okulu'nun ise plan çizimine yer verilememiştir.

Alan/saha çalışmalarının tamamlanmasının ardından konuyla ilgili bilimsel yayınlar ve kaynaklar araştırılmıştır. Bunun için Ankara Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu, İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi ve Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi kütüphanelerinde konu dâhilinde hazırlanmış kaynaklara ulaşılmıştır. Ayrıca, dijital ortamda yayınlanmış kitap, makale, tez ve çeşitli belgeler de kaynak arşivine eklenmiştir.

Araştırmada Yararlanılan Kaynaklar

Tez araştırmasının birincil kaynakları arasında arşiv çalışmaları gelmektedir. Bu çalışmaya dâhil olan bölgedeki eğitim kurumları hakkında Başkanlık Osmanlı Arşivlerinde araştırmalar yapılmış ve gerekli dökümanlar elde edilmiştir. Okulların birçoğunun belge ve planları, Osmanlı Arşivlerinden temin edilerek tez içerisinde sunulmuştur. Yabancı devletlerin milli arşivlerine erişim konusunda ise bir takım zorluklar ile karşılaşılmıştır. Türkiye'de bulunan Amerikan arşivlerinin fiziksel erişime kapalı olması ve araştırmaya izin verilmemesi, ayrıca dış bağlantı gerçekleştirilememesi nedeniyle diğer ülkelerin arşivlerine ulaşım sağlanamaması karşılaşılan önemli zorluklardır.

Osmanlı topraklarında misyonerlik çalışmaları gerçekleştiren misyonerlerin anıları ve hazırladıkları bültenler bu konuda birinci derecede öneme sahip diğer kaynaklardır. Cyrus Hamlin, Clarence D. Ussher, Grace H. Knapp, James L. Barton, Cuthbert G. Young, S. C. Barlett, Van Lennep gibi bazı misyonerlerin anıları, misyonerlerin faaliyetleri konusunda önemli bilgiler sunmaktadır. Tez çalışmasında, özellikle Amerikan

misyonerlerinin hazırladıkları bültenlerden yararlanılarak okulların tarihi ve ders içerikleri ile ilgili detaylı bilgi edinilmiştir. Ayrıca, Samuel S. Cox gibi bazı diplomatların hazırladıkları eserlerden de faydalanılmış ve Osmanlı coğrafyasındaki Hristiyanlık çalışmaları hakkında bilgi alınarak, dönemin üst düzey kişilerinin de bu konuda önemli rol oynadığı anlaşılmıştır. Vital Cuinet, Lucy M. Garnett ve William John Childs gibi 19. yüzyıl Osmanlı toplumu ve bazı okullar hakkında bilgi sunan kişilerin çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Misyoner, misyonerlik ve Osmanlı İmparatorluğu'nda misyonerlik çalışmaları üzerine Türkiye'de pek çok bilimsel yayın yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak, bu çalışmaların çoğunlukla tarih disiplininde ele alındığı tespit edilmiştir. Araştırmaların başında Uygur Kocabaşoğlu'nun *Kendi Belgeleri Işığında Anadolu'daki Amerika* adlı çalışması gelmektedir. Bu yayın, Osmanlı topraklarında Amerikalı misyonerlerin yürüttüğü çalışmalar ve okullar hakkında tarihi bilgiler veren önemli bir kaynaktır. Süleyman Büyükkarcı'nın *Türkiye'de Amerikan Okulları*, Şamil Mutlu'nun *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, Adnan Şişman'ın *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri* adlı çalışmalar Osmanlı'da faaliyet gösteren yabancı kuruluşların yılları ve nerelerde bulunduğu konusunda yine tarih alanında yazılmış kaynakları oluşturmaktadır. Gülbadi Alan'ın *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları* adlı çalışması ise diğer kaynaklara göre daha detaylı olup, Board ve Osmanlı arşiv belgelerine göre Osmanlı Devleti'ndeki okulların sayılarını karşılaştırmalı olarak vermektedir. Aynı yazarın *Merzifon Amerikan Koleji ve Anadolu'daki Etkileri* de bu alanda yazılmış önemli bir kaynaktır. İdris Yücel'in *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri (1880-1934)* konulu çalışması ise Amerikan misyonerlerinin Osmanlı ülkesindeki faaliyetleri kapsamındaki hastaneleri ele almaktadır.

Misyonerler ve gayrimüslimler konusuyla ilgili yukarda verilen kaynaklar dışında Hidayet Vahapoğlu, İlknur Polat Haydaroğlu, Remzi Kılıç, Şerife Yorulmaz, Ekrem Aksoy, Necmettin Tozlu, Tülün Taş, Ayşe Aksu, Kenan Ziya Taş, Seçil Akgün, Ersoy Taşdemirci, Ekrem Aksoy ve Selçuk Uygun tarafından hazırlanmış bilimsel makaleler de bu tez çalışmasına yardımcı olan tarih alanındaki öncü araştırmalardandır. Ayrıca, misyoner ve misyonerlik faaliyetleri konusunda yapılmış tezler bu konuda yardımcı olan diğer kaynaklar arasında bulunmaktadır. İdris Yücel'in *Kendi Belgeleri Işığında*

Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması, Tülün Taş'ın *19. Yüzyılda Anadolu'da Katolik Misyonerlerin Eğitim Alanındaki Faaliyetleri*, Ahmet Uçar'ın *Amerikan Misyonerleri'nin Türkiye'deki Faaliyetleri (1818-1930)*, Mikail Kolutek'in *Fransa'nın Doğu Akdeniz Havzası'ndaki Misyonerlik Faaliyetleri*, Mehmet Ali Doğan'ın *American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) and "Nominal Christians": Elias Riggs (1810-1901) and American Missionary Activities in the Ottoman Empire* ve Ebru Esenkal'ın *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar* konulu tezler Anadolu'daki misyonerlik faaliyetleri hakkında önemli bilgiler içeren tarih alanındaki çalışmalardır.

Tülay Dinçel'in *XIX. Yüzyıl'da İzmir'deki Rum Okulları*, Muhsin Önal'ın *Amerikan Board Kayıtlarına Göre Protestan Misyonerlerin Bursa ve Çevresindeki Faaliyetleri (1833-1883)*, Cenk Demir'in *Kayseri, Nevşehir, Niğde Üçgeninde Amerikan Board'un Eğitim Faaliyetleri*, Hasan Özsoy'un *Kayseri'de Amerikan Misyoner Faaliyetleri ve Talas Amerikan Koleji* ve Erkan Erdik'in *II. Abdülhamit Döneminde Kurulan Misyoner Okullarından İzmir İtalyan Mektebi* adlı tezler ise Batı Türkiye Misyonu kapsamındaki faaliyetler hakkında bilgi veren tarih alanındaki diğer kaynaklardır.

Bu tez konusunu oluşturan Merkezi Türkiye Misyonu kapsamındaki faaliyetler hakkında da yine tarih alanında çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bunlar arasında Semra Kızkın'ın *19. Yüzyılda Ayıntap'ta Misyonerlik Faaliyetleri ve Kurulan Müesseseler (Eğitim ve Sağlık)*, Alper Küçükdurmaz'ın *Çukurova-Haçin'de (Saimbeyli) Misyonerlik Faaliyetleri (1850-1920)*, Mahmut Toydemir'in *1820'den Cumhuriyetin İlanına Kadar Antep'te Misyoner Faaliyetleri*, Mustafa Çabuk'un *1875-1925 Yılları Arasında Adana, Antakya, Antep, Maraş ve Mersin Bölgelerinde Misyonerlik Faaliyetleri ve Ermeni Olayları* ve Faruk Taşkın'ın *Amerikan Misyoner Okullarından "Merkez Türkiye Koleji" (1876-1924)* adlı tezler ilgili önemli çalışmalardır.

Tarih araştırmalarının dışında eğitim bilimleri, felsefe, sosyoloji ve din alanlarında konu dâhilinde yapılmış araştırmalar bulunmaktadır. Jermen Kantarcıoğlu'nun *Örgüt Kültürü İle Örgütsel Sinizmin İlişkisi: Ermeni Azınlık Okulları* adlı çalışma eğitim bilimleri alanında, Mustafa Cintosun'un *Misyonerlik ve Harput'taki Amerikan Misyoner Okulları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma* konulu tezi felsefe alanında, Serdar Ay'ın *Misyonerlik ve Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri* ve Mehmet Dere'nin *Türkiye'de Azınlık Okulları* konulu tez çalışmaları sosyal bilgiler alanında, Ayşe Aksu'nun *Amerikalı Misyonerlerin*

Osmanlı Anadolusu'ndaki Eğitim Faaliyetleri (1820-1900) ve Bunun Osmanlı Toplum Yapısına Etkileri konulu doktora tezi din alanındaki çalışmalara örnek teşkil etmektedir.
Bu tez çalışmasının konusu ile ilgili mimarlık alanında yapılmış yüksek lisans ve doktora tezleri de bulunmaktadır. Hakan Çiftçi, Aynur Acaralıoğlu, Can Sözbir, Murat Demirli, Burçin Yaşar, Bahadır Bozdağ, Ayşegül Nebioğlu ve Tuğçe Kıvrak tarafından hazırlanan tezler bazı gayrimüslim cemaatlerine ait okulların koruma sorunları ve restorasyonunu ele alan mimarlık alanındaki çalışmalardır. Pınar Erkan'ın *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul/Kadıköy ve Üsküdar'daki Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları* adlı yüksek lisans tezi ile *Tanzimat'tan Cumhuriyete Galata-Şişli Güzergâhındaki Gayrimüslim Cemaat Okulları* konulu doktora tezleri, yine mimarlık alanında gayrimüslim okulları üzerine yapılmış araştırmalar olup, bu konuda yol gösterici rol oynamaktadır. Zübeyde Gözde Kutlu'nun *19. Yüzyıldan Günümüze İstanbul'da Fransız Okul Yapıları* başlıklı doktora tezi, İstanbul dâhilindeki Fransız eğitim kurumlarının mimarlık disiplini ile incelendiği çalışmalara örnek oluşturmaktadır.
Tez çalışmasının konusu olan bölge dâhilinde Sanat Tarihi ve Mimarlık alanlarında hazırlanan bazı tezlerde, kimi okullar hakkında bilgilere rastlanabilmiştir. Elif Ceylan Erol'un *Şanlıurfa'da Geç Osmanlı Dönemi Kamu Yapıları (Mektepler ve Hastaneler),* Berrak Yüce'nin *Osmanlı Son Dönemi İle Erken Cumhuriyet Dönemi Arasında Gaziantep'te Mimari Dokunun Değişimi (1839-1950),* Neslihan Çakmak'ın *Osmanlı'dan Cumhuriye'e Kahramanmaraş'ın Değişen Mimari Çehresi* ve Övgü Garbioğlu'nun *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hatay'da Kamu Yapıları* başlıklı tezleri, bahsi geçen illerdeki bazı gayrimüslim ve misyoner eğitim kurumları hakkında bilgi vermekle birlikte, okulların kamu yapıları ya da kent mimari dokusu çerçevesinde değerlendirildiği örnekleri teşkil eder. Selin Çoruh trafından hazırlanan *The Latin Catholic Church Settlement In Mersin During The Late Ottoman Period* başlıklı tez ise Mersin Latin Katolik Kilisesi yapı kompleksinin mimarlık disiplini ile incelendiği bir çalışmadır. Yakın zamanda Rahşan Toptaş tarafından hazırlanan *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) İdadi Yapıları (Türkiye Örnekleriyle)* başlıklı doktora tezi ise II. Abdülhamid döneminde bütün Türkiye dâhilindeki Osmanlı ve yabancı devlet idadi binalarını konu edinen kapsamlı bir çalışmadır. Merkezi Türkiye Misyonu bölgesindeki bazı eğitim kurumlarını da içeren bu çalışmada, önemli bazı eksiklikler ve yanlış yorumların olduğu tarafımızca tespit edilmiştir.

Araştırmanın konusunu oluşturan bölgedeki (Merkezi Türkiye Misyonu) yabancı ve gayrimüslim cemaat eğitim kurumlarının toplu olarak incelendiği ve sanat tarihi disiplini ile değerlendirildiği herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Araştırmaların ağırlıklı olarak tarih ya da diğer alanlarda yapılmış olması, bölgedeki eğitim kurumlarını sanat tarihi disipliniyle genel olarak değerlendiren herhangi bir araştırmanın olmaması bu konudaki eksikliği göstermektedir. Osmanlı arşiv belgeleri, literatür kaynakları, misyoner bültenleri ve anılarından faydalanılarak misyoner ve gayrimüslim cemaatlerin Osmanlı topraklarında inşa ettikleri okullar hakkında önemli tespitler yapılan bu çalışmanın, Türkiye'de bu alanda yapılmış farklı bir araştırma olduğu ve sanat tarihi disiplininde konu ile ilgili yapılacak çalışmalara örnek teşkil edeceği düşünülmektedir.

BÖLÜM 1: OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERNLEŞME ÇALIŞMALARI

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk modernleşme çalışmalarının genellikle Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilanı sonrasında başladığı kabul edilmektedir. Ancak, İmparatorluğun tarih sürecinde Avrupa ile siyasî ve ticari bir takım ilişkilerde bulunduğu göz önüne alındığında, modernleşmenin aniden gerçekleşmediği açıktır. Bu nedenle, Osmanlının yenileşme hareketlerini sadece Tanzimat ile sınırlandırmamak gerekir (Ortaylı 2000: 13).

18. yüzyılda büyük bir değişim içine giren Batı, din, bilim ve birey kavramları üzerinde detaylı olarak düşünmeye ve zihniyet yapısı olarak değişimeye başlamıştır. Aslında, bu dönemde Osmanlı ve tüm dünya normal yaşayışına devam ederken, Batı toplumu devamlığı değiştirmiş ve aydınlanma yaşamıştır. Dolayısıyla bütün dünya gibi Osmanlı da bu değişimin bir parçası olmuş ve buna ayak uydurmaya gayret göstermiştir (Eldem 1999: 195,197).

Osmanlı Devleti'nde ilk Batılılaşma çalışmaları, aslında devletin gerilemeye başlaması ile ortaya çıkmıştır. Batı karşısında kesin kayıpların belgesi olan Karlofça Antlaşması (1699) sonrasında çareler aranmaya başlanmış ve Batı'nın üstünlüğünün kabul edilmesi, Osmanlı'da yenilikleri zorunlu kılmıştır (Okay 1999: 195). Laik devletler hukukuna göre hazırlanan bu anlaşmaya göre Osmanlı Devleti ticaret, kara ve deniz trafiği ile dış ilişkilerde devletlerarası kanunlara ve diplomasi kurallarına uyma kararı almıştır (Ortaylı 2000: 90).

Osmanlı, 18. yüzyıl başlarından itibaren Avrupa ile çok yakın ilişkilerde bulunmaya başlamıştır. Pasarofça Anlaşması'ndan (1718) sonra, dış ülkelere gönderilen elçilerin sayıları eskiye oranla hızlı bir şekilde artmıştır. Paris, Viyana, Varşova, Lehistan ve Rusya'ya gönderilen elçiler, sadece siyasî ve iktisadî görüşmelerde bulunmamış, aynı zamanda diplomasi, kültür, sanat, ekonomik ve teknolojik güç konularında bilgiler almıştır (Yalçınkaya 2002: 485). Avrupa'ya giden elçiler arasında en dikkat çeken ve Osmanlı'nın aydınlanmasında büyük etkisi olan kişi Mehmet Çelebi Efendi'dir. 1720-1721 yıllarında Fransa'da bulunan Mehmet Çelebi'nin gözlemleri, İstanbul'da pek çok değişimi başlatmış, Fransa'dan dönmesi ise matbaacılığın kurulmasında ve gelişmesinde önmeli bir rol oynamıştır (Tuncer 1987: 131). Mehmet Çelebi Efendi ve oğlu Mehmed Said, Osmanlı ülkesine matbaayı ilk getiren kişiler olmuş ve 1727'de III. Ahmed'in

fermanı ile Türkçe kitap basan matbaa kurulmuştur (Aktepe 1989: 37). Matbaanın kuruluşu, Osmanlı Devleti'nin aydınlanmasında ve dünyayı tanımaya başlamasında oldukça etkili bir adım olmuştur. Ayrıca, bu dönemde çeşitli dillerden bilimsel ve kültürel eserlerin çevirisi yapılarak Türkçe lügat kullanımı yaygın hale getirilmeye çalışılmıştır (Yalçınkaya 2002: 486- 487).

Mehmed Çelebi'nin Fransa seyahati, III. Ahmed'in saltanat yıllarına denk gelen Lâle Devri'nde (1718-1730) Batılılaşma hareketlerini başlatmış, İstanbul'da hayat tarzı da büyük oranda değişime uğramıştır (Aktepe 1989: 37). Paris'ten getirtilen birçok bahçe ve saray planları ile resimler, Osmanlı için birer ilham kaynağı olmuş ve Kâğıthane bölgesinde devlet mensuplarına ait köşkler, Has Bahçe'yi içeren yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Sultan III. Ahmed'in daimi olarak konaklaması için Kâğıthane'de inşa edilen Sadabad Sarayı, park ve su oyunlarını içeren düzenlemesiyle Mehmed Çelebi'nin Fransa'da gördüğü Versailles, Marly ve Fontainebleau saray ve park betimlemeleri referans alınarak yapılmıştır. Devletin yaşam biçimini değiştiren Lale Devri (1718-1730) Osmanlı sanat hayatına da yenilikler getirmiştir. Devrin sembolü olan çiçeğe olan tutku sanata da yön vermiş, saraydaki III. Ahmed Yemiş Odası çiçekli buketler ve meyve tabaklı tasvirlerle bezenmiştir. Dönemin mimari eserlerinde Avrupai bezeme unsurlarına yer verilmiş, ancak yapıların plan ve kütlesel tasarımında değişiklik olmadığı görülmüştür (Eyice 1981: 167-168; Batur 1985: 1040, 1042).

Meydanların çeşmelerle süslenmeye başlandığı Lale Devri sanat anlayışı, tamamıyla bir Batılılaşma ortaya koymasa da daha modern bir üslup içerisindeki değişimi yansıtmaktadır. Dönemin önemli eserlerinden Şehzadebaşı İbrahim Paşa Külliyesi (1720) ve III. Ahmed Çeşmesi (1728), devre özgü buketli vazolar ve meyve tabaklı tasvirler ile bezenmiştir. I. Mahmud dönemi çeşmelerinde de karşılaşılan bu bezeme unsurları, Osmanlı sanatında önceden beri var olan ve Lale Devri'nden itibaren natüralist bir özellik kazanan süslemelerdir (Arel 1975: 40, 42, 43).

Batıya duyulan ilginin her alana yayılmaya başladığı Lale Devri, Avrupai tarzda çeşitli eşyaların da Osmanlı topraklarına girmesini sağlamıştır. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Fransız elçi Comte de Bonnac aracılığıyla Fransa'dan sipariş ettiği halı, kumaş, silah, saat, dürbün, mikroskop, gözlük, gravür, balmumundan bir insan anatomisi modeli ve çeşitli ziynet eşyaları, Osmanlı için oldukça yeni olmakla birlikte Batı merakının somut örneklerini oluşturmuştur (Kaçar 1998:70). Bu dönemde, Osmanlı zengin

kesiminde de bir takım değişimlerin kaçınılmaz olduğu görülmüştür. Avrupai kılık-kıyafetler ile resim ve tablo gibi çeşitli eşyaların kullanımı, Batı siyasî ve kültürel yaşamına olan ilgi, Osmanlı zengin zümresinde aydın bir kesim oluşturmuştur (Yalçınkaya 2002: 486).

Osmanlı 18. yüzyılı, bir taraftan sosyo-kültürel anlamda Batı ile etkileşim içindeyken, diğer yandan askerî sahada başarısızlıkların üstesinden gelme çabaları ile geçmiştir. Bu nedenle, kayıpların önlenmesi ve gerilemenin durdurulabilmesi için gerekli görülen yenilikler askerî düzenlemelere odaklanmıştır. Askerî alandaki başarısızlıklar ve teknolojik alandaki eksiklikler, devleti reformlara yönlendirmiştir (Eldem 1999: 197). Bu nedenle I. Mahmut (1730-1754), III. Mustafa (1757-1774) ve I. Abdülhamit (1774-1789) dönemlerinde, orduyu yeniden güçlendirmek için bir takım değişimler başlamıştır (Bozkurt 1996: 40). Patrona Halil İsyanı (1730) sonrasında tahttan indirilen III. Ahmet'in yerine I. Mahmut geçmiş ve bu olay Osmanlı siyasî hayatında önemli bir dönemi başlatmıştır. Önce Fransız generali Comte de Bonneval (sonradan Humbaracı Ahmet Paşa adını aldı) Osmanlı ordusunun iyileşmesi için 1735'te Humbaracılar Ocağı'nı kurmuştur. Ayrıca, Üsküdar Ayazma Sarayı'nda kurulan Ulufeli Humbaracılar Ocağı ile Osmanlı'da ilk defa Avrupa usulü askerî eğitim dönemine geçilmiştir (İhsanoğlu 1999: 278). Başarılı ve çağdaş bir topçu ocağı için gerekli modern mühendis okulu "Hendesehane" kurulmuş, Fransa ve Avusturya askerî disiplinine göre teşkilatlandırılmıştır. Askerlerin kıyafetleri bile klasik Osmanlı askerlerinden farklılık göstermiştir. Humbaracı Ocağı'ndakiler düzenli aylığa bağlanmış ve bu ocak modern Batılı anlayıştaki Osmanlı kurumunun ilk örneğini teşkil etmiştir (Yalçınkaya 2002: 490).

III. Mustafa döneminde modern askerî eğitime devam edilmiş, Fransız subayı Baron de Tott İstanbul'dayken "Topçu Mektebi" ve "Hendese Odası" kurulmuştur. Ayrıca, tersane yakınlarındaki bir mektepte topçulara kısa dönemler halinde yeni teknikler öğretilmiştir (İhsanoğlu 1999: 279). Baron de Tott'un askerî alanda yaptığı çalışmaların I. Abdülhamid döneminde sonuçlarını vermesi ile ıslahatlar daha geniş çaplı olarak yapılmaya başlanmıştır. Sultan, savaşlar için gerekli askerî eğitim ve teknik donanım konusunda önceki padişahları geçmiştir (Yalçınkaya 2002: 501).

Dünya tarihi ve Osmanlı Devleti için önemli bir dönüm noktası olan Fransız İhtilali (1789) sonrasında, Batılı tarzda eğitim anlayışı ve kurumsallaşma büyük bir hız

kazanmıştır (Kunt 2000: 67). Özellikle III. Selim döneminde (1789-1807) artan bu çalışmalar, Nizam-ı Cedid (Yeni Düzen) adı verilen yeni bir ordunun kurulmasının önünü açmıştır (Shaw 2002: 614). Bu dönemde denizci, topçu, humbaracı ve lağımcı gibi alanlarda yapılan ıslahatlarda oldukça önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Başta Fransa olmak üzere diğer Avrupa devletlerinden pek çok uzman, mühendis, teknik eleman, usta ve işçi getirilmiştir (Yalçınkaya 2002: 632). Mühendishane-i Berri Hümayun (Topçu Okulu) kanunnamesi (1806) ile askerî okullarda geometri, cebir ve coğrafya dersleri yaygınlaştırılmış, dersliklerde yazı tahtası kullanımı, öğrencilerin sıralarda oturması, öğretilen bilgileri pekiştirmek amacı ile uygulamaların yapılması gibi yeni teknikler eğitim sistemine entegre edilmiştir (İhsanoğlu 1999: 286; Tekeli-İlkin 1999: 45). Ayrıca Mühendishane-i Berri Hümayun'da, ilk kez yabancı ressamlar tarafından doğa gözlemlerine dayalı resim dersleri verilmiştir (Kılıç 1995: 85-86).

Dönemin diplomatik reformları ve Batıda ilk elçiliklerin kurulması ile Avrupa dillerini, bilimini, toplum ve kültür hayatını öğrenmeye başlayan aydınlar ortaya çıkmıştır. Bu kişiler Avrupa'dan dönüşte diplomasi alanında devlete önemli katkılar sağlayarak, Batıya dönük aydın bürokrat tipinin ilk örnekleri olmuşlardır (Akyılmaz 2002: 665-666). III. Selim'in Batılılaşma alanında yaptığı çalışmalar, Avrupa'dan yenilikçi ve aydın fikirlerin Osmanlı'ya gelişini hızlandırmış ve yeni reformlara öncülük etmiştir (Akyılmaz 2002: 667). Batı devriminden ve fikirlerinden etkilenen kişilerin sayıca artması, daha sonraları Osmanlı için oldukça önemli reformları başlatan Tanzimat hareketinin ilk tohumlarını oluşturmuştur (Beşirli 1999: 142).

II. Mahmut döneminde de askerî alandaki yenilikler devam etmiştir. Sultan III. Selim döneminin en önemli askerî yapılarından olan ve daha sonra yıkılan Selimiye Kışlası bu dönemde yeniden inşa edilmiştir. İlk olarak ahşaptan inşa edilen yapı, 1828, 1842 ve 1853 yıllarında yenilenmiş ve çeşitli ilaveler yapılmıştır. Subay lojmanları, cami, hamam, dükkân, sıbyan mektebi, kütüphane ve matbaası bulunan kışla, kendi içinde ayrı bir site gibi düşünülmüş ve büyük ölçekli yapısıyla kent dokusu içine anıtsal bir yapı olarak dikkat çekmiştir (Batur 1985: 1045).

II. Mahmud döneminde modern askerî eğitim için doğa bilimleri, tıp ve matematik gibi bilim dalları Osmanlı kültür ve eğitim hayatına dâhil olmuş, bilim terimleri de Türkçeleşmiştir (Ortaylı 2000: 42). Ayrıca, yurtdışına ilk defa öğrenci gönderilmesi, yabancı dili iyi olanların ödüllendirilmesi, Mühendishane, Harbiye ve Tıphane gibi

okullarda eğitim dilinin Fransızca olması fikri gibi pek çok yenilik ön plana çıkmıştır (Beydilli 2003: 355). Dönemin ğitim anlayışı, devletin memur ihtiyacını karşılamaya yönelik bir düzenleme gösteriştir. Sivil memur yetiştirmek için Mekteb-i Maarif-i Adliyye (ilkokul derecesinde), Tıp Mektebi (yükseköğrenim) ve Mekteb-i Harbiye (yükseköğrenim) okulları açılmış, ancak düzenli bir eğitim anlayışına geçilememiştir (Ortaylı 2000: 45).

Osmanlının II. Mahmud dönemi, sosyal ve kültürel anlamda yeniliklerin devam ettiği bir süreç olmuştur. İlk gazete olan Takvim-i Vekayi'nin çıkarılması ile ulaşım ve haberleşmede önemli bir adım atılmıştır. Düzenli nüfus sayımlarının yapılması, tımar sisteminin kaldırılması, duvarlara padişahın portresinin asılması ve Avrupa protükolünün uygulanmaya başlanması bu dönemin önemli yenilikleridir (Karagöz 1995: 194). Bu gelişmeler önemli başarılar sağlamış olmasına rağmen kesintiye uğramış ve yenileşme hareketlerinin devamlılığı II. Mahmut'un saltanatının son yıllarından itibaren ancak hayata geçirilmiştir (Saydam 2002: 782).

Osmanlı'nın askerî alanda yaptığı reformlar, Batı bilim ve eğitim sisteminin topluma yerleşmesine katkıda bulunmuştur. Sivil bürokratlar ve medrese üyelerinin öncülüğünde gerçekleşen yenilikler (Ortaylı 2000: 135) sadece askerî alanla sınırlı kalmamış, Sultan Abdülmecid döneminden itibaren toplum yapısını düzenleyen yeni reformlar gerçekleştirilmiştir. Tanzimat Fermanı (1839), Islahat Fermanı (1856) ve 1876 Anayasası gibi devletin siyasetini değiştirerek daha iyi bir adalet, kanunlar önünde eşitlik ve ekonomik gelişimi garanti eden reformlar hayata geçirilmiştir (Quataert 2004: 889).

Osmanlının Batıya açılması ve daha modern bir devlet haline gelmesinde, Tanzimat ve Islahat Fermenlarının ilanı önemli bir yer tutmaktadır. Devletin bu dönemde yaptığı reformların eğitime olan etkisini anlayabilmek için fermanların Osmanlı toplumuna ne gibi yenilikler getirdiğine bakmak yerinde olacaktır.

1.1. Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı Toplumuna ve Eğitim Sistemine Etkileri

Osmanlı Devleti'nin özellikle 18. yüzyıldan itibaren Batı ile daha yakın temasta bulunması, elçilerin gönderilmesi ve daimi elçiliklerin kurulması, Batı kültürünün Osmanlı toplumunda yayılmaya başlamasını sağlamıştır. Avrupaya gönderilen elçilerin yaptıkları gözlemler, askerî, iktisadî ve kültürel hayata etki ederken, Osmanlı idarî ve hukuki sisteminde gerekli olan yeni düzenlemelerin habercisi olmuştur.

Çağdaşı olan diğer devletlerin bir kısmından daha geç bir döneme denk gelse de Osmanlı 19. yy. ortalarına doğru hukukun üstünlüğüne dayalı bir devlet düzeni girişiminde bulunmuştur (Tanör 1985: 10). Bunun en önemli adımı, Osmanlı'da Tanzimat adıyla bilinen ve Gülhane-i Hattı Humayun (1839) olarak da anılan fermanın ilan edilmesi olmuş ve ferman 1876 yılına kadar devam eden bir dönemi başlatmıştır (Eryılmaz 2017: 97).

Tanzimatı kısaca; Osmanlı'da meşruti bir yönetimin kurulmasına, Müslüman ve gayrimüslim cemaatlerin birbirine yakınlaşmasına zemin hazırlamak için yapılan bir ıslahat çalışması olarak tanımlamak mümkündür (Eren 2007: 12). Bu kavram, Türk siyasî, idarî, iktisadî ve toplumsal hayatında köklü bir değişimi başlatmış ve fermanın ilanından sonraki süreçte Osmanlı'nın bütün sistemleri bu durumdan dolaylı da olsa etkilenmiştir (Eryılmaz 2017: 97).

Tanzimat Fermanı'nın odak noktası kişisel haklar, kişi dokunulmazlığı ve güvenliği konuları olmuştur. Bu ferman kişisel özgürlük, can güvenliği, yasadışı sebeplerle kişinin suçlanmaması ve cezalandırılmaması vb. konuları ele almıştır. Ayrıca, din, dil ve mezhep ayrımına bakılmaksızın herkesin yasalar önünde eşit haklara sahip olduğu ilân edilmiştir (Tanör 1985: 15). Fermanda; vergilerin herkesin ekonomik durumuna göre alınarak düzenlenmesi gerektiği ve askerlik uygulamasının dört ya da beş yıl yapılmasının uygun olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, hiç kimsenin yargılanmadan ölüm hükmünün verilmemesi, herkesin malını mülkünü istediği gibi değerlendirebilmesi ve bu haklardan Müslim ve gayrimüslim cemaatin eşit olarak yararlanması (Akyıldız 2011: 3) gibi Osmanlı Devleti için oldukça yenilikçi hükümlere yer verilmiştir.

Tanzimat Fermanı, modern, eşit ve daha Batılı kanun ve hükümleri içeriyordu. Fakat yüzyıllardır İslam hukuki temellerine göre yönetilen Osmanlı, bu yeni hükümleri doğrudan sisteme uyarlayamamıştır. Bu nedenle Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra çıkan kanunlar; eski Osmanlı kanunları ve Avrupa'dan alınıp Osmanlı sistemine uyarlanan kanunlar olarak çeşitlilik göstermiştir. Batıdan alınan kanunların sisteme uyarlanabilmesi için ilk atılan adım, Osmanlı adli sisteminde bir takım yeniliklerdir. Başlangıçtan itibaren adli, hukuki, idarî ve mülki işlerden sorumlu olan kadılar, Tanzimat sonrasında adli işler dışındaki görevlerinden alınarak, sadece şer'i mahkemelerdeki işleri yürütmüşlerdir (Eren 2007: 75,76).

Ferman bütün Osmanlı topraklarında geçerli olmak üzere ilan edilmiş olmasına rağmen, hükümetinin bu reformları hayata geçirmeye hazırlıklı olamaması nedeniyle uygulama

zamana yayılmıştır (Eren 2007: 41). Fermanın ilk uygulamalarına merkeze yakın vilâyetlerden başlanmış ve bu nedenle Edirne, Bursa, İzmir, Ankara, Aydın, Konya ve Sivas gibi başkente yakın sayılabilecek ve kolaylıkla denetlenebilecek yerler tercih edilmiştir (Saydam 2002: 785; Akyıldız 2011: 3).

Dış kamuoyunda ferman farklı tepkilerle karşılanmış, İngiliz ve Fransız kamuoyu fermana olumlu bakarken, Avusturya ve Rusya eleştirmiştir. Avusturya, Başbakan Metternich'in ülkesinde aynı taleplerle karşılaşacağı endişesinden dolayı eleştirirken, Rusya fermanın iç ve dış siyasette Osmanlı'ya güç katacağı ve İngiltere ile Fransa'nın Osmanlı üzerindeki etkinliklerini arttıracağı kaygısını taşımıştır (Akyıldız 2011: 3). Fermanın ilan edilmesi ve sonraki süreçte Osmanlı Devleti'nin en büyük destekçisi Fransa olmuştur. Osmanlı yetkilileri, yapılan ıslahatlarda sürekli olarak Fransa'nın desteğini almış ve onu, başarının kaynağı olarak görmüştür (Imbert 2018: 153).

Tanzimat, Osmanlı için her alanda yenilik ve düzenlemenin görüldüğü bir dönemin başlangıcıdır. Bu dönemde, bürokratik teşkilat yapısında kadrolaşma büyümüş, idarî-malî-askerî yönden merkeziyetçilik artış göstermiştir. Tanzimat'ın ilk yıllarından itibaren mekteplerde okuyanlar, yetişkin kişiler olarak bürokraside görev almış ve kadrolaşmanın oturmaya başladığı bir sistem oluşmuştur (Ortaylı 2017: 300).

Osmanlı için Tanzimat, iktisadî olarak da bir takım gelişmelerin kapısını aralamıştır. Bu dönemde milli sanayi için gayret gösterilmiş, İstanbul, Bursa, Adana ve Tarsus gibi bazı kentlerde fabrikalar kurulmuştur. Batılı anlamda belediye anlayışı ve arşiv teşkilatı ortaya çıkmış, mali alanda oluşan açığı kapatmak için ilk kâğıt paralar basılmıştır (Eren 2007: 85,86,87; Akyıldız 2011: 4).

Osmanlı halkının yaşam ve kazanç güvenliğini güvenceye alan yenilikler ile başlayan Tanzimat devri, kanunlara göre davranan bir devlet olma hareketi ile kurumlara, eğitim anlayışına ve düşünce biçimine yansımıştır (Ortaylı 2000: 26). Bu dönemde Avrupa'yı gören, orada resmi görevlerde bulunan ya da eğitim alan aydınlar, Osmanlı topraklarına daha sık gelmeye başlayan yabancılar, ülkedeki misyoner ve gayrimüslim cemaatlere ait okullar bir takım etkilerle Osmanlı eğitim anlayışının modernleşmesine katkıda bulunmuştur (Akyüz 2019: 160).

Tanzimat Fermanı'nın ilanı bütün toplum yapısını etkilediği gibi gayrimüslimlerin yaşamına da önemli yenilikler getirmiştir. Buna göre, ruhani örgütlerin ve ruhani reislerin hükümet karşısındaki konumları değişmiş, bu durum Rum-Ortodoks kilisesinin diğer

cemaatler karşısındaki üstünlüğünü kaybetmesine sebep olmuştur. Laik unsurların güçlenmesi sonucu ruhani kesimin etkisi ortadan kalkmıştır. Bunun sonucu olarak kilise eğitimi gerilemiş ve vilayet yönetiminde gayrimüslim temsilciler temyiz divanlarında üye olarak yönetime katılmıştır (Ortaylı 2018: 37). Tanzimat öncesi dönemde, dini otoriteler ve vakıflar kanalıyla sağlanan gayrimüslim cemaat eğitiminin, yeni düzenlemelerle birlikte değiştiği görülmüştür (Açıkses 2007: 37). Bu cemaatlerin eğitim yapısındaki değişimi anlayabilmek için Tanzimat öncesinde nasıl bir düzenin olduğuna bakmak gereklidir.

Osmanlı gayrimüslim tebası, erken dönemlerden itibaren genellikle ibadet edilen yapının içinde veya hemen yakınında bulunan bir yapıda eğitim hayatını sürdürmüştür. Bu cemaatler içinde Rum Ortodoks Kilisesi diğerlerine göre daha imtiyazlı bir konumda olmuştur. Hem Balkanlarda hem de Suriye'de bulunan Ortodoksların tamamı, İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesine bağlılığını korumuştur. Eğitim ve din adamı yetiştirmek için İstanbul'un merkez konumunda olması ve taşrada herhangi bir ruhban okulunun bulunamaması nedeniyle başkent ile taşra arasında ayrılıklar yaşanmıştır. Bu durumun sonucunda taşradaki zengin kesim, Venedik'te eğitim imkânına sahip olmuş ve taşrada aydın bir topluluk meydana gelmiştir. Fakat patrikhaneyi destekleyen Fenerli tüccarların, bu aydın kesimin eğitimiyle ilgilenmemesi başkent ve taşradaki kopukluğu devam ettirmiştir (Faroqhi 1998: 77-79). Avrupalı bilim adamlarının metot ve yöntemlerini birebir öğrenme fırsatı bulan aydın Rum kesimi, onların da doğu geleneklerini ve teolojisini öğrenmelerini sağlamıştır. İlerleyen süreçte pek çok Rum İngiltere'de eğitim görme fırsatına kavuşmuş, yalnızca dil ya da din konusunda değil aynı zamanda edebiyat, astronomi, tıp, matematik ve fizik gibi bilim dallarında da kendilerini geliştirme imkânına erişmiştir (Kenanoğlu 2008: 185). 1803'te Fenerli Rumlar tarafından Kuruçeşme'de açılan okul, fakir Rum kesiminin eğitimi ile ilgilenmiş ve meslek sahibi kişilerin yetişmesini amaçlamıştır. Tıp, edebiyat, dil, matematik gibi alanlarda derslerin verildiği bu okul, laik içeriği dolayısıyla ruhban kesiminin tepkisi ile karşılaşmıştır (Tekeli-İlkin 1999: 34).

Osmanlı Ermeni cemaatinin ise İstanbul'un fethinden 18. yüzyıl sonuna kadar, okul niteliğine sahip bir eğitim kurumu vücuda getirmediği ve daha çok şahsi kişiler tarafından destek gören dini nitelikli bazı yapılar inşa ettiği görülmektedir. 15. yüzyılın başlarında Bitlis Amlorti Manastırında kurulan bir mektepte ilahiyatın yanı sıra mantık ve felsefe

derslerinin okutulduğu ve bu kurumun zamanla gelişerek Darülfünun adını aldığı öğrenilmektedir. Bununla beraber, 1719'da İstanbul'da Çocuk Terbiye Evi adında bir kurum ve 1790'da Kumkapı'da bir Ermeni Okulu olduğu bilgisi mevcuttur. Ancak, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Patrik Karabet'in isteği ile çeşitli okullar açılmaya başlandığı ve okulların ders içeriklerinin de gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır (Kenanoğlu 2008: 186-188). Eğitimdeki bu ilerleme, zamanla Moskova, Paris ve Tiflis'teki okullara öğrenci göndererek dil öğreniminin gelişmesini ve Ermeni toplumunda ilk eğitimin yaygınlaşmasını sağlamıştır (Tekeli-İlkin 1999:36).

Osmanlı toplumundaki Yahudi cemaati de diğerleri gibi dini içerikli bir eğitim anlayışına sahip olmuştur. 19. yüzyıla kadar, Hahamhane kontrolünde olan ve Sinagogların yanındaki bir okulda sunulan eğitim, Tevrat ve ilahi derslerini içermiştir. 19. yüzyılda ise değişen toplum yapısı ile birlikte diğer gayrimüslimler gibi Yahudiler de eğitim bir takım ilerlemeler kaydetmiştir. Şüphesiz ki yerli ve yabancı Yahudilerin eğitime verdiği destek bu ilerlemenin temelini oluşturmuştur. 1854'te Viyana'dan Rostschild'in verdiği destekle Hasköy'de açılan Eskuola, dini bir kurumun dışında açılan ilk Yahudi eğitim kurumu olarak faaliyete geçmesi ile dikkat çekmiştir (Arslan 2005: 291).

Görüldüğü gibi Tanzimat öncesindeki dönemde eğitim anlayışı din ile iç içe olmuş, fen ve sosyal bilimlere yönelik eğitim toplumda henüz yerleşmemiştir. Tanzimat Fermanın ilanı sonrasındaki dönemde ise hem Müslüman hem de gayrimüslimler için eğitim alanında yeni düzenlemelerin başladığı görülür. Bu dönem, Osmanlı coğrafyası için eğitim sisteminin dönüşümüne ve kurumsallaşmasına işaret eder. Hiyerarşik ve yenilikçe bir müfredata dayanan kademeli eğitim anlayışı, din eğitimini ikinci planda tutarak mesleki alanlarda gelişime olanak tanımıştır. Derslik ya da amfilerde, yaşlarına göre sınıflanan öğrencilere sunulan modern eğitim anlayışı, önceleri medrese, manastır veya Sinegoglarda verilen eğitimden ayrışmaya başlamıştır (Verdeil 2017: 23-24).

Modern eğitim çabaları geliştirilip, Batı örneklerine uygun okullar açılmasına karşın bu dönemde Osmanlı eski eğitim kurumlarına dokunulmadığı görülür (Uygun 2003: 109). Ulemayı karşısına almak istemeyen Tanzimat bürokratları, medreselerin ıslahı ile uğraşmamış, bunun yerine yeni kurumların önünü açarak medreselerin etkisini kırmaya çalışmıştır. Eğitimde ve hukukta yeni kurulan mekteplerle mevcut dinî kurumların birlikte var olması, eğitimde iki başlı bir yapı oluşmasına sebep olmuştur (Akyıldız 2011:

6). Tanzimat aydınları, Batılı ülkelerden geri kalma sebebini eğitim ve kültür kurumlarına bağlamış ve medreseleri ihtiyaca cevap vermeyen kurumlar olarak görmüştür. Bu nedenle yeni açılan kurumlarda, Batı tarzı okullardan mezun olan öğrenciler görev almış ve medreseliler ikinci plana atılmıştır (Saydam 2002: 798).

Tanzimat'ın ilanı sonrasında gayrimüslim cemaatlerin yeni hak ve hürriyetleri, okullar açmalarını kolaylaştırdığı gibi yabancı devletlerin de Osmanlı topraklarında eğitim kurumları inşa etmesinin önün açmıştır. Bu dönemde yabancı okul sayısının artma sebeplerinin başında, Osmanlı eğitim kurumlarının zayıflığı ve yetersizliği gelmiştir (Haydaroğlu 2002: 182). Osmanlı'da kamu eğitimi anlayışının henüz tamamen yerleşmemesi, modern ve laik eğitim düzeninin hızla kurumsallaştırılamaması bunu en önemli ekenidir (Ortaylı 1995: 193,194; Uygun 2003: 109,110). Bu dönemde devletin eğitim verme yetkisini yönetici memur ve asker yetiştirmekle sınırlandırmış olması, çeşitli dinî gurupları ve toplulukları kendi eğitimlerini alma yoluna itmiş ve toplumda özel okullar giderek yaygınlaşmıştır. Bunun sonucunda yabancı devlet ve gayrimüslim cemaat okullarının sayısı kısa sürede artmıştır (Uygun 2003: 109,110).

Tanzimat devri eğitim anlayışı oldukça çeşitli ve karmaşık bir yapı sergilemiştir. Bu devirde varlığını halen sürdüren medreseler, askerî okullar, Tanzimat döneminde açılan mektepler, gayrimüslim ve yabancı okulları eğitimin çok çeşitli bir oluşum göstermesine neden olmuştur (Akyüz 2019: 158). Bu çeşitlilik, eğitim alanında birliğin sağlanamamasına, düzensizliğin meydana gelmesine ve her okulda sürdürülen eğitimin farklı olmasına yol açmıştır (Uygun 2003: 109). Aynı zamanda bu okullarda farklı bilgi, düşünce, ideoloji ve dünya görüşüne sahip insanların yetişmesi, toplum yapısında zıtlıklar ve olumsuz sonuçlar doğurmuştur (Akyüz 2019: 158). Bu zıtlıkları ortadan kaldırmak ve toplumda birliği sağlamak için Osmanlı Devleti, kurulan idadi ve sultani mekteplerine gayrimüslim öğrencileri de kabul etmiştir (Ayhan 1992: 159). Tek bir Osmanlı milleti oluşturarak devleti yıkılmaktan ve dağılmaktan kurtarma isteğiyle yapılan yenilikler, devletin ömrünü uzatmayı amaçlamıştır. Fakat güvensiz bir ortamda uygulanmaya çalışılan politikalar, toplum yapısına yabancı olması nedeniyle başarı sağlayamamıştır (Demir 2011: 344).

Tanzimat döneminde eğitim alanında yapılan modernleşme çalışmaları, devletin kötüye gidişten kurtulması için gerekli görmüş olmasına karşın bu alanda da istenilen başarı elde edilememiştir (Akyüz 1992: 106). Modernleşmenin gerçekleştirilmesi için eski düzenin

temel kurumları ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. Ancak, yeni eğitim kurumlarının hızlı bir şekilde yaygın hale getirlememesi sonucunda otorite boşluğu oluşmuş, ulusal ve bölgesel ayaklanmalar meydana gelmiştir (Ortaylı 2000: 57).

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma ve daha modern bir devlet olma adına yaptığı yenilikler, 19. yüzyıl başlarında Tanzimat Fermanı'nın hayata geçirilmesi ile mümkün olmuştur. Devlet kademelerinde ve toplumun her alanında gerekli görülen reform hareketlerinin, bir takım ilerlemeler meydana getirdiği açıktır. Ancak, bu dönemde eğitim alanında yeterince başarı sağlanamaması, devletin ilerleyen zamanlarda yeni reformlar gerçekleştirmesini ve Islahat dönemini başlatmıştır. Tanzimatın bir devamı olarak kabul edilen bu dönemi ve getirdiği yenilikleri detaylı olarak incelemek gerekir.

1.2. Islahat Fermanı'nın Osmanlı Toplumuna ve Eğitim Sistemine Etkileri

Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı toplumuna getirdiği çeşitli hak ve hürriyetler, devletin modernleşmesi için önemli bir temel oluşturmuştur. Fakat Osmanlı vatandaşı Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında siyasî ve hukuki bazı farklılıklar olduğunu belirten Batılı devletlerin fermanı yeterli görmemesi, Osmanlı Devleti'ni daha köklü reformlara itmiştir (Gülsoy 1999: 185). Paris Konferansı (1856) öncesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya'ya karşı korumanın bedeli ve Avrupalı devletler ailesine kabulün bir şartı olarak Batılı devletlerin çeşitli istekleri olmuştur. Bu isteklerin esas konusu, gayrimüslim cemaatlere tanınacak hak ve hürriyetlerdir (Tanör 1985: 16). Tanzimat Fermanı'nın bir devamı olan bu ferman, Batılı güçlerin etkisi altında kabul edilmiş olmasıyla ondan ayrılmaktadır (Kılıçbay 1985: 151). Ferman, Birinci Meşrutiyet'in (1876) ilan edilmesine kadarki süreç içerisinde, Osmanlı iç ve dış politikasında önemli izler bırakmıştır (Eryılmaz 2017: 144).

Islahat Fermanı'nın esasları 1856 yılında Ali Paşa ile İngiliz ve Fransız elçileri arasında karara bağlanmıştır. Bu fermanın ana hedefi gayrimüslimlere eşitlik hakkı verilmesi, onların bütün devlet memurluklarına atanabilmesi, eyalet meclislerine girebilmesi ve mecliste temsil hakkı elde etmesi olmuştur (Tanör 1985: 16). Ferman, Tanzimat Fermanı'ndaki sözleri yerine getirmeye yönelik somut yenilikler ortaya koymuştur. Buna göre; bütçe yapılanması, bankaların kurulması, ekonomik kalkınma için Batı sermayesinin sağlanması ve karma mahkemelerin kurulması gibi konular ele alınmıştır (Berkes 2019: 216). Ayrıca, ağır cezaların kaldırılması, karma mahkemelerde

uygulanacak olan kanunların gayrimüslim cemaatlerin mezhep ayrıcalıkları göz önünde bulundurularak düzenlenmesi, bazı hukuki davalarda patrikhane ya da cemaat meclisinin yetkilerinin pekiştirilmesi, rüşvet ve yolsuzluğun önlenmesi gibi önemli maddeler de fermanda yer almıştır (Engelhardt 2017: 138). Bununla birlikte, Müslüman ve gayrimüslim eşitliği için cizyenin kaldırılması ve gayrimüslimlere askerlik şartı konusu gündeme getirilmiştir (Berkes 2019: 216). Kararda gayrimüslimlerin askerlikte miralaylığa ve idarede birinci dereceye kadar terfi edebileceği bildirilmiştir. Ancak bu karara en büyük tepki gayrimüslimlerden gelmiş, askerlik yapmak istemememeleri sebebiyle bazı bölgelerde ayaklanmalar başlamıştır. Bu nedenle, önce sınır boylarında yaşayan gayrimüslimler askerlikten muaf tutulmuş, daha sonra bu karar kaldırılmıştır (Gülsoy 1999: 185,186).

Islahat Fermanı ile birlikte Tanzimat Fermanı'nda kapalı olan bazı konular açığa çıkarılmış, daha karmaşık sorunları ele alması nedeniyle fazla eleştiriye uğramıştır (Berkes 2019:217). Fermanın hazırlanmasında rol alan Avrupalı devlet temsilcileri ise hükümlerden tam olarak memnun olmamıştır. Bu belgeyi istedikleri şekilde kullanabilmek amacıyla mücadele eden Britanya elçisi, dini özgürlüklerin sağlanmadığını ileri sürmüştür. Fransa elçisi ise Osmanlı'nın Batılılaşması için Fransız medeni kanununun referans alınması ve Fransız eğitim anlayışının kabul edilmesinin gerekliliğini savunmuştur (Berkes 2019:218). Islahat Fermanı'ndan bir hafta sonra toplanan Paris Kongresi'nde (1856), Osmanlı gayrimüslimlerinin geleceği ile ilgili görüşmeler başlamış ve Batılı devletler antlaşmada Islahat Fermanı'nın da özel bir madde olarak bulunmasını istemişlerdir (Gülsoy 1999: 185,186). Bu istekler sonucunda, Paris Antlaşması'nın 9. maddesinde Islahat Fermanı'na atıf yapılmıştır. Buna göre Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın içişlerine karışmayacağı belirtilse de içeriğin devletlere garanti edilmesi dolaylı yollardan müdahaleye yasallık kazandırmıştır (Saydam 2002: 787). Antlaşmadan sonraki süreçte fermanın hemen uygulamaya konulamaması, Batılı devletlerin 1859'da Osmanlı'ya ortak bir uyarıda bulunmasına ve her devletin Osmanlının içişlerine karışmaya başlamasına sebep olmuştur (Gülsoy 1999: 188). Aslında fermanda yer alan ilkeler, bir devletin iç politikasının, iç siyasetinin ve hukukunun bir parçasıyken, devletlerarası siyasetin mevzularından biri haline gelmiştir. Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın içişlerine devamlı müdahalesi, yapılacak reformların bazı engellerle karşılaşmasına sebep olmuştur (Saydam 2002: 787).

Islahat Fermanı'nda genel olarak can, mal, namus ve şeref dokunulmazlığı konuları yinelenmiş, gayrimüslim cemaatin dini ayrıcalıkları pekiştirilmiştir. Ayrıca, dini toplulukların kendi kendisini yönetmesine izin verilmiş, din ve mezhep konusunda özgürlük sağlanmıştır (Tanör 1985: 16). Bunun yanı sıra, gayrimüslim cemaatlerin herhangi bir izin almaksızın kiliseler inşa etmesine ve bunları tamir etmelerine müsaade edilmiştir (Gülsoy 1999: 186).

Tanzimat Fermanı'nda olduğu gibi Islahat Fermanı'nda da gayrimüslim cemaatlerin eğitimi konusunda önceden verilen hak ve hürriyetlere sınırlama getirilmemiş ve okullar inşa etmelerine izin verilmiştir (Açıkses 2007: 39; Berkes 2019: 2018). Ancak, eğitim işlerinin idaresi konusunda düzenli bir teşkilatlanmanın gerekliliği doğmuş ve bu nedenle 1845'te Meclis-i Maarif, iki yıl sonra da Mekâtib-i Umumiye Nezareti kurulmuştur (Saydam 2002: 789). Padişahın belirleyeceği üyelerden oluşan bu kurumda gayrimüslim üyeler de yer almıştır. Kurum üyeleri, gayrimüslim cemaatlere ait okulların eğitim şekli, teftiş edilmesi ve öğretmenlerinin seçimi gibi konularla görevlendirilmiştir (Akyüz 2019: 173).

Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı yükseköğretim kurumlarına alınan gayrimüslim öğrenciler için zamanla okul kontenjanları arttırılmış, bu dönemde laik bir eğitim gören gayrimüslim cemaat gençleri de devlet için önemli hizmetlerde bulunmuştur (Ortaylı 2019a: 238). Islahat Fermanı'na göre Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı vatandaşları yaş şartını ve özel sınavları geçmek kaydıyla mülki ve askerî okullarda eğitim alma hakkına sahip olmuştur. Askerlik görevi olmayan gayrimüslimler ise bu hususun dışında tutulmuş ve Harbiye Okulu'nda eğitim almamıştır (Engelhardt 2017: 225).

1868 yılında Mekteb-i Sultani yani bugün ki adıyla Galatasaray Lisesi'nin açılması, Osmanlı eğitim tarihi açısından önem arz etmiştir. Zira bütün Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı tebaası çocukların eğitim alması için açılan bu okulun ders programında; tabiat ilimleri, matematik, Osmanlı tarihi, Osmanlı ekonomisi, tarih, coğrafya, Türkçe ve bazı meslek dalları için yeterli olacak kadar Latince ve Rumca dersleri yer almıştır. Fransız desteği ile açılan ve eğitim dili Fransızca olan okulun öğrenci sayısı sürekli artış göstermiştir (Engelhardt 2017: 249,250,251,252). Kuruluşundan iki yıl sonra mektepte eğitim gören öğrencilerin 277'si Müslüman, 85'i Rum, 65'i Latin Katolik, 30'u Bulgar, 29'u Yahudi, 28'i Katolik Ermeni, 19'u Gregoryen Ermeni ve 7'si Protestan olarak kayıtlara geçmiştir (Imbert 2018: 132). Osmanlıcılık ideolojisini yaymak isteyen bu

kurum aynı zamanda Fransa ve diğer Hristiyan ülkelere karşı iyi bir eğitim sergilemeyi amaçlamıştır. 1870'te Fransa'nın Almanya'ya yenilerek uluslararası platformda geri plana düşmesi okulun kapanmasına sebep olmasa da kurumun yeterince destek görmemesine ve ününü kaybetmesine neden olmuştur (Akyüz 1992: 101,102).

Bu dönemde eğitim alanında yapılan en önemli düzenleme, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir (1869). Osmanlı'nın eğitim ve kültür hayatına dair konuları yürüttüğü bu tüzük, Türk eğitim tarihi için de oldukça önemli yere sahip olmuştur (Vahapoğlu 1992: 81). Nizamnamede özel okullar konusunda da hükümler yer almış ve 129. maddede Osmanlı Devleti ya da yabancılar tarafından ücretli veya ücretsiz olarak özel okul açılmasına izin verilmiştir (Akyüz 1992: 93). Ancak, yabancılara ait özel okullar için bazı önemli şartlar getirilmiştir. Bu tüzüğe göre, öğretmenlerin Maarif Nezareti ya da Mahalli Maarif İdaresi tarafından verilmiş bir diplomaya sahip olması, ders içeriklerinin terbiye-ahlak kurallarına uygun olması, ders programı ve kitapların yetkili kurumlarca ve kişilerce onaylanması ve resmi izinlerin de bu kurumlardan alınması istenmiştir. (Şişman 2006: 17; Akyüz 2019: 173). Bu şartları yerine getirmeyen kişilerin ya da kuruluşların okul açmasına izin verilmeyeceği, açılan kurumların ise kapatılacağı belirtilmiştir. Ancak, hükümetin bu konuda yeterli teftiş yapmaması, yapılan teftişlerde ise yabancı elçilerin zorluk çıkarması nedeniyle uygulama gerçekleştirilememiştir (Akyüz 1992: 94). Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl boyunca eğitim alanında yaptığı reformlar kayda değerdir. Ancak, Batının bu yüzyılda bilimsel gelişmelerde oldukça üstün olması, Batı bilim anlayışını Osmanlı eğitim sistemine uyarlamakta oluşan sıkıntı ve yeniliklerin sistem içerisindeki kişilerce yapılması, bu konuda geri kalınmasına zemin hazırlamıştır (Tekeli-İlkin 1999: 196).

Tanzimat ve Islahat Fermanları, Osmanlı eğitim sistemindeki yeniliklerle beraber yabancı devletlerin açacakları özel okullara dair düzenlemeleri de kapsamıştır. Genellikle misyoner eğitim kurumları olarak anılan bu okulların kuruluş amacını ve çalışmalarını daha iyi anlayabilmek için misyonerlik kavramı ve misyonerlerin faaliyetlerine değinmek yerinde olacaktır.

BÖLÜM 2: MİSYONERLİK KAVRAMI VE OSMANLI TOPRAKLARINDA MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

2.1. Misyoner ve Misyonerlik Kavramı

Misyon kelimesi, Latince'de "görev ve yetki" anlamında kullanılan *missio'*dan türemiştir. Misyoner sözcüğü ise "görevli kişi" anlamına gelmektedir (Gündüz 2005:193). Türk Dil Kurumu sözlüğünde ise misyoner; bir dini, özellikle Hristiyanlığı yaymakla görevli kişi ya da kendini, herhangi bir düşünceyi, bir ülküyü yaymaya adamış kişi şekilde tanımlanmıştır (TDK Sözlüğü 2020). Misyonerler, bir devlet ya da dini bir örgüt tarafından din, diplomasi, bilim vb. alanlarda geçici olarak görevlendirilmiş kişilerdir (İnan 2015: 8).

Hıristiyanlığın ilk zamanlarında teslis inancı gereği misyon kelimesi teolojik bir anlam taşımıştır. Aynı zamanda vaaz vermek amacı ile kilisenin resmen görevlendirmesi şeklinde ifade edilmiştir. 16. yüzyıldan itibaren ise misyon ve misyonerlik kavramları, koloni bölgelerini Hristiyanlaştırma çalışmalarını ifade edecek biçimde kullanılmaya başlanmıştır (Gündüz 2005:193). Aslında Hristiyan dünyasındaki misyonerlik faaliyetlerini ikiye ayırmak mümkündür. Hz. İsa'nın havarilerinin başlattığı Hristiyanlığı yayma girişimleri, ilk misyonerlik çalışmalarını oluşturmaktadır. Hz. İsa'nın "İmdi siz gidip bütün milletleri şakirt edinin. Onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh ismi ile vaftiz eyleyin, size emrettiğim her şeyi tutmalarını onlara öğretin" sözleri, Hristiyanlığı yayma konusunda misyonerlerin dayanağı olarak kabul edilmiştir. Havariler ve inananlar, bu sözler üzerine dünyanın her yerine Hristiyanlığı götürmeyi kendilerine görev edinmiştir. 16. yüzyılda, Hristiyan dünyasındaki Rönesans ve Reform hareketleri sonucu Katolik nüfuzuna karşı başlatılan muhalefet ise ikinci misyonerlik faaliyeti olarak kabul edilmektedir. Bu muhalefet yeni bir mezhep olarak Protestanlığı doğurmuştur. Protestan misyoner teşkilatlarının 18. yüzyılda hızlı şekilde artış gösterdiği ve 19. yüzyılda dünyanın birçok yerinde çalışmalarda bulunduğu görülmüştür (Vahapoğlu 1992: 24,25,30; Şişman 2006: 6). Emperyalizm çağı olan 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl ilk çeyreğinde, dünya üzerinde misyonerlik faaliyetlerinde büyük bir patlama yaşanmıştır (Kocabaşoğlu 1989: 15). Bu nedenle misyonerlik faaliyetlerinin dini amacı Hristiyanlığı yaymak, dünyevi amacı ise emperyalist hedeflere ulaşmak olmuştur (Özsoy 1995: 19).

Havariler çağından günümüze kadar misyonerlik çalışmalarının esas amacı İncil'i öğretmektir. Bununla birlikte misyonerlik çalışmaları matbaa, tıbbi bakım ve eğitim gibi insanlık için gerekli yolları kullanarak Hristiyan olmayan insanları bu dine çağırmak ya da belirli bir mezhepten olmayanları o mezhebe geçirmek için yapılmıştır (Kocabaşoğlu 1989: 14). Örgüt şeklinde bir çalışma düzeni ve hiyerarşik yapılanması olan misyonerlik, yönetmelik ve tüzüklerle çeşitli görev dağılımlarına ayrılmıştır (Tozlu 1999: 331).
Dünya üzerindeki misyonerlik faaliyetlerinde Fransa, Amerika, İngiltere, Almanya, İtalya gibi büyük devletlerin etkin olarak faaliyet gösterdiği görülmüştür. Fransız Katolik misyonerleri 16. yüzyıldan itibaren Doğu Akdeniz, Hindistan, Uzak Doğu, Çin, Amerika ve Okyanusya'nın dahil olduğu altı farklı bölgede misyon oluşturmaya çalışmıştır (Birsel 2014: 209). 19. yüzyılda Fransız misyonerler yeni bir kilise inşa etmek için Latin Amerika'ya gitmişler ve buradaki liderlerin sosyopolitik çatışmalarla meşguliyetinden yararlanmışlardır. Böylece kıtaları Fransa'ya ve Fransa'yı Roma'ya bağlayan bir misyon ağı kurmaya çalışmışlardır. Bu çalışmalar da yüzyıl boyunca Avrupa ve Fransa'yı etkisi altına alan dini yenilenmenin öncüsü olmuştur (Pomerleau 1981: 351). Sömürgecilik çalışmaları açısından stratejik öneme sahip olan Doğu Akdeniz ise Fransa'nın misyonerlik çalışmaları için en kritik noktalardan birini oluşturmuştur (Birsel 2014: 209). Fransa, Doğu Akdeniz sınırları dahilinde Suriye, Filistin, Irak ve Mısır'da etkin olarak misyonerlik faaliyeti yürütmüştür (Taş 2006: 82-83). Bu bölge, zaman içinde İngiltere ve Almanya'nın da misyoner çalışmaları için önemli konumunu sürdürmüştür. Kudüs'ün dahil olduğu kutsal toprakları barındırması nedeniyle Ortadoğu coğrafyası İngiltere ve Almanya'nın rekabetine sahne olmuştur. Bölge içinde Suriye, Lübnan, Kudüs, Halep, Yafa, Beyrut gibi merkezler önemli noktaları oluşturmuştur (Cevizliler 2014: 151-152; İnan 2015: 4). İtalya da bu bölgede misyoner çalışmalarından geri kalmamış, Mısır, Beyrut, Humus, Trablusgarp'ta yoğun olarak misyonerlik çalışması yürütmüştür (Polat 1989: 574). Özellikle 19. yüzyılda pek çok misyoner örgüt kurarak çalışmalarını gerçekleştiren bu devletlere Danimarka, Hollanda ve İsveç gibi ülkelerin de katıldığı görülmüştür (Gündüz 2005: 196). Bununla beraber, 19. yüzyılda bu konuda büyük bir ilerleme kaydeden ve dünyanın faklı yerlerine misyonerlerini gönderen devlet Amerika olmuştur. Planlı ve programlı bir çalışma gerçekleştiren Amerikan misyonerlerinin kanunlar ve tüzükler kapsamında oldukça detaylı çalışmalarda bulunduğu anlaşılır. Misyonerlere yol göstermesi amacı ile hazırlanan haritalar incelendiğinde, İspanya'dan

Orta Avrupa ve Balkanlara, Ortadoğudan Güney Afrika, Hindistan, Çin ve Japonya’ya kadar oldukça geniş bir alanda Amerikalı misyonerlerin çalışma yürüttüğü görülür (American Board 1914: 14) (Harita 1). Dünya devletlerinin misyonerlik çalışmalarına genel olarak bakıldığında Katolik misyonerliğinde Fransa’nın, Protestan misyonerliğinde Amerika’nın ön plana çıktığı anlaşılmaktadır.

Harita 1: American Board’ın Dünya Üzerindeki Çalışmalarını Gösteren Misyon Haritası **(**American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1914)

Misyonerlik faaliyetleri, gidilen topraklardaki halkın maddi ve manevi değerlerini değiştirmek, şekillendirmek için dini ve siyasî olmak üzere temelde iki amaca hizmet etmiştir. Bu nedenle misyonerler öncelikli olarak vardıkları ülkelerin kültürlerini detaylı biçimde incelemiştir (Şişman 2002: 173). Misyonerler daha verimli faaliyetlerde bulunmak için bütün kilise merkezleri ile yakından ilişkilerde bulunmuş ve daha iç bölgelere ulaşmak için etkili iletişim yollarını kullanmışlardır (Barton 2010: 89). Başlangıçta dini vaizler üzerinde yürütülen faaliyetler, zamanla farklı çalışma sahalarında kendini göstermiştir. Misyonerler özellikle 19. yüzyıldan itibaren, eğitim ve sağlık alanında çalışmalarda bulunarak doktor misyoner, öğretmen misyoner vb. şekillerde faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Varılan topraklar üzerindeki yerleşik eğitim sistemiyle iletişim kurularak din eğitiminin yanı sıra genel eğitim de verilmiştir. Kadrosu, kullandığı

araç ve gereçleriyle oldukça donanımlı olan misyoner örgütler, zaman içerisinde toplumda da saygınlık kazanmıştır (Gündüz 2005:196).

Tarih boyunca dünyanın pek çok noktasında misyonerlik faaliyetleri devam etmiştir. Bu faaliyetlerin zirve noktası olan 19. yüzyıl, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Batıya açılarak reformlar gerçekleştirdiği ve modern bir devlet olma yolunda ilerlediği döneme denk gelmiştir. Misyonerlerin Osmanlı ile bağlantısını ve yaptıkları çalışmaları detaylı olarak irdelemek, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

2.2. Osmanlı Topraklarında Misyonerlik Çalışmaları

Dünya üzerinde pek çok farklı noktada gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetlerinin odak noktalarından biri de İslam ülkeleri olmuştur. İslamiyet'in hızlı bir şekilde yayılması ve kutsal mekânların Müslümanların elinde bulunması misyonerler için önemli bir konu olmuştur. Tarih sürecinde Doğu'nun maddi ve manevi zenginliklerinden faydalanmak için düzenlenen Haçlı Seferleri'nin başarısız olması, bu topraklar üzerindeki emellerin kültür aracılığı ile yapılmasının yolunu açmıştır. Bu nedenle misyonerlerin öncelikli hedefi oldukça geniş topraklar üzerinde hâkimiyet kuran Osmanlı Devleti olmuştur (Şişman 2002: 174; Şişman 2006: 7,8).

Osmanlı topraklarında özellikle 19. yüzyılda yoğunlaştığı görülen misyonerlik çalışmalarında, bu faaliyetleri yürüten misyonerler önemli rol oynamıştır. Bu konuda özellikle Amerikan misyonerlerinin oldukça titiz çalıştığı, anılarını anlattıkları çeşitli eserler hazırlayarak Osmanlı coğrafyasına gelecek misyonerlere örnek olduğu görülür. Anadolu'nun farklı bölgelerini gören ve çalışmalarda bulunan misyonerler, bu bölgelerin kültürü, insanı, inançları ve yaşama biçimleri hakkında da bilgi sahibi olmuşlardır. Çoğunlukla misyonerlerin kişisel duygu ve düşüncelerine göre şekillenen bu anılar, bazı misyonerler tarafından daha gerçekçi yönleriyle, bazıları tarafından ise objektif olamayan bir anlayışla aktarılmıştır. Özellikle Van Lennep'in, gezdiği yerlerdeki insanları ve kültürlerini, kılık ve kıyafetlerini, farklı cemaatler arasındaki iletişim ve etkileşimi gerçekçi bir şekilde eserlerine yansıttığı görülmekedir. Lennep tarafından hazırlanan Doğu Albümü'ndeki insanların kıyafetleri, gündelik hayatta kullandıkları araç-gereçler, silahlar, takılar vs. günümüzde müzelerde sergilenen etnografik eserlerin benzerlerini yansıtmakta ve Lennep'in gerçekçi betimleme anlayışını ortaya koymaktadır (Tezcan Kaya 2017: 223-228). Yaklaşık yirmi dokuz yıl Osmanlı topraklarında görev yapmış olan

Lennep'in İzmir'de doğmuş olması ve İstanbul, Tokat gibi yerlerde bulunarak Türk, Ermeni, Yahudi ve Dürzileri yakından tanıması, gözlem gücünü arttırdığını göstermektedir (Lennep 1965: 5-144; Şahin 2005: 208, 210). Amerikanın öncü misyonerlerinden Cyrus Hamlin'in hatıratları da misyonerlerinin Osmanlı topraklarındaki çalışmaları ve eğitim faaliyetlerini detaylı olarak sunması açısından önem arz etmektedir. Otuz sekiz yıl kadar Osmanlı topraklarında misyonerlik çalışması yürüten Hamlin, Bebek İlahiyat Okulu ve Robert Koleji gibi eğitim kurumlarını hayata geçirmiştir. Hamlin'in yazdığı eserlerde bu okulların kuruluş aşaması, karşılaşılan zorluklar ve misyonerlik adına yapılan faaliyetler hakkında geniş bilgilere yer verilmiştir (Hamlin 1878: 61, 287; Hamlin 1893: 205, 415). Bu eserler aynı zamanda misyonerin Türklere, İslama ve Doğu topraklarındaki Hristiyanlara bakış açısını yansıtması açısından kayda değerdir. Osmanlı topraklarındaki Hristiyanları da birer kâfir olarak niteleyen Hamlin'in ifadeleri, Amerikalı misyonerlerin neden Hristiyanlar üzerinde Protestan misyonerliği yaptıklarını da açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca, Hamlin'in Osmanlı coğrafyasındaki farklı misyoner grupların (Cizvit) okullarından daha kaliteli okullar açılarak bu konuda üstünlük sağlanacağını ifade etmesi, misyonerler arasındaki rekabeti göstermesi açısından dikkat çekicidir (Hamlin 2011: 218-220). Cyrus Hamlin'in eğitim için benimsediği yol, Board heyetinin ana dilde eğitim anlayışından farklılık göstermiştir. Bebek İlahiyat Okulu gibi dini öğretiler üzerine kurulu bir okuldan, Robert Koleji gibi daha geniş kitlelere hitap eden ve İngilizceyi eğitim dili olarak benimseyen bir kuruma uzanan süreç, Hamlin'in kendisi tarafından açık bir dille ortaya konmuştur (Hamlin 2017: 373).

Amerikan misyonerlerinin Osmanlı coğrafyasındaki faaliyet alanları ve sürdürülen çalışmalara dair detaylı bilgiler, bizzat kendileri tarafından ele alınan çalışmalardan öğrenilebilmektedir. Samuel Colcord Bartlett, Board'ın Anadolu'daki misyon alanları, bu alanlarda yürütülen çalışmalar, okullar, kiliseler ve din adamlarına dair verdiği bilgiler Amerikan misyonerlerinin etkin olarak çalıştıklarına işaret etmektedir (Barlett 1878: 16-20). Ayrıca, misyon alanlarındaki kentlerin tarihi hakkında da kısa kesitler sunan bu çalışmalar, misyonerlerin çalıştıkları bölgeleri ve kentleri iyi tanıdıklarını göstermektedir. Bununla birlikte, faaliyet alanındaki insanları yakından tanıma fırsatı bulan misyonerler, toplumun etnik yapısına göre hareket etmişlerdir. Çalışmaları sırasında Müslümanlarla da yakından iletişim kuran misyonerlerin İslam inancı, Kur'an-ı Kerim ve ibadet şekli ile

ilgili bilgi paylaşımları dikkat çekicidir. Yirmi yedi yıl Merzifon Anadolu Koleji'de görev yapan misyoner George E. Wihite'in cami ibadetini etkileyici bulması, Fatiha suresini inceleyerek kendi vaazlarında kullanması ve zaman zaman imamlarla dini sohbetlerde bulunması, misyonerlerle Müslüman kesim arasındaki bağlantıyı göstermesi açısından kayda değerdir (White 1995: 165-166). Misyonerlerin yazdığı anıların hemen hepsi, dönemin Anadolu insanını, kültürünü, yaşayış biçimini yansıtan birer ayna olarak değerlendirilebilmekle birlikte, onların dini ve ideolojik hedeflerini de göstermesi açısından önem arz eder.

Misyonerlerin Osmanlı Devleti'ndeki bu detaylı çalışmalarının genellikle 19. yüzyılda yoğunlaştığı kabul edilmektedir. Osmanlının bu yüzyıldaki modernleşme hareketleri, Batıya yakınlaşması, toplumsal ve kültürel anlamda değişime açık olması bunun sebepleri olarak görülse de misyonerliğin bir arka planı ve geçmişi olduğu açıktır. Aslında Osmanlı'daki misyonerlik hareketlerinin başlangıcını yabancı devletlere tanınan kapitülasyonlara indirgemek mümkündür. Çünkü verilen imtiyazlar diğer devletlerin Osmanlı topraklarında kültürel yayılım gerçekleştirip, misyonerlik çalışmaları yapmasının önünü açmıştır.

Osmanlı Devleti'nin verdiği ilk imtiyazlar, Fatih döneminde İstanbul'un fethi sonrasında başlamıştır (Vahapoğlu 1992: 51). Fatih, fetihten hemen sonra Rumlara ve Galata'daki Latinlere inanç ve ibadette özgürlük ve mahalli idarelerinde serbestlik hakkı tanımıştır (Akyüz 2019: 103). Ayrıca, kiliselerin camiye çevrilmemesi, Hristiyanların düğün, cenaze ve kilisedeki törenlerini serbestçe gerçekleştirebilmesi ve Paskalyanın ayinlerle üç gün boyunca kutlanabilmesi gibi konularda da ayrıcalıklar tanınmıştır. Böylece hem Ortodoks Kilisesinin hiyerarşik düzeni değişmemiş hem de tüm Doğu Hristiyan âleminin ruhani reisinin Osmanlı Devleti'ni kabullenmesi sağlanmıştır (Babinger 2013: 105).

Fatih döneminden itibaren, Rum Patrikhanesi Osmanlı Devleti içinde ayrıcalıklı bir konumda oluştur. Doğu Ortodokslarının ırzı, namusu ve vicdan özgürlüğü kontrol edilmeksizin İstanbul kilisesi patriğine verilmiştir. Patrik, Ortodokslar üzerinde hapis cezalarından vergi alımına, okulların eğitim içeriğine kadar pek çok hakka sahip olmuş, hiçbir yetkisi kısıtlamaya tabi tutulmamıştır (Engelhardt 2017: 133). Ayrıca, piskoposlar kendi cemaat ve rahiplerini kendi istekleri doğrultusunda yönlendirebilmiş, Türkler ve Müslümanlar için bir tehdit olmadıkları sürece serbest bırakılmışlardır (Babinger 2013: 371). Sadece Rumlara değil, Osmanlı vatandaşı Ermenilere ve Musevilere de aynı haklar

tanınmıştır (Anonim 1977: 299). Verilen bu imtiyazlar bir kapitülasyon özelliği taşımamasına rağmen, gayrimüslim cemaatlerin koruyuculuğunu üstlenen devletlerce bir hak olarak görülmüştür (Vahapoğlu 1992: 51).

Fatih döneminden itibaren gayrimüslim cemaat çocukları kiliselerinin yanında açılan küçük okullarda eğitim görmüş, ders programı ise din ve okuma-yazma eğitiminden meydana gelmiştir (Anonim 1977: 306). Gayrimüslim cemaat okulları, din adamlarının eğitim verdiği ve kendilerine yardımcı olacak bireylerin yetiştirildiği eğitim kurumları olarak açılmıştır (Haydaroğlu 2002: 181). Osmanlının yabancı devletlere sunduğu imtiyazların başrolünde ise din ve eğitim konuları gelmiş, bu devletlerin gayrimüslim cemaatler üzerinde misyonerlik yapmasının önü açılmıştır. Misyoner faaliyetlerinin başlangıcı olarak kabul edilen kapitülasyonlar, ilk olarak Fransa'ya ve zamanla diğer yabancı devletlere verilmiştir. Kapitülasyonlar sadece ticari ve hukuki konuları kapsamasına rağmen, 1535 tarihli ilk kapitülasyonda Fransa, Osmanlı topraklarındaki Katoliklerin ve tüm Hristiyanların himayesini almak istemiştir. Gerekli izinlerin alınmasından sonra, İstanbul'da Saint Benoit kilisesine bağlı olarak Osmanlı'daki ilk yabancı okul Fransa tarafından açılmıştır (Akyüz 1992: 98,99). Zaman içinde Fransa ve diğer Batılı devletlerin Osmanlı toplumundaki gayrimüslimler üzerinde koruyuculuk hakkı elde etmesi, Katoliklerin koruyuculuğunu Fransa ve Avusturya'nın, Ortodoksların koruyuculuğunu Rusya'nın, Protestanların koruyuculuğunu ise İngiltere ve Amerika'nın üstlenmesini sağlamıştır (Vahapoğlu 1992: 72). Bu devletlere çeşitli anlaşma ve kapitülasyonlar ile tanınan kolaylıklar, Osmanlı İmparatorluk sınırları içerisinde adeta bir dizi imparatorluk oluşmasına neden olmuştur (Pears 1911: 334). Elde edilen imtiyazlar ile gayrimüslimler üzerinde dini faaliyetlerini sürdüren devletler, okul açma hakkı elde ederek gayrimüslimleri denetim altında tutmayı amaçlamışlardır (Kılıç 2006: 335). Ayrıca, yabancı devletler okul inşa ettikleri bölgelerde ya da nüfuzlarını devam ettirmek istedikleri yerlerde konsolosluklar kurarak, herhangi bir sorun karşısında onlardan destek almak ve faydalanmak istemişlerdir. Konsolosluk görevlileri kendi resmi işlerinin yanı sıra, bölge insanı ve coğrafi yapı gibi konularda çeşitli raporlar hazırlayarak (Polat 1988: 640) bir nevi paralel misyonerlik çalışması yürütmüştür. Bütün bu veriler ışığında, Osmanlı topraklarında açılmış olan gayrimüslim cemaat okulları ile yabancı devletler tarafından açılmış eğitim kurumlarının iç içe olduğu ve bunların birbirlerinden bağımsız olarak düşünülemeyeceği görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin misyoner faaliyetlerini tam olarak idrak edememesi ve bunları kapitülasyonların bir devamı olarak görmesi, bu konu üzerinde durulmaması sonucunu doğurmuştur (Tozlu 1999: 337). Osmanlı'nın okullara karşı bu tutumu ise Batılı devletleri yeni okullar açma konusunda daha da istekli hale getirmiştir. Gayrimüslim cemaatlerin faydalandığı hakları kullanarak Osmanlı topraklarında kendi eğitim kurumlarını açan devletler, Osmanlının iç işlerine dolaylı yollardan da olsa müdahale etmek istemişlerdir (Haydaroğlu 2002: 182). Başlangıçta dini eğitim vermek için teşkilatlanan bu eğitim kurumları kiliselere bağlı olarak hareket etmiştir. Ancak, zamanla "Elçilik Okulu" gibi kurumlar açılmış ve bunlar birer yabancı devlet okulu şeklinde çalışmalarını yürütmüştür (Yorulmaz 2000: 734,735).

Osmanlı'da, 18. yüzyıla kadar Papa'nın desteği ve Fransa'ya verilen imtiyazların sonucunda açılan yabancı okulların tamamı Katoliklere ait olmuştur. Zamanla toprak kayıplarının meydana gelmesi ve Batılı devletlere verilen ayrıcalıkların artmasına paralel olarak Osmanlı'daki okul sayısı da artış göstermiştir. Bu ayrıcalıkların yabancılara pek çok konuda kolaylıklar sağlaması ile misyonerlerin rahatlıkla faaliyetlerini gerçekleştirmesinin önü açılmıştır (Taşdemirci 2001: 24,25). Berlin Antlaşması'nda (1878), "Her millettin Avrupa ve Asya'daki Osmanlı toprağına seyahatte bulunan din görevlisi ve ziyaretçileri aynı hukuki ayrıcalıklardan faydalanabilecektir" ibaresi, hayır kurumları arasında gösterilen özel okulların yabancı devletlerce koruma altına alınacağını belgelemiştir (Akyüz 1992: 95).

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancı okullar, devletin yarı sömürge durumuna gelmeye başladığı 19. yüzyılda artış göstermiştir (Kocabaşoğlu 1999: 240). Bu eğitim kurumları, imparatorlukta oldukça geniş bir etki alanına ulaşmış, Osmanlı'nın eğitime bakış açısını ve eğitim politikasını etkilemiştir (Akgün 1998: 50). Özellikle Tanzimat dönemi sonrasında bu okulların sayıca artmasının sebepleri arasında; misyonerlerin daha bilimsel eğitim vermesi, Tanzimat dönemi sonrasında gayrimüslimlere tanınan ayrıcalıklar ve Osmanlı'nın siyasî, ekonomik vb. konularda Batı'ya giderek borçlanması gösterilebilir (Akyüz 2019: 175). Ayrıca, bu okulların genellikle ulusallaşma sürecine henüz girmemiş ve modern eğitim anlayışına sahip olmayan toplumlar üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Örneğin; Avrupa kültürü etkisindeki Balkan topraklarında eğitim zaten başarı ile verildiği için misyoner okulları buralarda başarı sağlayamamıştır (Ortaylı 1995: 192,193).

Hristiyan olmayan toplumları Hristiyanlığa çekmeyi amaç edinmiş olsa da Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerinin yine Hristiyanlar üzerine yoğunlaştığı görülür (Townshend 1910: 151). Özellikle eğitim ve tıp alanındaki çalışmaların başarı göstermesi, Doğu kiliselerinin kendi içinde reform hareketini başlatmıştır (Birge 1936: 4). Büyük çoğunluğu din adamları tarafından kurulmuş olan okullardaki çalışmalar, özellikle Osmanlı Hristiyan Arap ve Ermeni toplumuna yönelik olmuştur (Ortaylı 1995: 192). Katolik ve Protestan misyonerleri, özünde Gregoryen olan Ermenileri kendi taraflarına çekmek için adeta bir yarışa girmiştir (Taşdemirci 2001: 24). Bunun sonucunda Gregoryen Ermeni cemaati parçalanarak Katolik Ermeni cemaati ve Protestan Ermeni cemaati meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti, Protestanlığı kabul etmiş olan bütün gayrimüslim cemaatleri "Protestan milleti" adı altında ayrı bir millet olarak tanımıştır (Sarıyıldız 2002: 266, 267). İngiliz Büyükelçisi aracılığıyla 1847 yılında gerçekleşen bu kabule göre, "Protestanlığı tatbik eden Osmanlı Devleti'nin Hristiyan tebaası diğerlerine verilen bütün haklar ve imtiyazlarla birlikte ayrı bir cemaat teşkil edecektir ve onların dünyevi ve ruhani işlerinde diğer mezheplerin patrik ve papazların müdahalesine izin verilmeyecektir" ibaresi yer almıştır (Barton 2010: 223,224). Bu düzenlemelerin ardından Osmanlı Devleti, diğer gayrimüslim cemaatlere de birtakım haklar vermiştir. Bu kapsamda, 1865'te Yahudiler, sonraları ise Nasturiler ve Keldaniler ayrı birer millet statüsü elde etmiştir (Kieser 2018: 93).

Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde çalışmalarda bulunan Katolik ve Protestan misyonerlerinin en büyük destekçisi bağlı oldukları ülkeler olmuştur. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı coğrafyasında sürdürülen bu faaliyetlerde, pek çok ülkenin adı ön plana çıkmıştır. Tezin bu bölümünde, Osmanlı ülkesinde misyonerlik faaliyeti yürüten devletlere ve yaptıkları çalışmalara değinmenin konuyu daha anlaşılır kılacağı açıktır.

2.3. Osmanlı Topraklarında Misyonerlik Çalışmaları Yürüten Devletler ve Eğitim Alanındaki Faaliyetleri

Osmanlı sınırları dahilinde yabancılara ait eğitim kurumları başta Fransa olmak üzere, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, Avusturya ve Rusya tarafından kurulmuştur. Almanya, Avusturya ve İtalya'ya ait okullar, 19. yüzyılın sonlarında açılmış olmasına rağmen sayıları hızla artış göstermiştir (Ortaylı 1995: 192,193). Bu okulların

%77'si İngiltere ve Amerika'nın desteğiyle kurulmuş olan Protestan eğitim kurumlarıdır (Kocabaşoğlu 1999: 340).

Osmanlı topraklarında yabancı devletler tarafından açılan eğitim kurumlarının, 19. yüzyıl sonlarında yoğunlaşması dikkat çekicidir. Bu devletlere ait okulların sayısal olarak sıralaması; Amerika (465 okul), Fransa (72 okul), İngiltere (83 okul), Almanya (7 okul), İtalya (24 okul), Avusturya (7 okul), Rusya (44 okul), İran (2 okul), Yunan (3 okul) şeklindedir (Vahapoğlu 1992: 117)[1].

Yabancı devletler tarafından inşa edilen eğitim kurumlarını açıklamak için öncelikli olarak bu devletlerin Osmanlı ile ilişkileri ve yaptıkları faaliyetlerden bahsetmek yerinde olacaktır. Bu nedenle tezin bu bölümünde, Osmanlı topraklarında eğitim kurumu en fazla olan devletler ve onların Osmanlı'daki misyonerlik çalışmaları üzerinde durulacaktır.

2.3.1. Amerika Birleşik Devletleri

Osmanlı Devleti ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilk ilişkiler, İngiltere himayesindeki Amerikan ticaret gemilerinin 1797'de İzmir Limanına gelmesiyle başlamıştır (Şişman 2006: 25; Güher 2013; 63). 1830 yılında Amerika ile imzalanan ticaret anlaşmasına kadar ilişkiler oldukça yavaş ilerlemiştir. Ancak, Amerikalı misyonerlerin 1820 yılında Osmanlı topraklarına gelmesi, iki ülke arasında asıl ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilmiştir. 19. yüzyılda dünyanın pek çok yerinde çalışmalar yürüten bu misyonerler, Ortadoğu'da da etkin olmak istemiş ve bu nedenle Osmanlı Devleti ile daha yakından ilgilenmiştir (Akgün 1998: 44,45). Osmanlı'nın çok uluslu yapısı ve Hristiyanlık için önemli merkezleri bünyesinde bulundurması, Amerikalı misyonerlerin dikkatini çekmiştir (Danacıoğlu 2000: 133). İki ülke arasında imzalan ticaret anlaşmasında "*ticaret iki ülke arasındaki her türlü ilişki ve girişimi kapsar*" ifadesi, misyonerlere Osmanlı topraklarında daha rahat hareket etme fırsatı vermiş ve bu anlaşma ile Osmanlı Devleti'nde yaşayan Amerikalı vatandaşların can ve mal güvenliği garanti altına alınmıştır (Yücel 2017: 40).

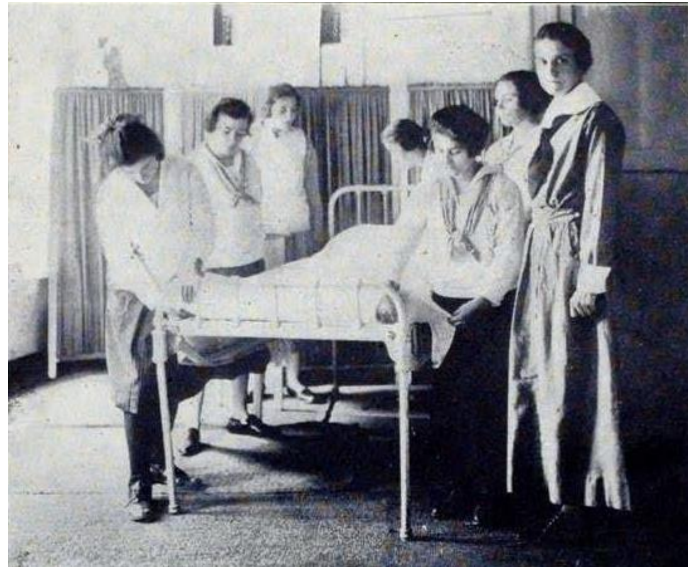
Osmanlı topraklarına ayak basan ilk Amerikalı misyonerler Pliny Fisk ve Levi Parsons'un asıl amacı, Kudüs'ten başlayarak bütün farklı din mensuplarını Hristiyanlığa çağırmak

---

[1] Bazı kaynaklarda yabancı devletler tarafından açılan okulların sayısı şöyle vermiştir; Amerika (131 okul), Fransa (127 okul), İngiltere (60 okul), Almanya (22 okul), İtalya (22 okul), Avusturya (11 okul), Rusya (7 okul) (White 1995: 36; Cihan 2007: 96).

olmuştur. Bunun için, misyonerler öncelikli olarak Osmanlı topraklarında geniş çaplı araştırmalar yapmıştır (Kocabaşoğlu 1989: 29). Bu araştırma ve incelemeler sonucunda, 1831'de Rum, Ermeni ve Yahudileri kapsayacak bir misyon oluşturmuşlardır (Akgün 1986: 2122; Danacıoğlu 2000: 134). Doğu kiliselerinin kutsal kitap ve din adamlarına olan bağlılığı, zeki ve öğrenmeye karşı azimli bireylerin olması Amerikalı misyonerleri bu topraklar üzerinde faaliyette bulunmak için teşvik etmiştir (Barton 2010: 94).

Misyonerlik faaliyeti yürütmek için Osmanlı Devleti'ne gelen birçok Amerikalı misyoner grup bulunmaktadır. Bunlar; Amerikan Board (The American Board of Commissioners for Foreign Missions-ABCFM), Amerikan İncil Örgütü (The American Bible Society), Amerikan Risale Örgütü (American Tract Society), Presbyterian Board Örgütü (The Presbyterian Board of Foreign Missions), Amerikalı Kardeşler Örgütü (The American Friends Missions), Ermenistan ve Hindistan Milli Yardım Birliği Örgütü (The National Armenia and India Relief Association), Reformist Kiliseler Birliği (The Board of Foreign Missions of The Reformed Church in America), Genç Erkekler Hristiyan Birliği (The Young Men's Christian Association), Genç Kadınlar Hristiyan Birliği (The Young Women's Christian Association), Metodistler (The Methodist Episcopal Mission) ve Yakın Doğu Muavenet Heyeti (The Near East Relief)'dir (Alan 2015: 2).

Resim 1: Gedik Paşa Kız Okulu'nda Ev Düzeni İçin Verilen Eğitim
(The American Board in The Near East, 1925)

Bu misyoner kuruluşları içerisinde en çok dikkat çeken ve oldukça geniş çaplı çalışmalar yürüten örgüt Amerikan Board olmuştur. Bu örgütün esas amacı, başta bütün Amerika kıtasında ve dünyanın her yerinde Protestanlığı yaymaktır. Board misyonerleri, dünyanın

çeşitli bölgelerinde eğitim ve sağlık merkezleri kurarak, hayır kurumları açarak yerli halk ile iletişime geçmiş ve onlara İncil'i öğretebilmek amacı ile öncelikli olarak eğitime yönelmiştir (Akgün 1992: 2). Etkin bir sosyal hizmeti de beraberinde getiren misyonerler, Ermeniler ve Hristiyan Arap nüfusu üzerinde etkili olmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti'nin eğitim ve hizmet konularında yeterli olmadığı ve ulusçuluk bilincinin yerleşmediği bölgelerde misyonerlerin eğitim faaliyetlerinin başarı gösterdiğini söylemek mümkündür (Ortaylı 1995: 193). Hem erkek hem de kadınlar üzerinde faaliyeterini sürdüren misyonerlerin odak noktasını ise kandınlar oluşturmuştur. Kadınların okuma-yazma konusunda geri kalmış olması bunun en önemli nedenidir. Amerika'da iyi eğitim görmüş pek çok kadın misyoner bu nedenle Anadolu topraklarına gelmiş ve kadınlara okuma-yazma öğreterek misyonerlik faaliyetlerini devam ettirmiştir (Akgün 1986: 2128). Osmanlı topraklarında kurulan ilk Amerikan misyoner okulu Beyrut'ta (1824) bulunmaktadır. Bu okulun kurulmasından 20. yüzyıl başlarına kadar geçen süreçte, Amerikalı misyonerler tarafından yaklaşık 400 eğitim kurumu açılmıştır (Kocabaşoğlu 1989: 59; Ortaylı 2018: 151). Osmanlı'nın bu dönemde eğitim alanında yetersiz kalması, Protestan misyonerlerinin hızlı bir şekilde yayılmasına katkıda bulunmuştur. Özellikle Ermeni toplumu üzerinde eğitim çalışmaları arttırılmış ve yakın ilişkiler kurulmuştur. Bunun sonucunda Amerikalı misyonerler, Gregoryen Ermeniler üzerinde etkili olmuş ve kilisenin tepkisine yol açmıştır (Akgün 1988: 6). Rumlar üzerindeki çalışmalar ise başarısızlıkla sonuçlanmış, bu cemaat genellikle kendi eğitim kurumlarını hayata geçirmeyi tercih etmiştir. Yahudilere yönelik faaliyetlerde de istenilen sonuca varılamamış ve bu cemaat üzerindeki çalışmalar durdurulmuştur (Danacıoğlu 2000: 134).

Resim 2: İstanbul Robert Koleji Hamlin Hall Binası
(Mert Sandalcı, 2000)

Amerikalı misyonerler, Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerini çeşitli misyon bölgeleri kurarak ve bu bölgelerde detaylı çalışmalar yürüterek gerçekleştirmiştir. Buna göre, Amerikan Board tarafından Anadolu'da kurulan üç ana istasyon bölgesi; Batı Türkiye Misyonu, Merkezi Türkiye Misyonu ve Doğu Türkiye Misyonu olmuştur (Kocabaşoğlu 1999: 342; Kılıç 2006: 337). Bu misyon bölgelerinde; eğitim, sağlık, kadınlar ve erkeklere yönelik Hristiyanlaştırma çalışmaları, Ermeni ve Müslümanlar arasındaki ilişkiler ve yayınlar gibi detaylı görev dağılımları belirlenmiştir. Ayrıca, her bölge halkının sosyokültürel yapısı ve eğitim durumları dikkate alınarak faaliyetler gerçekleştirilmiştir (Akgün 1986: 2127). Bölgelerinin belirlenmesinde özellikle sağlık konusu göz önünde tutulmuş, misyonerler için sağlıklı olmayan şehirlerde çalışma yapılmamasına ve kurumlar inşa edilmemesine dikkat edilmiştir (Barton 2010: 100). Bu misyon bölgeleri, tezin ilerleyen bölümlerinde detaylı olarak incelenecektir.

Misyonerlerin ilk yıllarında açtıkları okullarda; eğitimin verildiği derslik, yaşam alanı ve yönetim merkezleri aynı kurum içerisinde yer almıştır. Genellikle misyon evinin bir odasına sıralar dizilmiş ve çeşitli nesneler kullanılarak eğitim verilmiştir (Danacıoğlu 2000: 134). Board'ın istasyon merkezlerinden biri olan Kayseri'de, ilk olarak şapel ve kiliseler yanına kurulan sınıflarda hem eğitim verilmiş hem de ibadet yapılmıştır. Ancak, zamanla Protestan öğrenci sayısının giderek artması eğitim yapılan kurumları daha iyi duruma getirilmesini sağlamıştır. Kaliteli malzeme ve işçilikle, daha konforlu bir eğitim anlayışı sunan Talas Amerikan Kız ve Erkek Okulları buna örnek olarak gösterilebilir (Demir 2008: 194). Zamanla okulların yanı sıra eğitim anlayışı da iyice yerleşmiştir. İlk kez dersliklerde küre ile topografya bilgisi verilmiş, tarım ve teknik, sanat ve meslek eğitimi gibi derslerde ilerleme kaydedilmiştir. Özellikle mesleki alanlarda eğitim alan gençler, aynı zamanda bunu kendi işi olarak da yapmış ve kazanç sağlamıştır (Akgün 1986: 2133).

Osmanlı İmparatorluğunda, 20. yüzyıl başlarında Amerikan eğitimi almış, Amerikan yaşam tarzına ilgi duyan aydın gruplar ortaya çıkmıştır (Ortaylı 2018: 150). Amerikalı misyonerler tarafından açılan eğitim kurumları, eğitim anlayışı ve kalitesi ile sağladığı imkânlar sayesinde özellikle Ermeniler ve Rumlar üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Türkçe'nin yanı sıra kendi milli dilleri ve kimlikleri konusunda bilinçli hale gelmelerinde Amerikan misyonerlerinin katkısı oldukça büyüktür (Demir 2008: 227, 228).

Osmanlı topraklarındaki misyonerlik çalışmaları sadece eğitim ile sınırlı kalmamış ve misyonerlerin tıbbi alanda yaptığı faaliyetler de oldukça başarı göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'na ilk sağlık misyonerleri 1831 yılında gelmeye başlamış, doktor ve hemşire misyonerler hem Anadolu'daki misyoner sayısının hem de Amerikan sermayesinin artmasını sağlamıştır (Akgün 1986: 2139). Dr. Asahel Grant ise 1835'te İran'a gitmek amacıyla Osmanlı topraklarında görevlendirilen ilk tıp misyoneri olmuş ve Anadolu'nun pek çok yerinde keşifler yaparak faaliyetlerini sürdürmüştür (Barton 2010: 104,105). Bu misyonerler, başlangıçta bir dispanser ya da hastane olmaksızın ekipmanlarını at üzerinde taşımış ve yol boyunca farklı yerlerde tedaviler yapmışlardır. Ancak, Board'ın istasyon bölgeleri oluşturulduktan sonra tıbbi misyonerlik için kapsamlı çalışmalar başlamıştır (Barton 1908: 207). Osmanlı topraklarındaki ilk Amerikan misyon hastanesi ise 1879'da Antep'te açılmış, bunu Mardin (1885), Kayseri (1887), Merzifon (1897), Van (1899), Harput (1903), Sivas (1903), Adana (1904), Erzurum (1904), İstanbul (1906), Diyarbakır (1908) ve Konya (1911) takip etmiştir. Tıbbi misyonerlik çalışmalarında özellikle hemşirelere önemli görevler verilmiş ve çalışmalar hemşireler üzerinden yürütülmüştür (Yücel 2017: 111, 143).

Osmanlı topraklarına gelen Amerikalı misyoner gruplarından bir diğeri Mormonlar'dır. Bu misyoner grubunun eğitim ve sağlık alanında sürdürülen misyonerlik çalışmalarında geri kalması ve toplum ile yakın ilişkiler kurma noktasındaki eksikliği, Board misyonerleri kadar başarı sağlayamadığını göstermektedir (Akgün 1992: 14).

2.3.2. Fransa

Osmanlı topraklarında yabancıların açtığı eğitim kurumlarının en eskisi Katolik misyonerlere ait okullardır. İlk faaliyetleri İstanbul'un fethine kadar inen bu okulların içeriği ise kiliselerde dini eğitim vermekten ibaret olmuştur (Anonim 1977: 306). Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya tanıdığı ayrıcalıklar ise Katolik misyonerlerin çalışmalarının önünü açmıştır. Kapitülasyonlarda (1740), hangi milletten olduğu fark etmeksizin Osmanlı topraklarındaki Frenk din adamlarının Fransız Kralı'nın himayesinde olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Fransa idaresinde olan Kudüs'teki kutsal yerlerin onarımları sırasında Osmanlı Devleti'nin müdahale etmeyeceği kararlaştırılmıştır (Yorulmaz 2000: 708). Bu kapitülasyonlarda Fransa emlâk ve gümrük vergisi hariç bütün vergilerden muaf tutulmuş, Osmanlı sularında istedikleri gibi avlanabilme hakkı elde etmiş ve Osmanlı

Katoliklerinin adli işlerinin Fransız konsolosluğu denetiminde yapılması kararı alınmıştır. Aynı zamanda, Osmanlı Devleti topraklarında istedikleri yerde, yine vergi alınmaksızın okul, kilise ve hastane inşa etmelerine izin verilmiştir (Soysal 1996: 182). Böylece, Fransa Kralı himayesindeki Katolik rahipler, Osmanlı topraklarında geniş bir yayılma alanı bulmuş ve Fransa'nın desteğinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Yorulmaz 2000: 708).

İlk olarak Cizvit misyonerleri 1583'te İstanbul'a gelmiş ve Galata'daki eski St. Benedict Manastır ikametgâhına yerleşmişlerdir (Piolet 1901: 50). Bu misyonerler zamanla Saint Benoit Okulu'nu kurmuş ve Katolik faaliyetlerine hız kazandırmıştır. Katolik mezhebini geniş kitlelere öğretme amacını güden bu misyoner okulu, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde okul niteliğindeki ilk kurum olmuştur (Anonim 1977: 306). Ayrıca bu misyonerler, kurdukları eğitim müesseseleri ile Katolik kilisesinin temel öğretim teşkilatını oluşturmuştur (Tümer 1993: 41). Özellikle, Osmanlı topraklarındaki gayrimüslim gruplarından Ermeniler, Rumlar, Süryaniler, Melkitler (bugünkü Arap Hristiyanlar) ve Nasturileri Roma Kilisesi'ne bağlamak isteyen pek çok Katolik misyoneri, bu amaç için Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Çoğunluğu Fransa himayesinde ya da Fransız soyundan olan misyoner grupları; Fransisken, Dominiken, Kapüsen, Cizvit, Lazarit, Assomption, Notre Dame de Sion, İvrea, Frer, Filles de la Chariter adı altındaki tarikatlardır. Bu misyonerler yoğun olarak İstanbul, İzmir, Suriye, Filistin, Mısır, Irak ve Kıbrıs'ta çalışmalarda bulunmuştur (Taş 2006: 82-83). Doğu ve Batı kiliselerini birleştirme konusunda başarılı olamayan misyonerler, yapıkları dini çalışmalar ve okullaşma faaliyetleri ile gayrimüslim toplulukları kendi taraflarına çekmek istemişlerdir (Aksoy 2015: 33,34).

Cizvitlerden sonra Osmanlı topraklarına ayak basan Capucin (Kapüsen) misyonerleri (1587)[2], ilk gelişlerinde başarılı olamamışlardır. Fakat Kardinal Richelieu vasıtasıyla Osmanlı Devleti içine girmeleri mümkün olmuştur. İstanbul'a ilk gelişlerinden yaklaşık 42 yıl sonra 1629'da tekrar gelen Capucin misyonerleri, Galata'daki Saint Georges Kilisesi ile yanındaki konuta yerleşmiş ve bir de okul açmıştır (Anonim 1977: 306,307). Hastalara, esirlere ve Fransız gemicilere yardım etmeye çalışan ve büyük bir yayılma alanına sahip olan Kapüsen misyonerleri, Türkleri ve Hristiyan olmayan herkesi bu dine

---

[2] Remzi Kılıç, Capucin misyonerlerinin İstanbul'a geliş tarihini 1626 olarak vermektedir. Bkz. (Kılıç 2006: 334,335).

davet etmek için çalışmıştır (Tozlu 1999: 330; Kılıç 2006: 334,335). Frerler tarikatı ise daha geç bir tarihte Osmanlı ülkesine ulaşmış, 1863 yılında Kadıköy'de bir mülk satın almıştır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nden gerekli izinlerin alınmasıyla 1870'te Saint Joseph Okulu, 1878'de de bir ruhani okul faaliyete geçirmişlerdir (Anonim 1977: 307).

Katolik okullarının eğitim ve bilim dili uzun süre Latince olmuştur. 1569 kapitülasyonlarından sonra Fransa, Katolik misyonerlerin bir numaralı koruyucusu durumuna gelmiştir. İtalya ve Avusturya ise bu konuda geri planda kalmıştır. Ancak, bu ülkeler misyonerleri destekleme ve yeni okullar açma konularında sürekli birbirlerinin desteğini almışlardır (Aksoy 2015: 33). Katolik eğitim kurumları, çoğunlukla İstanbul'da bulunmakta olup, Fransız misyonerler tarafından açılmıştır. 1839 yılında ilk ve orta öğretim seviyesinde eğitim veren 21 erkek ve 19 kız Fransız Okulu tespit edilmiştir. Bunlar arasında en ünlüleri Saint Benoit, Saint Louis, Saint Joseph Erkek Okulları ve Notre Dame de Sion Kız Okulu olmuştur (Akyüz 2019: 175). Fransız himayesini kabul etmiş ve Fransızca eğitim faaliyetinde bulunan misyoner okullarını da (Gürcü rahip ve rahibelere ait okullar gibi) bunlara dâhil etmek mümkündür (Anonim 1977: 308).

Resim 3: İstanbul Saint Michel Fransız Okulu
(Osman Köker, 2008)

İstanbul dışında da Fransız eğitim kurumlarının varlığı tespit edilmiştir. İzmir'deki ilk Fransız Okulu'nun, Kapüsen misyonerleri tarafından 1600'lü yıllarda eğitime başladığı düşünülmektedir. Bornova'da 1820'lerde bir ticaret okulunun açıldığı ve 1860-

1870'lerde kapatıldığı bilgisi mevcuttur (Aksoy 2015: 39). 1894'te (II. Abdülhamit dönemi) hazırlanan bir raporda, Osmanlı topraklarındaki 427 gayrimüslim ve yabancı okuldan 321'inin yabancılara ait olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Adana'da 2, Hassa'da 2, Kayseri'de 2, Aydın'da 1, İzmir'de 4, Beyrut dâhilinde 6, Sivas'ta 1, Elâzığ'da 2, Kudüs'te 24, Gazze'de 7, Antalya'da 2, Cezayir'de 3, Edirne'de 5, Selanik'te 2, Avrethisarı'nda 1, Bağdat'ta 1, Halep'te 2 ve İskenderun'da 1, Cisr-i Şugur'da 2, Antakya'da 1, Maraş'ta 1, Urfa'da 2, Şam'da 3, Bika'da 1 ve İstanbul'da 30 olmak üzere Fransızlara ait 108 eğitim kurumunun olduğu bildirilmiştir (Şişman 2002: 175)[3]. Bununla birlikte, Fransa'ya ait bazı okulların adı kaynaklarda şu şekilde geçmektedir; Adana Peres Jesuites Koleji, Soeurs de Saint-Joseph de Lyon Mektebi, Akbez Lazaristes, Mersin Peres Capucins Mektebi, Soeurs de Saint-Joseph de l' Apparition Mektebi, Urfa Peres Capucins Mektebi, Soeurs Franciscainnes Mektebi, Antep Peres Franciscains Mektebi, Soeurs Franciscainnes Mektebi, Antakya Peres Capucins Mektebi, Maraş Peres Franciscains rahiplerine ait mektep ve dershane, İskenderun Soeurs de Saint Joseph Kilise İnas Mektebi ve Soeurs de Saint-Joseph Kilise Zükur Mektebi (Yorulmaz 2000: 743,744,745).

Bu veriler ışığında, Fransa'nın Osmanlı topraklarında manastır, kilise, öksüzler yurdu gibi birçok kurum faaliyete geçirdiği anlaşılmaktadır (Yılmaz 1997: 280). Fransız İhtilali (1789) sonrasında duraksayan misyonerlik faaliyetleri, 1830'larda tekrar canlanmıştır. Özellikle, Katolik misyonerlerin Doğu'ya ve Afrika'ya yayılmaya başlamasıyla 19. yüzyılın ikinci yarısında bu çalışmalar en üst noktaya çıkmıştır. Misyonerlere tanınan serbestlik ve Batılı devletlerin Osmanlı'ya olan baskıları, Katolik misyonerlerin ve Batı'nın emperyalist eğilimlerinin önünü açmıştır (Yorulmaz 2000: 708,709). Fransa'ya tanınan imtiyazlar, Fransız dilinin ve kültürünün Tanzimat Fermanı (1839) sonrasında Osmanlı'da yayılmasına ve Islahat Fermanının (1856) ilanından sonra eğitim dili Fransızca olan çok sayıda eğitim kurumunun açılmasına katkıda bulunmuştur (Şişman 2006: 101).

2.3.3. İngiltere

Osmanlı topraklarında misyonerlik çalışmaları yürüten devletlerden biri de İngiltere olmuştur. The Levant Company (1580) vasıtasıyla uzun yıllar Doğu Akdeniz'de ticari ve

[3] Yazar 2006'daki yayınında Cisr-i Şugur'daki okul sayısını 1 olarak vermiştir (Şişman 2006: 104).

diplomatik çalışmalarda bulunan İngiltere, 18. yüzyılda bu önceliği Fransa'ya kaptırmıştır. Ayrıca, odak noktasında bulunan Suriye ve Filistin bölgelerinde de istediği nüfuzu henüz elde edememiştir. Ancak, 19. yüzyılın başlarından itibaren İngiltere Doğu Akdeniz'de bakanlık temsilciliğinde işler yürütmüş ve Protestan misyonerleri bu bölgede önemli çalışmalarda bulunmuştur. Misyonerlerin özellikle Suriye ve Filistin bölgeleri başta olmak üzere Osmanlı İmparatorluğunda yayılmaya başlaması, İngiltere'nin hâkim olmak istediği bölgeler için daha hızlı hareket etmesini sağlamıştır (Buzpınar 2003: 109; Cevizliler 2014: 124).

İngiliz misyonerler, 1815-1819 yılları arasında Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde çeşitli araştırmalar ve geziler yapmaya başlamıştır (Danacıoğlu Tamur 2006: 6). Church Missionary Society adlı kuruluşa bağlı misyonerler, 1815'te Malta Adası'na gelerek burada yayın üretimi ile ilgili ilk çalışmaları yapmıştır. Bu üretimlerde çeşitli dillerde İncil ve propagandaya yardımcı kitaplar basılmış ve imparatorluğun hedef noktalarına gönderilmiştir (Erkek 2014: 108,109). Ayrıca, Osmanlı toplumunda yaşayan Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerin inançları, sosyal ve ekonomik durumları konularında gelecek misyonerlere yol gösterici eserler de üretilmiştir (Malkoç 2005: 164).

Resim 4: Sur Erkek Okulu

(Yunus Emre Uçan, 2015)

Tanzimat Fermanı'nın (1839) ilanından sonra Osmanlı-İngiltere ilişkileri farklı bir döneme girmiş, İngiliz elçi Stratford Canning imparatorluk üzerinde oldukça etkili olmuştur. Değişen bu ilişkiler sonrasında İngiltere, Osmanlı tebaası Protestan

gayrimüslimleri ve Protestan misyonerleri kendi himayesi altına almıştır (Özcan 2000: 305). Osmanlı Devleti, İngiltere'nin baskıları sonucunda 1850'de Protestanları resmen "millet" statüsünde (yasal dini cemaat) tanımıştır (Malkoç 2005: 168). Bu dönemden itibaren yükselen Protestan misyoner faaliyetleri, özellikle Islahat Fermanı'nın (1856) tanıdığı ayrıcalıklar sonrasında daha da artmış ve İngiltere'nin Ortadoğu ve Anadolu topraklarındaki misyonerlik çalışmaları yoğunlaşmıştır (Vahapoğlu 1992: 30). İngiliz misyonerler ağırlıklı olarak İstanbul, İzmir, Aydın, Ankara, Bursa, Antakya, Antep, Harput, Erzurum, Suriye, Filistin ve Lübnan'da çalışmalarda bulunmuştur. Bu bölgelerde, İngiltere'nin siyasî ve askerî amaçları da göz önünde bulundurarak çok sayıda kilise ve okul inşa edilmiştir (Erkek 2014: 110; Sezer Arığ 2014: 134).

İngiliz Protestan misyonerleri, London Society for Promoting Christianity Among the Jews örgütüne bağlı olarak İstanbul ve İzmir'deki okullarda faaliyette bulunduğu gibi, Anglikan ve Quaker gibi misyonerlerce Ege bölgesi, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu coğrafyasında çalışmalar yürütmüştür. Hedef kitleleri ise Yahudiler, Ortodoks Hristiyanlar ve Dürziler olmuştur (Cevizliler 2014: 130, 151). İngiltere'nin desteğini arkasına alan Protestan misyonerler, kendilerine rahatlıkla faaliyette bulunacakları bir ortam bulmuş, çeşitli kurum ve kuruluşlar vasıtasıyla kendi din, inanç ve kültürlerini farklı bölgelere taşımışlardır (Bolat ve Ayaz 2017: 39). 1842'de Kudüs'te Protestan kilisesinin kurulmasından itibaren bölgedeki Dürziler üzerinde misyonerlik faaliyetleri yürütülmüş ve Protestan olan Dürziler de misyonerlik çalışmalarının bir parçası olmuştur (Vahapoğlu 1992: 30). Protestan misyonerlerini daima destekleyen İngiltere, zaman zaman misyonerlerle fikir ayrılıkları da yaşamıştır. 1882 yılında Mısır'a yapılan askerî çıkarma sonrasında, bölgede İngiliz nüfuzu başlamıştır. Buradaki askerî ve siyasî çıkarlarını göz önünde bulunduran İngiltere, misyonerleri açık açık desteklememiş ve onların tepkisiyle karşılaşmıştır. Bununla beraber, Sudan'da başlayan İngiliz hâkimiyeti sonrasında Mısır'dan ve Hindistan'dan Müslüman memurların getirilmesi misyonerlerin protestolarına neden olmuştur (Hopkins vd. 2006: 246, 248).

Osmanlı topraklarında 19. yüzyıl sonlarında faaliyette bulunan İngiliz misyoner kuruluşları ise şunlardır; British Syrian Schools, Friends Syrian Mission Society, Lebanon School Mission, St. George's Training Home, Church of Scotland Mission, Proctor Mission, British Female Education Society, Worseley Mission, London Society for Female Education in the East, Edinburgh Galilee Mission, London Jews Society,

Church Missionary Society, Jerusalem and the East Mission Fund, Evangelkal Mission to Jerusalem ve Wordsworth Smith Mission, Edinburg Medical Missionary Society, Irish Presbyterian Mission Schools, British Ophthalmic Hospital, English Ladies' Mission, Mildmay Mission, Thbettia Mission Schools ve Newton Hospital (Buzpınar 2003: 115,116).

Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde, 1902-1903 yıllarında 5'i İstanbul'da, 16'sı İzmir'de ve 2'si Selanik'te, 56'sı Beyrut'ta, 43'ü Cebel-i Lübnan'da, 26'sı Suriye'de, 26'sı Kudüs'te, 7'si Halep'te, 1'i Bağdat'ta olmak üzere ruhsatı olan ya da olmayan 182 İngiliz okulu bulunduğu kaydedilmiştir (Cevizliler 2014: 151, 152). 1919 yılına ait bir raporda ise Anadolu'da İngilizlere ait 23 misyoner, 7 ilkokul, 5 ortaokul ve 1 çocuk yuvasının olduğu belirtilmiştir. Okullar ve çocuk yuvası dâhil toplam öğrenci sayısı ise 2.190 olarak verilmiştir (Sezer Arığ 2014: 134). İngiltere'nin İstanbul'daki başlıca eğitim kurumları; Beyoğlu'nda 1857, 1870 ve 1893-1894 tarihlerinde kurulmuş üç adet İngiliz Kız Okulu ile Beyoğlu Saint-Elisabeth Okulu (1889), Ortaköy İngiliz Okulu (1886) ve Nişantaşı İngiliz Erkek Lisesi'dir (1905) (Şişman 2006: 336, 337).

2.3.4. Almanya

Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne olan ilgisi, Fatih'in Bizans İmparatorluğu'na son vermesi ve Batıda ilerlemesiyle başlamıştır. Osmanlı ile Prusya (Almanya) arasında 1761 yılında imzalanan dostluk ve ticaret anlaşmasının ardından, iki ülke arasındaki ilişkiler resmiyet kazanmıştır (Dursun 1989: 511,512). Büyük Friedrich, Osmanlı Devleti ile 18. yüzyıl sonlarında yakından ilgilenmiş ve hatta askerî bir ortaklık kurmak istemiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısında, Almanya koloni kurma hayali ile Osmanlı topraklarına nüfus yerleştirmeyi düşünmüştür. 20. yüzyılın başlarında beş milyondan fazla kişi bu nedenle toprağını terk etmiş ancak, Osmanlı Devleti'nin muhalefeti projenin Almanya için bir hayal olmasına neden olmuştur (Ortaylı 2019b: 50,51).

İki ülke arasındaki ilişkilerde, 19. yüzyıl son çeyreğinde ticaret ön plana çıkmış, özellikle II. Abdülhamid saltanat yılları, Osmanlı'da Alman nüfuzunun etkin biçimde hissedildiği bir dönem olmuştur. Bu nüfuzun yerleşmesinde, o dönemdeki dünya dengesi ile Osmanlı'nın siyasî ve ekonomik durumu etkili olmuştur. Bu ortam içinde Almanya, ordu ve sivil yönetimde yapılan ıslahatlar ve demiryolu yapım çalışmaları aracılığıyla Osmanlı üzerinde etkin bir rol oynamıştır (Ortaylı 2019b: 12, 75).

Osmanlı ve Alman limanları arasında taşımacılık şirketlerinin kurulmasıyla ticari ilişkiler için önemli bir adım atılmış, 1889'da II. Wilhelm'in İstanbul'a yapığı ziyaret iki ülke arasındaki ilişkileri daha da güçlendirmiştir (Dursun 1989: 514). Bu ziyaret, Almanya'nın oluşturmak istediği nüfuz için oldukça etkili olmuş ve İmparator İstanbul'da II. Abdülhamid ile yakın temaslarda bulunmuştur. Temelde siyasî çıkarların ön planda olduğu bu temaslarda kâr amaçlı sözleşmeler imzalanmış ve ekonomik faaliyetleri için geniş bir alan bulan Almanya, Osmanlı topraklarındaki demiryollarını yapımı ve imar işlerini üstlenmiştir (Imbert 2018: 156,157).

Almanya, ekonomik çıkarlarını daha da ilerletmek ve Osmanlı topraklarında kuracağı hâkimiyeti sağlama almak istemiştir. Bu nedenle, tıpkı Batılı devletler ve Amerika gibi kültürel olarak da faaliyette bulunmak için harekete geçmiş ve misyonerlik çalışmaları yürütmüştür (Şimşek 2016: 152). Ancak, Batılı devletlerin Osmanlı gayrimüslimlerini koruyucu tavrı, siyasî arenaya sonradan katılan Almanya'yı farklı yollardan hedeflere ulaşmaya itmiştir. Himaye edeceği gayrimüslim grubu kalmadığı için, Osmanlı Devleti'ni destekler nitelikte tavrıyla nüfuz oluşturmaya ve bu yolla ekonomik faaliyetlerini ilerletmeye çalışmıştır. II. Abdülhamid, siyasî ve ekonomik iş birliğini göz önünde bulundurarak Protestanların himayesini Almanya'ya vermiştir. Ancak bu konuda geç kalan Almanya, Filistin'deki Katoliklerin koruyuculuğunu üstlenmiş, her din ve mezhepten Almanı bu bölgeleye yerleştirmiştir. Kurulan vakıflar, okullar, tarım örgütleri ve yerleştirilen koloniler aracılığıyla Filistin kısa sürede Almanca konuşan bir ülke olmuştur. 20. yüzyıl başlarında Osmanlı'daki en kalabalık Protestan misyonuna sahip olan Almanya, Katolikleri etkin hale getirmekte de başarı göstermiştir (Ortaylı 2019b: 151, 153). Suriye'de kalıcı olmak isteyen Almanya, zengin vatandaşlarını Yafa ve Kudüs'e göndermiş ve buralarda açtığı kurumlar ile bölgede etkin olmaya çalışmıştır (Şişman 2006:19). Kudüs'te çalışmalarda bulunan Kudüs Birliği (JerusalemVerein), Protestan Birliği (Evangelischer Bund) ve Alman Doğu Misyonerleri Birliği (Deutsche Orient Mission) örgütleri, özellikle 1890'dan itibaren bölgede Alman nüfuzunun ve Protestanlığın yayılması için önemli faaliyetlerde bulunmuştur (Dursun 1989: 515).

Alman misyonerleri, Yakın Doğu'daki Alman çıkarları için faaliyetlerini sürdürmüş ve İstanbul, İzmir, Maraş, Urfa, Mamuratü'l Aziz (Harput Vilayeti), Beyrut, Kudüs ve Selanik'te açtıkları okullar, yetimhaneler ve hastanelerle bu amaca hizmet etmiştir. Açılan bu kurumlar diğer ülkelerle kıyaslandığında az sayıda olmasına rağmen, misyoner

faaliyetleri konusunda kısa sürede etkili çalışmalar yapılmıştır. Özellikle gayrimüslim cemaatin yoğun olduğu bölgelerdeki faaliyetlere ağırlık verilmiştir (İnan 2015: 4).

Osmanlı topraklarında 1898 yılındaki Alman okulları, başta İstanbul olmak üzere İzmir'de ve Beyrut'ta birer lise, Hayfa'da bir lise ve ortaokul ile Selanik'te bir ortaokuldan ibarettir (Ortaylı 2019b: 81). İstanbul'da bulunan önemli eğitim kurumları ise İstanbul Alman Lisesi ve Ticaret Okulu, Galata Sankt George Alman Kız Ortaokulu, Sankt George Alman Erkek Lisesi (Sezer Arığ 2014: 139,140), Haydarpaşa Alman Okulu, Galata Alman Yahudi Okulu ve Galata İskoç Misyoner Okulu'dur (Şişman 2006: 320,321). Bu dönemde Alman uzmanlar; Bursa, Konya, Ankara, Sivas, Samsun, Trabzon, Adana, Mersin, Antep, Diyarbakır, Mardin, Musul, Basra, Şam, Trablusşam ve Yafa'da eğitim kurumları açılması konusunda ısrarcı olmuştur. Bu ısrarın en önemli sebebi ise kentlerden çoğunluğunun Bağdat demir yolu üzerindeki konumu ve buralarda açılacak okullarda yetişen gençlerin Alman kültürel yayılmacılığına sağlayacağı katkıdır (Ortaylı 2019b: 81).

Resim 5: İstanbul Alman Okulu

(Osman Köker, 2008)

Almanya'nın misyonerlik çalışmalarında önem verdiği diğer kurumların başında yetimhaneler (Waisenhaus) gelmiştir. Almanya, okul ya da yetimhanelerde başarılı olan çocukları Avrupa'da yükseköğretime göndermek suretiyle yetiştirmiş, böylece hem onlara gelecek sağlamış hem de uzun vadede istihdam oluşturmayı amaçlamıştır (Şimşek 2016: 152, 170). Yetimhanelere genellikle 8-12 yaş aralığındaki çocuklar alınmış, ilk ve

orta öğretim seviyesindeki eğitimler bu kuruluşlarda verilmiştir. Yine, Alman eğitim kurumlarında öğrenime devam etmeleri sağlanmış, yetimhane çevresinde Alman okulu bulunmaması halinde ise herhangi bir Protestan misyon okulunda eğitim verilmiştir. Urfa'da 1896 yılında Alman misyoner Lepsius tarafından açılan yetimhanede, 200 yetim çocuğun bakımı üstlenilmiş ve yetimhane bünyesinde açılan bir okul ile eğitim verilmiştir. Aynı yıl, Hilfsbund misyoner örgütü tarafından Maraş'ta kızlar (Bethel) ve erkekler (Beitshalom) için birer yetimhane açılmıştır (Şimşek 2016: 161,165-167). Ayrıca, Alman misyonerler 1915'te Adana Haruniye'de bir yetimhane kurmuş, savaş döneminde Almanya ile oluşturulan ittifak sayesinde yetimhanenin faaliyetlerine müsaade edilmiştir (Çabuk 2013: 73). İlkokul derecesinde eğitim veren ve 1916'da ruhsat verilen yetimhane, savaşın bitmesinin ardından Alman misyonerlerin bölgeyi terk etmesi ile kapatılmıştır (Şimşek 2016: 168). Ayrıca, İstanbul Bebek'te de bir Alman yetimhanesi olduğu kaynaklarda tespit edilmiştir (Şişman 2006: 321).

Almanya, I. Dünya Savaşı döneminde Orta Doğu'daki en güçlü Protestan misyoner örgütlerine sahip olmuştur. Savaşta Osmanlı ile aynı safta bulunması ve diğer devletlerin misyonerlerinin Osmanlı topraklarından uzaklaştırılmasının ardından Almanya rakipsiz konuma gelmiştir. Misyonerler geniş bir bölgede yayılma imkânı bulmasına rağmen, Almanya'nın savaştan yenilgiyle ayrılması Filistin bölgesindeki hâkimiyetini de kaybetmesine neden olmuştur (İnan 2015: 544).

2.3.5. İtalya

Tarih sürecinde Türk-İtalyan ilişkileri bir takım ticari anlaşmalarla başlamıştır. Cenevizliler, 1387'de I. Murad ile bir dostluk ve ticaret antlaşması imzalayarak, Osmanlı topraklarında ticaret hakkı elde etmiştir. Böylece İtalya, Bizans İmparatorluğunun verdiği hak ve ayrıcalıkları aynı derecede olmasa bile Osmanlı döneminde devam ettirmiştir (Turan 2001: 449). Kırım Savaşı (1854) ise iki ülke arasındaki ilişkilerin çağdaş anlamdaki başlangıcı olmuştur. Fakat karşılıklı münasebetler, 1870'lerde İtalya'nın siyasî birliğini tamamlamasının ardından hız kazanmıştır (Cantemur 2012: 801). Bu dönemden sonra ilişkilerin olumsuz yönde gelişmesinde, İtalya'nın Osmanlı'ya bağlı topraklara karşı sömürgeci tavrı büyük etkiye sahip olmuş ve 20. yüzyıl başında iki taraf arasında savaş çıkmasına kadar gitmiştir (Turan 2001: 449,450).

Osmanlı topraklarında İtalya'nın açtığı eğitim kurumları ise iki devlet arasındaki ilişkilerin kültürel boyutunu oluşturmuştur. İtalya, tıpkı Fransa, İngiltere, Amerika, Avusturya, Almanya ve Rusya gibi Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde okullar açmıştır. Bunlar içinde İtalyan okullarının kuruluşu 19. yüzyıl sonlarına denk gelmekle beraber, sayıları fazla artış göstermemiştir (Ortaylı 1995: 192,193). Özellikle, birliğini sağlamasının ardından okullaşma konusunda aşama kaydeden İtalya, Fransa'nın himayesinde bulunan Katolikleri kendi himayesine çekmeye başlamıştır. (Polat 1989: 574). Bu okullar genellikle din adamları tarafından açılmış ve yönetilmiştir (Ortaylı 1995: 192).

Resim 6: İzmir İtalyan Mektebi
(Erkan Erdik, 2010)

Katolik Fransiskenleri (Franciscains), Doğu'ya en erken yerleşen misyoner kurumlarından olmakla beraber, genelde İtalyanlardan meydana gelmiştir. Bu misyonerler Mısır'da, özellikle Yukarı Mısır misyonunu kontrol altında tutmuş ve kutsal topraklar üzerinde önemli etkiye sahip olmuştur (Yorulmaz 2000: 712). Yine, İstanbul'a ilk gelen Katolik gruplardan Domenikenler, İstanbul'da kiliseler, çocuk yurtları ve eğitim kurumları açmıştır (Polat 1989: 565).

İtalya'dan İstanbul ve İzmir gibi kıyı şehirlere göç eden, ticaret ve denizcilikle uğraşan İtalyanlardan zengin olanlar, çocuklarına özel eğitim imkânı tanımıştır. Fakat fakir ailelerin çocukları, Osmanlı topraklarında Fransız Katolik misyonerlerin açtığı okullarda eğitim almıştır. İtalya'nın devlet olarak birliğini sağlamasından sonra ise Osmanlı'daki İtalyan eğitim kurumları hızla artmış, bu okullar İtalyan dilini ve kültürünü öğretmeye çalışmıştır (Erdik 2010: 100; Polat 1989: 566). Bu amaçla Osmanlı topraklarında "Dil Oğlanları Okulu" sistemini ortaya çıkarmışlardır. 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı'nın Fransa ve İngiltere'yle daha yakın olması, İtalya'yı arka planda bıraksa da İtalya'nın 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında açtığı okullar dikkate değer gelişme kaydetmiştir (Polat 1989: 565,566). Katolik İtalyan misyonerleri, eğitimde Fransız Katolik misyonerleri kadar etkili olmuştur. Bu nedenle bulundukları bölgelerde kız ve erkek çocukları için ilk, orta ve yüksek derecede, önce ruhban daha sonra laik eğitim kurumları açmışlardır (Taş 2006: 83).

İtalya, Osmanlı topraklarında İstanbul başta olmak üzere İzmir, Edirne, Hatay, Beyrut, Selanik, Bingazi, Derne, Humus, Trablusgarp, Dıraç ve İşkodra gibi çeşitli bölgelerde okullar faaliyete geçirmiştir (Sezer Arığ 2014: 126,127; Polat 1989: 574). 20. Yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti sınırları içinde 41 okul, 2 kurs ve 4 yetimhane olmak üzere 47 İtalyan kültür kurumunun olduğu belirlenmiştir. Bunlar; İstanbul'da 15 okul ve 2 kurs, Hatay'da 1 okul, Rodos'ta 2 okul, Selanik-Arnavutluk-Edirne'de 5 okul ve 1 yetimhane, Yanya'da 1 okul, İzmir'de 4 okul, Antalya'da 1 okul, Urfa'da 1 okul, Adana'da 1 okul, Ortadoğu'da 3 okul ve 3 yetimhane, Kuzey Afrika Derne'de 1 okul, Bingazi'de 1 okul ve Trablusgarp'ta 1 okul olarak tespit edilmiştir (Şişman 2006: 356). 20. yüzyıl başlarında halen faaliyetini sürdüren ilkokul seviyesindeki İtalyan okullarından 8'i İstanbul'da, 5'i İzmir'de ve 1'i Edirne'dedir. Bunlar; Beyoğlu İtalyan Erkek Okulu, Büyükdere İtalyan Karma Okulu, Feriköy Guistiniani İtalyan Erkek Okulu, Galata San Pietro Karma Okulu, Kadıköy Mühürdar Karma Okulu, İstanbul San Pietro İtalyan Karma Okulu, Yedikule İtalyan Karma Okulu, Yeşilköy İtalyan Karma Okulu, İzmir Alsancak İtalyan Kız ve Erkek Okulları, İzmir Bayraklı-Göztepe ve Kordon İtalyan Karma Okulları, Edirne İtalyan Karma Okulu'dur (Sezer Arığ 2014: 126,127).

Osmanlı'da İtalyan okullarının örgün hale gelişinde İtalya'nın birliğini sağlamasının yanı sıra, 1863'te İtalyan İşçi Birliği'nin kurulması önemli rol oynamıştır. Fransız okullarında eğitim gören İtalyan çocuklarını geri kazanmak, onlara kendi dil ve kültürünü öğretmek

amacıyla adeta zorunluluktan açılan bu okullar, daha çok ilkokul seviyesinde eğitim vermiştir. 1930'lardan sonra sayısı azalan bu eğitim kurumları, yabancı dil ve mesleki eğitimde önemli çalışmalarıyla milli eğitimimize katkı sağlamıştır (Polat 1989: 574; Sezer Arığ 2014: 134).

Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli devletler ve onlara bağlı misyoner cemaatler tarafından gerçekleştirilen misyonerlik çalışmalarına bu bölümde değinilmiştir. Ancak, 19. yüzyılda Osmanlı topraklarındaki misyoner çalışmalarında ön plana çıkan Amerika ve Amerikan misyoner faaliyetlerini detaylı olarak incelemek yerinde olacaktır. Ayrıca, tez çalışma bölgesinin seçiminde Amerikan misyoner faaliyet alanlarının göz önünde bulundurulması, konunun daha iyi anlaşılması için önem arz etmektedir.

2.4. Osmanlı Topraklarında Amerikan Misyonerlerinin Faaliyet Bölgeleri ve Bu Bölgelerdeki Eğitim Çalışmaları

Diğer ülkelerle kıyaslandığında, Katolik misyonerlerin bağlı olduğu ülkelerin Osmanlı coğrafyasındaki çalışmalara daha erken başladığı görülür. Ancak, 19. yüzyılda bu durum değişmiş ve Amerikan Protestan misyonerler büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Amerikanın bu konuda ilerlemesindeki en önemli etken ise Osmanlı topraklarında detaylı ve planlı çalışmalar yürütmesidir. Özellikle Anadolu'da sürdürdüğü çalışmalar için bölgeler oluşturan Amerika, bu bölgelerde kurulan istasyon merkezleri ile faaliyetlerine devam etmiştir.

Resim 7: Amerikan Board'ın Misyon Bölgeleri
(İnternet Arşivi http://informadik.blogspot.com/2014/06/19-yuzyl-osmanl- imparatorlugunda.html Erişim Tarihi 12.04.2020)

Amerikan misyoner çalışmalarını gerçekleştiren en önemli grup, Osmanlı Devletinde ve tüm dünyada çalışmalar yürüten ve diğer Amerikalı misyonerlere öncülük eden Amerikan Board'dır. Boston'da 1810'da kurulan Amerikan Board (The American Board of Commissioners for Foreign Missions-ABCFM), ilk misyonerini 1820'de Osmanlı coğrafyasına göndermiş, 1835 yılından itibaren Anadoluda bölgeler ve istasyon merkezleri oluşturmuştur. Bunun sonucunda, Osmanlı topraklarındaki teşkilatlanmasına 1860'ta son şeklini vermiş ve üç ana misyon bölgesi kurmuştur. Bu bölgeler, Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu ve Merkezi Türkiye Misyonu 'dur (Kocabaşoğlu 1989: 95; Kocabaşoğlu 1999: 342; Kılıç 2006: 337; Şişman 2006: 33; Alan 2015: 3, 6, 7; Yücel 2017: 32).

Tez çalışma alanının tespit edilmesinde, Amerikalı misyonerlerin faaliyet bölgeleri ve istasyon merkezleri önemli rol oynamıştır. Bu nedenle, kurulan misyon bölgeleri ve bu bölgelerde eğitim alanında yapılan çalışmaları detaylı olarak incelemek gerekir.

2.4.1. Batı Türkiye Misyonundaki Eğitim Çalışmaları

Amerikan Board'ın tüzüğüne göre Batı Türkiye Misyonu, Trabzon'dan Mersin'e kadar uzanan çizginin batısında kalan 7 istasyon ve 102 uç istasyondan oluşmuştur. Bu merkez istasyonlar İstanbul (1831), İzmir (1834), Trabzon (1835), Bursa (1848), Sivas (1852), Merzifon (1852) ve Kayseri (1854)'dir. Misyon, kapsadığı alan ve çalışan misyoner sayısı nedeniyle en büyük Amerikan misyon bölgesidir. Merkezi İstanbul olmakla beraber, farklı bölgelerin komutası ve basın-yayın işlerinin yürütülmesi buradan sağlanmıştır. Diğer önemli merkez olan Merzifon'da ilkokul, yüksekokul, hastane, kilise, atölye ve yetimhane gibi tam teşkilatlı çalışmalar yapılmıştır (Kocabaşoğlu 1989: 143,144; Alan 2015: 115).

İlk misyoner basın-yayınının yapıldığı Malta Adası'ndaki matbaa, 1833'te İzmir'e, 1852'de[4] İstanbul'a taşınmış ve Board'ın çalışmaları için büyük önem arz etmiştir. Çalışmaların ilk yıllarında, misyonerler yayın faaliyetleri ile ilgilenmiş ve Ermenice, Ermeni alfabeli Türkçe, Osmanlıca, Rum alfabeli Türkçe, Yahudi-İspanyolca, Yahudi-Almanca, Rumca, Bulgarca dillerine İncil çevirileri yapmıştır. İstanbul matbaası, 1880 yılına kadar diğer bölgelerin basın-yayın işlerini tek başına üstlenmiş, bu tarihte Antep'te matbaanın kurulması istasyonun faaliyetleri rahatlatmıştır (Alan 2015: 115, 144).

[4] Seçil Akgün, matbaanın 1834 yılında İstanbul'a taşındığını belirtmektedir (Akgün 1986: 2127).

Batı Türkiye Misyonunu kapsamında İstanbul’da çeşitli eğitim kurumları açılmıştır. Misyonerlerin ilk başlarda yürüttükleri faaliyetlerde ev ve eğitim kurumunun aynı çatı altında toplandığı görülmüştür. Bunun en önemli örneklerinden biri Amerikan Board misyoneri Cyrus Hamlin’in 1840’ta Bebek’te açtığı İlahiyat Okulu’dur. Çoğunlukla fakir ya da eğitim konusunda azimli zengin aile çocuklarının eğitim aldığı okulda, öğrenciler yatılı olarak kalmış, yemek ve eğitim masrafları karşılanmıştır. Okul bünyesinde kurulan bir atölye ile hem öğrencilerin yetenekleri geliştirilmiş hem de onlara kıyafet temini sağlanmıştır. Bu okul, ders içerikleri ve eğitim kalitesiyle diğer misyoner gruplara ait kurumların önüne geçmiştir. Örneğin, İtalyan ve Fransız papazlar tarafından 1840 yılında rakip olarak kurulan Fransız Koleji, müfredat konusunda başarı gösterememiş ve 30 yıl faaliyet gösterdikten sonra kapatılmıştır (Hamlin 2017: 196-198, 206, 246-247).
Amerika’nın eğitim alanında İstanbul’da açtığı en önemli kurum ise Robert Koleji’dir. Kolej, Board’ın Osmanlı topraklarında İncil’e bağlı olarak yürüttüğü eğitim anlayışının zamanla değişmesine neden olmuştur. Misyoner Cyrus Hamlin ile Board arasında bir anlaşmazlığın meydana gelmesi ile Robert Koleji kurulmuştur (Kocabaşoğlu 1999:342). Bu anlaşmazlığın en önemli sebebi ise Cyrus Hamlin’in misyonlarda yürütülen anadilde eğitim anlayışına karşı olması ve İngilizce eğitim vererek bütün dilleri İngilizcede birleştirme amacını benimsemesidir (Hamlin 2017: 364, 373).

Resim 8: Bebek İlahiyat Okulu
(The American Board in The Near Esat, 1925)

Amerika'nın denizaşırı misyonerlik faaliyetleri dâhilinde açılmış ilk yüksekokul olma özelliğini taşıyan Robert Koleji (White 1995: 75), kuruluş aşamasında arsanın satın alınması ve inşa edilmesi konusunda bazı sıkıntılarla karşılaşmıştır. Gerekli izinlerin alınması sekiz yıl sürmüş ve bu nedenle kolej inşa edilene kadar eğitim Bebek İlahiyat Okulu'nda gerçekleştirilmiştir (Hamlin 2017: 380-383). Amiral Farragut'un İstanbul ziyareti sırasında, kolejin A.B.D. koruması altında olduğunu belirtesiyle kolejin inşası başlamıştır (White 1995: 75). Binanın açılışı 15 Mayıs 1871'de yapılmış, resmi açılışı ise 4 Temmuz'da gerçekleştirilmiştir (Hamlin 2017: 408).

Resim 9: İstanbul Robert Koleji Wasburn Hall'in Eski Bir Fotoğrafı
(Mert Sandalcı, 2000)

Robert Koleji, kuruluş amacına yönelik olarak tamamen misyoner kontrolünde olmamasına rağmen, 1932 yılına kadar başkanı hep bir misyoner olmuştur. Tüzüğe göre kolejin dil, din, ırk ve mezhep gözetmeksizin herkese açık olarak eğitim hayatına devam etmesine karar verilmesine karşın, günlük hayattaki uygulamalarda kolejin dini bağlılığı da ön plana çıkmıştır (Kocamanoğlu 1999: 361-362).

Amerikan Board'ın Batı Türkiye Misyonundaki önemli eğitim kurumlarından bir diğeri Merzifon Anadolu Koleji'dir. 1864 yılında inşa edilen kolejin ruhsatı 1899'da verilmiştir (Alan 2015: 189-190). Kolej, Bebek İlahiyat Okulu'nun Merzifon'a taşınması ile meydana gelmiş, Board'un eğitim çalışmaları arasında önemli bir yere sahip olmuştur (Gül 2012: 74). Geniş bir kampüsten meydana gelen kolej; din okulu, kolej binası, kızlar okulu, misyoner konutu, fırın, atölye, oyun ve spor sahaları ile çeşitli işler için kullanılan

müştemilat binasından oluşmuştur (White 1995: 128). Ayrıca, kampüs yerleşkesi içinde yaklaşık 70 yataklı bir hastane, yurtlar, ciltevi ve hamam bulunmaktadır. Etrafı duvarlarla çevrili bu misyon kampüsü, koleji bulunduğu bölgeden ayıran adeta başka bir köy görünümüne sahip olmuştur. (Childs 2017: 61, 63).

Resim 10: Merzifon Anadolu Koleji

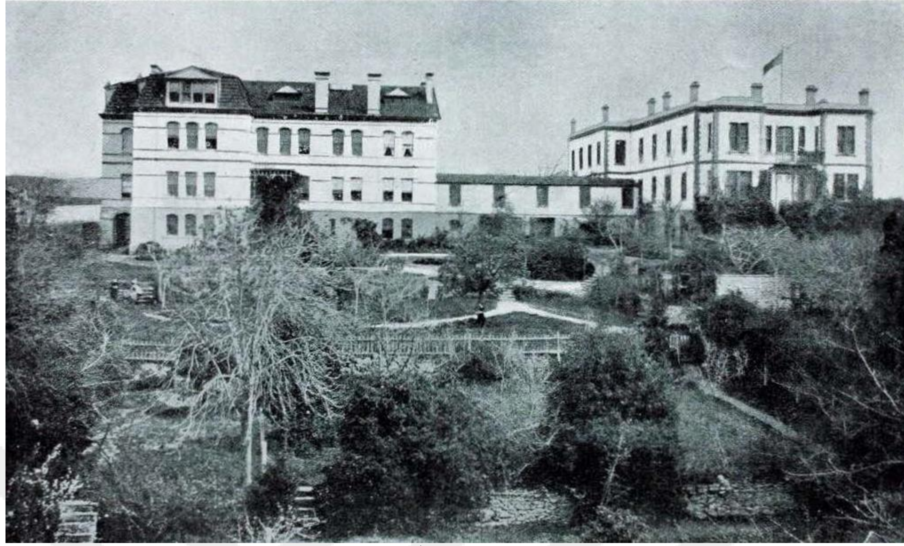
(Osman Köker, 2008)

Merzifon Anadolu Koleji, sadece Merzifon ve çevresi için eğitim vermemiş, zaman içinde Osmanlı'nın farklı topraklarından gelen öğrencileri de eğitmiştir. Robert koleji gibi yabancı uyruklu öğrencileri de kabul eden kolejde, Yunanistan, Arnavutluk, Mısır ve Rusya'dan gelen çocuklara eğitim verilmiştir (Alan 2008: 258, 259). Kolejde çok fazla Türk öğrenci olmamış, kayıt yaptıran bazı Tük öğrenciler ise çeşitli sebeplerden kolejdeki eğitimlerini tamamlamadan okuldan ayrılmıştır (Alan 2008: 260). Ancak, sadece bir Türk öğrencinin mezun olduğu bilgisi mevcuttur (White 1995: 206).

Robert Koleji'ne göre daha orta sınıftan öğrencilerin bulunduğu kolej, tıpkı Robert Koleji gibi ekonomik durumu iyi olmayan öğrencilere kendi çalışmaları karşılığında ihtiyaçlarını temin edecek imkân tanımıştır. Kolejin eğitim dili ve kaynak ders kitapları İngilizce olarak belirlenmiş, Ermenice, Rumca ve bütün öğrenciler için Türkçe dersleri verilmiştir (Alan 2008: 253, 258, 310).

Batı Türkiye Misyonu kapsamında İstanbul ve Merzifon dışında Aydın, Hüdavendigar (Bursa), Konya, Trabzon, Ankara, Sivas vilayetleri ve İzmit sanacağına bağlı çeşitli kaza

ve nahiyelerde iptidai, rüşdi ya da idadi derecelerde eğitim veren eğitim kurumları açılmıştır (Alan 2015: 157-193).

Resim 11: İstanbul Amerikan Kız Koleji
(Missions of The A.B.C.F.M in Turkey, 1904)

2.4.2. Doğu Türkiye Misyonundaki Eğitim Çalışmaları

Amerikan Board'ın 1859'da misyonlar üzerinde yaptığı düzenlemeler sonucunda Batı ve Merkezi Türkiye Misyonlarının doğusunda kalan bölge Doğu Türkiye Misyonu olarak belirlenmiş ve Erzurum, Harput, Mardin, Bitlis, Van bu misyonun önemli merkezleri olmuştur (Alan 2015: 195). Bunlardan Van dışındaki istasyonlar, Doğu Türkiye Misyonu belirlenmeden önce kurulmuş olup, Van istasyonu misyon bölgesinin belirlenmesinden 12 yıl sonra merkezlerden biri haline gelmiştir (Yücel 2005: 131; Alan 2015: 198). Aslında doğu vilayetlerindeki misyonerlik çalışmaları 1850'lerde başlamış, Harput ilk belirlenen şubelerden olmuştur. Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrasındaki süreç içinde Van, Bitlis ve diğer doğu yerleşimlerinde önemli keşifler ve çalışmalar yapılmıştır. Kadınlara yönelik eğitim, köy ziyaretleri, yerel kilise ve ilkokullara yardımlar, yükseköğretim ve tıbbi destek sayesinde Harput misyonu büyük gelişim göstermiştir (Kieser 2018: 126,127).

Doğu Türkiye Misyonunda da eğitim çalışmaları özel bir yer tutmuş ve pek çok eğitim kurumu açılmıştır. Eğitim dili ise genellikle kuzey bölgelerde Türkçe, güneyde ise Arapça olmuştur. Özellikle Harput ve çevresine odaklanan misyonda, köyler, kasabalar ve daha ücra yerlere gönderilen gezici misyonerler ile faaliyetlerini sürdürmüştür (Kieser 2018:

100,101). İklim şartları ve arazi yapısı bakımından zor olan misyonda 97 uç istasyon kurulmuş, 36'sı Amerikalı ve 266'sı yerli olmak üzere 302 kişi misyon faaliyeti yürütmüştür. Bölgede sadece eğitim alanında misyonerlik çalışmaları yapılmamış, Mardin ve Van istasyonlarında kurulan hastaneler ve bölgedeki 5 dispanser ile sağlık alanında da faaliyetler devam etmiştir (Kocabaşoğlu 1989: 152; Yücel 2005: 135).

Osmanlı topraklarında doğu bölgelerdeki Ermeni nüfusunun diğer bölgelere göre biraz daha yoğun oluşu, misyonerlerin Ermeniler üzerindeki çalışmalara ağırlık vermesinin önünü açmıştır. Bölgede yaşayan Ermenilerin eğitim seviyesinin düşük olması, misyonerlerin bu konuya daha çok önem vermesini sağlamıştır. Misyon bölgesi dâhilinde 1914 yılında öğrenim gören yedi binin üzerinde öğrenci olduğu kaydedilmiştir (Yücel 2005: 135; Alan 2015: 213).

Resim 12: Harput Koleji (Fırat Koleji)
(Elazığ İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi
http://elaziggezi.com/Places/view/553 Erişim Tarihi: 20.05.2020)

Harput'ta 1859'da öncelikli olarak Ermeni Protestan din adamı yetiştirmek için Harput Koleji (Fırat Koleji) açılmış, zamanla daha laik bir eğitim anlayışı benimsenmiştir. 1000'den fazla öğrencisi olan kolej, 1880 yılında genişletilmiştir (Polat 1988: 640; Büyükkarcı 2001: 14). Kolej, doğuda bulunan diğer istasyonlardaki (Diyarbakır, Bitlis, Eğin, Arapgir, Malatya, Tunceli) başarılı öğrencilerin yükseköğrenim görmek amacıyla ücretli eğitim aldığı bir merkez haline gelmiştir (Açıkses 2003: 98). İlk, orta ve lise olmak üzere üç bölümden oluşan kolejde, 1 Türk öğretmen, 4 Amerikalı Profesör ile Ermeni asıllı öğretmenlerden meydana gelen 21 kişilik kadro ile eğitim verilmiştir (Şişman 2006: 61). Kolejde matematik, coğrafya, kimya, kilise tarihi ve felsefe dersleri okutulmuştur. 1861'de kolej bünyesinde açılan Kız Okulu ile hem kadın eğitimine dikkat çekmek hem

de geleceğe yeni eğitimciler kazandırmak istenmiştir (Kieser 2018: 133,134). Eğitim dili Ermenice olmakla beraber İngilizce ve Türkçe de öğretilmiş, Amerikan eğitim sistemine göre dersler verilmiştir (Açıkses 2003: 101-102). Kolej, eğitim kalitesi ile hem çevrenin hem de Osmanlı'nın takdirini kazanmış, mezun olan öğrenciler ayrı bir sınava tabi tutulmadan istihdam edilmiştir. Genellikle bu okuldan mezun olan öğrenciler, çevre okullarda öğretmenlik yapmaya başlamıştır (Kocabaşoğlu 1989: 190).

Doğu Türkiye Misyonunda, 1909-1910 yıllarında toplam 75 Pazar okulu (7134 öğrenci), 2 Teoloji Okulu (13 öğrenci), 1 Kolej (202 öğrenci), 10 yatılı lise (463 öğrenci), 151 farklı nitelikte eğitim kurumu (7400 öğrenci) olduğu tespit edilmiştir. En önemli eğitim kurumları ise Harput Fırat Koleji, Harput Teoloji Okulu, Mardin Kız Yatılı Okulu, Erzurum, Van, Bitlis Kız ve Erkek Yatılı Liseleri olmuştur (Danacıoğlu 2000: 140).

2.4.3. Merkezi Türkiye Misyonundaki Eğitim Çalışmaları

Amerikan Board'ın 1860'ta Harput'ta yaptığı toplantıda Sivas'ın güneyinden Mersin'e ve buradan da Halep'e çekilen (Halep dâhil) çizgiler içinde kalan bölge Merkezi Türkiye Misyonu olarak belirlenmiştir. Misyona bu ismin verilme sebebi ise 19. yüzyılda Osmanlı Devleti sınırları içinde, bu bölgenin ülke topraklarının tam merkezinde yer almasıdır (Alan 2015: 259). Bu misyonun istasyonları; Antep, Maraş, Adana, Haçin, Antakya, Tarsus, Urfa ve Halep'tir. Merkezi Türkiye Misyonu, diğerleriyle kıyaslandığında en fazla Protestan cemaatine sahip bölge olma özelliğini taşımıştır (Kocabaşoğlu 1989: 143; Barton 2010: 115).

Bu bölge 1860'lardan önce ikiye ayrılmış olan Ermeni misyonunun güney bölümünü oluşturmuştur. Misyonerler bölgede dil olarak Türkçeyi kullanmış, ilkokuldan yüksekokula kadar gelişmiş eğitim kurumları açmış, yetimhaneler ve hastaneler kurmuştur (White 1995: 51). Antep, 5 istasyon ve 20 uç istasyona sahip olması nedeniyle misyonunun merkezi olarak belirlenmiştir. Misyon bölgesindeki 12 Protestan kilisesine kayıtlı kişi sayısının 600, bölgedeki Protestan sayısının ise 3690'dan fazla olduğu tespit edilmiştir. Bölge genelinde Amerikan Board tarafından açılmış 26 okul olduğu ve toplam 1932 öğrencinin eğitim gördüğü belirlenmiştir (Kocabaşoğlu 1989: 94; Kieser 2018: 101).

Antep'e ilk gelen Amerikalı misyonerler Parnell, Hamilton ve Newman'dır. 1830'da Bağdata giderken Antep'e uğrayan bu misyonerler, burada İncil dağıtmış, sonradan da İzmir'de üretilen yayınlar buraya gönderilmeye devam etmiştir. İlerleyen dönemlerde ise

Dr. Azariah Smith ve Van Lenepp bölgeye gelmiş, misyonerlik adına çalışmalarını sürdürmüştür (Kocabaşoğlu 1989: 93; Alan 2015: 260). Eğitim alanında büyük faaliyetlerin gerçekleştiği misyonda, Dr. Azariah Smith tarafından bir okul kurulmuş ve bölgede okuma yazma oranı hızla artmıştır. 1915 yılında, bölgede toplam 150 okul ve 8.000 öğrenci olduğu tespit edilmiştir (Taşkın 2007: 61). Özellikle kız çocuklarının eğitimine büyük önem verilmiş, 1860'da Maraş'ta ve 1865'te Antep'te kızlar için ortaöğretim kurumları açılmıştır (Kieser 2018: 101).

Merkezi Türkiye Misyonunda yetimhaneler açılmış, basın yayın için matbaa kurulmuş ve sağlık alanında da misyonerlik adına pek çok çalışma yapılmıştır. Bu yoğun faaliyet tablosu içinde Board misyonerleri pek tabi olarak önemli bir kadrolaşma ile faaliyetlerini sürdürmüştür (Yücel 2005: 166). Bölgedeki eğitimin en önemli merkezi olan Antep'te kurulan Merkezi Türkiye Koleji, Osmanlı'daki Amerikan kolejleri içinde üçüncü sırada yer almış, ancak misyonerlerin Anadolu'da açtıkları ilk kolej olma özelliğine sahip olmuştur (Taşkın 2012: 417). Kolej, 1874 tarihinde resmen kurulmuş, Osmanlı hükümetince ruhsatnamesi 1878'de verilmiştir (Alan 2015: 286). Arsası Antep'in önde gelen ailelerinden Kethüda-zade Hacı Taha Efendi tarafından bağışlanmış ve diğer önde gelen Antepli aileler de kolejin kurulmasına katkı sağlamıştır (Alan 2015: 267). Kuruluş aşamasında yerli Antepliler büyük çaba göstermiş, Müslümanlar, Katolikler, Yahudiler, Gregoryenler ve Protestanlar ortak katkıda bulunmuştur (Taşkın 2007: 117).

Kolej; hazırlık bölümü, tıp bölümü ve fen bölümlerinden meydana gelmiş, 4 yıllık eğitim sürecinde sadece erkek öğrencilere eğitim verilmiştir. Antep dışından öğrencilerin de koleje ilgi göstermesi sebebiyle 1878'den sonra yatılı öğrenci de kabul edilmiştir (Taşkın 2012: 418). Eğitim dili Türkçe olmasına rağmen, fen bilimleri ders kitaplarının İngilizce olması nedeniyle öğrencilere İngilizce de öğretilmiş ve ilerleyen yıllarda İngilizce eğitim ağırlık kazanmıştır (Doğanay 2009: 28-29). Kolejin Tıp Bölümü, Antep'te bir Amerikan Hastanesinin açılmasına öncülük etmiş, tıp bölümü ile hastane işbirliği içinde faaliyetlerini sürdürmüştür. Kolej müdürü Dr. Trowbridge, tıp bölümünde olduğu gibi hastanenin kurulmasında da önemli rol üstenmiş ve 1880'de Dr. Azariah Smith anısına hastane inşa edilmiştir (Yücel 2017: 173). Tıp Bölümü öğrencileri, aynı zamanda hastanenin personel ihtiyacını karşılamıştır (Taşkın 2012: 418).

Antep'ten sonra diğer önemli bir merkez konumunda olan Maraş'ta kızların eğimi için Merkezi Türkiye Kız Koleji kurulmuştur. Okulun kuruluş amacı, Adana, Antep, Maraş,

Haçin ve diğer yerlerde orta derecede eğitim almış kızları daha ileri seviyede eğitmek ve bu yörelerdeki okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak olmuştur (Kocabaşoğlu 1989: 199). Kuruluş tarihi kaynaklarda 1873, 1880 ve 1882 olarak farklı şekillerde verilen kolej (Alan 2015: 288; Çabuk 2008: 124; Kocabaşoğlu 1989: 199), yüksekokuldan ziyade kolej ile ortaokul arası eğitim veren bir kurum özelliği göstermiştir. Burada eğitim alan öğrenciler, eğitimlerinin son iki yılında İstanbul Kız Kolejine giderek mezun olabilmiştir (Çabuk 2008: 124-125). Bazı kaynaklarda eğitim süresi 5 ve bazılarında 6 yıl olarak gösterilmiştir (Kocabaşoğlu 1989: 199; Alan 2015: 288).

Bu misyon bölgesinde eğitim çalışmalarının önemli istasyonlarından biri olan Adana/Haçin'de, öncelikli olarak karma okullar kurularak temel seviyede eğitim verilmiştir. Gerekli altyapı hazırlıklarının tamamlanmasıyla yüksek seviyede eğitim kurumları hayata geçirilmiş, Maraş'ta bulunan Kız Okulu 1879'da Haçin'e nakledilmiştir. Bu okul mezunları ise Maraş Merkezi Türkiye Kız Kolejinde öğrenime devam etmiş ve daha sonraları Osmanlı topraklarında açılan Amerikan okullarında öğretmenlik yapmıştır (Yücel 2005: 194-195).

Amerikan misyonerlerinin eğitim faaliyetleri adına önemli merkezlerden bir de Tarsus olmuştur. Amerikalı zengin iş adamı Eliot Shepard, Kudüs'e yaptığı ziyaret sonrasında Tarsus'ta bir okul açılmasını istemiş ve bu fikri Presbyterian Board misyoner örgütü tarafından desteklenmiştir. Bunun sonucunda 1887'de okulun kuruluşu onaylanmıştır (Kocabaşoğlu 1989: 200). Kolej, 1888 yılında erkek öğrencilere gündüzlü ve yatılı olmak üzere 7 yıllık eğitim vermek amacı ile açılmıştır. 7 kişilik öğretmen kadrosuyla Ermeni ve Rumlardan oluşan 200 öğrenciye eğitim verilmiştir (Alan 2015: 304).

Amerikan misyonerlerinin önemli bir çalışma alanı olan Merkezi Türkiye Misyonu, tez çalışmasının gerçekleştirildiği bölgedir. Bu misyon bölgesi dahilinde açılan yabancı devlet ve gayrimüslim cemaat okullarını, katalog bölümünde detaylı olarak incelemek mümkündür.

BÖLÜM 3: MERKEZİ TÜRKİYE MİSYONU BÖLGESİNDEKİ OKULLAR

Tezin bu bölümünde Mersin, Adana, Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Kilis, Osmaniye ve Hatay illerini kapsayan bölgede Amerika ve diğer devletler ile gayrimüslim cemaatlere ait eğitim kurumları incelenmiştir. Söz konusu bölge dâhilinde toplam 25 eğitim kurumu tespit edilmiştir. Bunlardan 7'si Amerika, 10'u Fransa (Mersin Latin Katolik Kız ve Erkek Okulu ile Gaziantep St. Joseph Kız ve Erkek Okulu ayrı ayrı sayılarak), 2'si İngiltere, 2'si Almanya ve 4'ü gayrimüslim cemaatlere aittir. Ayrıca, kaynaklarda adı geçen ve günümüzde varlığı tespit edilemeyen okullar da katalog bölümünün devamında ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.

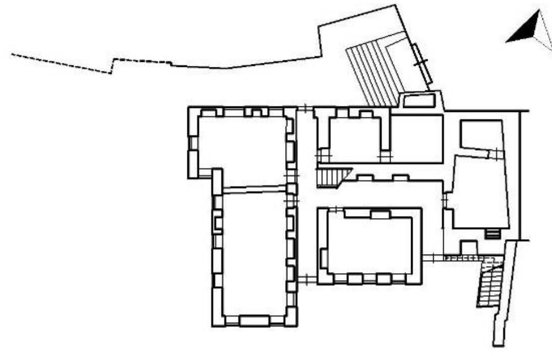
3.1. Amerikan Okulları

3.1.1. Gaziantep Amerikan Kız Okulu (Seminary School)

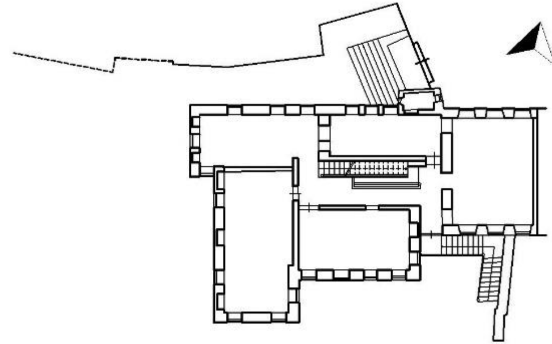
Yeri: Okul, Gaziantep Şahinbey İlçesi, Eyüpoğlu Mahallesi, 1076 Ada, 18 Parsel'de yer almaktadır.

Tarihi: Osmanlı arşiv belgelerinde, 1859 yılında Amerikan misyonerlerine ait binada kız çocuklarına yatılı ve gündüzlü olarak 5 yıllık eğitim vermek için açıldığı, Protestan misyonerleri adına 1892 tarihinde ruhsat verildiği ve 82 kız öğrencisi olduğu belirtilmektedir (BOA, Y. PRK. MF, 3/30; BOA, Y. PRK. MF, 4/66; Alan 2015: 287). İlk kurulduğunda bir oda kiralanarak eğitim faaliyetine başlanan okul, 1866'da günümüzde mevcut olan binasına taşınmıştır (Doğanay 2009: 24). Zamanla öğrenci sayısının artması nedeniyle 1877'de kolej üç katı kadar büyütülmüş ve 1885'e kadar kullanılmıştır. Okul binasının 3 Ermeni aile tarafından satın alınması sonrasında (Yüce 2010: 76), başka bir yerde (Amerikan Hastanesi komşu parseli) daha büyük ve ferah bir kolej binası inşa edilmiştir (The Missionary Herald 1891: 279). Okul öğrencileri genellikle Antep yakınlarından gelen Ermeni, Süryani ve Katolik gayrimüslimler olmuştur. Buradan mezun olan kız öğrenciler, Maraş Kız Koleji'nde (Maraş Merkezi Türkiye Kız Koleji) eğitimlerine devam etmiştir (Alan 2015: 288).

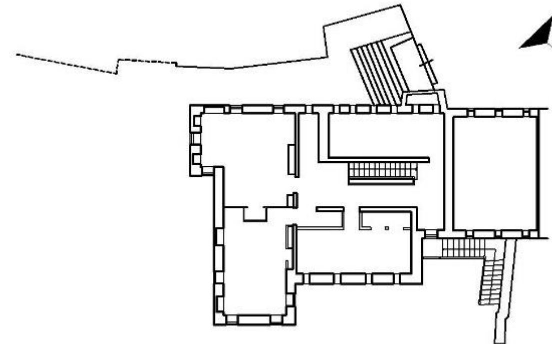
Mimarisi: Kolej, bir avlu içerisinde doğu-batı doğrultuda uzanan "L" şeklinde bir plan sergilemektedir (Çizim 1). Kuzeyde Tepe Sokak ile sınırlandırılan yapının avlu girişi kuzeybatıda bu sokaktan sağlanmaktadır.

Zemin Kat Planı

Birinci Kat Planı

İkincii Kat Planı

1 2 4 6 8 10m

Çizim 1: Gaziantep Amerikan Kız Koleji'nin Zemin, Birinci ve İkinci Kat Planı Gaziantep (KUDEB'ten İşlenerek)

Okul, bir zemin kat üzerine iki katlı olarak inşa edilmiştir (Resim 13, 14).

Resim 13: Kolejin Avludan Genel Görünüşü

(Servet Özkan)

Resim 14: Kolejin Batı Cephesi

(Servet Özkan)

Yapıya giriş, hem kuzeyde hem de güneyde doğrudan avluya açılan kapılardan sağlanmaktadır. Kuzeyde avluya geçiş sağlayan tek kapı varken, güneyde iki kapı bulunmaktadır (Resim 15).

Resim 15: Avludan Güney Cephe
(Servet Özkan)

Zemin katta, kuzey-güney ve doğu-batı doğrultuda uzanan ve bir "T" şekli oluşturan iki koridor ile bunun etrafına yerleştirilmiş mekânlar yer almaktadır (Resim 16).

Resim 16: Zemin Kat Koridoru ve Güney Kapısı
(Servet Özkan)

Üst katlarda ise “T” şeklinin yerini “L” şeklinde koridorlar almıştır. Bütün katlarda koridorların etrafında farklı ebatlarda birimlere yer verilmiş olup, kapıları doğrudan koridora açılmaktadır. En batıda yer alan kuzey-güney doğrultudaki uzun mekânın, sonradan duvarla ikiye bölündüğü düşünülmektedir. Burası, özgün durumda bütün katlarda tek mekân şeklinde düzenlenmiş derslik, diğerleri ise derslik, yönetim birimleri ve çeşitli ihtiyaçlar için ayrılmış olmalıdır. Duvarlarda pencerelere ve kapaklı dolaplara yer verilmiştir (Resim 17).

Resim 17: Kolej Birinci Kat İç Mekân Düzeni
(Servet Özkan)

İç mekânda katlar arası bağlantı, doğu-batı yönde uzanan koridorun kuzey yönüne yerleştirilmiş merdivenlerle sağlanmıştır (Resim 18). Ayrıca ikinci katta, güneyde avlu ile bağlantı sağlayan bir merdiven bulunmaktadır.

Resim 18: Koridor ve Merdivenler
(Servet Özkan)

Yapının kapı ve pencere açıklıkları basık kemerli olup, sadece güneyde avluya bakan zemin ve üst kat kapıları sivri kemerlidir. Pencereler üzerinde kaş kemerle sonlanan ve yörede kuş tağası/kuş takası olarak adlandırılan küçük pencerelere yer verilmiştir (Resim 19).

Resim 19: Yapı Pencere Detayı
(Servet Özkan)

Kesme taş malzemeden inşa edilen yapının zeminlerinde taş ve ahşap malzeme kullanılmıştır. Pencere, kapı açıklıkları, nişler ve dolaplar ahşaptandır. Mekânların üst döşemeleri düz ahşaptır. Yalnız kuzeydeki girişin doğusundaki ilk mekânın üzeri aynalı tonoz örtülüdür (Resim 20). Merdivenler taş basamaklı olup, korkulukları ahşaptandır. Yenilenen ahşap çatı üzerinde, çokgen kesitli taş bacalar yükselmektedir. Yapıda herhangi bir süsleme öğesine rastlanmamıştır.

Resim 20: Zemin Kat Tonozlu Mekân
(Servet Özkan)

Bugünkü Kullanım Durumu: Günümüzde restore edilen yapı, Gaziantep Koruma, Uygulama ve Denetim Bürosu (KUDEB) olarak hizmet vermektedir.

3.1.2. Kahramanmaraş Merkezi Türkiye Kız Koleji (Amerikan Protestan Kız Koleji)

Yeri: Kolej, Kahramanmaraş Dulkadirli İlçesi, Gazneliler Caddesi, Y. Gazipaşa Mahallesi, 29008. Sokak, 978 Ada, 79 Parsel ’de yer alır.

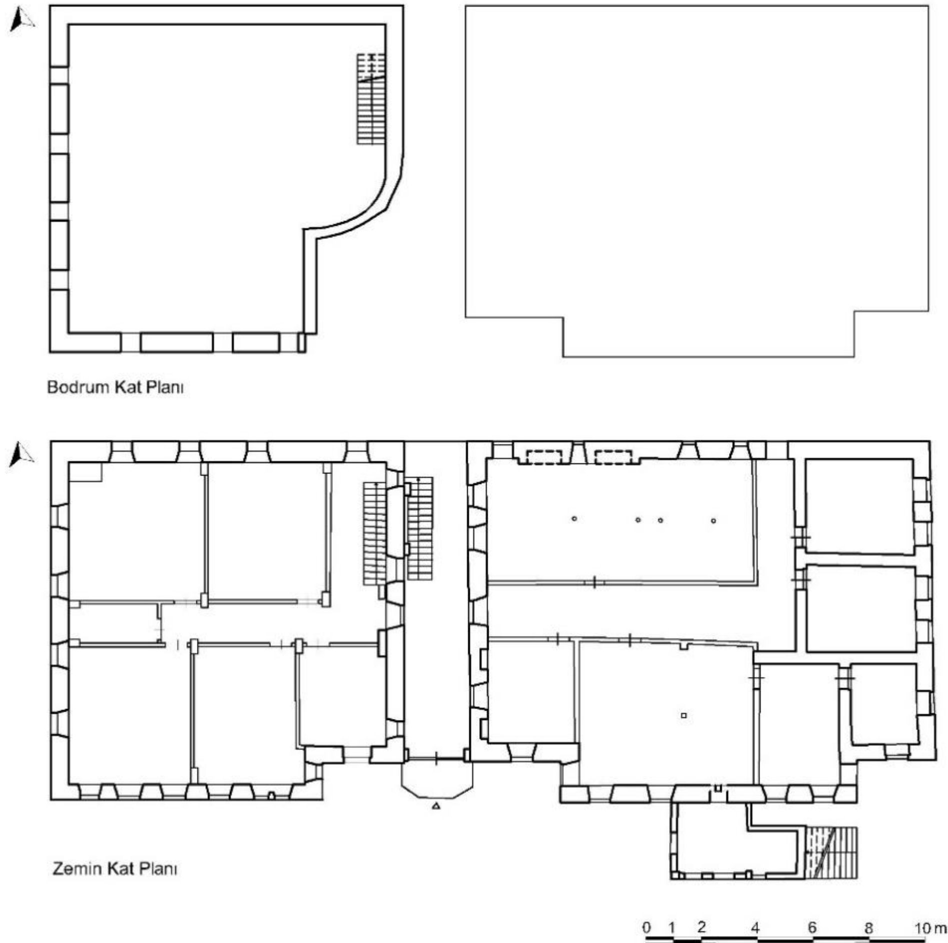
Tarihi: Osmanlı arşiv belgelerinde Maraş Amerikan İnas İdadi Mektebi ya da Maraş İnas İdadisi olarak anılan koleje, Osmanlı tarafından 1308’de (1892) ruhsat verildiği ve Amerikalı misyonerler tarafından 30 sene ruhsatsız olarak işletildiği belirtilmiştir (BOA, Y. PRK. MF, 4/66). Kolejin kuruluş tarihi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Gülbadi Alan 1873’te, Mustafa Çabuk 1880’de kurulduğunu belirtirken ve Uygur Kocabaşoğlu 1882 tarihini vermektedir (Alan 2015: 288; Çabuk 2008: 124; Kocabaşoğlu 1989: 199). Board misyonları hakkında bilgi edindiğimiz bir kaynakta, kolejin ilk inşa edilen binasının zamanla yeterli gelmediği ve ikinci yapının 1882’de inşa edildiği belirtilmektedir. (Anonim 1904: 11). Bu bilgiden hareketle, 1873’de okulun ilk binasının (yönetim binası) ve 1882’de diğer yapının inşa edildiğini söylemek mümkündür.

Amerikalı kadın misyonerlerin büyük destek olduğu kolej, yüksekokuldan ziyade kolej ile ortaokul arasında eğitim veren bir kurum özelliği taşımıştır. Çünkü burada eğitim gören kız öğrenciler eğitimlerinin son iki senesinde İstanbul Kız Kolejine giderek mezun olabilmiştir (Çabuk 2008: 124-125). Eğitim süresi iki yıl hazırlık olmak üzere 6 yıl olarak belirlenmiştir (Kocabaşoğlu 1989: 199). Bazı kaynaklarda ise 5 yıl yatılı olarak eğitim verdiği belirtilmiştir (Alan 2015: 288). Koleje Haçin, Antep ve Adana’daki okullarda eğitim gören kız çocuklarının geldiği öğrenilmektedir (Anonim 1904: 11).

Osmanlı arşivlerindeki 1912 ve 1913 tarihli belgeler, koleje bir Musiki Binası inşa edilmek istendiğini ve binanın ruhsatlandırılmasına ilişkin taleplerin olduğunu göstermektedir. Söz konusu yapı için kolejin hemen yakınında bulunan ve İngiliz tebasından Mr. Mirkelam adına kayıtlı olan arsa gösterilmiştir (BOA, B.E.O, 4235/317589; BOA, DH. İD., 166/33). Belgelerden hareketle bu binanın inşa edildiği ve ruhsatlandırıldığı anlaşılmaktadır. Koleje ait bazı eski fotoğraflarda görünen ve günümüzde mevcut olmayan üçüncü yapının, bahsi geçen Musiki Okulu olduğu düşünülmektedir.

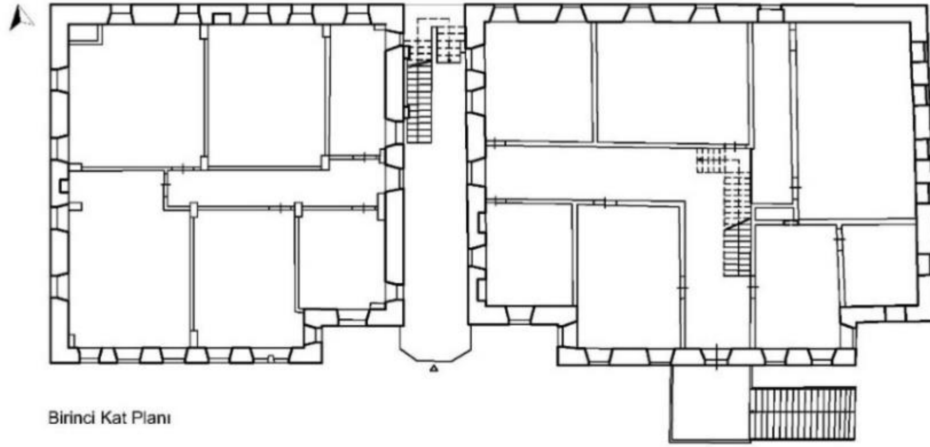
Mimarisi: Bir avlu içerisinde bulunan kolej, yan yana iki okul binası ile günümüze ulaşmıştır[5]. Avluya giriş, doğu yönde 29008. sokağa açılan basık kemerli bir kapıdan sağlanmaktadır. Girişinin hemen güneyinde müştemilat ve tuvaletler için ayrılmış tek katlı küçük mekânlar bulunmaktadır.

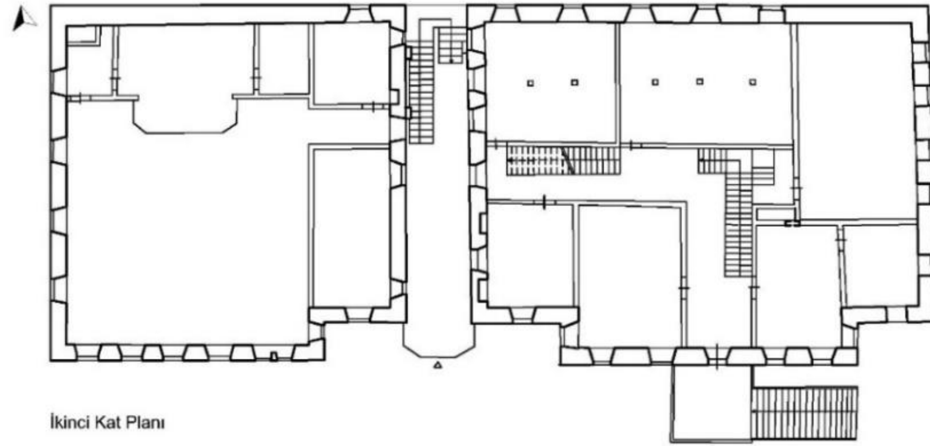
Eski resimlerinden 3 ayrı yapıdan meydana geldiği anlaşılan kolejin günümüzde 2 yapısı mevcuttur. Bunlar doğu-batı doğrultuda bir aks üzerinde uzanmakta olup, doğudaki yönetim birimleri ve derslikler, batıdaki ise derslik ve yatakhane olarak kullanılmıştır (Çizim 2-3) (Resim 21). Her iki yapıda da plan şeması, ortada bir hol ile bu holün kuzeyinde, güneyinde sıralanmış derslikler ve diğer amaçlar için tasarlanmış mekânlardan meydana gelmiştir.

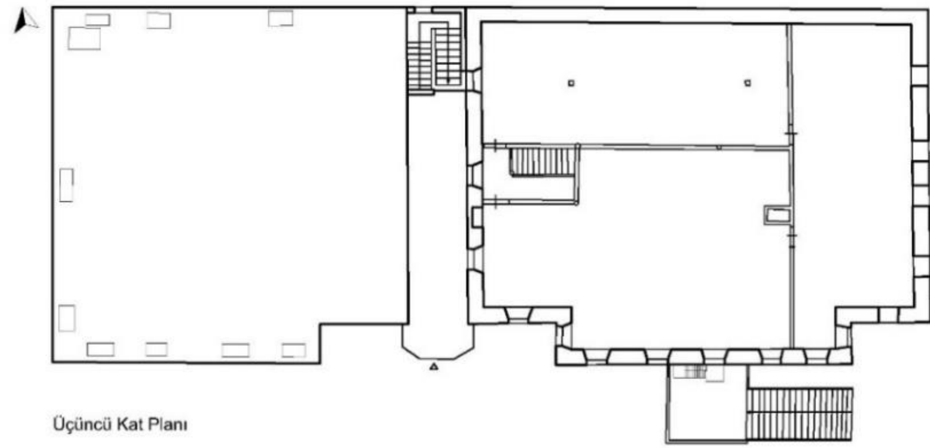

Çizim 2: Kahramanmaraş Amerikan Koleji Bodrum Kat ve Zemin Kat Planı (Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan İşlenerek)

[5]Bazı araştırmalarda, yapının günümüze ulaşmayan okul binaları arasında gösterildiği tespit edilmiştir (Bkz. Toptaş 2020: 329). Ancak, günümüzde koleje ait iki bina ayakta olmakla birlikte yakın dönemde restore edilmiştir.

Çizim 3: Kahramanmaraş Amerikan Koleji Birinci, İkinci ve Üçüncü Kat Planı (Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan İşlenerek

Resim 21: Kolejin Güney Cephesi
(Servet Özkan)

Daha yüksek kotta olan doğudaki bina, bir zemin kat üzerine 3 katlı olarak inşa edilmiştir. Yapıya giriş, güney cephenin ortasından sağlanmaktadır (Resim 22).

Resim 22: Doğudaki Yapının Güney Cephesi
(Servet Özkan)

Özgün durumunda sundurmalı olarak tasarlanan giriş, zaman içinde kaldırılmış ve yenilenmiş, bunun altında kalan boşluk kapatılarak küçük bir mekân elde edilmiştir.

Ancak, yapının yakın zamanda restore edilmesi ile özgün ahşap merdivenler yapıya tekrar eklenmiştir. Ahşap dikmeler üzerine yükselen bu sundurmalı girişin altından zemin kata, sundurmaya yerleştirilen ahşap merdivenlerle de birinci kata ulaşım sağlanmaktadır. Zemin katta ortada bir hol ve holün kuzeyinde, güneyinde ve doğusunda, kapıları hole açılan ve çeşitli amaçlar için kullanılmış farklı ebatlarda mekânlar yer almaktadır. Aynı düzen yapının üst katlarında da tekrar edilmiştir. Bu katta, kuzeybatıdaki mekânda iki ocak bulunmaktadır (Resim 23). Katlar arasında bağlantı holde bulunan ahşap merdivenlerle sağlanmıştır. Ancak, zemin kat ile birinci kat arasında geçiş sağlayan herhangi bir merdiven bulunmamaktadır.

Resim 23: Doğu Yapının Zemin Katındaki Ocaklar

(Servet Özkan)

Yapının birinci katına, merdivenli sundurmadan ulaşılmaktadır. Bu katta giriş holünün hemen doğusunda, birbiri içinden geçilen iki mekân bulunmaktadır. Yapının yönetim bölümü olarak kullanılmış olacağı düşünülen bu mekânlar, üst katta da aynen tekrar edilmiştir. Birinci ve ikinci katlarda, bu mekânların kuzey duvarında küçük ocaklara yer verilmiştir.

Yapının kuzey duvarının daha önceki dönemlerde bir takım müdahaleler gördüğü, rölöve-restorasyon-restitüsyon raporlarından anlaşılmaktadır[6]. Restorasyon öncesinde çekilmiş fotoğraflarından hareketle, cephenin ahşap hatıllarla desteklenmesi, diğer cephelerden pencere düzeni ve kullanılan malzeme açısından farklılık göstermesi de bunu desteklemektedir (Resim 24). Restorasyon sonrasında ise bu cephe diğerlerine uyumlu olacak şekilde yenilenmiştir. Yapının bütün cephelerinde kapı ve pencere açıklıkları, dikdörtgen kesitli ve basık kemerlidir.

Resim 24: Kolejin Kuzey Cephesi

(Servet Özkan)

Batıdaki yapı, bir bodrum kat üzerine 3 katlı olarak inşa edilmiştir. Bodrum katı, avlu zemin kotunun altında kalmıştır. Yapının özgün girişi, güney cephenin doğu tarafında bulunmaktadır. Ancak, zaman içinde doğu ve batıdaki yapı arasındaki boşluk kapatılmış ve buradan açılan bir kapı ile batıdaki yapıya ulaşım sağlamıştır. Restorasyon sonrasında ise özgün durumuna göre yenilenen giriş, ahşap dikmeler üzerine bir sundurma şeklindedir. Sundurmanın hemen altındaki kapıdan yapının zemin katına, sundurmaya "L" şeklinde yerleştirilen merdivenle birinci kata ulaşım sağlanmaktadır. Zemin katta ortada doğu-batı doğrultuda bir hol ide bu holün kuzey ve güneyinde farklı büyüklüklerde derslikler yer almaktadır. Özgün durumda bu yapının yatakhane ve diğer işlevler için

---

[6] Bkz. Bilal Demir, Kahramanmaraş Halk Eğitim Merkezi Binası Rölöve Restitüsyon Restorasyon Projesi (Restitüsyon Raporu), Adana, 2015, s. 25.

kullanıldığı, sonradan dersliklere ayrıldığı bilgisi mevcuttur[7]. Bu bilgiye uygun olarak restore edilen yapıda derslikleri ayıran duvarların bazıları sonradan kaldırılmıştır (Resim 25). Holün kuzeydoğu duvarında ise katlar arasında ulaşımı sağlayan merdivenler yer almaktadır (Resim 26).

Resim 25: Batı Yapı İç Mekân

(Servet Özkan)

Resim 26: Batı Yapı Hol ve Merdivenler

(Servet Özkan)

[7] Bkz. Bilal Demir, s. 29.

Koleje ait her iki yapı da kaba yonu[8] taş malzeme ile inşa edilmiş, kapı ve pencere söveleri ile saçak silmelerinde kesme taş kullanılmıştır. Beden duvarlarında ahşap hatıllar bulunmaktadır. İç mekân duvarlarında bağdadi tekniği uygulanmıştır. Doğu yapıdaki bazı mekânlarda üst döşemeyi desteklemek için ahşap taşıyıcılara yer verilmiştir (Resim 27). Kapı, pencere doğramalarında, merdivenler, dolaplar, tavan ve zemin döşemelerinde ahşap malzeme kullanılmıştır. Yapıda herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Resim 27: Doğu Yapı İç Mekân

(Servet Özkan)

Restore edilen yapıda plan ve mekânsal düzenleme açısından bir takım değişiklikler yapıldığı anlaşılmaktadır. Doğu yapının zemin katında, orta holün güneyindeki duvarlar kaldırılmış ve burası geniş bir giriş mekânı haline gelmiştir. Aynı şekilde, batıdaki yapıda orta holün güneyinde ve batısındaki duvarlar kaldırılarak açık bir alan elde edilmiştir. Restorasyon öncesi dönemde yapıya eklenen ve özgün halinde bulunmayan iki yapı arasındaki bölüm ve buradaki giriş, merdiven ve kuzeydeki tuvaletler restorasyon ile kaldırılmıştır. Ancak, üst katlarda iki yapı arasına camla kapatılmış bir geçit eklenmiştir. Ayrıca, ocak olduğu tespit edilen duvarlarda ocaklar açık hale getirilmiştir.

[8] Görünür yüzeyleri çekiçle işlenerek kabaca düzeltilmiş inşaat taşı. Bkz. Sözen-Tanyeli 2011: 153.

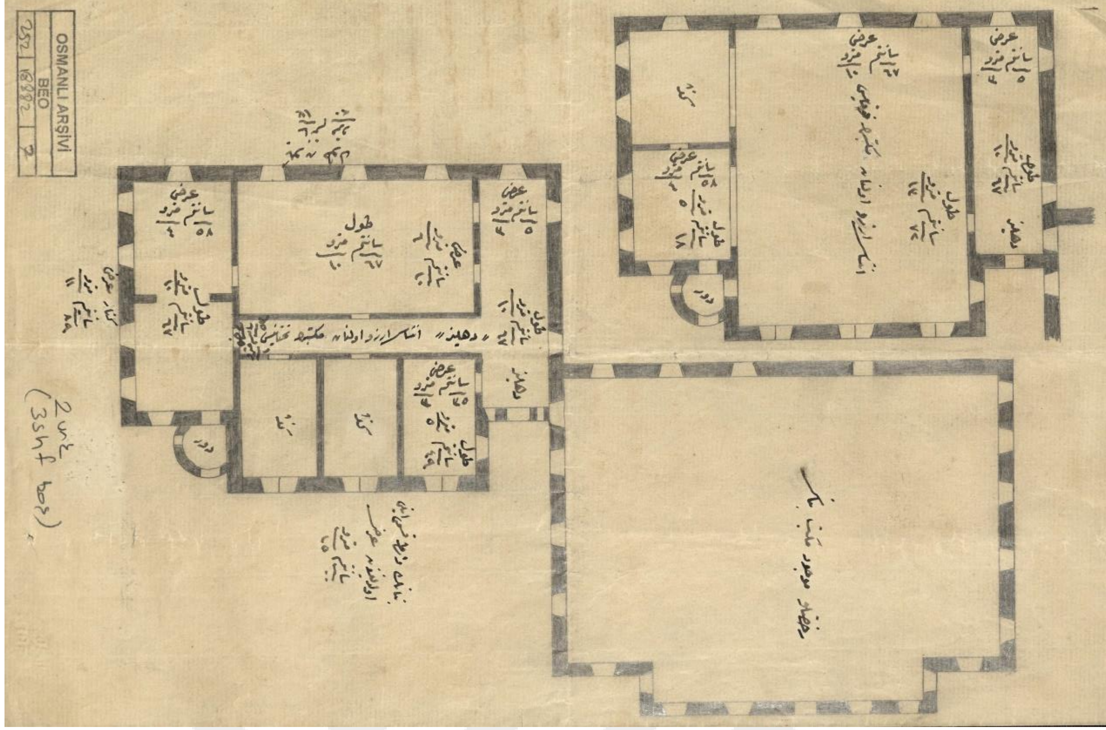
Kolejin eski resimlerinde görünen ve arşiv belgelerinde bahsi geçen Musiki Binası olduğu düşünülen üçüncü yapı ise günümüze ulaşmamıştır (Resim 28).

Resim 28: Kolejin Tarihsiz Bir Fotoğrafı
(Kahramanmaraş Halk Eğitim Merkezi Binası Restitüsyon Raporu)

Diğer yapıların güneybatı yönünde kuzey-güney doğrultuda uzanan bu binanın, bir zemin kat üzerine 2 katlı olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Doğu cephede ahşap dikmeler üzerine oturan, beşik çatı örtülü revaklı giriş yer alır. Yapıda, dikdörtgen kesitli pencerelerle aydınlatma sağlanmıştır. Çatı katında ise yuvarlak kemerli pencereye yer verilmiştir. Yapının inşa tarihi ve ne zaman yıkıldığı konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Koleje ait yapıların farklı tarihlerde inşa edildiği Osmanlı Arşivlerinde bulunan çizim ve yapıya ait eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Osmanlı Arşivlerindeki 1893 tarihli bir belgede koleje ait planlar yer almaktadır (BOA.,BEO., 252/18882) (Resim 29).

Resim 29: Kolejin Osmanlı Arşivlerinde Bulunan 1893 Tarihli Planı (BOA., BEO., 252/18882)

Arşivlerde yer alan planlar, kolejin idarî binası olan ilk yapıya ait olmalıdır. Yapının kat planları olduğu düşünülen çizimlerde, mekânların ölçüleri detaylı olarak verilmiştir. Ancak, planların birbirine bitişik iki ayrı yapı şeklinde işlenmiş olması düşündürücüdür. Çünkü ek yapının planı ile arşivde yer alan plan arasında farklılıklar yer almaktadır. Ayrıca, koleje ait her iki yapının da güney cephe batı köşesinde çizimde belirtilen dairesel kesitli mekân bulunmamaktadır. Bu çizimlerin, kolejin ilk tasarlanan planı olduğu ve bazı eksikliklerle beraber değiştirilerek uygulandığı düşünülmektedir. Planlarda sadece üç katın işlenmiş olması ve sonradan eklenen çatı katının bulunmaması da bunu destekler niteliktedir.

Arşiv belgesinde üç katlı olarak çizilen idarî binanın zamanla ihtiyaçlar doğrultusunda bir kat ilave edilerek yükseldiği anlaşılmaktadır. Yapıya ait eski fotoğraflar da bu düşünceyi desteklemektedir. İnternet arşivinden ulaşılan tarihsiz bir fotoğrafta, yapının zemin kat üzerine 2 katlı olarak yükseldiği, batı yapının henüz mevcut olmadığı anlaşılmaktadır. Batıdaki yapının 1882'de inşa edildiği bilgisinden hareketle (Anonim 1904: 11), fotoğrafın daha eski tarihli olduğunu söylemek mümkündür. Fotoğrafta çift yönlü merdiveni bulunan kolejin avlusunda ayrıca bir müştemilat ve kulevari bir yapı olduğu görünmektedir (Resim 30).

Resim 30: Kolejin Eski Bir Fotoğrafı
(http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=60236&start=455 Erişim Tarihi: 18.12.2020)

Houghton Kitaplığı'nda bulunan yaklaşık 1885 tarihli bir fotoğrafta ise sadece doğudaki yönetim binası uzaktan görünebilmekte ve yapının üçüncü katının henüz eklenmediği anlaşılmaktadır (Resim 31).

Resim 31: Maraş Amerikan Kız Kolejinin Yer Aldığı Yaklaşık 1885 Tarihli Fotoğraf
(Çağla Kılıç, 2017)

Yaklaşık aynı açıdan (doğudan) çekilmiş daha eski bir fotoğrafta ise binaya bir kat daha ilave edilerek çatının yükseldiği açıkça görünmektedir (Resim 32).

Resim 32: Maraş Amerikan Kız Kolejinin Göründüğü Tarihsiz Bir Fotoğraf
(ARIT/Salt Research) https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46873
Erişim Tarihi: 15.01.2021)

Resim 33: Kolej Yeni Binasının (Batıdaki Yapı) İnşa Aşamasını Gösteren Tarihsiz Bir Fotoğraf
(ARIT/Salt Research) https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43977
Erişim Tarihi: 15.01.2021

Resim 34: Kolejin Merdivenlerinde (Batıdaki Yapı) Amerikan Koleji Öğrencileri (Yaklaşık 1911-1912) İnternet Arşivi (https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/halep-vilayeti/maras-sancagi/egitim-ve-spor/okullar.html Erişim Tarihi: 15.01.2021)

Bugünkü Kullanım Durumu: Koleje ait binalar, günümüzde Kahramanmaraş Yedi Güzel Adam Edebiyat Müzesi olarak hizmet vermektedir.

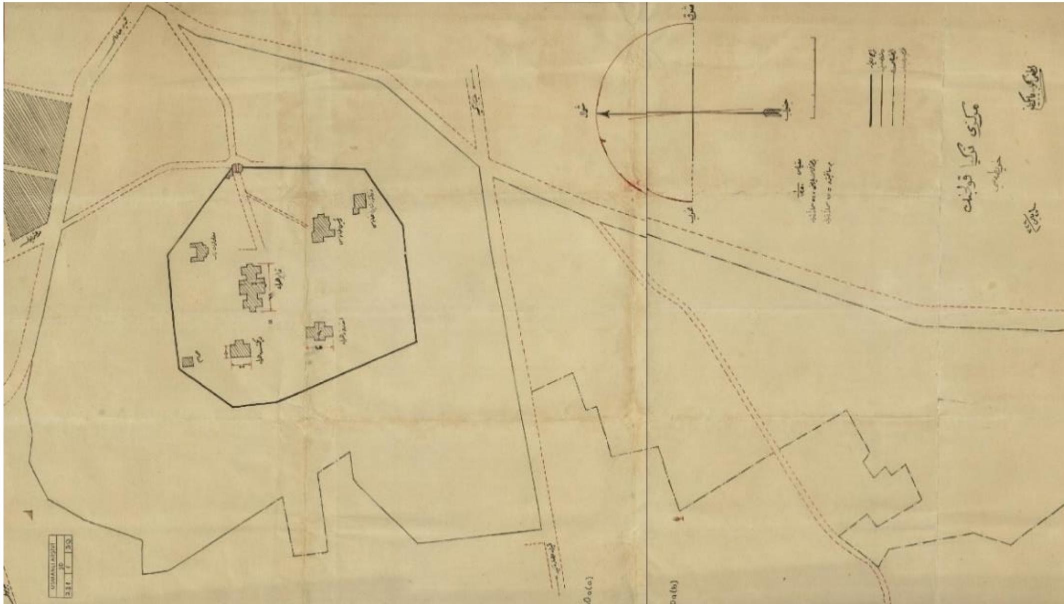
3.1.3. Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji

Yeri: Yapı, Gaziantep Şahinbey ilçesi, Kolejtepe Mahallesi, Yeşil Cami Caddesi, 2093 Ada, 1 Parsel'de yer alır. Şahinbey Belediyesinin bulunduğu arazide, Yeşil Cami Caddesi ile Opr. Dr. Ahmet Hurşit Battal Sokak ve Mühendis Evleri Sokak'ın kesiştiği alan içerisindedir.

Tarihi: Osmanlı arşiv belgelerinde Antep Osmanlı Merkez Mektebi, Maarif Amerika Mektebi ya da Merkezi Türkiye Koleji olarak anılan yapının 1876 yılında inşa edildiği belirtilmektedir (BOA, Y. PRK. MF, 4/36; BOA, Y. PRK. MF, 4/66; BOA, Y. PRK. MF, 3/30). Ancak, 27 Mart 1874 tarihinde Massachusetts eyalet meclisi yetkisiyle resmen kurulduğu anlaşılan koleje, Osmanlı hükümeti tarafından 15 Ocak 1878 yılında ruhsat verildiği bilgisi mevcuttur (Anonim 1906: 6). Düzenli üniversite eğitimi 11 Eylül 1876'da başlayan kolejin ilk binası 1878'de tamamlanmış ve 1880'de ilk mezunlar verilmiştir (Anonim 1906: 7). Kolej arsası, Antep'in önde gelen ailelerinden Kethüdazade Hacı Taha Efendi tarafından bağışlanmış ve diğer önde gelen Antepli aileler de kolejin kurulmasına katkı sağlamıştır (Alan 2015: 267). Kolejin kuruluş aşamasında Osmanlı, Amerika ve İngiltere'nin ortak katkısı ile 50.000 (elli bin) dolardan fazla bağış toplanmış ve Antep halkı da 7.000 dolardan fazla katkıda bulunmuştur (Barlett 1878: 30). Antepli Müslümanlar, Katolikler, Yahudiler, Gregoryenler ve Protestanlar kolejin kuruluşuna büyük önem vermiş ve yardım etmişlerdir (Anonim 1906: 7, 8; Taşkın 2007: 117).
Hazırlık bölümü, tıp bölümü ve fen bölümlerinden meydana gelen kolej, erkek öğrencilere 4 yıllık eğitim vermek amacıyla kurulmuştur. Antep dışından öğrencilerin de koleje ilgi göstermesi sebebiyle 1878'den sonra yatılı öğrenci de kabul edilmiştir (Taşkın 2012: 418). Eğitim dili Türkçe olmasına rağmen, fen bilimleri ders kitaplarının İngilizce olması nedeniyle öğrencilere İngilizce de öğretilmiş ve ilerleyen yıllarda İngilizce eğitim ağırlık kazanmıştır (Doğanay 2009: 28-29). Kolejde Dünya Edebiyatı, Dünya Tarihi, Türkiye Tarihi, Amerikan Tarihi, Doğa Tarihi derslerinin yanı sıra Coğrafya, Ahlak Felsefesi, Vokal Müzik, Güzel Yazı Yazma Sanatı, Ermeni Dili ve Edebiyatı, Ermenice, İngilizce, Cebir, Geometri, Anatomi, Fizyoloji, Kimya, Mineroloji gibi oldukça geniş yelpazede dersler verilmiştir (Kocabaşoğlu 1989: 182; Doğanay 2009: 29). Tıp bölümünde ise birinci yıldan dördüncü yıla kadar; Anatomi, Botanik, Kimya, Analitik Kimya, Fizyoloji, Materia Medica, Genel Patoloji, Pratik Kimya, Pratik Anatomi, Klinik,

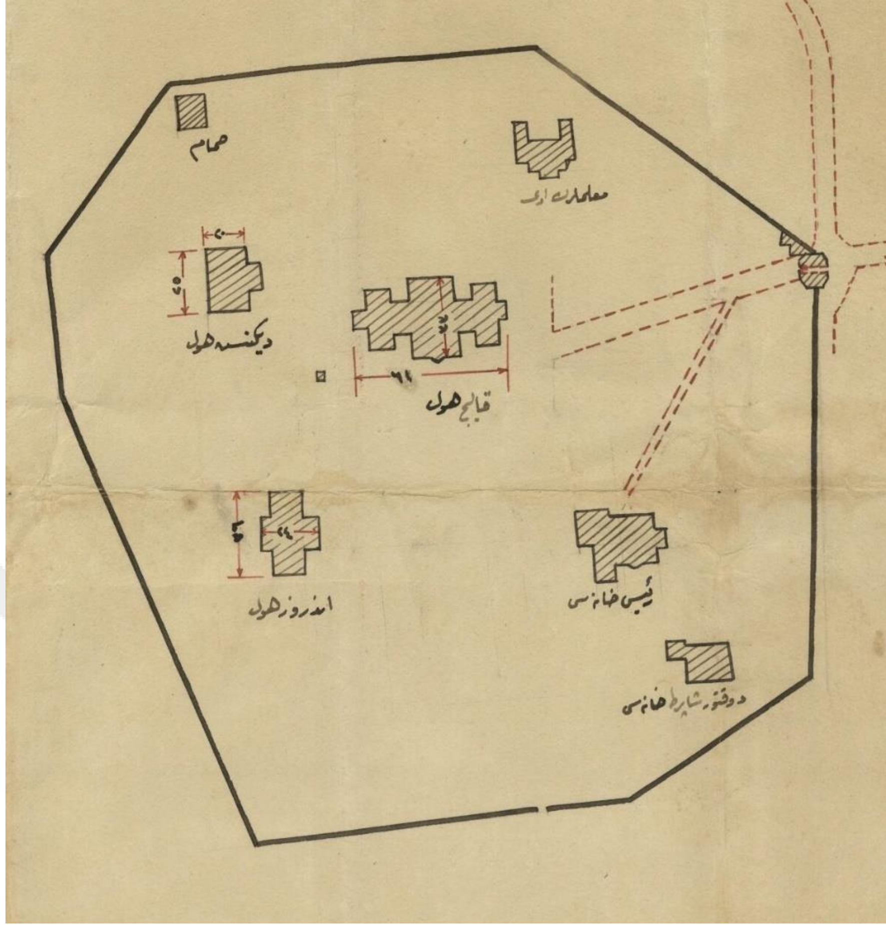
Doğum Bilgisi, Genel Cerrahi, Pratik Eczacılık, Hastanede Çalışma, Göz ve Kulak, Jinekoloji, Tababet Hukuku, Klinik ve Hastanede Uygulama, Mezuniyet Tezi dersleri verilmiştir (Doğanay 2009: 29). Ancak, tıp bölümüne devamlılığın zor ve masraflı olması nedeniyle bir süre sonra bölüm askıya alınmış, sadece hastane faaliyetleri devam etmiştir (Anonim 1906: 7).

Mimarisi: Günümüze tek bir yapısı ulaşan kolejin[9], geniş bir arazi üzerinde konumlandırılmış ve dışarıdan duvarlarla soyutlanmış yapılar topluluğundan oluştuğu tarihi belgelerden anlaşılmaktadır. Merkezde bulunan ana binanın, büyük bir çalışma salonu, on derslik, kütüphane, müze, laboratuvar, yatakhane ve yatılı bölüm öğrencileri için tüm konaklama birimlerini barındırdığı belirtilmektedir (Anonim 1906: 9). Başkanlık Osmanlı Arşivleri'nde yer alan 1914 tarihli bir belgede, kolej kampüs alanı ve bu alan içindeki yapıların çizimleri yer almaktadır (BOA, ŞD.,231/1). Bu çizime göre, merkezde ana bina, bunun kuzeybatısında Dickinson Yemek Salonu, güneybatısında ise günümüze ulaşan Andrews Hall binası yer almaktadır. Yemek Salonunun kuzeyinde küçük ölçülerde bir hamam, ana binanın kuzeydoğusunda muallim evi, güneyde ise kolej başkanı ile Dr. Spheard'ın evi bulunmaktadır. Kolej kampüs alanına giriş ise doğuda yer almaktadır (Resim 35, 36).

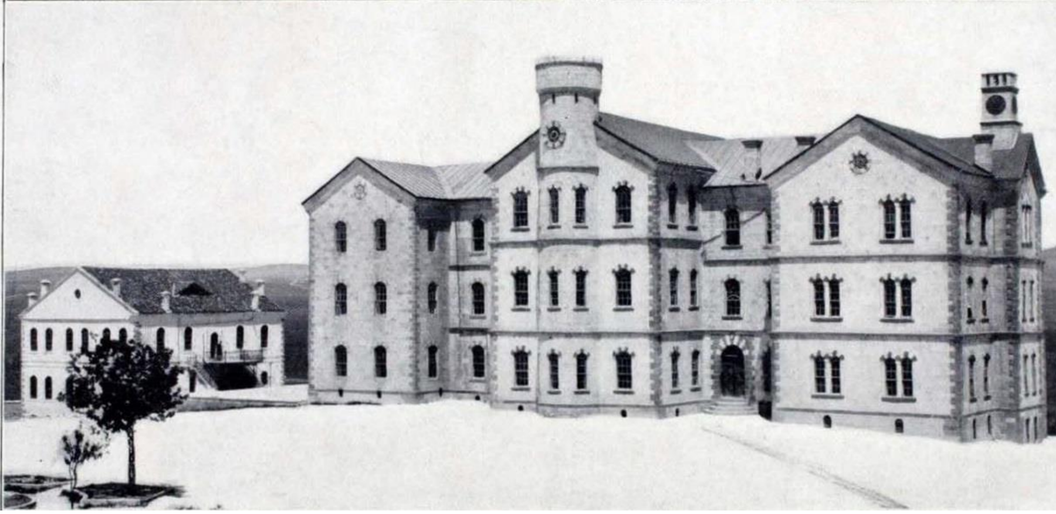
Resim 35: Merkezi Türkiye Kolejinin 1914 Yılı Yerleşim Planını Gösteren Belge (BOA, ŞD., 231/1)

[9] Bazı kaynaklarda, Merkezi Türkiye Koleji'nin günümüze ulaşmadığı belirtilmiştir (Bkz. Toptaş 2020: 327). Ancak, kolej kampüs alanındaki yapıların yıkıldığı ve sadece bir yapının günümüze ulaştığı tespit edilmiştir.

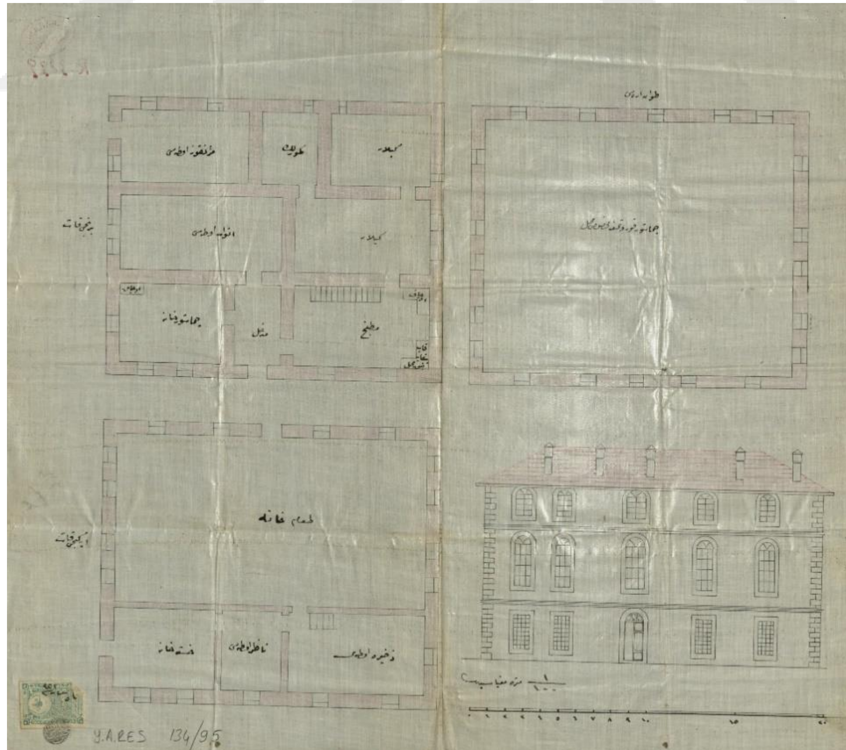
Resim 36: Merkezi Türkiye Kolejinin 1914 Yılı Yerleşim Planı Detayı
(BOA, ŞD., 231/1)

Koleje ait eski çizim ve resimlerden hareketle tanımlayabildiğimiz ana bina, merkezde kuzey-güney doğrultuda uzanan dikdörtgen bir çekirdek ile buna doğu ve batı yönlerde haç şeklinde birleşen kollardan oluşan bir plan sergilemektedir. Bir bodrum kat üzerine 3 katlı olarak inşa edilen yapının girişi güney cephede bulunmaktadır. Bu cephenin ortasında, cephe ile bütünleşerek aşağıdan yukarıya uzanan ve alınlıktan yukarıya taşan yuvarlak kesitli bir kule yer almaktadır. Ayrıca, doğu cephenin ortasında bununla aynı yükseklikte kare kesitli bir saat kulesi bulunmaktadır. Pencere ve kapı açıklıkları yuvarlak kemerlidir. Ayrıca, yuvarlak kemerli ikiz pencerelere de yer verilmiştir. Cephe alınlık kısımlarında ise yuvarlak pencereler dikkat çekmektedir. Pencere kemerlerinde ve yapı köşelerinde siyah taşlar kullanılmıştır. Bu taşlar, bir iç bir dış girintili diş frizi şeklinde tasarlanarak yapı köşelerinde hareketlilik sağlanmıştır (Resim 37).

Resim 37: Kolej Ana Binası ile Dickinson Yemek Salonunun Eski Bir Fotoğrafı
(Bulletin of Central Turkey College at Aintab, 1910)

Ana binanın kuzeybatısındaki Dickinson Yemek Salonu, Bayan Mary tarafından 1906'da kurulmuştur (Anonim 1906: 9; Taşkın 2007: 119). Başkanlık Osmanlı Arşivleri'nde yapının planını detaylı olarak gösteren bir belgeye ulaşılmıştır (BOA, Y.A. RES.,134/95) (Resim 38).

Resim 38: Dickinson Yemek Salonu'nun Planı
(BOA, Y.A. RES.,134/95)

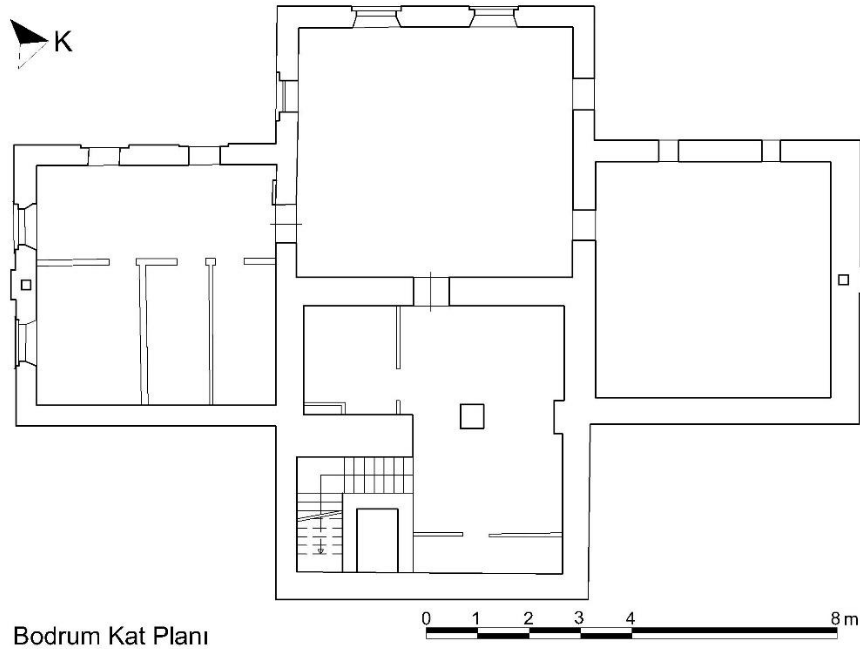
Arşiv planına göre yapı, bir bodrum kat üzerine iki katlı olarak inşa edilmiştir. Birinci katta, küçük bir giriş holü ve bunun solunda çamaşırhane, sağında mutfak, arkasında ise

kıyafet odası bulunur. Mutfaktan açılan bir kapı ile arkada yer alan kiler ve kömürlüğe ulaşılır. Bu birimlerin her biri, küçük ölçülerde kare ve dikdörtgen mekânlar şeklinde tasarlanmıştır. Ayrıca bu katta, diğer birimlerle herhangi bir bağlantısı olmayan ve doğrudan dışarı açılan bir marangoz odası bulunmaktadır. Yapının ikinci katı ise büyük bir dikdörtgen salon şeklindeki yemekhane ile küçük ölçülerde yönetici odası, hastane ve ambar odasından meydana gelmiştir. Çatı katı ise çamaşır kurutma odası olarak kullanılmış tek bir mekân şeklindedir.

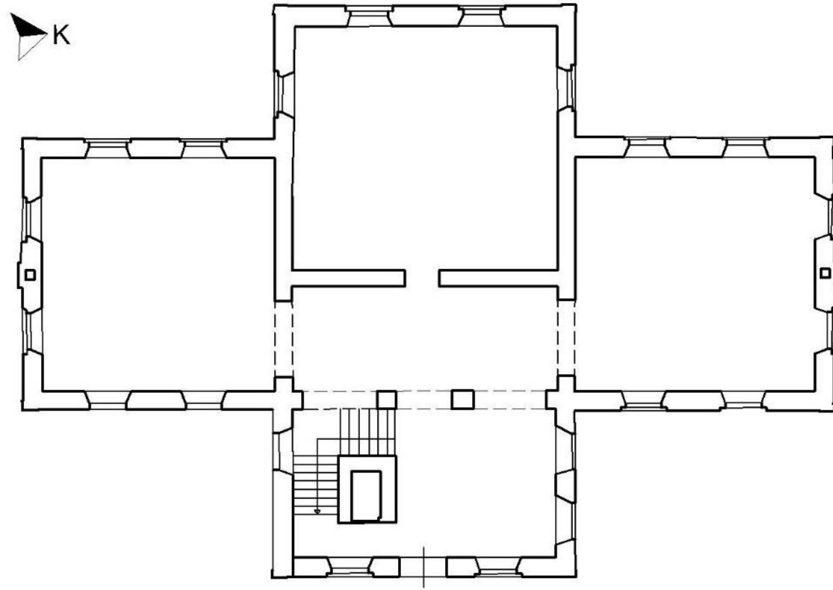
Yapının cephelerinde, alt katta dikdörtgen üst katlarda yuvarlak pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Köşelerdeki taşların, bir iç bir dış girintili diş frizi şeklinde dizilmesiyle yapıya hareketlilik kazandırılmıştır. Katlar arası ayrım, silmelerle vurgulanmıştır. Yapı kırma çatı örtülüdür. Bu plan şemasının, kuzey ve güney cephelerde pencere sayısının bir arttırılarak (6 pencere) yapıda uygulandığı anlaşılmaktadır.

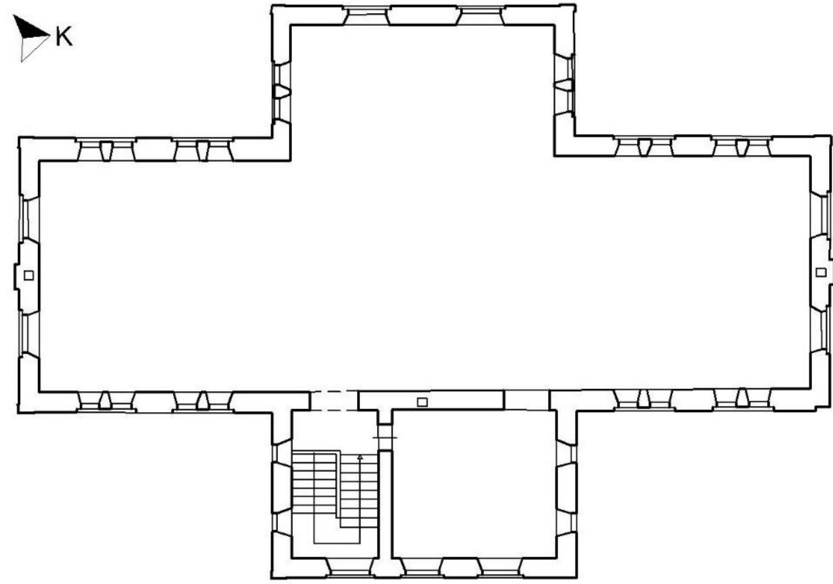
Koleje ait diğer yapıların, ikişer katlı, kırma çatı ile örtülü ve daha küçük ölçekli olduğu eski resimlerde görünmektedir.

Kolejden günümüze ulaşan Andrews Hall binası ise Gaziantep Şahinbey Belediyesi ile aynı alan içerisinde bulunmaktadır. Miss Lucy Andrews tarafından 1913'te yaptırılan bu bina kolejin kütüphanesi olarak kullanılmıştır (Taşkın 2007: 119). Haçvari planlı bu yapı, bir bodrum kat üzerine 2 katlı olarak inşa edilmiştir (Çizim 4, 5).

Çizim 4: Andrews Hall Bodrum Kat Planı
(Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan İşlenerek)

Çizim 5: Andrews Hall Zemin ve Birinci Kat Planları
(Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan İşlenerek)

Yapının zemin katına, doğu cephenin ortasından giriş sağlanmaktadır. Buradan, küçük bir mekândan ibaret giriş holüne ulaşılmaktadır. Giriş holünün güneyinde bodrum kata inen ve birinci kata ulaşım sağlayan merdivenler, batısında ise orta hole geçiş veren iki yuvarlak kemer açıklığı yer alır. Güney yöndeki üçüncü kemer ise üst kata çıkan merdivenlerin önünde denk gelmektedir. Orta holün kuzeyinde, güneyinde ve batısında birbirlerine yakın ölçülerde kare planlı 3 mekân bulunmaktadır (Resim 39).

Resim 39: Zemin Kat Orta Hol

(Servet Özkan)

Kuzey ve güneydeki mekânların girişleri yuvarlak kemerli birer geçiş şeklindeyken, batıdakine yuvarlak kemerli bir kapı ile ulaşılmaktadır. Duvarlardaki pencereler, içe doğru verev olarak genişleyecek şekilde (şevli) tasarlanmıştır.

Yapının bodrum katı ise zemin kat planına benzer bir düzen göstermekle birlikte, burada orta holün kuzey ve güneydeki mekânlarla bağlantısı bulunmamaktadır (Resim 40).

Resim 40: Bodrum Kat İç Mekân

(Servet Özkan)

Orta hol, günümüzde çok amaçlı salon işlevi gören batıdaki mekâna geçiş sağlamaktadır. Bu salonun kuzey ve güney duvarlarındaki birer kapı ile bu mekânlara ulaşılmaktadır.

Çok amaçlı salon dışında bu katta, tuvalet, kütüphane, bilgisayar odası gibi birimler yer almaktadır.

Yapının birinci katında, alttaki giriş holünün hemen üstünde, günümüzde ofis olarak kullanılan küçük kare planlı bir oda yer almaktadır. Haçvari planın 3 kolunu oluşturan diğer mekânlar ise arasında bölme duvarı olmayan tek ve büyük bir salon şeklindedir (Resim 41). Duvarlardaki pencereler içe doğru genişleyecek şekilde verevdir (Resim 42).

Resim 41: Üst Kat İç Mekân

(Servet Özkan)

Resim 42: İç Mekân Pencere Detayı

(Servet Özkan)

Kesme taş malzeme ile inşa edilen kolejin cephe üçgen alınlıklarında, köşelerde ve pencere kemerlerinde siyah taşlar kullanılmıştır (Resim 43). Köşelerdeki siyah taşlar, bir

iç bir dış girintili diş frizi şeklinde tasarlanarak cepheye hareketlilik kazandırmıştır. Yapının üç cephesinde, boyuna uzanan ve tepede alınlıktan yukarı taşan baca çıkıntısı bulunmaktadır.

Resim 43: Kolejin Batı Cephesi
(Servet Özkan)

Giriş cephesindeki alınlık, yuvarlak hatlarla yukarı çıkıntılı olarak sonlandırılmış ve alınlık ortasında küçük bir yuvarlak pencereye yer verilerek cepheye hareketlilik kazandırılmıştır (Resim 44). Yapıda pencere açıklıkları yuvarlak kemerli olup, üst katta bazı pencereler dikdörtgen ikiz pencere şeklindedir. Ana kapı düzdür.

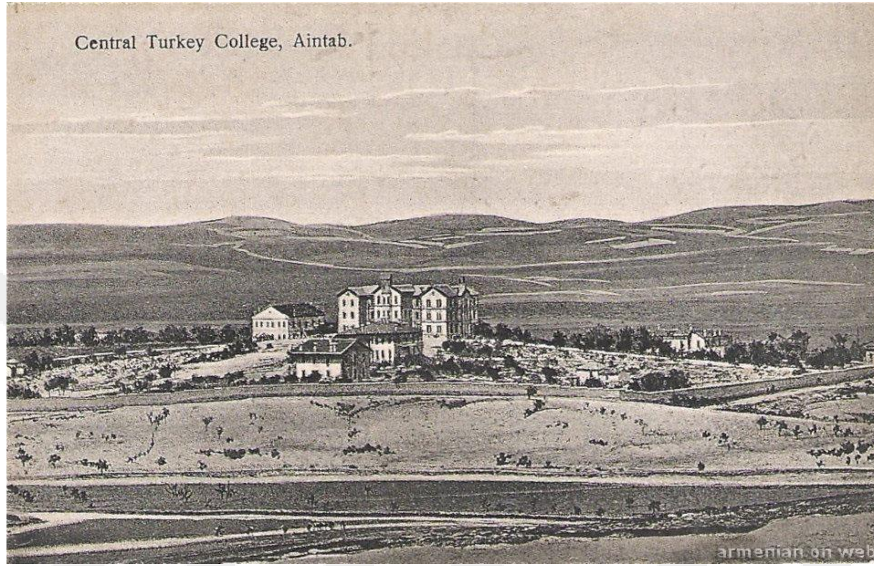

Resim 44: Kolejin Doğu (Giriş) Cephesi
(Servet Özkan)

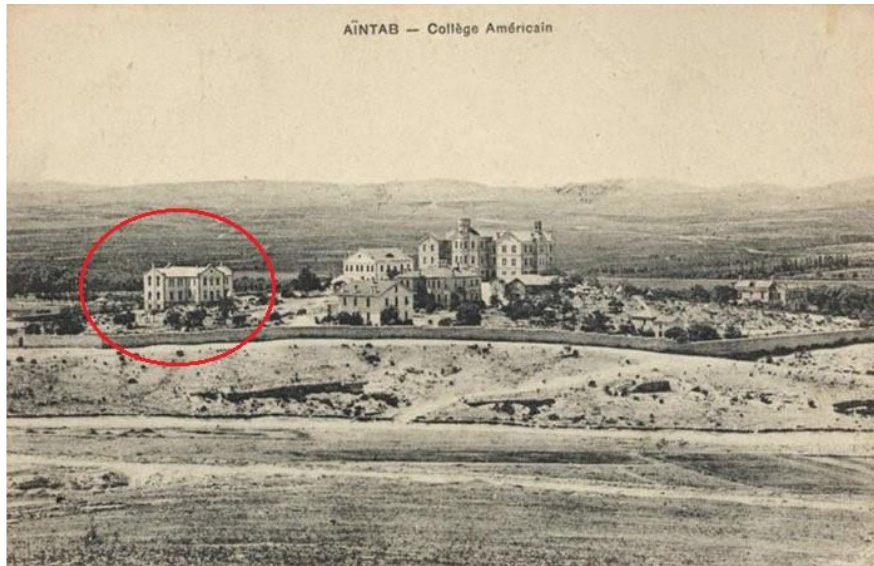
Yapının iç mekân zeminlerinde mermer, ahşap ve seramik döşeme kullanılmıştır. Özgün durumu bilinmemekle beraber, restorasyon ile bazı bölümlerin yenilendiği

anlaşılmaktadır. Metal destekler üzerine oturtulan tavan ahşap döşemesi yenilenmiştir. Yapıda herhangi bir süsleme bulunmamaktadır.

Andrews Hall binası, kampüs alanı içerisindeki diğer yapılardan en geç tarihli olanıdır. Koleje ait bazı eski fotoğraflar da bunu desteklemektedir. Yaklaşık aynı açılardan çekilmiş kolej kampüs fotoğraflarından birinde yapı mevcut değilken, diğerinde açıkça görülebilmektedir (Resim 45, 46).

Resim 45: Merkezi Türkiye Koleji'nin Tarihsiz Bir Fotoğrafı (Osman Köker, 2008)

Resim 46: Andrews Hall Binasının Tarihsiz Bir Fotoğrafı (https://www.dunyabulteni.net/bir-zamanlar/osmanli- doneminde-misyoner-okullari-h280615.html Erişim Tarihi: 14.01.2021)

Merkezi Türkiye Koleji'nin Tıp Bölümü, Antep'te bir hastanenin açılmasına öncülük etmiş ve hastane binası, kolej tıp bölümünün uygulama alanı olmuştur. Kolej müdürü Dr. Trowbridge, tıp bölümünde olduğu gibi hastanenin kurulmasında da önemli rol üstenmiş

ve 1880'de Dr. Azariah Smith anısına hastane inşa edilmiştir (Yücel 2017: 173)[10]. Antep'e yerleşen ilk Amerikan misyoneri olan Dr. Azariah Smith'in Yale Üniversitesi'nden sınıf arkadaşları, bağış yaparak bu hastaneyi dikmiş ve hastaneye Azariah Smith Memorial Hospital adını vermişlerdir (Anonim 1910: 50). Kolejin Tıp Bölümünde yetişen öğrenciler, hastanenin personel ihtiyacını karşılamıştır (Taşkın 2012: 418). Bu hastane, ana bina ve Marston Binası olarak anılan yapılardan meydana gelmiştir. Ana bina, erkekler ve kadınlar koğuşu, ameliyathane ve yatan hastalara özel birimleri barındırmıştır. Marston Binası ise Londra'dan Bayan Ann Marston tarafından yapılan bağışla 1905'te inşa edilmiş olup (Yakar-Yaprak Pusat 2014: 38; Uzun-Aygün 2019: 394), çoğunlukla göz vakaları ile ilgili genel klinikler, ameliyathane ve dispanserden meydana gelmiştir. Ayrıca, hastanenin bulunduğu alan içinde ayrı bir bina ve bir hekim konutu bulunduğu da anlaşılmaktadır (Anonim 1906: 51).

Dışardan yüksek duvarlarla soyutlanan geniş bir parsel içerisinde bulunan bu yapılar, günümüzde Gaziantep Şahinbey İlçesi, Tepepaşı Mahallesi, 1972 Ada, 3 Parsel'de yer almaktadır. Hastane ana binasının doğu kanadı 1885'te eklenmiş ve 30 yatak kapasiteli bir koğuş elde edilmiştir (Yürür 2013: 99). Aynı şekilde daha sonraki bir dönemde batı yöne de bir kanat eklenmesi ile yapı genişlemiş ve "H" plan şeması ortaya çıkmıştır. Yapı bir bodrum kat üzerine 2 katlı olarak yükselmektedir. Katlar, ortada "U" şeklinde dolanan bir koridor ve bu koridora açılan koğuş ve diğer birimlerden teşekkül etmiştir. Yapıya doğu bloğun kuzey cephesi ve batı bloğun batı cephesinden giriş sağlanmaktadır. İki blok arasındaki ana çekirdeğin dış cephesi, günümüze gelene kadar bir takım değişimler geçirdiği için eski cephe görünememektedir. Bu bölümdeki yuvarlak kemerli pencereler dikdörtgene çevrilmiş, cephe ortasındaki dışa çıkıntılı bölüm birinci kattan itibaren kaldırılarak, burada balkon şeklinde bir mekân elde edilmiştir (Resim 47,48).

[10] Dr. Azariah Smith'in daha önceden Antep'te bir hastane binası inşa ettiği de kaynaklarda belirtilmektedir. Uğurol Barlas, Dr. Azariah Smith'in 1847-1848 yıllarında Antep'te bir Protestan kilisesi ile yüksek bir tepe üzerinde hastane kurduğunu ifade etmiştir (Barlas 1971: 18-19). Gülbadi Alan ise Öksürük Deliği olarak adlandırılan mevkide, kolejden daha önce (1848) Dr. Azariah Smith tarafından bir hastane ve bir gözlemevinin kurulduğunu belirtmektedir.

Resim 47: Gaziantep Amerikan Hastanesinin Kuzey Cephesini Gösteren Eski Bir Fotoğraf (Gülkızılca Yürür, 2013)

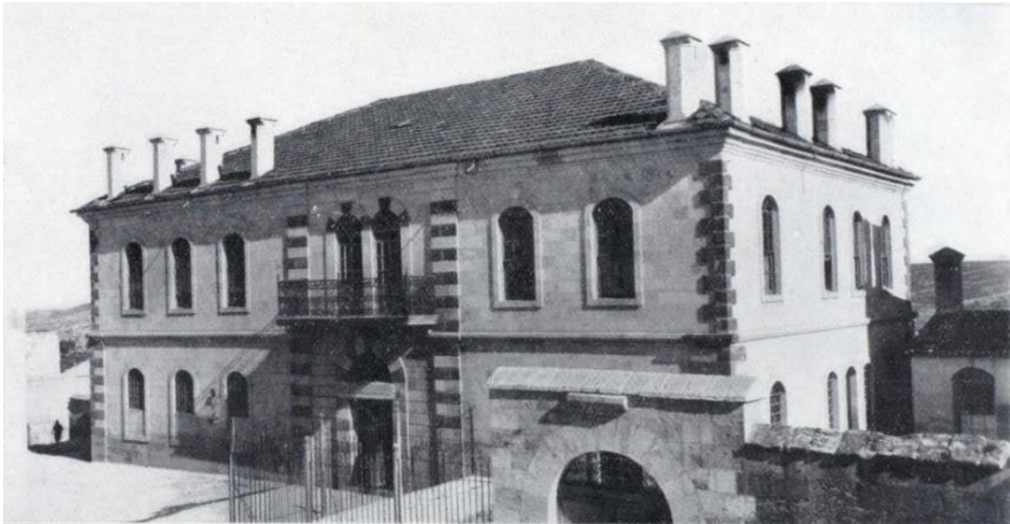
Resim 48: Gaziantep Amerikan Hastanesinin Kuzey Cephesinin Günümüzdeki Görünüşü (Servet Özkan)

Doğu ve batı blokların cephede üçgen alınlıkla sonlanan çatıları kaldırılarak yenilenmiştir. Doğu blok yuvarlak kemerli pencerelerle dışa açılırken, batı blokta bunlara ek olarak yuvarlak kemerli ikiz pencerelere yer verilmiştir (Resim 49). Ayrıca bu blokta cephe köşelerdeki siyah taşlar, bir iç bir dış girintili diş frizi şeklinde tasarlanarak, kolej binaları ile benzer üslup kazanmıştır.

Resim 49: Gaziantep Amerikan Hastanesi Batı Blokun Günümüzdeki Görünüşü (Servet Özkan)

Hastane ana binasının hemen kuzeydoğusundaki Marston Binası, günümüzde acil servis olarak kullanılmaktadır. İki katlı olarak inşa edilen yapının zemin katına kuzey cepheden ve batıda acil kapısından giriş sağlanmaktadır (Resim 50, 51).

Resim 50: 1910 Yılında Marston Binasını Gösteren Fotoğraf (Bulletion of Central Turkey College at Aintab)

Resim 51: Günümüzde Marston Binasının Kuzey Cephesi (Servet Özkan)

Kuzeydeki ana kapı yuvarlak kemerli olup, bunun ikinci katı, önünde balkonu bulunan yuvarlak kemerli ikiz kemerli kapı açıklığı şeklinde düzenlenmiştir (Resim 52).

Resim 52: Marston Binası Giriş Cephesi Detayı (Servet Özkan)

Ana kapının hemen ardından kuzey-güney doğrultuda bir koridora ulaşılmaktadır. Koridorun her iki yanındaki mekânların kapıları buraya açılmaktadır (Resim 53).

Resim 53: Marston Binası Zemin Kat Koridoru (Servet Özkan)

Yapının üst katında da benzer bir plan uygulanmıştır. Bu katın batı duvarına, ana binanın üst katı ile bağlantı sağlayan bir geçit eklenmiştir.

Yapının çok fazla değişikliğe uğramadan günümüze ulaştığı anlaşılmaktadır. Cephelerde yuvarlak kemerli kapı ve pencere açıklıklarına yer verilmiş, girişin iki yanında ve köşelerde siyah taşlar kullanılmıştır. Köşe taşları yine bir iç bir dış girintili diş frizi şeklinde dizilerek hareketlilik sağlanmıştır. Cephe düzeni açısından hastane ana binasının batı kanadıyla bir üslup benzerliği gösterdiği anlaşılan yapının, belki de aynı dönemde inşa edildiği söylenebilir.

Hastane ana binası ve Marston Binası kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Yapıların iç mekân zemin ve tavan döşemeleri günümüz ihtiyaçlarına yönelik malzemelerle yenilenmiştir. Her iki yapının eski resimlerinde, çatılarda çokgen kesitli taş bacalar olduğu görünmektedir. Ancak, hastane ana binasının çatısında yapılan müdahalelerle eski bacaların kaldırılarak yenilendiği anlaşılmıştır. Marston Binası'ndakiler ise herhangi bir müdahale olmaksızın günümüze ulaşmıştır.

Bugünkü Kullanım Durumu: Merkezi Türkiye Koleji kampüsündeki yapılardan günümüze ulaşan tek yapı restore edilerek Gaziantep İslam ve Bilim Tarihi Müzesi'ne

dönüştürülmüştür. Bu amaca uygun olarak zemin ve birinci katlarda pencerelerin iç mekâna bakan tarafı kapatılarak, bilgi panoları haline getirilmiştir.

Kolej ile bağlantılı hastane binaları ise günümüzde Gaziantep Amerikan Hastanesi olarak kullanılmaktadır.

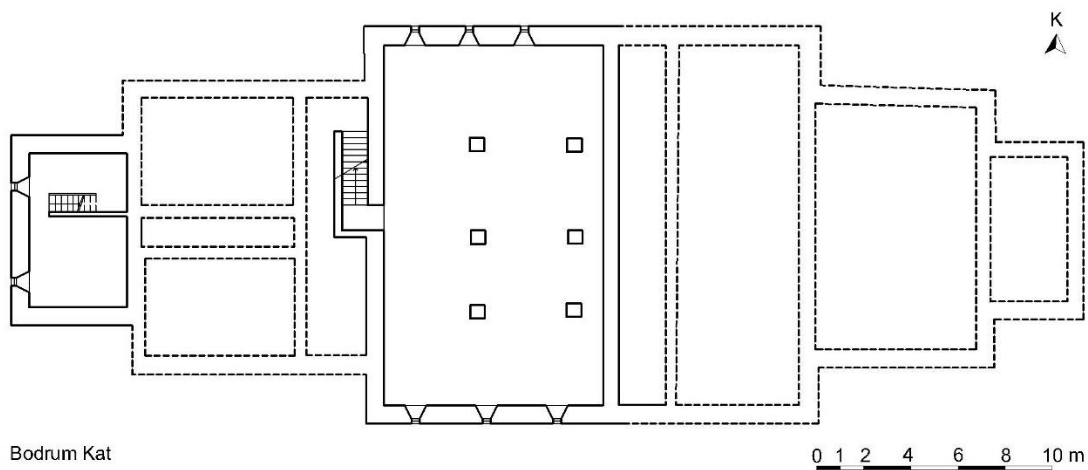
3.1.4. Gaziantep İkinci Amerikan Kız Okulu (Seminary Scholl)

Yeri: Yapı, Gaziantep Şahinbey ilçesi, Akyol Mahallesi, Heyik Baba Sokak, Dağlı Ömer Sokak ve Çavuş Sokak'ın çevrelediği bir alan içerisinde 1108 Ada, 10 Parsel'de yer alır.

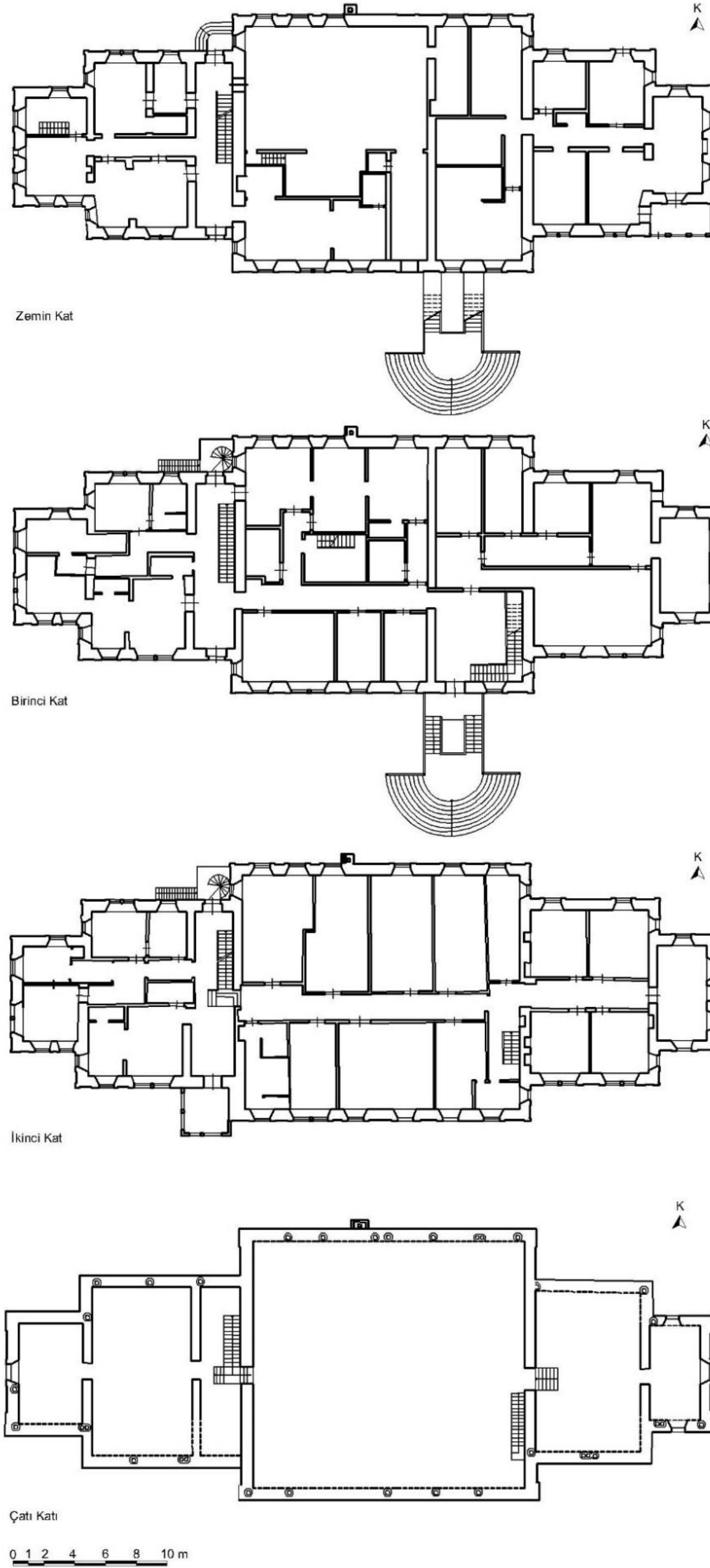
Tarihi: Antep'teki ilk Amerikan Kız Koleji'nin kendi binasına taşınmasından sonra (1866) öğrenci sayısı giderek artmış ve on yıl sonra kolej için daha büyük ölçülerde yeni bir bina inşa edilmiştir (Doğanay 2009: 24). Bu bilgiden hareketle 1876 sonrasında yapıldığı anlaşılan yeni kolej binası, Amerikan Hastanesi'nin hemen yakınında inşa edilmiş, 1900'lü yılların başında bir yangın geçirmiş ve sonrasında daha büyük bir bina olarak tekrar yapılmıştır (Uzun-Aygün 2019: 403). Kolej, bitişik parseldeki hastane binasının gelişimine bağlı olarak Tıp Fakültesi, Eczacılık Yüksekokulu ve Hemşire Okulu olarak kullanılmış, bazı bölümleri personel lojmanı olarak hizmet vermiştir (Ergeç 2012: 55).

Mimarisi: Okul binası, etrafı duvarlarla çevrilmiş bir avlu içerisinde yer almaktadır. Avluya giriş, doğu yönde Heyik Baba Sokak'tan sağlanmaktadır. Bu sokağın doğu tarafında ise Merkezi Türkiye Koleji Tıp Bölümü'nün Hastane binası (günümüzde Amerikan Hastanesi) bulunmaktadır.

Yapı, merkezde dikdörtgen planlı bir çekirdek ile bunun doğusunda ve batısında içe doğru daralan ve bir kademe oluşturan daha küçük ölçülerde dikdörtgen ikişer kanattan meydana gelmiştir (Çizim 6, 7). Bir bodrum kat üzerine zemin + 2 katlı olarak inşa edilmiş olup, bir de çatı katı mevcuttur.

Çizim 6: Gaziantep İkinci Amerikan Kız Okulu'nun Bodrum Kat Planı (Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu'ndan İşlenerek)

Çizim 7: Gaziantep İkinci Amerikan Kız Okulu'nun Zemin ve Üst Kat Planları (Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu'ndan İşlenerek)

Yapıya ait restorasyon raporlarında, 1985'te bina içindeki döşeme ve bölme duvarlarının kaldırıldığı ve merkez bölümdeki döşeme yüksekliğinin düşürülerek kat sayısının beşe çıkarıldığı belirtilmiştir (Uzun-Aygün 2019: 404).

Yapının zemin katına giriş, hem kuzey hem de güney cephe de yer alan ikişer kapı ile sağlanmaktadır. Birinci kata ulaşım ise güney cephede, merkezdeki çekirdeğin güneydoğusundaki merdivenden sağlanmaktadır (Resim 54).

Resim 54: Yapının Güney Cephesi ve Merdivenler
(Servet Özkan)

Merdiven, yarım daire formlu 8 basamak ile ulaşılan ara sahanlıktan sonra iki kollu olarak devam etmektedir. Yapının eski resimlerden, merdiven sahanlığının bittiği yerden batıya doğru uzanan balkon şeklinde bir gezinti alanı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak günümüzde bu alan mevcut değildir (Resim 55).

Resim 55: Okulun Tarihsiz Bir Fotoğrafı
(Gaziantep Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi)

Yapı bütün katlarda, büyüklüğü farklı koridorlar etrafında sıralı çeşitli mekânlardan meydana gelmiştir (Resim 56).

Resim 56: İç Mekân Koridorlar
(Servet Özkan)

Günümüzdeki kullanımına uygun olarak bu mekânların doktor ve hastaların kullanımına yönelik birimler olarak şekillendiği anlaşılmaktadır. Yapının bütün katlarında, zemin ve üst döşemeler, kapı ve pencere doğramaları, merdivenler yenilenmiştir. Restorasyonlarda beden duvarları ve pencereler herhangi bir değişikliğe uğramamış, özgün durumunu korumuştur. Yapının kuzey cephesine iki bölümden oluşan, giriş ve depo olarak kullanılan dikdörtgen bir mekân eklenmiştir.

Binanın bütün cephelerinde kapı ve pencereler yuvarlak kemerlidir. Ayrıca, yuvarlak kemerli ikiz pencere dizileri ile cepheler hareketlendirilmiştir (Resim 57).

Resim 57: Pencere Detayı
(Servet Özkan)

Kapı açıklıkları düz, pencereler ise dıştan içe doğru genişleyecek şekilde verev olarak tasarlanmıştır. Güney cephede, birinci kat ikiz pencerelerinden birinin sövesi üstünde, usta arması olabileceği düşünülen taş kabartma süsleme bulunmaktadır. Bu süsleme, üç yönde kolları küçük haçlardan meydana gelen bir haç motifi şeklindedir. Tam merkezinde ise kazıma olarak yapılmış daire içinde bir haç işareti bulunmaktadır (Resim 58). Yapıda başka herhangi bir süslemeye rastlanmamıştır.

Resim 58: Güney Cephe Pencere Sövesi Üzerindeki Usta Arması (Servet Özkan)

Yapının zemin kat güney cephesinde, doğu taraftaki ikiz pencerelerden birinin yanında güneş saatine yer verilmiştir (Resim 59).

Resim 59: Güney Cephede Yer Alan Güneş Saati (Servet Özkan)

Yapı cephe köşelerinde ve saçak altlarında, bir iç bir dış girintili kabartma diş frizi ile hareketlilik sağlanmıştır (Resim 60, 61). Ayrıca, pencere ve kapı sövelerinde de diş frizleri dolanmaktadır.

Resim 60: Yapının Kuzey Cephesi

(Servet Özkan)

Resim 61: Yapının Güney Cephesi

(Servet Özkan)

Yapıya ait eski resimlerden, siyah renkte olduğu anlaşılan bu frizlerin günümüzde yapı beden duvarları ile uyumlu olduğu görünmektedir (Resim 62). Katlar arası ayrım, bütün cephelerde yatay olarak dolanan silmelerle belirtilmiştir.

Resim 62: Kolejin Tarihsiz Bir Fotoğrafı (https://www.istanbulmuzayede.com/urun/189210/tip-tarihi-gaziantep-amerikan-hastanesifk Erişim Tarihi: 02.10.2020)

Yapı, yöreye özgü keymıh taşı (sert kalker) ile inşa edilmiştir. Birinci kata ulaşım sağlayan merdiven bazalttandır. İç mekânlarda, bütün zeminler seramik kaplamadır. Duvarlar çimento esaslı malzeme ile sıvanmıştır. Kapı ve pencere ahşap doğramları yenilenmiştir. Betonarme merdivenler, demir korkuluklar ile çevrelenmiştir. Beşik çatı örtülü yapı, doğu ve batı cephelerde üçgen alınlık şeklinde sonlanmaktadır. Çatıda, çokgen kesitli taş bacalara yer verilmiştir (Resim 63).

Resim 63: Çatıdaki Taş Bacalar

(Servet Özkan)

Yapının avlusunda, misyonerlere ait mezarlar bulunmaktadır (Resim 64).

Resim 64: Yapının Avlusundaki Misyoner Mezarları
(Servet Özkan)

Okulun yangından önceki dönemde çekilmiş eski bir fotoğrafında, günümüzdeki yapıya göre daha küçük ölçülerde olduğu anlaşılmaktadır. Fotoğraftan anlaşıldığı kadarıyla yapı plan olarak merkezde dikdörtgen çekirdek ile iki yanında daha dar birer kanattan meydana gelmiştir. Yangından sonra yan kanatlara birer kanat daha eklenerek yapı aynı plan şemasında büyütülmüştür. Ayrıca güney cephenin merkezinde, üstü balkon şeklinde olan sundurmalı bir merdiven bulunmaktadır. Cephelerde yuvarlak kemerli pencere ve kapı açıklıkları bulunan yapının, sadece yan kanat çatı katında ikiz pencereye yer verilmiştir. Ayrıca, cephe köşelerinde, kapı ve pencere sövelerinde diş frizi şeklindeki girintiler bulunmamaktadır. Günümüzde mevcut yapıya göre eski okul binasının cephe tasarımı bakımından oldukça sade olduğunu söylemek mümkündür (Resim 65).

Resim 65: Kolejin Yangından Önceki Durumunu Gösteren Tarihsiz Bir Fotoğraf
(Gaziantep Amerikan Hastanesi Arşivi)

Bugünkü Kullanım Durumu: Okul binası günümüzde Gaziantep Amerikan Hastanesi B Blok olarak hizmeti vermektedir.

3.1.5. Adana Tepebağ Kız Koleji

Yeri: Yapı, Adana Seyhan İlçesi, Tepebağ Mahallesi, 280 Ada, 42 Parsel'de bulunmaktadır.

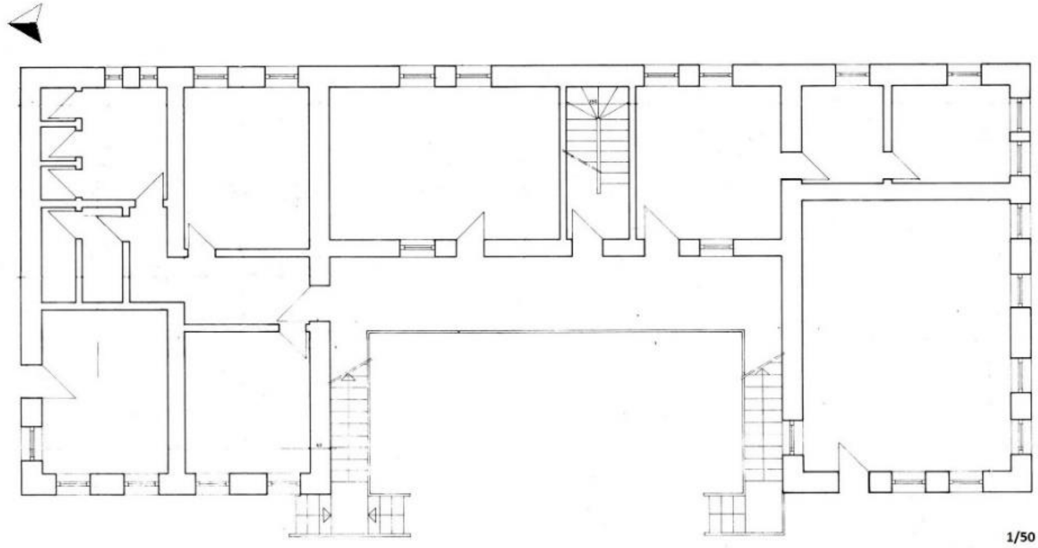
Tarihi: Osmanlı arşiv belgelerinde Adana Tüccaran Mahallesi İnas Mektebi ya da İnas Rüşdiyesi olarak adı geçen okulun, 1301 (1883/1884) tarihinde Amerika tarafından inşa edildiği belirtilmektedir (BOA, Y.PRK.MF., 3/30; BOA, Y.PRK.MF., 4/66). Ruhsatı ise 5 Şubat 1891'de verilmiştir (Vahapoğlu 1992: 117). Yatılı kız okulu olarak anılan yapı, 3 iptidai (ilkokul), 3 rüşdi (ortaokul) ve 3 idadi (lise) derecesi olmak üzere, kız çocuklarına toplam 9 yıl yatılı olarak eğitim vermiştir (BOA, Y.PRK.MF., 4/36; Alan 2015: 302). Birinci Dünya Savaşı öncesinde kaynaklarda adı "Seminary for Girls" olarak geçen yapının, 180 kız öğrencisi olduğu bilgisi mevcuttur (Polat 1988: 651). Okul, Cumhuriyet döneminde de eğitim hayatına devam etmiş ve Türk öğrenci sayısı zaman içinde artış göstermiştir. Ancak, 1938'de çeşitli nedenlerden dolayı kapatılmıştır (Sezer Arığ 2014: 85). Bir dönem Tepebağ Anadolu Lisesi olarak kullanılan okul, uzun süre harap durumda kalmış ve yakın zamanda restore edilmiştir.

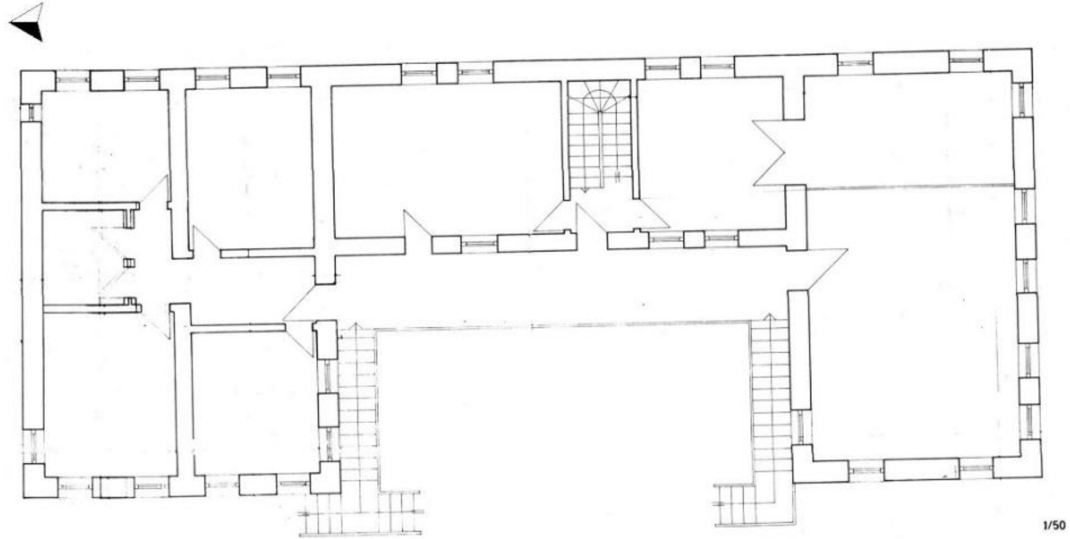
Mimarisi: Yapı, bir avlunun doğusunu ve batısını sınırlayan iki okul binası ile avlunun güneyinde iki katlı küçük bir yapıdan meydana gelmiştir. Batıda Cemal Gürsel Caddesi, güneyde ve doğuda 27023. Sokak ile sınırlanan bu binalar, kuzeyde sonradan yapılmış bir okul binasına bakmaktadır. Yapılardan doğudaki yatakhane, batıdaki derslik olarak kullanılmıştır. Avlunun güneyindeki yapı ise güvenlik ve çeşitli amaçlara yönelik bir müştemilat işlevi görmüş olmalıdır.

Yatakhane binasının batıdaki yapıya göre daha önce inşa edildiği Osmanlı Arşivlerinde yer alan 1910 tarihli bir belgeden anlaşılmaktadır. Belgede, mevcut okula ek bir bina yapılması talebinde bulunulmakta olup, yeni yapılacak binanın kat çizimleri de yer almaktadır (BOA., İ.MF., 16/33). Kolejin Koruma Kurulu'nda yer alan restorasyon raporunda da farklı dönemlerde inşa edildiği ve yatakhane binasının taşıyıcı sistem ve malzeme kullanımı açısından kendi içinde iki ayrı döneme ayrıldığı ifade edilmiştir. Bu yapının, ilk aşamada sadece kuzey kanadının olduğu ve buna güneydoğu yönde sonradan "L" şeklinde bir bina eklendiği belirtilmiştir. Batıdaki yapının ise 1914 tarihinde inşa edildiği bilgisi mevcuttur (Tepebağ Ortaokulu Kurul Dosyası Restorasyon Raporu 2008: 81,85). Belki de 1910 tarihinde ek bina yapılması talebinde bulunulduğu, gerekli izinlerin

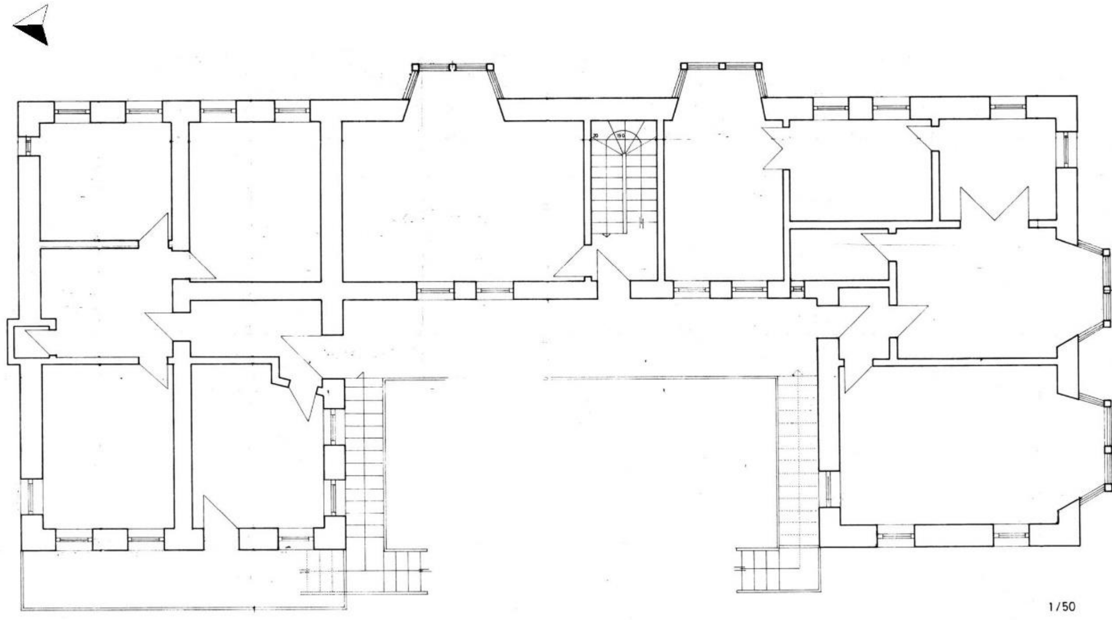
alınması ve yapının inşasının birkaç yıl sürdüğü söylenebilir. Bu bilgiler ışığında, 1883/1884 yılında doğudaki yapının inşa edildiğini, sonradan ihtiyaç doğrultusunda büyütülerek hem derslik hem yatakhane işlevini üstlendiğini, zamanla öğrenci sayısının artması sonucu derslik olarak kullanılmak üzere 1914'te batıdaki yapının inşa edildiğini söylemek mümkündür.

Avlunun doğusundaki "U" planlı yatakhane/derslik binası, bir zemin kat üzerine üç katlı olarak inşa edilmiştir (Çizim 8, 9, 10).

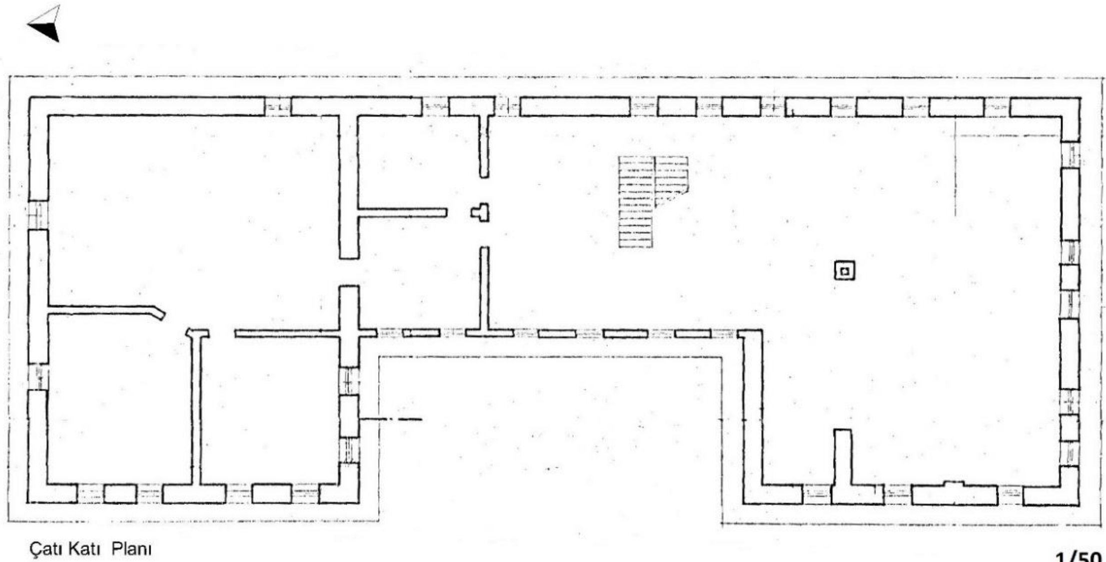

Çizim 8: Yatakhane Binası Zemin ve Birinci Kat Rölöve Planları (Adana Kültürü Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu)

Çizim 9: Yatakhane Binası İkinci Kat Rölöve Planı
(Adana Kültürü Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu)

Çizim 10: Yatakhane Binası Çatı Katı Rölöve Planı
(Adana Kültürü Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu)

Yapının avlu cephesinde zemin, birinci ve ikinci katlardaki mekânların kapıları ve pencereleri, "L" şeklinde tasarlanmış bir dış sofaya açılmaktadır (Resim 66).

Resim 66: Günümüzde Okulun Yatakhane Binası
(Servet Özkan)

Zemin kattaki mekânlara, avludan birkaç basamakla çıkılan merdiven sahanlığından ulaşılmaktadır. Günümüzde sahanlığın gerisindeki beş kapı ile bu kattaki mekânlara geçiş sağlanmıştır (Resim 67). Ayrıca, doğu cephede sokağa açılan yuvarlak kemerli bir kapıdan da bu kata girilebilmektedir.

Resim 67: Zemin Kat Sofaya Açılan Mekânlar
(Servet Özkan)

Birinci kata, sofanın iki yanında bulunan ve direkt avlu ile bağlantılı merdivenlerden çıkılmaktadır. Amerikan misyonu tarafından çizilmiş krokide de bu merdivenlerin yer aldığı görülmektedir. Yapıda katlar arası bağlantı, yan kanatları birleştiren orta bölümdeki merdiven holünden sağlanmaktayken, restorasyon sonrasında kaldırılmıştır. Kuzey kanadın batı tarafına eklenen merdivenler ile üst katlara ulaşılmaktadır.

Bütün katlarda simetrik olarak aynı plan şeması tekrar edilmiş, yalnızca çatı katında, sofa iç bölüme dâhil edilerek bu alan bir koridor şeklini almıştır. Yapının birinci kat doğu ve güney cephelerinde, diğer katlardan faklı olarak ikişer cumbaya yer verilmiştir. Verev olarak dışa doğru daralan bu cumbalar, cepheye hareketlilik kazandırmıştır (Resim 68).

Resim 68: Yatakhane Binasının Doğu ve Güney Cepheleri (Servet Özkan)

Yapıya ait 1903 tarihli bir fotoğraf, avlu cephesinde bir takım değişiklikler olduğunu göstermektedir. Bu fotoğrafta, zemin katta merdiven sahanlığına açılan yuvarlak kemerli bir kapı açıklığı ve iki yanında dikdörtgen pencereleri görünebilmektedir. Ancak, restorasyon sonrasında bu pencereler kapıya çevrilmiştir. Ayrıca, bu katta kuzey kanadın avluya bakan herhangi bir pencere yokken sonradan küçük dikdörtgen pencereler açılmıştır. Birinci katta sofaya açılan pencerelerden biri kapıya dönüştürülmüştür. İkinci katta "U" şemanın kuzey kanadında, avluya bakan cephedeki küçük kapı açıklığı pencereye çevrilmiştir. Ayrıca, bu pencere ve kapının önünde uzanan ahşap balkon yıkılmıştır. Buradaki pencerelerin üzerinde, yuvarlak kemer izleri görünebilmekteyken,

günümüzde sıva nedeniyle algılanamamaktadır (Resim 69). Yapının güneydoğu ve güneybatı cephe köşelerine, dekoratif amaçlı olarak bir iç bir dış girintili diş frizi sırası eklenmiştir.

Resim 69: Yatakhane Binasının 1903 Yılına Ait Fotoğrafı
(American Research Institute in Turkey (ARIT / Salt Research)
(https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43856 Erişim Tarihi: 13.12.2020)

Yapıda pencere açıklıkları dikdörtgen formludur (Resim 70). Bazı pencereler ise dıştan düz içten yuvarlak kemerlidir (Resim 71).

Resim 70: Yatakhane Çatı Katı İç Mekânı
(Servet Özkan)

Resim 71: İç Mekân Pencere Düzeni
(Servet Özkan)

Kapılar genellikle dikdörtgen olup, zemin katta üç, birinci katta ise iki adet yuvarlak kemerli kapı açıklığına yer verilmiştir. Tuğladan inşa edilen binanın beden duvarları ahşap hatıllarla desteklenmiştir. Bütün katlarda pencere ve kapı açıklıkları, sofa taşıyıcıları ve döşemesi, merdivenler, zemin ve üst döşemeler ahşaptandır. Ahşap konstrüksiyonlu beşik çatı Marsilya tipi kiremitle kaplanmış ve yenilenmiştir. Çatı üzerinde dikdörtgen bacalara yer verilmiştir.

Avlunun batısında dersliklerin bulunduğu diğer yapı, dikdörtgen planlıdır. Bir zemin kat üzerine üç katlı olarak inşa edilmiştir. Osmanlı arşivlerinde yapının kat plan çizimlerini gösteren bir belgeye ulaşılmıştır. Bu çizimler, kolej binasının katlara göre plan ve mekânsal düzenlemesi hakkında fikir sahibi olmaya yardımcı olmaktadır (Resim 72).

Resim 72: Avlunun Batısındaki Yapının Osmanlı Arşivlerinde Bulunan Planı
(BOA., İ.MF., 16/33)

Çizime göre yapının katları; bodrum kat, zemin kat, birinci ve ikinci kat olarak tanımlanmıştır. Bodrum katta, büyük tek bir mekân ve bunun gerisinde birbiri içinden geçilen diğer mekânlar sıralanmaktadır. Zemin katta kapıları sundurmaya açılan üç ayrı mekân, birinci katta bir koridor etrafında sıralı derslikler, ikinci katta ise dikdörtgen planlı tek mekân yer almaktadır. Yapının cephe çiziminde, güney dar cephe ortasında zeminden çatıya kadar uzanan dikdörtgen planlı küçük kule biçiminde bir bölüm dikkat çekmektedir. Bodrum katta bir depo işlevi gören bu mekân, zemin katta merdiven holü, diğer katlarda ise banyo ve tuvalet ihtiyaçları için tasarlanmıştır. Bodrum kat avlu zemin kotundan aşağıda olduğu için, yapının zemin katına kule biçimindeki bu mekân ile bağlantılı merdivenden ulaşılmaktadır. Zemin kattan üst katlara bağlantı ise yapının kuzey cephesinde bulunan merdivenlerden sağlanmıştır. Okulun zemin ve üst katlarında kuzey, güney ve doğu cephelerdeki mekânların önünde "U" şeklinde bir sundurma dolanmaktadır. Mekânların kapıları bu sundurmaya açılmaktadır. Kapılar yuvarlak kemerli, pencere açıklıkları ise düzdür. Kilit taşları vurgulanmıştır.

Arşivlerdeki çizimin bir takım değişikliklerle birlikte yapıda uygulandığı anlaşılmaktadır. Dikdörtgen plan şeması aynen uygulanmış olup iç mekân düzenlemesinde değişiklikler yapılmıştır. Güney cephe ortasındaki kule şeklindeki bölümün ve kuzey cephede üst katlara ulaşım sağlayan merdivenlerin kaldırıldığı görülmektedir. Ayrıca, kuzey, güney ve doğu cephelerde "U" şeklinde dolanan sundurmanın da uygulanmadığı anlaşılmaktadır.

Zemin kat avlu kotunun altında kalmış, bu katın girişi doğu cephenin kuzey ucundan sağlanmıştır. Ayrıca, iç mekânda zemin katın diğer katlar ile herhangi bir bağlantısı yoktur. Bu kat, doğu yönde kuzey-güney doğrultuda bir koridor ile bunun batısında kapıları koridora açılan mekânlardan meydana gelmiştir. Yapının rölöve raporunda, buradaki geniş mekânların derslik olarak kullanılmak üzere sonradan bölündüğü belirtilmiştir. Bu katın, üst katlar ile bağlantılı olmaması yönetim ve resmi işlere mahsus tasarlanmış olma ihtimalini akla gelmektedir.

Birinci kata, doğu duvarının kuzey ucundaki basık kemerli kapıdan girilmektedir (Resim 73).

Resim 73: Avlunun Batısındaki Yapının Doğu Cephesi
(Servet Özkan)

Birinci katta da yine zemin kat planı tekrar edilmiş, farklı olarak kuzey yöne yerleştirilen ahşap merdiven ile üst katlara ulaşım sağlanmıştır. İkinci katta plan şeması değişmiş ve ortada koridor ile iki yanında dersliklere yer verilmiştir. Çatı katı ise merdiven holü bitiminde büyük salon ile bu salondan geçilen dört küçük mekândan oluşmuştur. Restorasyon sonrasında yapının zemin katı hariç bütün katlarda, koridorlar ile diğer mekânları ayıran duvarlar ortadan kaldırılmış, sadece üst kat döşemesini taşıyan ayakların göründüğü büyük salonlar elde edilmiştir (Resim 74).

Resim 74: Batıdaki Yapının İç Mekân Düzeni
(Servet Özkan)

Yapının kapı ve pencere açıklıkları basık kemerlidir. Birinci ve ikinci katlarda, pencere söveleri vurgulanmış, pencere alınlıkları dışa doğru kademeli olarak genişleyen silmelerle hareketlendirilmiştir (Resim 75, 76).

Resim 75: Batıdaki Yapının Pencere Düzeni
(Servet Özkan)

Resim 76: Avlunun Batısındaki Yapının (Derslikler) Batı Cephesi
(Servet Özkan)

Tuğladan inşa edilen yapının ara bölme duvarlarında bağdadi tekniği kullanılmıştır. Yapının kapı ve pencere açıklıkları, merdivenleri, zemin ve üst kat döşemeleri ahşaptandır. Ahşap konstrüksiyonlu kırma çatısı Marsilya tipi kiremitle kaplanmış ve yenilenmiştir.

Avlunun güneyindeki küçük yapı, dikdörtgen planlı ve bir zemin kat üzerine tek katlıdır (Resim 77).

Resim 77: Avlunun Güneyindeki Yapının Güney ve Batı Cephesi (Servet Özkan)

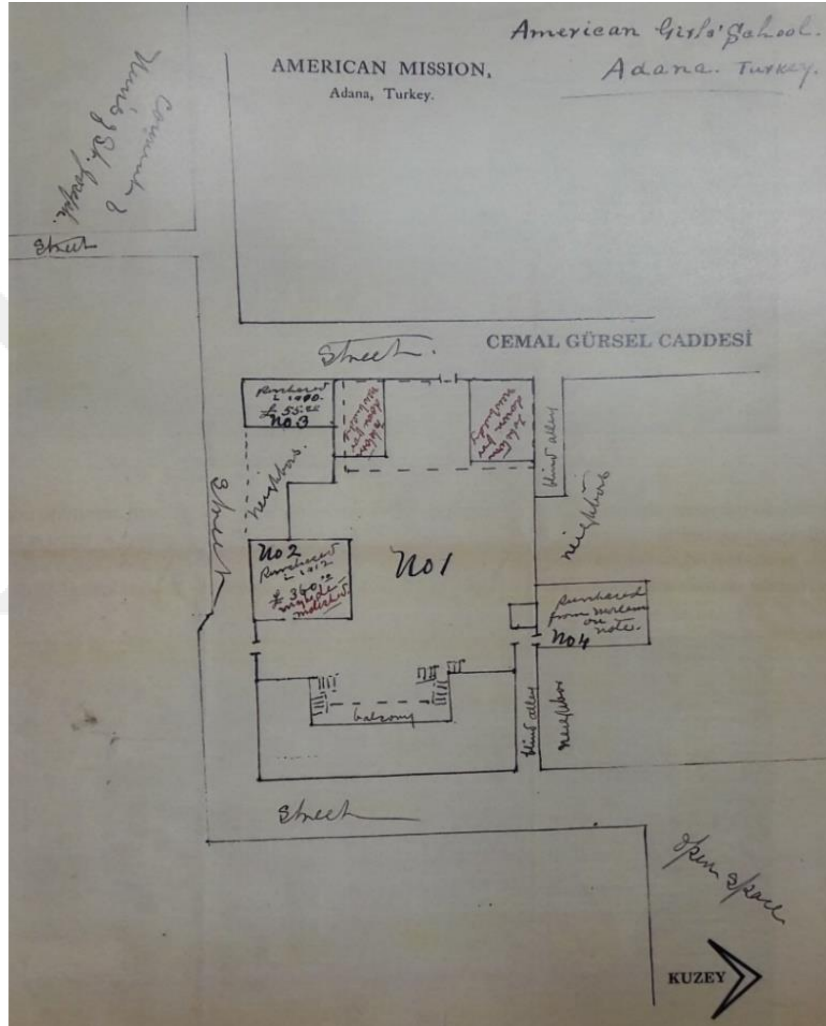
Bu yapıda katlar tek mekândan ibarettir. Zemin kat basık kemerli pencereler ile dışa açılırken üst katta dikdörtgen pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Beden duvarları tuğladan inşa edilen yapının kapı ve pencere açıklıkları ahşaptır. Katlar arasında volta döşeme (putrel) kullanılmıştır. Yapının avlu girişi yanında bulunması ve küçük ölçülerde olması, güvenlik amaçlı kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Kolejin avlu girişi, avlu duvarının güneydoğusundaki yuvarlak kemerli özgün kapıdan sağlanmaktadır (Resim 78).

Resim 78: Avlu Güney Duvarındaki Giriş Kapısı (Servet Özkan)

Amerikan misyonu tarafından çizilmiş eski bir kroki çiziminde ise avlu güney duvarının dışında, yatakhane binasının hemen kuzey duvarına paralel uzanan bir başka avlu girişi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu çizimde, batıdaki okul binasına doğrudan ulaşım sağlayan bir de kapı yer almaktadır (Resim 79). Ancak, bu kapı günümüzde mevcut değildir. Kroki çiziminde yatakhanenin doğrudan dışarıya açılan kapısı yokken, günümüzde zemin katın doğu duvarında sokağa açılan bir kapı mevcuttur.

Resim 79: Okulun Amerikan Misyonu Tarafından Çizilmiş Krokisi (Duygu Saban, 2017)

Bugünkü Kullanım Durumu: Günümüzde restore edilmiş koleje ait yapıların, kamu kullanımına uygun olarak kullanılacağı belirtilmektedir[11].

[11] Bkz. https://www.haberler.com/adana-da-tarihi-binalarin-restorasyon-calismalari-12010974-haberi/ Erişim Tarihi: 13. 02. 2020

3.1.6. Tarsus Amerikan Koleji

Yeri: Yapı, Tarsus Camiinur Mahallesi, Cengiz Topel Caddesi, 3785 Ada, 1 Parsel’de bulunmaktadır.

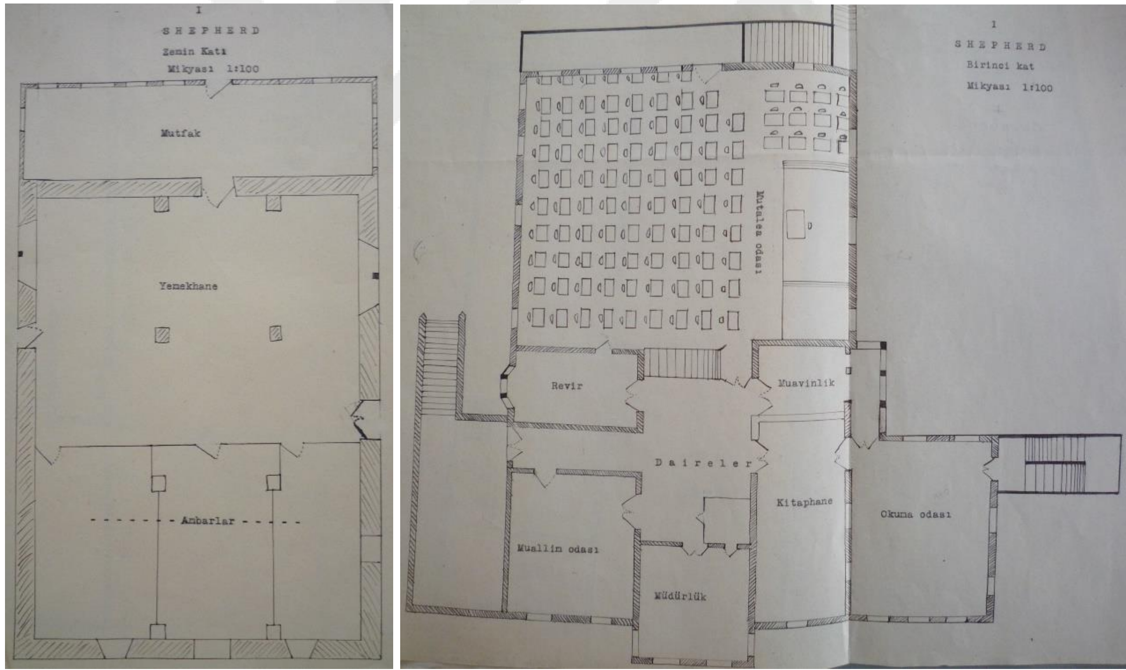
Tarihi: Osmanlı arşivlerinde Tarsus Koleji ya da Tarsus Zekur Mektebi olarak adı geçen okulun, 1887 yılında Amerika Birleşik Devletleri New York Eyaleti yasalarına göre kurulmasına karar verilmiş ve 1888’de 2 öğretmen, 8 öğrenci ile faaliyete geçmiştir (BOA., Y.PRK.MF., 3/30; BOA., Y.PRK.MF., 4/36; Anonim 1887-1904: 3). Koleje, 20 Kasım/Aralık 1309 (1893) tarihinde idadi derecesinde ruhsat verilmiştir (Maarif Salnamesi 1318: 1044-1045). Tarsus Camiinur mahallesinde bulunan kolej, New York’tan Albay Elliott F. Shepard’ın Kudüs’e yaptığı bir seyahat esnasında Tarsus’a uğraması ve burada bir okul açma isteği üzerine kurulmuştur (BOA., Y.PRK.MF., 4/36; Bartholomew 1989: 33). Erkek öğrencilere ortaokul ve lise derecelerinde eğitim veren okulun adı Aziz Pavlos Enstitüsü olarak da anılmış, 1915 yılında St. Paul’s Koleji olarak değiştirilmiştir (Alan 2015: 304; Bartholomew 1989: 1). Kolejin bu adı almasında, Aziz Pavlos’un önde gelen misyonerlerden olması ve Tarsus’ta doğması önemli rol oynamıştır (Vahapoğlu 1992: 25; Sezer Arığ 2014: 106). Kuruluş aşamasında Presbyterian Board (BFMPC) tarafından desteklenen kolej, 1903’te Amerikan Board’ın (ABCFM) yönetimine geçmiştir (Kocabaşoğlu 1989: 200-201).

Kuruluş aşamasında kiralık bir binada eğitim hayatına başlayan kolej, 1895’te Elliott F. Shepard’ın eşi tarafından yapılan bağışla iki katlı bir bina satın almış ve daha sonra bu binanın yanındaki arsanın da satın alınması ile günümüzdeki yerine taşınmıştır (Uğuz 2011: 236; Uğuz 2012:345). İhtiyaçlar doğrultusunda kolej arsasında yeni yapılar inşa edilmiş, 1898’de iki katlı Brewer Hall ve 1899’da Maraş Yetimhanesinin katkılarıyla Maraş Hall inşa edilmiştir. Kolejin ve şehrin en gösterişli yapısı olan Sticker Hall’ün yapımına ise 1905’te başlanmış, 1911’de ilk açılışı gerçekleştirilmiştir (Halifeoğlu 2007: 33; Uğuz 2011: 236; Uğuz 2012: 345). 1954’te Friendship Hall, 1960’da Unity Hall, ve 1988’de Centennial Hall binaları inşa edilmiştir (TAC Web Sayfası 2020).

Beş yıllık hazırlık ve beş yılık kolej bölümü olmak üzere 10 yıl eğitim veren kolejin müfredatında, dil ve edebiyat, matematik, doğa bilimleri, tarih ve felsefe alanlarında dersler yer almıştır. Kolej mezunları; İlahiyat Okulları, Eczacılık ve Tıp Okulları ve diğer okullarda öğretmen olmaya hak kazanmışlardır (Anonim 1887-1904: 7).

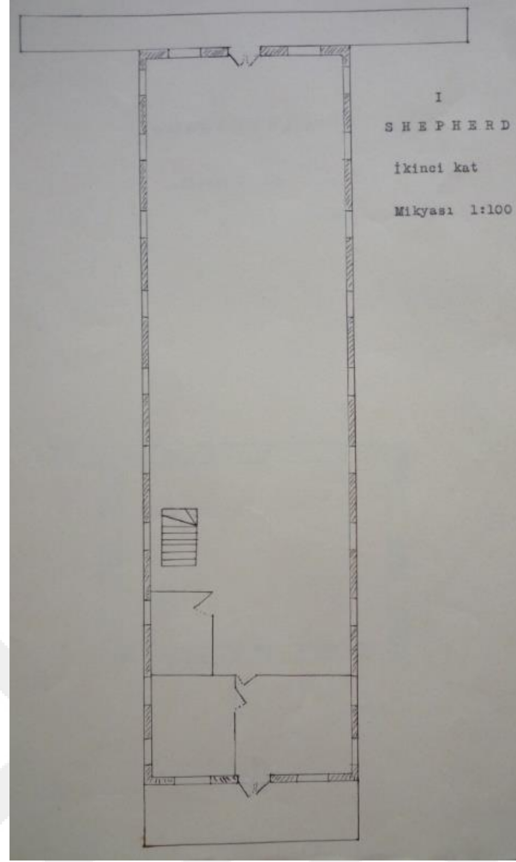
Mimarisi: Bir okul bahçesi içerisinde farklı yapılardan meydana gelen kolej, kuzeydoğuda Cengiz Topel Caddesi, güneydoğuda 0805. Sokak, güneybatıda ise 0804. Sokak ile sınırlıdır. Bahçeye giriş, Cengiz Topel Caddesi üzerindeki basık kemerli kapıdan sağlanmaktadır. Bahçenin doğusunda Shepard Hall ve bir misyoner konutu, güneydoğusunda Brewer Hall ve Maraş Hall ile beraber sonradan çeşitli amaçlar için eklenmiş binalar yer almaktadır. Kuzeydoğuda ise Sticker Hall yer almaktadır.

1895 tarihli **Shepard Hall** binası, çeşitli ilave ve değişiklikler geçirerek günümüze kadar ulaşmıştır. Zemin kat üzerine üç katlı olarak inşa edilen yapı, kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan dikdörtgen bir plana sahiptir (Çizim 11, 12) (Resim 80, 81, 82, 83)[12]. İlk olarak misyoner konutu olarak tasarlanan binanın zemin katında mutfak, yemek odası, depo ve küçük bir yatakhane, birinci katında okul odası, kütüphane, fakülte odası, Başkan için bir oda ile üç küçük oda, ikinci katında ise öğrenciler için yurt ve öğretmen odası bulunduğu belirtilmiştir (Anonim 1909-1910: 2).

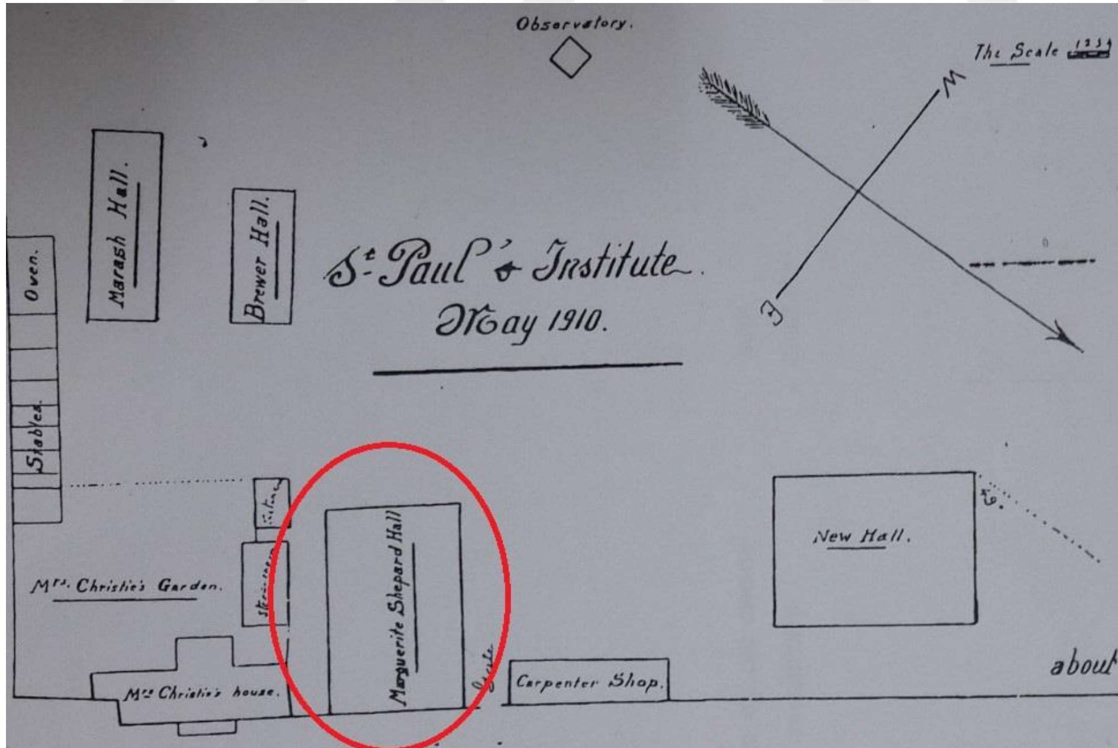

Çizim 11: Shepard Hall'in Zemin Kat ve Birinci Kat Planı
(Milli Eğitim Bakanlığı (Sacit Uğuz Arşivinden)

[12] Bazı araştırmalarda, Tarsus Amerikan Koleji Shepard Hall'in planı yanlış gösterilmiş ve yapının hemen bitişiğindeki Christine Hall binasının Shepard Hall olarak değerlendirildiği tespit edilmiştir. Bkz. Toptaş 2020: 679.

Çizim 12: Shepard Hall'in İkinci Kat Planı
(Milli Eğitim Bakanlığı (Sacit Uğuz Arşivinden)

Resim 80: Tarsus Amerikan Koleji'nin 1910 Yılı Yerleşim Planını Gösteren Kroki
(Alan A. Bartholomew, 1989)

Resim 81: Tarsus Amerikan Koleji'nin Güneybatıdan Çekilmiş Eski Bir Fotoğrafı
(Solda Sticker Hall, Ortada Shepard Hall, Sağda Brewer Hall ve Sağda Maraş Hall, Sacit Uğuz Arşivi)

Resim 82: Shepard Hall'in Eski Bir Fotoğrafı
(Tarsus Amerikan Koleji Arşivi)

Resim 83: Günümüzde Tarsus Amerikan Koleji’nin Kuzeydoğudan Görünüşü
(Solda Misyoner Konutu, Ortada Shepard Hall, Arkada Sticker Hall, Servet Özkan)

Yapı, zaman içinde yapılan ilavelerle plan ve mekânsal işlevsellik açısından değişmiştir. Özgün zemin kat planı, dördü duvara bitişik, dördü bağımsız olan iki sıra halindeki dikdörtgen ayak ve ayakları birbirine bağlayan yuvarlak kemer dizilerinden meydana gelmiştir. Bunun güneybatısında ise bir kapı ile ulaşılan mutfak bölümü yer almaktadır. Dıştan içe verev olarak genişleyen ikiz dikdörtgen pencerelerle aydınlatılan iç mekânın kapıları düzdür. Günümüzde, bu kattaki bazı kemer açıklıkları kapatılarak yeni mekânlar elde edilmiştir (Resim 84).

Resim 84: Shepard Hall Zemin Kat İç Mekânı
(Servet Özkan)

Yapının ikinci katına hem kuzeybatı hem de güneydoğu cephelerde yer alan merdivenlerle ulaşılmaktadır. Bu kat, ortada küçük bir hole açılan farklı büyüklükte mekânlardan oluşmuştur. Kuzeydoğu cephedeki dışa doğru taşkın mekân, özgün durumda yönetim birimi olarak değerlendirilmiştir. Bu bölüm günümüzde çatı katı ile birleşerek, cephede vurgulanmıştır (Resim 85).

Resim 85: Shepard Hall'in Kuzeydoğu Cephesi
(Servet Özkan)

Güneybatıdaki büyük mekân derslik olarak tasarlanmış olup, günümüzde yapılan müdahalelerle çalışma ofisi ve diğer işlevlere yönelik birimlere ayrılmıştır. Bu katın kuzeybatı cephesine sonradan bir balkon, güneybatı cephesine de bir teras ilave edilmiştir (Resim 86).

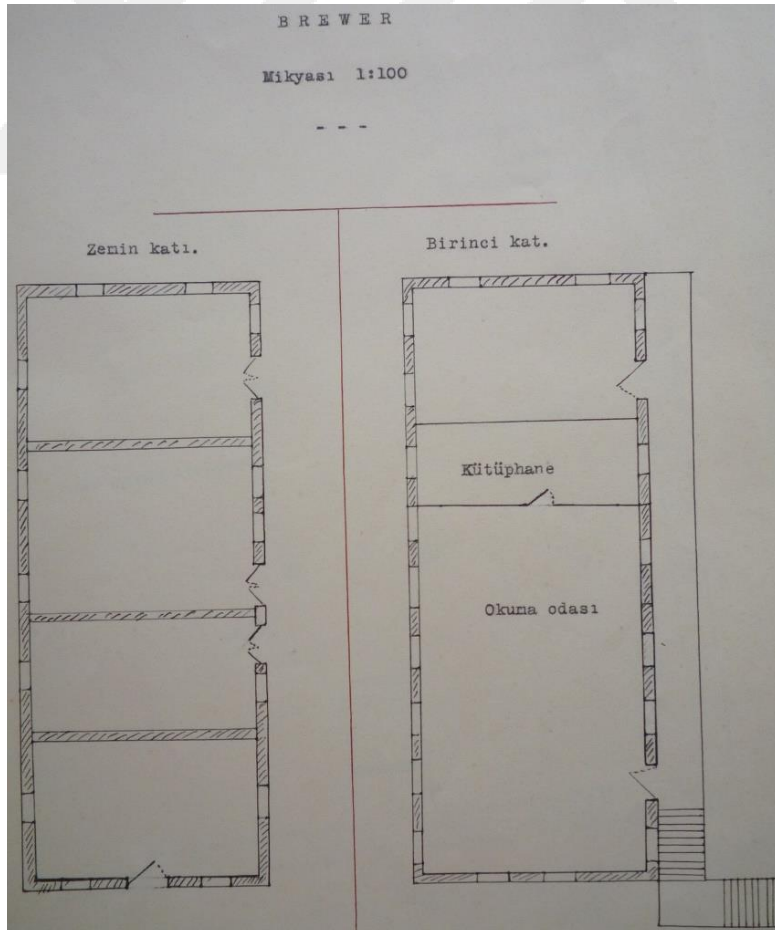

Resim 86: Shepard Hall'in Kuzeybatı ve Güneybatı Cepheleri
(Servet Özkan)

Yapının üçüncü katı, özgün planı ve eski resimlerinden anlaşıldığı kadarıyla diğer katlara göre enine daha dar tutulmuş ve sadece yapının orta bölümünü kapsamıştır. Bu katın, öğrenci yatakhanesi olarak kullanılan tek mekân halinde bir bölüm ile bunun kuzeydoğusunda öğretmen odası olarak tasarlanan küçük birimlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Günümüzde diğer katların hizasına kadar enine genişletilen bu katta farklı işlevli birimler elde edilmiştir.

Günümüze büyük oranda özgünlüğünü kaybederek ulaşan yığma taş yapının üst katları betonarme olarak yenilenmiştir. Mekânların zeminleri seramik ve laminat parke kaplıdır. Üst katlarda pencere açıklıkları genişletilmiş ve plastik malzeme ile kapatılmıştır. Merdivenler betonarme olup, demir parmaklıklarla çevrelenmiştir.

Shepard Hall'in güneybatısındaki **Brewer Hall** 1898'de inşa edilmiş, ancak daha sonra yıkılarak yerine Maynard Hall yapılmıştır. Eski binaya ait planlar incelendiğinde, bir zemin kat üzerine tek kattan ibaret dikdörtgen planlı bir yapı olduğu anlaşılmaktadır (Çizim 13).

Çizim 13: Brewer Hall'in Zemin Kat ve Birinci Kat Planı Milli Eğitim Bakanlığı (Sacit Uğuz Arşivinden)

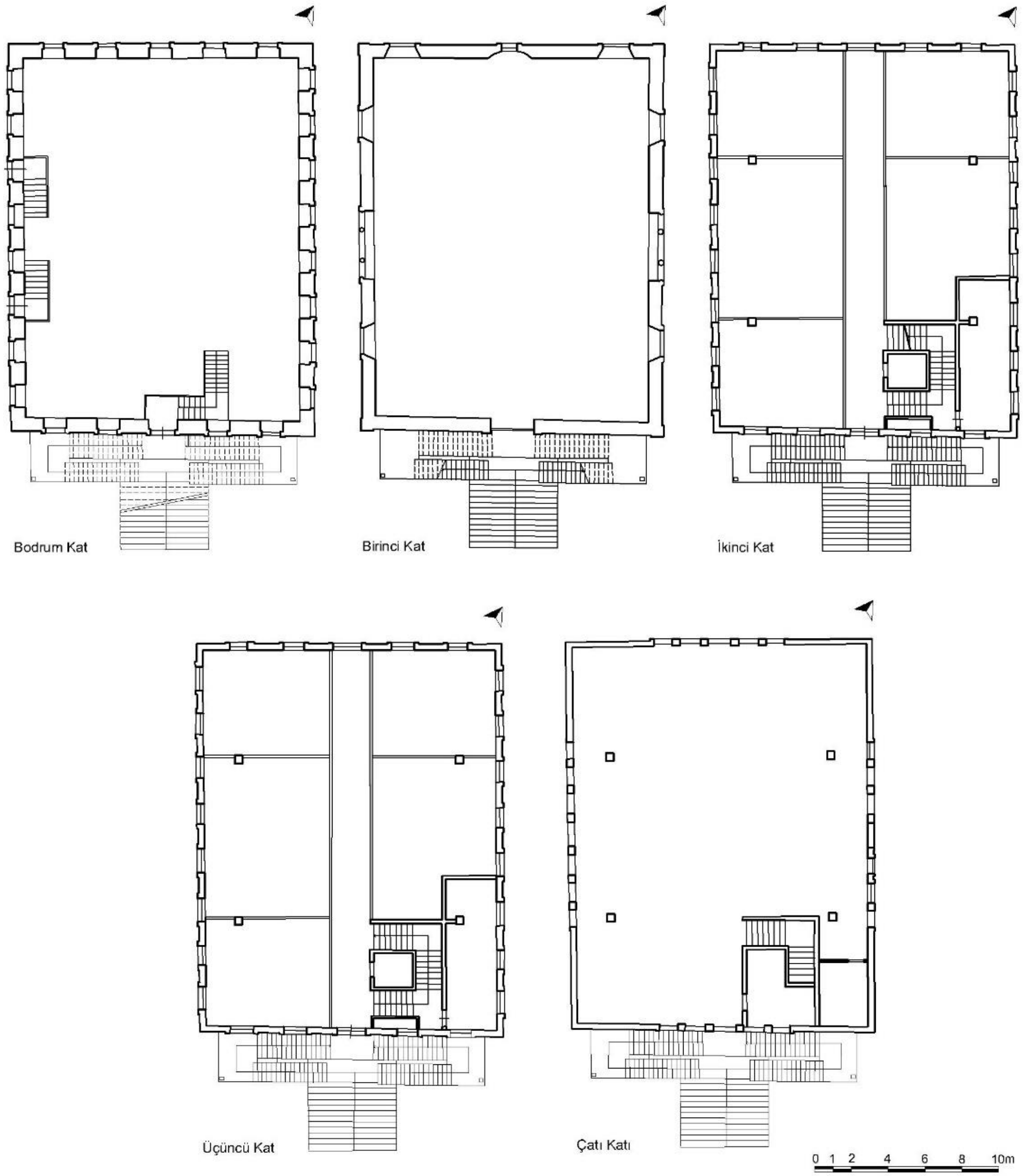
Zemin katta, kuzeybatı cephede kapıları avluya açılan farklı büyüklükte dört mekân bulunmaktadır. Bu cepheye yerleştirilen “L” şeklinde merdivenler ile üst katta cephe boyunca uzanan sundurma ve gerisindeki mekânlara ulaşılmaktadır. Ancak, eski resimlerden merdivenin konumu ve biçiminin farklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu resimlerde merdivenin “L” şekli oluşturmadan, düz bir şekilde sundurmanın ortasına ulaştığı görülmektedir (Resim 87). Üst katta okuma odası, kütüphane ve çeşitli işlevler için kullanılan büyüklükleri birbirinden farklı mekânlar yer almaktadır.

Resim 87: Brewer Hall’in Tarihsiz Bir Fotoğrafı
(Tarsus Amerikan Koleji Arşivi)

Moloz taştan inşa edildiği belirtilen yapının (Anonim 1909-1910: 3), kapı ve pencere açıklıklarının düz olduğu ve pencerelerin yatay demir şebekelerle kapatıldığı anlaşılmaktadır. Sundurma, sundurma taşıyıcıları, kapı ve pencereler ahşaptandır. Kırma çatısı Marsilya tipi kiremitle örtülmüştür.

Tarsus Amerikan Koleji’nin en dikkat çeken yapısı olan **Sticker Hall** binası ise ana kapının kuzeybatısında bulunmaktadır. 1911’de açılışı gerçekleştirilen dikdörtgen planlı yapı, bir bodrum kat üzerine üç ana kat ile bir çatı katından meydana gelmiştir (Çizim 14).

Çizim 14: Sticker Hall Kat Planları
(Adana Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu'ndan İşlenerek)

Kolejin 1909-1910 yılı kataloğunda Sticker Hall'in bodrum katının spor salonu, birinci katının şapel, ikinci katının sekiz adet dinlenme odası, üçüncü katının kütüphane, laboratuvar, jeolojik ve botanik koleksiyonlar için iki oda ve okuma odalarından, çatı katının ise 75 yataklı bir yatakhaneden oluştuğu belirtilmiştir (Anonim 1909-1910: 1-2). Yapının bodrum katına giriş, güneybatı cephede bulunan iki dikdörtgen kapıdan sağlanmaktadır. Günümüzde kütüphane olarak kullanılan bu kat, tek bir mekândan

ibarettir. Birinci kata ulaşım, güneydoğu cephede yer alan anıtsal giriş kapısından sağlanmaktadır (Resim 88, 89).

Resim 88: Sticker Hall Genel Görünüşü
(Servet Özkan)

Resim 89: Sticker Hall Güneydoğu (Giriş) Cephesi
(Servet Özkan)

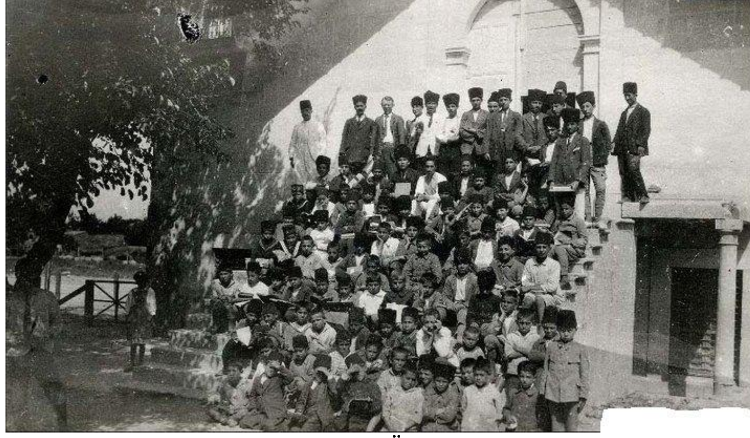
Avludan 12 basamaklı merdiven ile çıkılan yuvarlak kemer açıklıklı kapı, iki yanında plasterler ile sınırlandırılmış ve üstte kademeli silmelerle hareketlendirilen üçgen alınlık ile sonlandırılmıştır. Alınlığın iç kenarlarında ve dış-alt kenarında diş kesme frizi süsleme bulunmaktadır. Kemer kilit taşında içe doğru "C", dışa doğru "S" şeklinde kıvrım yapan taş kabartma süsleme yer almaktadır (Resim 90).

Resim 90: Yapının Ana Kapı Detayı (Servet Özkan)

Bu katta kapıdan hemen sonra küçük bir giriş holüne varılmaktadır. Holün gerisinde ise çeşitli aktivite ve toplantılar için tasarlanmış bir sahne ve amfi bulunmaktadır. Ayrıca, bu katın kuzeybatı cephede dışarı ile bağlantı sağlayan sivri kemerli bir kapısı daha bulunmaktadır.

Yapının ikinci katına, güneydoğu cephedeki ana merdiven sahanlığının iki yanında bulunan ve sonradan yapıldığı anlaşılan merdivenlerle ulaşılmaktadır. Yapıya ait eski bir fotoğrafta, ikinci kata ulaşım sağlayan merdivenlerin olmadığı da açıkça görülmektedir (Resim 91).

Resim 91: Sticker Hall Ana Kapısı ve Öğrencileri Gösteren Tarihsiz Bir Fotoğraf (https://tr.pinterest.com/pin/517702919641069453/ Erişim Tarihi: 22.11.2020)

İki kollu köşe sahanlıklı merdivenler, birinci katın ortasında bulunan kapı önünde birleşmektedir. Merdiven sahanlığı profilli taş konsollar üzerine oturtulmuştur. Kapı, iki yanda plasterler üzerine oturan yuvarlak kemer ve kemer kilit taşında yer alan kabartma süslemesi ile birinci kattaki anıtsal giriş kapısın küçük bir kopyası gibidir. Ayrıca, merdivenlerin köşe sahanlığında da aynı düzeni sürdüren küçük ölçülerde birer yuvarlak kemerli kapı bulunmaktadır. Bu kapılar, birinci kattaki gösteri salonun üst amfisine açılmaktadır. Özgün durumda ise küçük birer balkon şeklinde tasarlandığı anlaşılan bu bölümün, yapının şapelini aydınlatmak ya da sadece cepheyi daha da vurgulamak amacıyla yapıldığı düşünülebilir.

İkinci ve üçüncü katlar, ortada kuzeybatı-güneydoğu doğrultuda uzanan bir koridor ile bunun iki yanındaki dersliklerden meydana gelmiştir (Resim 92, 93). Doğu köşede ise katlar arası bağlantı sağlayan merdivenler yer almaktadır.

Resim 92: Sticker Hall İkinci Kat Koridoru (Servet Özkan)

Resim 93: Sticker Hall Derslik

(Servet Özkan)

Özgün durumda yatakhane olduğu bilinen çatı katı tek mekândan ibarettir (Resim 94). Günümüzde bir bölümü ofis şeklinde kullanılmaktadır.

Resim 94: Sticker Hall Çatı Katı İç Mekân Düzeni

(Servet Özkan)

Yapının her katında pencere düzeninin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. Bodrum katta kapı ve pencere açıklıkları düzdür. Birinci katta, ana giriş cephesinde yuvarlak kemerli kapılar bulunmaktayken, kuzeydoğu ve güneybatı cephelerde sivri kemerli pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Bunlardan merkezdekiler, ortadaki daha yüksek tutulmuş üçüz sivri kemer şeklinde düzenlenmiştir. Bu katın üst orta hizasında ise dört yapraklı yonca şeklinde küçük pencereler bulunmaktadır (Resim 95).

Resim 95: Sticker Hall Güneybatı Cephesi (Servet Özkan)

Kuzeybatı cephede ise yonca yaprağı pencerelerin yanı sıra, küçük sivri kemerli pencerelere yer verilmiştir. Yapının ikinci ve üçüncü katlarında kapı ve pencere açıklıkları yuvarlak kemerli olup, kemer kilit taşları vurgulanmıştır. Çatı katında ise kuzeydoğu ve güneybatı cephelerde yedişer, diğer cephelerde beşer adet sivri kemerli pencere yer almaktadır. Bunlar, ortadaki daha yüksek olmak üzere yanlara doğru kademeli olarak küçülmektedir. Çatı üçgen alınlığının köşelerinde birer adet küçük yuvarlak pencere açıklığına yer verilmiştir. Ayrıca, üçgen alınlıktaki kademeli silmelerle bu kat bütün cephelerde vurgulanmıştır. Çatı, dıştan bir haç şekli oluşturmaktadır.

Düzgün kesme taş malzemeden inşa edilen binanın kapı ve pencere açıklıkları, merdiven korkulukları dökme demir malzeme ile yenilenmiştir. İç mekân zemin ve üst döşemeleri

günümüz kullanımına uygun olarak kapatılmıştır. Ahşap konstrüksiyonlu çatı ve üst örtüsü yenilenmiştir.

Yapıda, giriş cephesindeki kapıların kemer kilit taşı kabartma süslemeleri ve ana kapı üçgen alınlığındaki diş kesme frizi dışında herhangi bir süslemeye rastlanmamıştır.

Bugünkü Kullanım Durumu: Yapı günümüzde Özel Tarsus Amerikan Koleji olarak kullanılmaktadır.

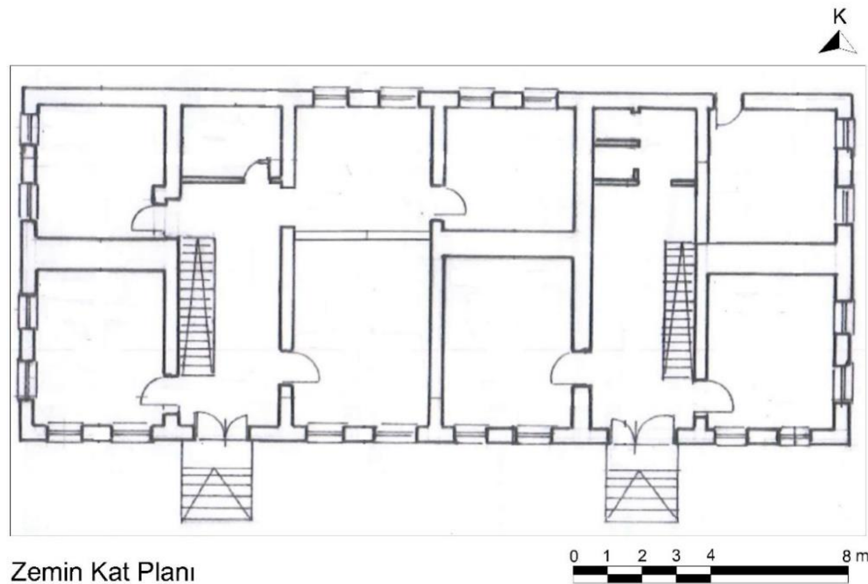
3.1.7. Şanlıurfa Ermeni Yetimhanesi

Yeri: Şanlıurfa Haliliye merkez ilçesi, Bağlarbaşı Mahallesi, İpekyolu Bulvarı üzerinde bulunmaktadır.

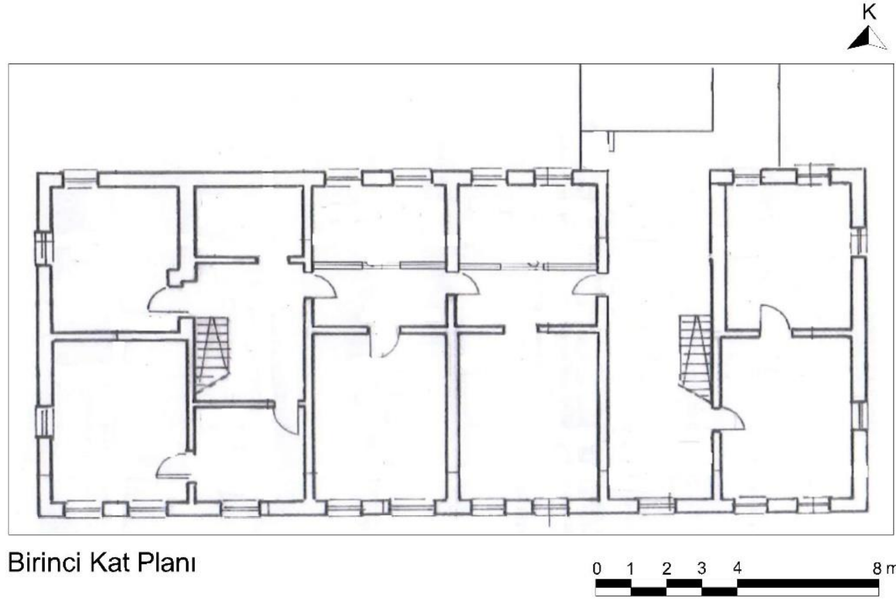
Tarihi: Osmanlı arşiv belgelerinde, Urfa'da Amerikan Protestan misyonerleri adına ruhsatsız olarak açılmış 2 Ermeni yetimhanesi olduğu belirtilmektedir (BOA.,Y.PRK.MF., 4/66). Gülbadi Alan'ın, kuruluş tarihini 1889 olarak verdiği yetimhanelerden birinin bu yapı olduğu düşünülmektedir (Alan 2015: 293). Amerikalı kadın misyoner Mary Caroline Holmes tarafından yönetilen yetimhane, Kurtuluş Savaşı döneminde Fransız askerlerinin sığınağı, 1920'li yılların sonunda Askeri Hastane ve Trahom Hastanesi olarak da kullanılmıştır (Kürkçüoğlu 2002: 61; Kürkçüoğlu 2011: 553; Deveci Bozkuş 2014: 364). 1921'de, Mary Caroline Holmes'in Ankara'dan gerekli izinleri alması ile yetimhane Suriye'ye taşınmıştır (Holmes 2017: 192-201).

Bazı kaynaklarda bu yapı, Corina Shattuck tarafından 1891'de Urfa'da kurulan yetimhane olarak gösterilmiştir (Ceylan Erol 2015: 152). Ancak, Amerikalı bir misyoner olan Corina Shattuck, 1896 yılında Lepsius görevlendirmesiyle Urfa'da bir Alman yetimhanesi açmış, Körler Okulu olarak anılan yapı 1915'ten sonra yıkılmıştır (Holmes 2017: 37; Kieser 2018: 210).

Mimarisi: Doğu-batı doğrultuda dikdörtgen planlı olan yapı, bir bodrum üzerine iki katlı olarak inşa edilmiştir (Çizim 15, 16).

Çizim 15: Yetimhane Zemin Kat Planı
(Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü'nden İşlenerek)

Çizim 16: Yetimhane Birinci Kat Planı
(Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü'nden İşlenerek)

Bodrum kat, doğu-batı yönde 5 adet paye ile ikiye ayrılmıştır. Ayrıca, ortada kuzey-güney yönde uzanan bir duvarla iki ayrı bölüm oluşturulmuştur. Bu kattaki birimlerin üzeri çapraz tonoz örtülüdür[13].

Yapının güney cephesinde, beşer basamaklı merdivenlerle ulaşılan iki ayrı giriş kapısı bulunmaktadır (Resim 96).

Resim 96: Yetimhanenin Güney (Giriş) Cephesi
(Servet Özkan)

[13]Yapının bodrum katına girilememiştir. Bu katın planı hakkındaki bilgiler için Elif Ceylan Erol'un Şanlıurfa'da Geç Osmanlı Dönemi Kamu Yapıları başlıklı tezinden yararlanılmıştır.

Zemin kata geçiş sağlayan yuvarlak kemerli bu kapılar, ayrı birer koridora açılmaktadır. Güneydoğu yöndeki kapı ve devamındaki koridor etrafında farklı ebatlarda dört mekân, güneybatıdaki giriş ve ardından ulaşılan koridor etrafında ise altı farklı mekân yer almaktadır (Resim 97). İki ayrı giriş ve iki ayrı hol etrafında toplanan tasarımın, kız ve erkek öğrenciler için oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu katta yuvarlak kemer açıklıklı bazı mekânların sonradan plastik malzeme ile kapatıldığı anlaşılmaktadır.

Resim 97: Yetimhane Zemin Kat İç Mekân Düzeni (Servet Özkan)

Birinci kata ulaşım, zemin kat koridorlarında yer alan ve on altışar basamaktan oluşan merdivenlerden sağlanmaktadır. Bu katta, doğu batı yönünde uzanan bir koridor ve etrafında sıralanan farklı ebatlarda mekânlar yer almaktadır. Özgün durumda plan olarak zemin katın devamı olduğu düşünülen bu katta, sonradan ortada bir koridor oluşturulduğu ve koridorun kuzey yönüne mekânların eklendiğini söylemek mümkündür (Resim 98).

Resim 98: Yetimhane Birinci Kat Koridoru (Servet Özkan)

Yapının kuzeydoğu yönüne sonradan yapılan ek bina ile bu kata ulaşım sağlanmış ve bu nedenle holün kuzeyindeki duvar kaldırılmıştır (Resim 99).

Resim 99: Yetimhane Doğu Cephesi ve Kuzey Cephede Bitişik Ek Yapı (Servet Özkan)

Yapının cephe tasarımında zamanla bir takım değişiklikler meydana geldiği anlaşılmaktadır. Yetimhaneye ait eski bir fotoğrafta, güney cephenin ortasında iki giriş kapısı arasındaki bölüm, cephede dışa taşıntı yapan ve üstü balkon olarak değerlendirilen dikdörtgen bir mekân olarak tasarlanmıştır. Bu bölüm güney cephede yuvarlak ikiz pencerelerle, doğu ve batıda ise yuvarlak kemerli birer pencere ile aydınlatılmıştır. Cephede vurgulanan bu bölümün, yapının planına uygun olarak hem doğu hem de batıdaki mekânlara bağlantı sağlayan bir yönetim birimi olduğunu söylemek mümkündür (Resim 100).

Resim 100: Yetimhanenin Tarihsiz Bir Fotoğrafı (Cihat Kürkçüoğlu Arşivi)

Yapının bütün cephelerinde, alt katta yuvarlak kemerli, üst katta düz pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Pencere söveleri cephelerde vurgulanmıştır. Güney cephedeki ana kapılar süsleme açısından yapının en zengin bölümünü oluşturmaktadır (Resim 101).

Resim 101: Yetimhane Giriş Kapısı
(Servet Özkan)

İki yanda plasterler üzerine yükselen yuvarlak kemerli kapıların kilit taşları belirgindir. Kemer içindeki düz kapı açıklığının çerçevesinde, kabartma olarak yapılmış geometrik desenler yer almaktadır. Kapı lento taşının ortasına, dallarının ucunda yuvarlak taneleri bulunan bitkisel kabartma bir süsleme işlenmiştir (Resim 102).

Resim 102: Yetimhane Ana Kapı Detayı
(Servet Özkan)

Yapıda bütün cephelerin saçak altında, kabartma olarak yapılmış küçük yuvarlak kemer dizileri dolanmaktadır (Resim 103).

Resim 103: Yetimhane Birinci Kat Pencere Düzeni ve Saçak Altı Süsleme Detayı (Servet Özkan)

Moloz taş ile inşa edilen yapının cepheleri bosajlı taş ile kaplıdır. Kapı ve pencere sövelerinde düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Cephe köşelerindeki taşlar, bir iç bir dış girintili diş frizi şeklinde tasarlanmış ve vurgulanmıştır. Yapının iç mekânları sonradan sıvanmış ve boyanmış, zeminler seramik ile kaplanmıştır. Merdivenler ve üst örtü betonarme olarak yenilenmiştir. Ana kapı ve iç mekân kapılarında ahşap malzeme kullanılmıştır. Pencere açıklıkları plastik doğrama ile yenilenmiştir. Yapının, özellikle iç mekân düzeni ve kullanılan malzeme açısından müdahale gördüğü ve özgün durumunu büyük oranda kaybettiği gözlemlenmiştir.

Bugünkü Kullanım Durumu: Yapı günümüzde Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü olarak hizmet vermektedir.

3.2. Fransız Okulları

3.2.1. Mersin Latin Katolik Erkek ve Kız Okulları

Yeri: Mersin Akdeniz ilçesi, Nusratiye Mahallesi, Uray Caddesi ile 118. Cadde üzerinde konumlandırılmış yapı toplulukları; 3 Ada, 2 Parsel (St. Antuan Erkek Okulu), 58 Ada, 8 Parsel (St. Joseph Kız Okulu) ve 58 Ada, 9 Parsel'de (kilise, rahipler konutu ve toplantı binası) yer almaktadır.

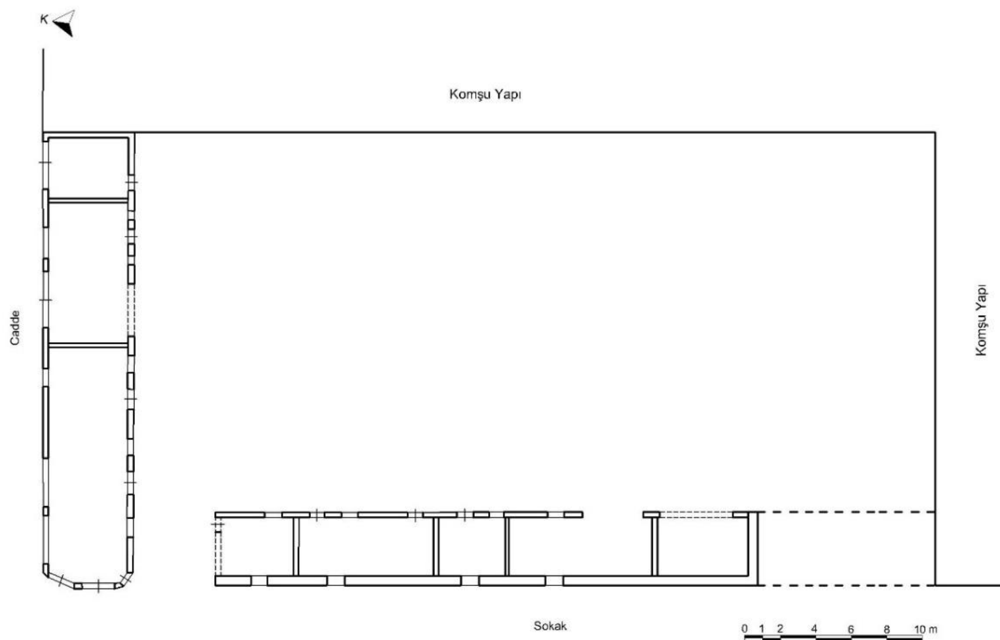
Tarihi: Büyük bir kompleks şeklinde olan yapı, St. Antuan Kilisesi, rahiplere ait konut ve toplantı salonu-öğrenci yurdu ile erkek ve kız öğrencilerin eğitimi için inşa edilmiş okullardan meydana gelmektedir. Kilisenin yapımı için 1853'te Sultan Abdülmecid'den tesis fermanı alındığı ve 1898'de onarıldığı bilgisi mevcuttur (Renda vd. 1995: 28). Bazı kaynaklarda ise Fransa koruması altında Mersin'de 1853'te bir kilise inşasının kararlaştırılarak 1854'te manastır işlevli iki katlı bir yapı inşa edildiği, ancak yapının sonradan genişletilmek istendiği belirtilmektedir. Bu genişletmeye istinaden günümüzdeki kilisenin yapımına 1892'de başlanmış ve 1898'de açılışı gerçekleştirilmiştir (Aydın 2011: 80-81).
Peder Antonio tarafından Kiliseye bağlı olarak 1854'te Colleggio di Sant'Antonio adında bir erkek okulu açılmıştır. St. Antuan Koleji olarak da anılan bu okul, Kapusen ve Marist rahipleri tarafından yönetilen dört derslikten meydana gelmiştir (Bozkurt 2001: 85; Selvi Ünlü 2007: 255; Aytar 2015: 223). 1884 yılında 30 öğrencisi bulunan okulda zamanla öğrenci sayısı artmış ve 1903'te Fransa'dan üç hoca daha getirilmiştir. Eğitim dili Fransızca olan okulda, Türkçe ve Arapça dersleri de verilmiştir (Bozkurt 2001: 85; Aytar 2015: 223). Kompleks yapı topluluğu içinde kilisenin doğusundaki toplantı salonu ve öğrenci yurdu binası, erkek okulunun gelişim göstermesi sonucunda gerekli izinler alınarak 2 katlı bir bina şeklinde yeniden inşa edilmiştir. 1921'de bu binanın zemin katı tiyatro ve toplantı salonu, üst kat ise yatakhane olarak kullanılmıştır (Çoruh 2019: 117). Kız okulu (St. Joseph Kızlar Okulu) ise Peder Basilio tarafından 1887'de açılmış ve 1888'de genişletilmiştir. Dersleri Fransız rahibeler tarafından verilen bu okulun ders dili Fransızca olmakla beraber, Arapça, el işi ve piyano eğitimi de verilmiştir (Aytar 2015: 223-224; Çoruh 2019: 108). İlk ve orta öğretim derecesinde eğitim veren okul; yatılı, yarı yatılı ve dışarıdan gelen öğrenciler olmak üzere üç şekilde öğrenci kabul etmiştir (Bozkurt 2001: 86; Selvi Ünlü 2007: 255-256). Osmanlı arşivlerindeki 1913 tarihli bir

belgede, okulun Mersindeki Protestan cemaati tarafından satın alındığı bilgisi mevcuttur. Belgede, Mister Çembırs (Chambers) olarak adı geçen kişi adına kayıtlı olan okulun çizimi de bulunmaktadır. Yapının ibadethane, rahip konutu ile kız ve erkek öğrencilerin eğitim gördüğü mektep bölümünden oluştuğu belirtilmiştir (B.O.A., İ. AZN., 113-10). Söz konusu Protestan cemaatin, Amerikan misyonerleri olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Katolik Kilisesi'nin bulunduğu Frenk Mahallesindeki mülk bir binada kız ve erkek çocuklarına eğitim veren Amerikan Okulu olarak anılan yapının, 1903'te ruhsata bağlandığı ve zaman içinde çeşitli ilaveler yapıldığı bilgisi mevcuttur (Alan 2015: 303).

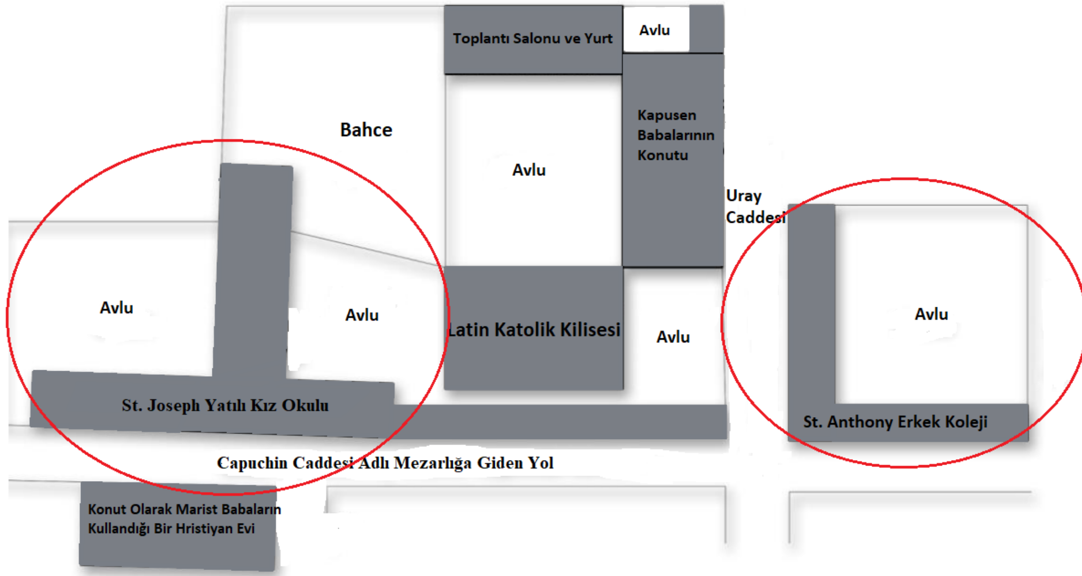
Bütün bu veriler ışığında 1887'de açılışı yapılan St. Joseph Kız Okulu'nun Fransız rahibeler tarafından eğitim verilen bir okul olduğu ve zaman içinde Amerikan Protestan cemaati tarafından satın alınarak kız ve erkek öğrenci okulu olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Mimarisi: Yapı topluluğu, Mersin merkezde Uray Caddesinin kuzeyindeki kilise, rahipler konutu ve toplantı salonu, caddenin güneyindeki St. Antuan Erkek Okulu ve kilisenin kuzeyindeki St. Joseph Kız Okulu'ndan oluşmuştur.

Uray caddesinin hemen güney sınırındaki **St. Antuan Erkek Okulu**, doğu-batı ve kuzey güney yönlerde uzanan iki ayrı yapıdan meydana gelmektedir (Çizim 15) (Resim 104, 105).

Çizim 17: Mersin St. Antuan Erkek Okulu Planı (Servet Özkan)

Resim 104: Kilise Çevresinde Konumlandırılmış Kız ve Erkek Okulları (Selin Çoruh'tan İşlenerek)

Resim 105: St. Antuan Erkek Okulu Avludan Görünüş (Servet Özkan)

Yan yana sıralı dersliklerin bulunduğu bu yapıların, önceden bir birine bitişik "L" şeklinde bir plana sahip olduğu eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır (Resim 106,107).

Resim 106: St. Antuan Erkek Okulu'nun Tarihsiz Bir Fotoğrafı
(Tülin Selvi Ünlü, 2007)

Resim 107: St. Antuan Erkek Okulu'nun Tarihsiz Bir Fotoğrafı
(https://caltibozkir.tr.gg/mersin-.htm Erişim Tarihi: 20.12.2020)

Tek katlı olan yapılardan avlunun kuzeyindeki, doğu-batı doğrultuda uzanmaktadır. Yapı, ortada yuvarlak kemer açıklıklı bir eyvan ile bunun iki yanında bulunan ikişer derslikten meydana gelmiştir (Resim 108).

Resim 108: St. Antuan Erkek Okulu-Dersliklerin Avlu Cephesi (Servet Özkan)

Eyvanın bulunduğu bölümün, kuzey cephede bir kapı ile caddeye açıldığı eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Derslikler, güneyde avluya bakmakta olup bu yöndeki kapı ve pencerelere açıklıkları düzdür. Dersliklerin kuzeyde caddeye bakan cephelerinde bir takım müdahaleler yapılmış, geniş pencere açıklıkları ve kepenklere yer verilmiştir. Kütlenin en batısındaki mekân, batı cephede köşeli olarak dışa açılmaktadır (Resim 109).

Resim 109: St. Antuan Erkek Okulu Kuzey ve Batı Cephesi (Servet Özkan)

Yapının eski fotoğraflarında, avlu cephesinde ahşap dikmeler üzerine oturtulmuş saçak olduğu görünmekte olup, günümüzde mevcut değildir.

Avlunun batısında bulunan ve kuzey-güney yönde uzanan okula ait diğer bölüm, yan yana sıralı beş mekândan meydana gelmiştir. Okulun yatılı öğrencileri için inşa edildiği düşünülen yapı tek katlıdır. Mekânların doğu cephede kapı ve pencereleri avluya açılmaktadır (Resim 110).

Resim 110: St. Antuan Erkek Okulu-Batı Yapı Avlu Cephesi (Servet Özkan)

Kuzeydeki mekânın kuzey cephesi ile güneydeki mekânın avluya bakan cephesinde birer yuvarlak kemer açıklığı bulunmaktadır. Pencere ve kapıları düz olan yapının, sadece avlu cephesinde yuvarlak kemerli bir pencere ile batı cephede yuvarlak kemerli bir kapıya yer verilmiştir (Resim 111).

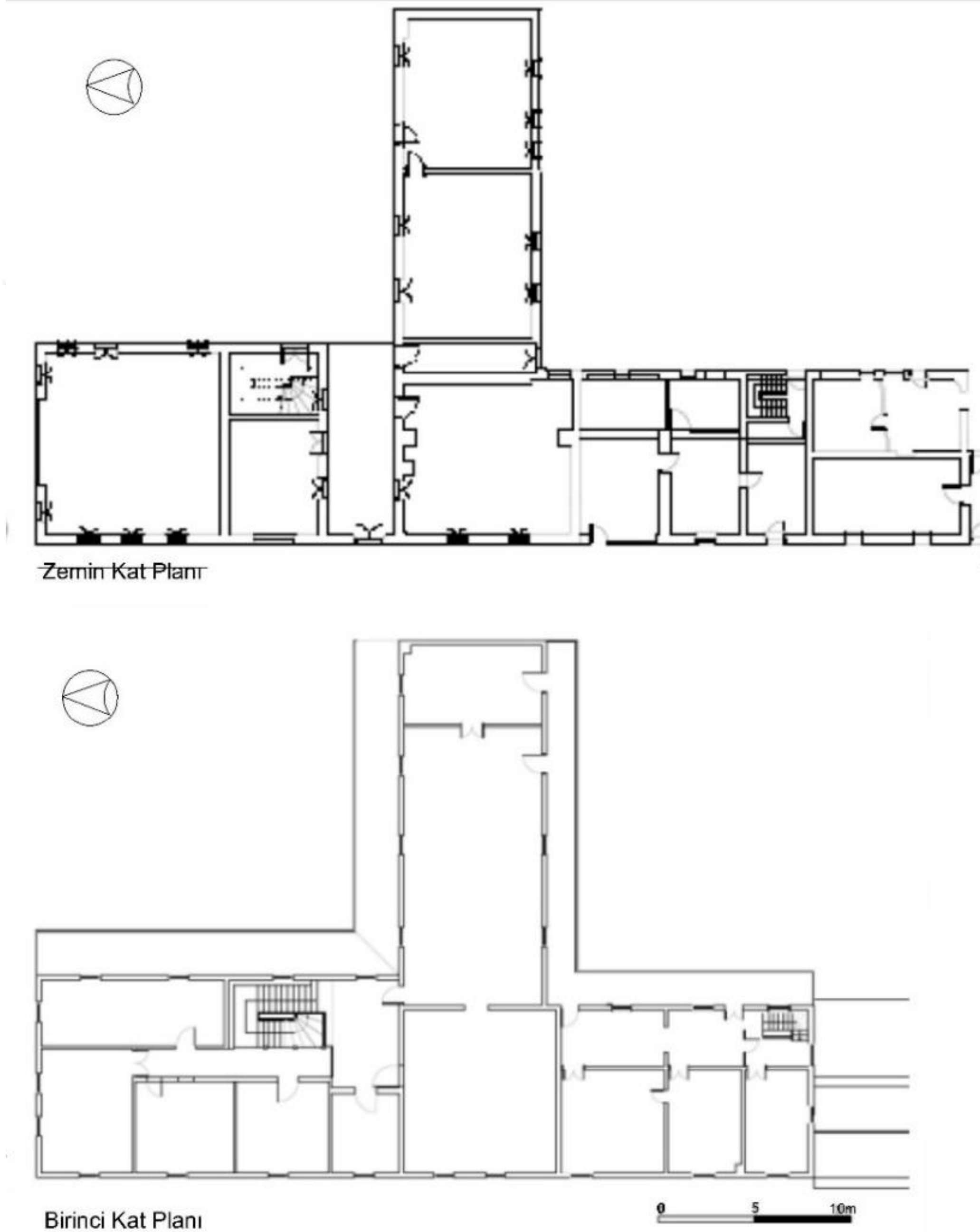

Resim 111: St. Antuan Erkek Okulu-Batı Yapının Batı Cephesi (Servet Özkan)

Kesme taştan inşa edilen yapıların duvarları kireç esaslı malzeme ile sıvanmıştır. Kapı ve pencerelerde ahşap malzeme kullanılmış, bazıları zamanla plastik doğrama olarak

yenilenmiştir. Ahşap beşik çatılar, Marsilya tipi kiremitle kaplanmıştır. Günümüzde bakımsız durumda olan yapıların bazı duvarları yıkılmış, bazı bölümler sonradan kapatılmıştır.

Kilisenin kuzeyinde bulunan **St. Joseph Kız Okulu**, günümüzde "T" şeklinde bir plan sergilemektedir (Çizim 18).

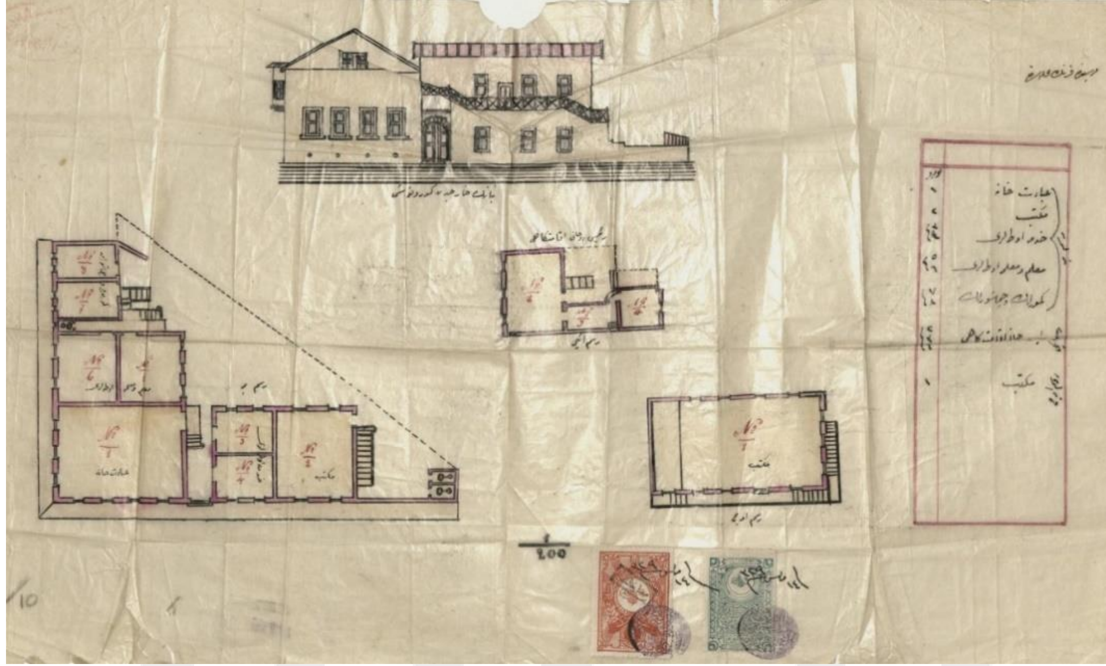

Çizim 18: Mersin Latin Katolik Kızlar Okulu Zemin Kat ve Birinci Kat Planı (Selin Çoruh, 2019)

Yapının Osmanlı Arşivlerinde yer alan çiziminden (B.O.A., İ. AZN., 113-10) ve sonradan çeşitli ilaveler yapıldığı bilgisinden hareketle, St. Antuan Erkek Okulu gibi "L" şeklinde

bir planda inşa edildiği ve ihtiyaçlar doğrultusunda kuzey yöne bir kanat ilave edildiği anlaşılmaktadır.

Yapının Osmanlı Arşivlerinde bulunan çizimi, günümüzdeki planı ile farklılıklarını ortaya koyması açısından önem taşımaktadır (Resim 112).

Resim 112: Osmanlı Arşivlerinde St. Joseph Kız Okulu'nun Çizimini Gösteren Belge (B.O.A., İ. AZN., 113/10)

Okulun ilk planının "L" şeklinde olduğu açıkça görülen bu çizimde, iç mekân düzenindeki değişimler de dikkat çekmektedir. Çizimde ibadethane, mektep, rahip konutu, tuvaletler ve merdivenler görülebilmektedir. Okulun Protestan cemaati tarafından satın alınmasından sonra çeşitli ilavelerle büyüdüğü ve "T" şeklinde bir plana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yapının cephe tasarımında da zamanla değişiklikler yapıldığı açıkça görünmektedir. Belgedeki cephe çiziminin, yapının güney cephesi olduğu tahmin edilmektedir. Bu cephede, çizimin solunda üçgen çatı ile son bulan bölüm rahiplerin ikamet ettiği konut olmalıdır. Burası günümüzde de konut olarak kullanılmaktadır. Çizimin sağında devam eden iki katlı bölüm, günümüzde de kullanılmakta olan dersliklerin olduğu kısımdır. Üst katta yer alan sundurmanın uzantısında (sağında) merdiven yer aldığı anlaşılmaktadır. Ancak, merdiven zaman içinde kaldırılmış ve yerine muhdes küçük bir yapı inşa edilmiştir. Üst katta pencere ve kapı açıklıklarında bir takım müdahaleler yapıldığı ve kapının yerinin değiştirildiği görülmektedir. Çizimde sundurmanın altındaki kapının, zemin kattaki bir koridora açıldığı anlaşılmaktadır (Resim

113). Günümüz planında kapı açıklığı pencereye çevrilmiş olup, koridorun kuzey cephede bir kapı ile avluya bağlantı sağladığı görülmektedir.

Resim 113: St. Joseph Kız Okulu'nun Arşiv Belgelerindeki Cephe Görünümü ve Günümüzde Okulun Güney Cephesi
(B.O.A., İ. AZN., 113-10 ve Servet Özkan)

Günümüzde batı cephesi 118. Caddeyi sınırlayan yapı, doğu cephede iki ayrı avluya açılmaktadır (Resim 114, 115, 116).

Resim 114: St. Joseph Kız Okulu'nun Batı (Sokak) Cephesi
(Servet Özkan)

Resim 115: St. Joseph Kızlar Okulu’nun Kuzey ve Batı Cephesi (Servet Özkan)

Resim 116: St. Joseph Kızlar Okulu’nun Doğu (Avlu) Cephesi (Servet Özkan)

Bir zemin kat üzerine tek katlı olarak inşa edilen yapının zemin katında, farklı ebatlarda mekânlara yer verilmiştir. Kuzey-güney yönde uzanan kanatların doğu ve batı cephelerinde hem avlu hem de sokakla bağlantı sağlayan mekânlar bulunmaktayken, bunlara ortadan birleşen diğer kanadın sadece avlu ile bağlantısı bulunmaktadır. Bu katta, kanatlar arasında herhangi bir geçiş yoktur. Kuzey yöne sonradan eklenen kanat, avlu cephesinde bir kemer açıklığı, sokak cephesinde ise bir kapı ile iki yapı arasında bağlantı sağlamış ve bir sofa işlevi görmüştür (Resim 117).

Resim 117: Kuzey ve Güney Kanadı Birbirine Bağlayan Sofa (Servet Özkan)

Zemin katta doğu ve güney kanatta bazı derslikler arasında geçiş sağlanmışken, kuzey kanattakiler doğrudan dışa açılmaktadır. En kuzeydeki mekânın kuzey cephesi bir yuvarlak kemer ile avluya bağlantı sağlamaktadır. Ancak, sonradan kapatılmıştır.

Yapının ikinci katına, kuzey ve güney kanatlarda bulunan merdivenler ile ulaşılmaktadır. Kuzey kanadın ikinci katında, ortada "L" şeklinde bir koridor ve çevresinde farklı büyüklüklerde derslikler yer almaktadır. Güney kanattaki merdiven ise üst katta birbiri ile bağlantılı küçük mekânlara ulaşım sağlamaktadır. Bu mekânlar, avlu cephesinde bir sundurmaya açılmaktadır. Sundurma, doğu kanattaki mekânların önü boyunca uzanarak bir "L" şekli oluşturmaktadır. Biri büyük biri küçük olan bu kanattaki derslikler bir kapı ile birbirine bağlanmıştır.

Yapının kapı ve pencere açıklıkları düzdür. Kuzey ve güney kanadı birbirine bağlayan sofanın sokak cephesinde, düz çerçeveli ve üzeri at nalı kemerli bir kapı açıklığına yer verilmiştir. Kapı, dıştan içe doğru verev olarak genişlemektedir. Güney kanadın batı cephesi boyunca devam eden kat silmesi, sonradan eklenen kuzey kanatta devam etmemektedir. Yapının sokak cephesinde (batı) bu ayrım açıkça görünebilmektedir. Sonradan eklenen kanadın kuzey cephe köşelerindeki taşlar, bir düz bir dışa taşkın olarak yapılarak cepheye hareketlilik kazandırılmıştır.

Kesme taş malzemeyle inşa edilen yapının kapı ve pencere açıklıkları, sundurma ve taşıyıcıları ahşaptan olup, günümüzde yenilenmiştir. Alt kattaki bazı dersliklerin zeminlerinde geometrik ve bitkisel desenli karolara yer verilmiştir (Resim 118). Üst katın zemin döşemesi ahşaptır (Resim 119).

Resim 118: Zemin Kat Dersliği

(Servet Özkan)

Resim 119: Birinci Kat Dersliği

(Servet Özkan)

İç mekân duvarları boyanmış, merdivenler betonarme olarak yenilenmiştir. Ahşap iskeletli çatı, Marsilya tipi kiremit ile örtülmüştür.

Bugünkü Kullanım Durumu: Günümüzde avlusu otopark olarak işletilen St. Antuan Erkek Okulu'nda, kuzey kütle depo ve büfe olarak kullanılmaktadır. Batı kütle ise otoparka ait birimler olarak işletilmektedir.

St. Joseph Kız Okulu ise Mersin Toros Üniversitesi'nin Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi derslikleri işlevi görmektedir. Okulun güney kanadı ise konut olarak kullanılmaktadır.

3.2.2. Gaziantep Fransız Saint Joseph Erkek ve Kız Okulları

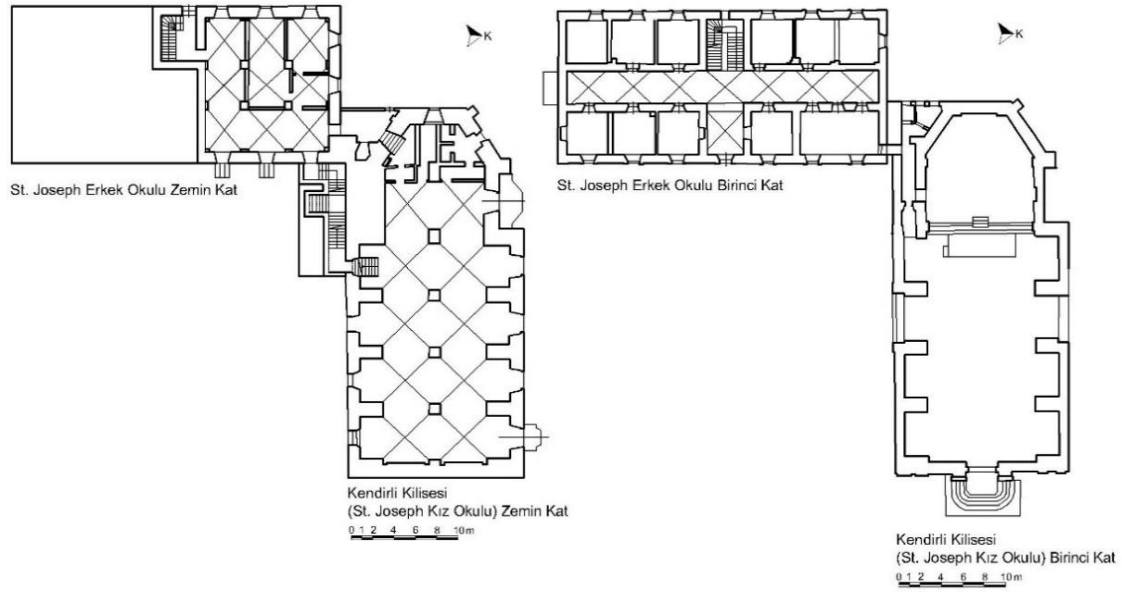
Yeri: Yapılar Gaziantep Şahinbey İlçesi, Bey Mahallesi, 1059 Ada, 1 Parsel'de yer almaktadır.

Tarihi: 1884'te Antep'te, rahiplere ait bir konut içinde Fransisken Mansatırı faaliyete geçmiş, bunun sonradan kilise ve okul olarak genişletilmesi düşünülmüştür. Yapımı için ruhsat alınan yeni kilisenin inşasına 1898'de başlanmış ve açılışı 1903'te gerçekleştirilmiştir (Güllü 2009: 56,57). Ancak, kiliseye bağlı olan St. Joseph Erkek Okulu'nun kuruluş tarihi kaynaklarda 1879 olarak verilmiştir (Barlas 1971: 49-50; Aytekin 1999: 193). Bu bilgiler ışığında, 1884'ten önce Fransisken Manastırının kurulduğu ve bu tarihte ruhsata bağlandığı, erkek okulun da bu manastır bünyesinde olduğu söylenebilir. Okulun mimarisi ve cephe özellikleri incelendiğinde, ikinci katın, zemin ve birinci kattan sonra inşa edildiği düşünülmektedir. Ayrıca, 19. yüzyılda St. Joseph Erkek Okulu'na ait eski bir fotoğraf da okulun ikinci katının kiliseden önce inşa edildiğini belgelemektedir.

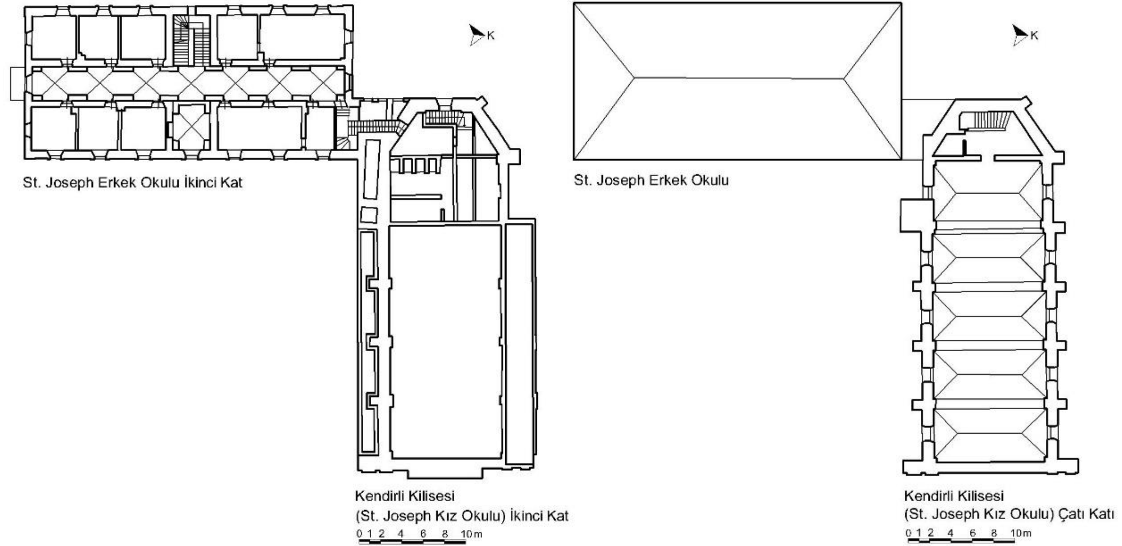
Kendirli Kilisesi olarak anılan yeni kilise yapısında, kız çocuklarına eğitim verildiği ve 1890 yılında faaliyete geçtiği belirtilmektedir (Barlas 1971: 49-50; Aytekin 1999: 193). Ancak, okulun kuruluş tarihi ile kilisenin inşa tarihinin birbiriyle çelişmesi, belki de erkek okulunun bir bölümünün kızların eğitimi için kullanıldığını ve kilisenin faaliyete geçmesi ile burada eğitime devam edildiğini akla getirmektedir.

Okulların eğitim dili Fransızca olmakla beraber, St. Joseph Erkek Okulu'nda isteğe bağlı İngilizce, İtalyanca ve Türkçe dersleri de verilmiştir (Barlas 1971: 49-50; Aytekin 1999: 193). Fransizken Ruhbanları tarafından yönetilen kilise ve okul, I. Dünya Savaşı sırasında kapatılmış ve 1918'de tekrar açılmıştır (Güllü 2009: 57). Bir dönem Öğretmen Evi Lokali ve Kültür Merkezi olarak kullanılan kilise ile Rehberlik Araştırma Merkezi olarak hizmet veren okul, günümüzde restore edilmektedir.

Mimarisi: Yapı, Gaziantep Bey Mahallesi 1 Parsel içerisinde bulunan okul ve kiliseden meydana gelmektedir. St. Joseph Erkek Okulu parselin batı tarafında, güney-kuzey doğrultuda eğimli bir arazi üzerinde uzanmaktadır. Bunun kuzeydoğusunda ise doğu-batı doğrultusundaki kilise (kız okulu) yapısı bulunmaktadır (Çizim 19, 20).

Çizim 19: St. Joseph Erkek Okulu ve Kendirli Kilisesi (St. Joseph Kız Okulu) Zemin ve Birinci Kat Planları
(Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu'ndan İşlenerek)

Çizim 20: St. Joseph Erkek Okulu - Kendirli Kilisesi (St. Joseph Kız Okulu) Birinci Kat ve Çatı Katı Planı
(Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan İşlenerek)

Okul, bir zemin kat üzerine iki katlı olarak inşa edilmiştir. Eğimden dolayı oluşan kot farkı nedeniyle okulun zemin katının bir bölümü kullanılmıştır. Bu kata, batı cephenin ortasında yer alan kapıdan giriş sağlanmaktadır. Kapıdan hemen sonra varılan dar holde üst kat merdivenleri bulunmaktadır. Holün kuzeyinde, sonradan aralarına duvar örüldüğü anlaşılan bağımsız dört ayak ile oluşturulan ve üstü çapraz tonoz örtülü mekânlar yer

almaktadır. Doğu duvarın kuzey ucunda bulunan bir kapı ve devamındaki merdivenler, bu katın kilise ile bağlantısını sağlamaktadır.

Yapının birinci katı, ortada kuzey-güney yönde uzanan bir koridor ile bunun doğusunda ve batısında sıralanan çeşitli mekânlardan oluşmuştur Dikdörtgen ya da kare planlı bu mekânların kapıları koridora açılmaktadır (Resim 120, 121).

Resim 120: St. Joseph Erkek Okulu İç Mekân Hol
(Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi)

Resim 121: St. Joseph Erkek Okulu İç Mekân Düzeni
(Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi)

Kot farkı nedeniyle yapının doğu cephesi zemin ile aynı seviyededir. Cephenin ortasında bulunan kapı ile doğrudan bu kata ulaşılabilinmektedir (Resim 122).

Resim 122: St. Joseph Erkek Okulunun Doğu Cephesi
(Servet Özkan)

Simetrik yapının ikinci katında da aynı plan şeması tekrar edilmiştir. Bu katta, holün kuzey ve güneyindeki kapılarla cephelerdeki balkonlara ulaşım sağlanmıştır. Ayrıca, kuzey duvarın doğu ucundaki açıklık, bu kattan kiliseye geçiş vermektedir.

Yapının tüm cepheleri simetrik bir düzen sergilemektedir. Zemin ve birinci katta yuvarlak kemerli, ikinci katta ise düz pencere açıklıklarına yer verilmiştir (Resim 123).

Resim 123: Günümüzde St. Joseph Erkek Okulunun Kuzey ve Batı Cephesi
(Servet Özkan)

Zemin kat girişi düzdür. Birinci kat doğu girişi ile ikinci katta bunun aksı olan mekân yuvarlak kemerli olarak cepheye açılmaktadır. Ayrıca, ikinci katta holün kuzey ve güneyindeki balkonlara geçiş sağlayan kapılar ve merdiven holüne açılan pencere de

yuvarlak kemerlidir. Pencere ve kapı söveleri, hafif taşkın olarak cephelerde vurgulanmıştır. Cephelerin kesiştiği köşelerde, diş frizi süslemelere yer verilerek hareketlilik sağlanmıştır. Katlar arası ayrım, cephelerde silmeyle belirtilmiştir (Resim 124).

Resim 124: St. Joseph Erkek Okulunun Batı ve Güney Cephesi (Servet Özkan)

Yapının batı cephesinde bazı değişiklikler yapıldığı eski fotoğrafından anlaşılmaktadır. Bu cephede ikinci kat merdiven holüne açılan pencerenin, zamanla aşağıya doğru uzatılarak kat silmesini geçtiği görünmektedir. Ayrıca, pencerelerde ahşap panjurlar bulunmaktadır. Kuzey cephede, ikinci kattaki balkonunun doğusunda, çatıdan aşağıya doğru bir payanda uzanmaktadır. Zamanla bu payandanın kullanılarak kilise ile okul arasındaki geçişin inşa edildiği anlaşılmaktadır (Resim 125).

Resim 125: 19. Yüzyılda St. Joseph Erkek Okulunun Kuzey ve Batı Cephesi (Özge Nihan Güleken ve Zeynep Gül Ünal, 2018)

Kesme taştan inşa edilen okulun iç mekânlarında bazı yenilikler yapılmıştır. Pencere ve kapı açıklıkları plastik doğrama olarak değiştirilmiştir. Bazı mekânların duvarları ve zemin döşemeleri fayanslarla yenilenmiş, bazıları ise ahşap ile kaplanmıştır. Duvarlar kireçle sıvanmış ve boyanmıştır. Ahşap çatı Marsilya tipi kiremitle örtülmüştür.

Okulun kuzeydoğusunda bulunan kilise yapısı, bir zemin kat üzerine iki kat ve bir çatı katından meydana gelmiştir. Dikdörtgen planlı kilisenin batı cephesinde içten ve dıştan üç köşeli apsis bölümü bulunmaktadır. Apsis yönünün ters olması Hristiyan kiliseleri için farklı bir durum oluşturmaktadır. Ancak, yapının sahibi olan tarikatının inancı gereği (Custodia of Terra Santa) Monastery of Saint Saviour (Aziz Kurtarıcı Manastırı)'nın planı dikkate alınarak kuzey-güney yönde inşa edildiği anlaşılmaktadır[14]. Kilisenin zemin kat girişi, kuzey cephede bulunan dört kapıdan sağlanmaktadır (Resim 126).

Resim 126: Kilisenin Kuzey Cephesi

(Servet Özkan)

Günümüzde ikisi aktif olarak kullanılan girişlerden sonra ulaşılan naos mekânı, ortada dört bağımsız ayağın taşıdığı çapraz tonoz örtülüdür. Güney duvarında, giriş kapılarının karşısında, üç adet pencere ve bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Güneybatıda yer alan bu kapı, okula bağlantı sağlayan merdivenlere ulaştırmaktadır. Apsis bölümü, tuvalet-lavabo

[14] Bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Custody_of_the_Holy_Land; https://en.wikipedia.org/wiki/Monastery_of_Saint_Saviour Erişim Tarihi: 06.11. 2020

gibi ihtiyaçlarına yönelik kullanılmak üzere paravanlarla bölünmüş küçük birimlere ayrılmıştır.

Arazi eğiminden dolayı zemin ve birinci kat arasında kot farkı meydana gelmiştir. Bu nedenle yapının birinci katına ulaşım, doğu cephede kat seviyesindeki anıtsal giriş kapısından sağlanmaktadır (Resim 127).

Resim 127: Kilisenin Doğu Cephesi
(Servet Özkan)

Üç basamak merdivenle ulaşılan düz kapı açıklığı, yuvarlak kemer ile çevrelenmiştir. Kemer kilit taşında, profilli kabartma süsleme bulunmaktadır. Kapının her iki yanındaki plasterler üzerinde, kademeli silmelerle hareketlendirilmiş üçgen alınlık yer almaktadır. Alınlık üzerinde ise siyah ve beyaz taşlarla oluşturulmuş yuvarlak bir çerçeve bulunmaktadır. İçi boş olan bu çerçeve, kademeli silmelerle oluşturulmuştur. Kapı açıklığının dışınca cephe, sağ ve solda ikişer adet olmak üzere dört plaster ile hareketlendirilmiştir. Çatı, büyük bir üçgen alınlık şeklinde tamamlanmaktadır. Bu alınlığın ortasında ise yine siyah ve beyaz taşlarla oluşturulmuş küçük bir yuvarlak çerçeve içinde, bir kısmı tahrip olan kabartma süsleme yer almaktadır (Resim 128).

Resim 128: Doğu Cephede Bulunan “Custodia of Terra Santa” Tarikatı Arması (Servet Özkan)

Çerçeve içinde sırasıyla; altta iki yana açılan bitki yaprakları, bunun üstünde kabartma bir çerçeve içerisinde haç ve en üstte bir taç motifi bulunmaktadır. Tahribat nedeniyle tam anlaşılamasa da dikkatle incelendiğinde bu süslemenin Fransisken rahiplerinden oluşan Custodia of Terra Santa tarikatının sembolü olduğu anlaşılmaktadır (Resim 129). Yapıya ait Osmanlı arşivlerindeki bir belgede de Terra Santa ibaresinin geçmesi, kilisenin bu tarikat tarafından kurulduğunu ve bu adla anıldığını göstermektedir (BOA., İ.AZN.,24/13).

Resim 129: Custodia of Terra Santa Tarikatının Arması (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Stemma_Custodia_di_Terra_Santa.jpg Erişim Tarihi: 18.11.2020)

Cephedeki anıtsal girişin ardından ulaşılan naos mekânı, günümüzde konferans salonu olarak kullanılmaktadır. Yapının kuzey ve güney duvarlarında karşılıklı yerleştirilmiş ve üstte kemerlerle birbirine bağlanmış üçer duvar payesi yer almaktadır. Güney duvarda bir giriş kapısı daha bulunmaktadır. Kuzey duvarda ise aynı düzende bir kapı daha yer almakta olup, cephedeki balkona açılmaktadır. Apsis bölümü, bu katın kullanım amacına uygun olarak düzenlenmiş ve burada bir sahne oluşturulmuştur (Resim 130).

Resim 130: Kilise Birinci Kat Naos Mekânı
(Servet Özkan)

Apsisin güneyinde bulunan bir koridordan yapının ara kat ve çatı katına ulaşılmaktadır. Yapının güney cephesinin ikinci katına denk gelen ara kat, düz dikdörtgen planlıdır. Apsis bölümü çeşitli ihtiyaçlara yönelik olarak duvarlarla bölünmüştür. Ayrıca burada, çatı katına ulaşım sağlayan merdivenler yer almaktadır. Çatı katında, naos ve apsis arasına bir duvar örülmüştür. Naosun tavan ve duvarlarındaki freskler, devam eden restorasyon çalışmaları ile ortaya çıkarılmaktadır.

Yapının pencere ve zemin kat kapı açıklıkları yuvarlak kemerlidir. Birinci kat doğu ve güney girişi ile kuzeydeki balkon kapısı düz açıklığa sahiptir. Cepheler payandalarla desteklenmiş ve silmelerle hareketlendirilmiştir. Yapının güney cephesinde, batı tarafta, kare kesitli bir çan kulesi yükselmektedir. Kulenin köşeleri bir siyah bir beyaz kesme taş ile bir dama tahtası biçiminde tasarlanmıştır (Resim 131).

Resim 131: Kilisenin Güney Cephesi

(Servet Özkan)

Yapının apsis cephesinde de siyah ve beyaz taşlardan diş frizi süslemeye yer verilmiştir (Resim 132).

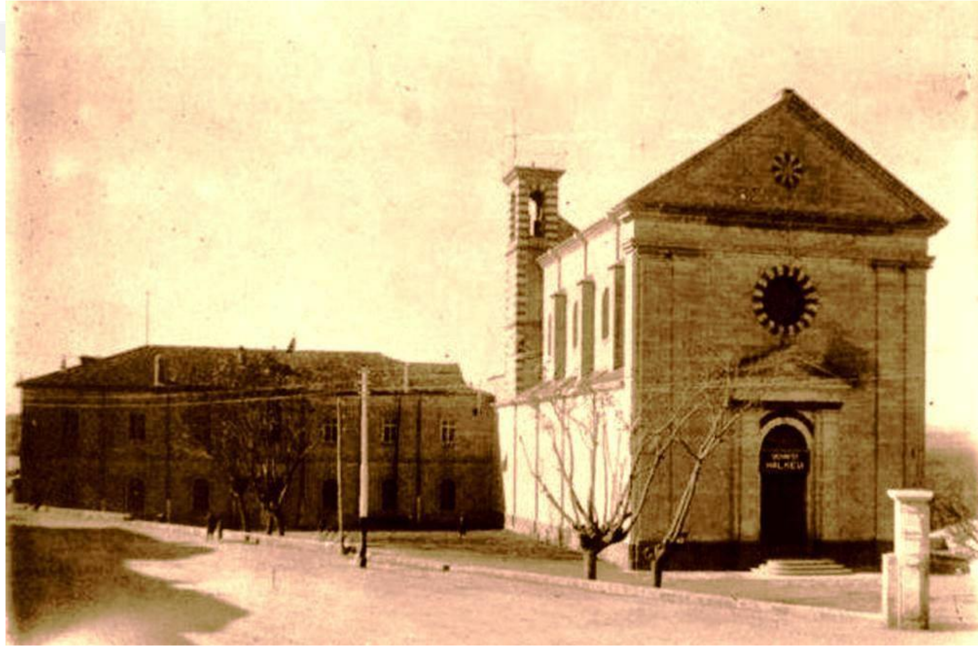

Resim 132: Kilise ile Erkek Okulu Arasındaki Bağlantı ve Apsis Cephesi

(Servet Özkan)

Kesme taş malzemeden inşa edilen yapının zemin katında siyah, üst katlarda beyaz kesme taş kullanılmıştır. Naos mekânının üzeri beşik çatı, apsis bölümünün ise kırma çatı ile örtülmüştür. Çatı, Marsilya tipi kiremit ile kaplanmıştır.

Kilisenin güney ve doğu cephelerinin bir takım değişikliklerle günümüze ulaştığı eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Okul ve kilisenin yer aldığı tarihsiz bir fotoğrafta, kilisenin güney cephesinde herhangi bir kapı açıklığı bulunmadığı, sonradan eklendiği açıkça görünmektedir. Aynı cephedeki çan kulesinin daha yüksek olduğu ve zamanla üst bölümünün yıkıldığı anlaşılmaktadır. Doğu cephedeki anıtsal giriş üzerinde bulunan yuvarlak çerçevenin, bir gül pencere olarak tasarlandığı ve zamanla kapatıldığı da yapılan değişiklikleri göstermektedir (Resim 133).

Resim 133: Kilise ve Okulun Tarihsiz Bir Fotoğrafı
(https://gaziantepirpirim.com/blog/kendirli-kilisesi/ Erişim Tarihi: 10.11.2020)

St. Joseph Kız Okulu olarak anılan kilisede, eğitim için hangi bölümün kullanıldığı bilinmemektedir. Ancak, birçok gayrimüslim okulunda olduğu gibi kilise ile okulun iç içe olduğu ve kilisede ibadet saatleri dışında eğitim verildiği düşünülebilir.

Bugünkü Kullanım Durumu: Günümüzde AB projesi kapsamında restorasyon çalışmaları devam eden okul ve kilise binasının, Anadolu Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü olarak açılacağı belirtilmektedir[15].

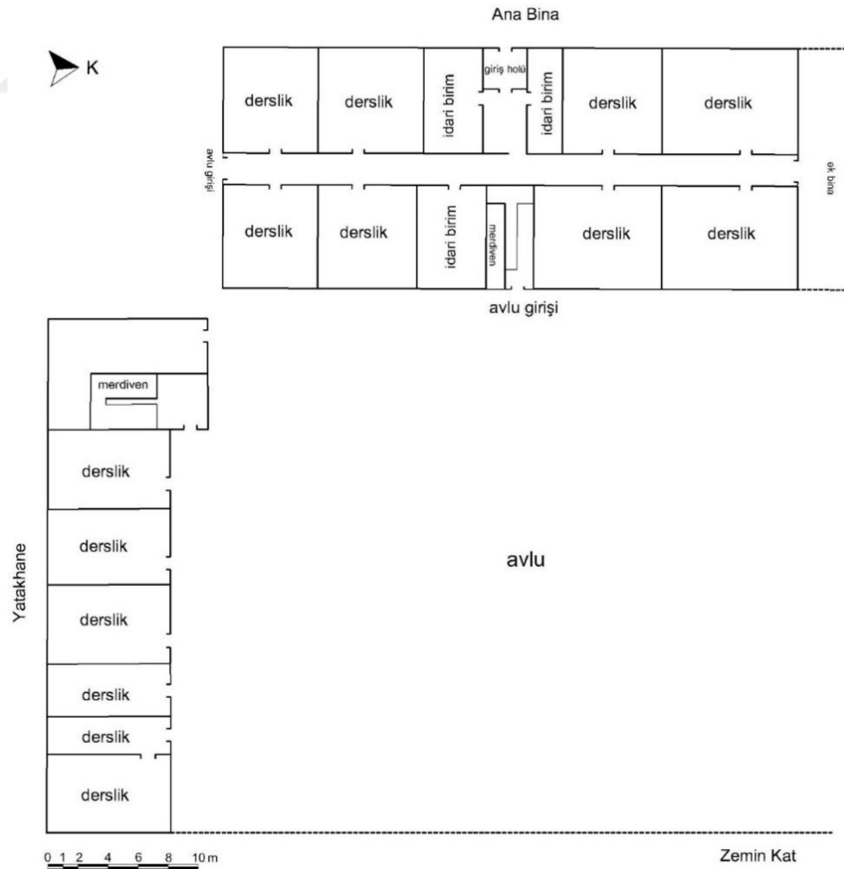
[15]Bkz. İnternet haberi, http://www.referansgazetesi.com.tr/haber/arkeoloji-ve-kulturel-miras-enstitusu-projesi-baslatildi-36836.html

3.2.3. Hatay İskenderun Katolik Fransız Okulu

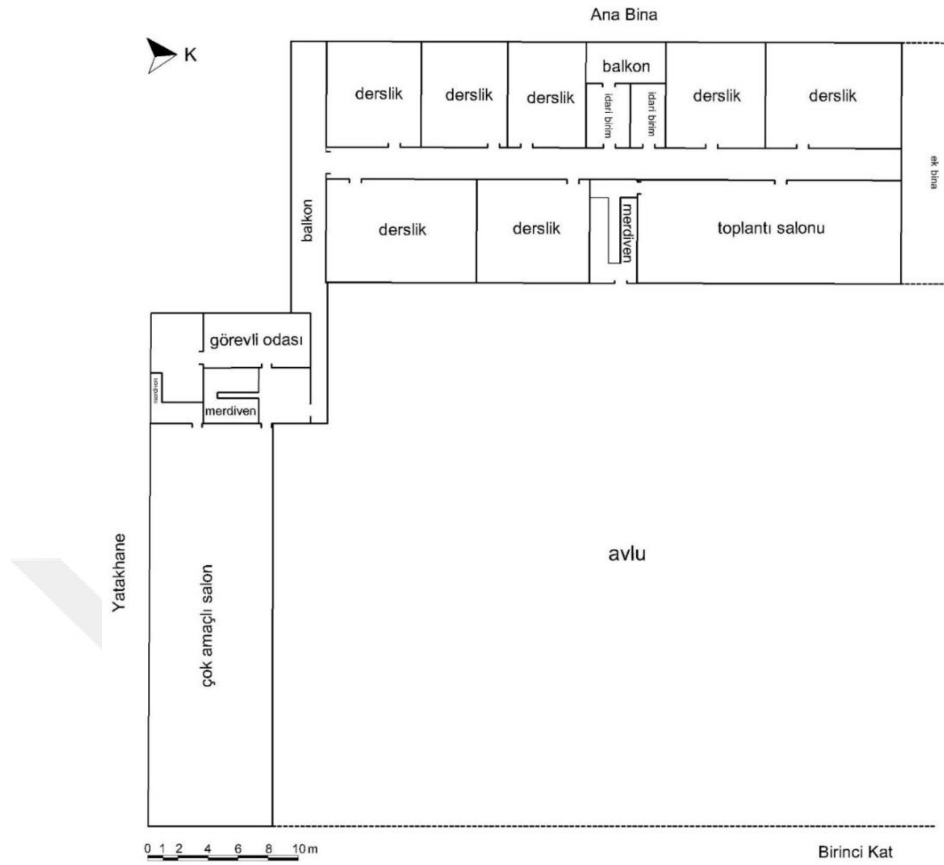
Yeri: Yapı, İskenderun Mithat Paşa Caddesi, 1. Mıntıka, 5 ve 6 Parsel'de bulunmaktadır.

Tarihi: Soeurs de St. Joseph de l'Apparition (Aziz Joseph'in Kız Kardeşleri) adlı misyon grubu 1887'de İskenderun'a yerleşmiştir. İskenderun'da ilk olarak din eğitimi veren bir eğitim kurumu açmak isteyen bu grup, bunun için İskenderun'daki Latin cemaate ait yapılardan faydalanmıştır (İtalyan Karm Babaları). 1906 yılında ise bir arazi satın almak sureti ile İskenderun'da Fransız Kız Okulu olarak anılan eğitim kurumunu inşa etmişlerdir (Demir 2012: 11). Bu okulun, İtalyan Katolik Kilisesi'nin hemen karşısına kurulduğu ve misyonerlerin okul binası için Latin cemaate yakın bir yer tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklarda okulun birinci katının 1924, ikinci katının ise 1926'da Fransa desteği ile yapıldığı bilgisi mevcuttur (Kıymat 2007: 21, Komisyon 2011: 166).

Mimarisi: Okul, bir avluyu batı ve güney yönlerde sınırlayan iki yapıdan meydana gelmiştir. Bunlardan batıdakinin derslik, güneydekinin ise yatakhane binası olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Çizim 21, 22).

Çizim 21: İskenderun Fransız Katolik Okulu Ana Bina ve Yatakhane Zemin Kat Planı (Servet Özkan)

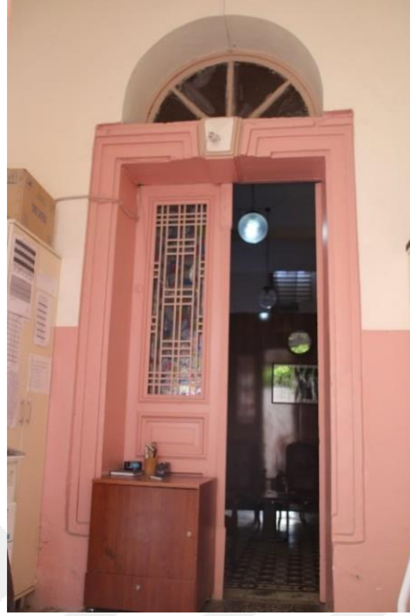
Çizim 22: İskenderun Fransız Katolik Okulu Ana Bina ve Yatakhane Birinci Kat Planı (Servet Özkan)

Dikdörtgen planlı batı yapı, bir zemin kat üzerine tek kat ve bir çatı katından meydana gelmiştir. Yapıya giriş, batıda 16. Sokak'a açılan avlu kapısından sağlanmaktadır (Resim 134).

Resim 134: Batı Yapının Giriş Cephesi (Batı) (Servet Özkan)

Avlu girişinden hemen sonra, cephenin ortasındaki kapı açıklığı ile giriş holüne ve gerisindeki bekleme salonuna varılmaktadır. Bu salon, kuzey-güney yönde uzanan zemin kat koridoruna açılmaktadır (Resim 135).

Resim 135: Giriş Holünden Bekleme Salonuna Açılan Kapı (Servet Özkan)

Zemin katta, koridorun doğusunda ve batısında derslikler ve idarecilerin kullanması için ayrılmış birimler bulunmaktadır (Resim 136).

Resim 136: Derslik Örneği

(Servet Özkan)

Giriş holü ve bekleme salonunun tam karşısında merdiven holü yer almaktadır. Holün doğu duvarında ise avluya geçiş sağlayan bir kapıya yer verilmiştir. Kat koridorunun güney ve kuzeyinde de birer kapı açıklığı bulunmaktadır. Bu kapılardan güneydeki, yine

avlu ile bağlantılıyken kuzeydeki, yapının bu yönüne sonradan eklenen kütleye geçiş sağlamaktadır (Resim 137).

Resim 137: Yapının Zemin Kat Koridoru
(Servet Özkan)

Yapının birinci katında da ebatları ve sayıları farklı olmakla beraber aynı plan şemasının tekrar edildiği görülmektedir. Bu katta, koridorun doğusunda toplantı/konferans salonu olarak kullanılan bir mekân ve derslikler, batıda ise derslikler ve idarecilerin kullanımına yönelik birimler yer almaktadır. Bunlardan tam ortadaki ikisi küçük ölçekli olup, batı yönde bir balkona açılmaktadır. Bu mekânların idarî amaçlı olduğu anlaşılmaktadır. Koridorun doğusundaki toplantı/konferans salonunun iç mekânda giriş kapısı üstünde, ahşap destekler üzerine oturan bir balkona yer verilmiştir. Merdiven holüne açılan ayrı bir kapısı bulunan bu balkon, konferans ve toplantılar esnasında konuşma yapılmak üzere tasarlanmış olmalıdır (Resim 138).

Resim 138: Birinci Kat Toplantı/Konferans Salonu
(Servet Özkan)

Bu katta, koridorun doğusundaki merdiven holü çatı katına ulaşım sağlamaktadır. Koridorun güneyinde bir kapı açıklığı yer almaktadır. Bu kapı, okul yatakhanesinin birinci katına bağlantı sağlayan balkona açılmaktadır. Yapının kapı ve pencereleri cephelerde simetrik bir düzen göstermektedir. Genellikle düz olan kapı ve pencerelerin üst söveleri, kolları kısa olan bir ters "U" biçiminde cephede vurgulanmıştır. Ayrıca, pencerelerin denizlikleri de cephelerde dışa taşkın olarak dikkat çekmektedir. Bazı cephelerde, düz kapı açıklıklarının üstünde yuvarlak kemerli küçük pencerelere yer verildiği görülür. İç mekân düzeni ile vurgulanmak istenen idarî bölümün, yapının dış cephesinde de ön planda tutulduğu görülmektedir. Doğu ve batı cephelerdeki ikinci kat kapı ve pencere açıklıklarının yuvarlak kemerli olarak yapılması bunun en belirgin özelliğidir. Çatı katında doğu cephenin tam ortasına denk gelen bölüm, üçgen alınlıkla sonlanan ve yuvarlak kemerli bir pencere ile aydınlatılan ayrı bir birim olarak vurgulanmıştır. Bu düzenleme, kuzey ve güney cephelerde de tekrar edilmiştir (Resim 139, 140).

Resim 139: Yapının Doğu Cephesi (Avlu)

(Servet Özkan)

Resim 140: Yapının Doğu Cephesinin Tarihsiz Bir Fotoğrafı
(Osman Köker, 2008)

Yapının batı cephesindeki birinci kat balkonu, kare kesitli ayaklar üzerine oturan yuvarlak kemer dizileri ile cepheye açılmaktadır. Bunun üst bölümü, silmelerle hareketlendirilmiş yuvarlak hatlı bir alınlık olarak çatıdan yukarı taşırılmıştır. Alınlığın tam ortasında, çatı katına açılan yuvarlak bir pencere bulunmaktadır (Resim 141).

Resim 141: Yapının Batı Cephesindeki Birinci Kat Balkonu
(Servet Özkan)

Yapının zemin ve birinci kat koridorlarının kuzey ve güney cephelerdeki düz kapı açıklıkları, üstte yuvarlak kemerle sonlanmaktadır. Birinci katta bu kapılardan güneydeki, yatakhane binasına geçiş sağlayan bir balkona açılmaktadır. Kuzey cephedekinin de bir balkona açıldığı yapıya ait eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Ancak, yapının bu cephesine ek bina inşa edildiği için günümüzde balkon ve cepheye ait diğer özellikler ortadan kalkmıştır (Resim 142).

Resim 142: Yapının Kuzey Cephesini Gösteren Eski Bir Fotoğraf
(Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi)

Kâgir yapı, betonarme döşemelidir. Kapı ve pencere açıklıkları ahşaptır. Ancak, bunlardan bazıları yenilenmiş ve pencerelere demir parmaklıklar eklenmiştir. Yapının eski fotoğraflarda pencerelerin ahşap panjurlu olduğu görülmektedir. Bunlardan bir kısmı halen özgün durumunu korumaktadır.

Yapının her iki katında da mekânların zeminleri karo mozaik kaplıdır (Resim 143).

Resim 143: Yapının Birinci Kat Koridoru Zemin Karoları
(Servet Özkan)

Merdivenler dökme mozaiktir. Ahşap konstrüksiyonlu kırma çatı, Marsilya tipi kiremitle kapatılmıştır.

Zemin karo mozaikleri, yapının süsleme programı oluşturmaktadır. Her iki kattaki mekânların tamamı birbirinden farklı karolar ile döşenmiştir. Bitkisel ve geometrik desenli bu karolarda, kıvrımlı dal ve yapraklar, çiçek motifleri, baklava, daire, yıldız gibi motifler dikkat çekmektedir. Desenlerde siyah, beyaz, mavi, kırmızı ve krem renkleri tercih edilmiştir.

Yapının batı cephesindeki ikinci kat balkon korkuluğu, dört yapraklı yonca motifi şeklindeki küçük açıklıklar ile süslenmiştir.

Avlunun güney yönündeki "L" planlı yatakhane binası, zemin kat üzerine tek katlı bir yapıdır. Yapının zemin katı, kapıları avluya açılan yan yana sıralı altı mekân ve bu mekânların batısındaki merdiven holü ile çeşitli amaçlar için kullanılan diğer birimlerden meydana gelmiştir. Mekânlar, kuzey-güney yönde dikdörtgendir (Resim 144).

Resim 144: Yatakhane Zemin Kat İç Mekân Düzeni

(Servet Özkan)

Yapının birinci katında merdiven holüne açılan üç farklı kapı yer almaktadır. Bunlardan doğudaki tek mekândan ibaret büyük bir konferans salonudur (Resim 145).

Resim 145: Yatakhane Birinci Kat Konferans Salonu (Servet Özkan)

Kuzeydeki kapı, diğer yapıya geçiş sağlayan balkona açılmaktadır (Resim 146).

Resim 146: Yatakhane ve Derslik Binası Arasında Bağlantı Sağlayan Balkon (Servet Özkan)

Batıdaki kapı ise birbiri içinden geçilen iki farklı mekâna ulaşım sağlamaktadır. Bunlardan güneydeki mekânda, Fransızlardan kalmış olan bir kömürlü sinema makinesi bulunmaktadır. Mekân içinde merdivenle çıkılan yüksek bir ara bölmeye yerleştirilen tarihi makine, yapı içinde korunarak günümüze ulaşmıştır (Resim 147).

Resim 147: Yapının Birinci Katındaki Kömürlü Sinema Makinesi (Servet Özkan)

Sinema makinesinin bulunduğu bölüme ulaşımı sağlayan diğer mekânın, görevli için ayrılmış bir alan olduğu anlaşılmaktadır. Yapıdaki mekânsal işlev düşünüldüğünde, zemin katın misyonerlerin konaklama birimleri, birinci katın ise öğrenci yatakhanesi olduğu düşünülmektedir. Ancak, sinema makinesinin özgün durumda buradaki varlığı tespit edilememektedir. Yatakhanenin duvarındaki sinema makinesine ait delikler, özgün durumda burada olabileceğine işaret etse de mekânın yatakhane olarak kullanılmaya elverişli olması sonradan eklenme ihtimalini akla getirmektedir. Belki de okul ana binasının birinci katındaki toplantı/konferans salonunda çeşitli etkinliklerde kullanılan bu makinenin, zaman içerisinde yatakhane binasına eklendiği söylenebilir.

Binanın kapı ve pencere açıklıklarının hepsi dıştan düz, içten basık kemerlidir. Söveler, diş kesme frizi biçiminde cephelerde dışa çıkıntı yapmaktadır (Resim 148).

Resim 148: Yatakhane Binası Zemin Kattaki Mekânların Kapıları (Servet Özkan)

Yapının avluya bakan dar cephe köşeleri ve güneybatı cephe köşesi de diş frizi süsleme ile hareketlendirilmiştir (Resim 149).

Resim 149: Yatakhane Binasının Kuzey (Avlu) Cephesi
(Servet Özkan)

Binanın doğu cephesinde, her iki katta da pencere açıklığı bulunmamaktadır (Resim 150).

Resim 150: Yatakhane Binasının Güney ve Doğu Cephesi
(Servet Özkan)

Kâgir yapı, betonarme döşemelidir. Kapı ve pencere açıklıkları ahşaptır. Zemin kat pencereleri demir parmaklıklarla kapatılmıştır. Mekânların zemin döşemesi zemin katta laminat parke olarak yenilenmiştir. Birinci katta ise düz karodur. Duvarlar sıvalı ve boyalıdır. Merdiven betonarmedir. Ahşap iskeletli beşik çatı, Marsilya tipi kiremitle kapatılmıştır.

Yapıda herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır.

Bugünkü Kullanım Durumu: Günümüzde yapıya ait her iki bina da bir takım ilave ve yeniliklerle beraber Mithat Paşa İlkokulu olarak kullanılmaktadır.

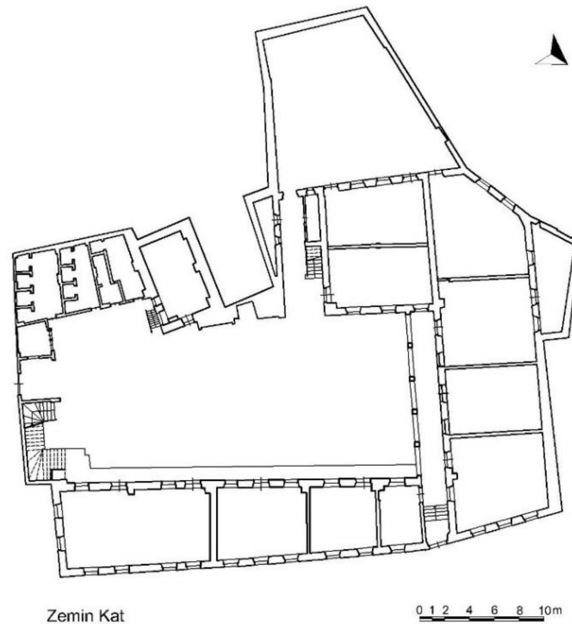

3.2.4. Hatay Antakya Frerler Mektebi

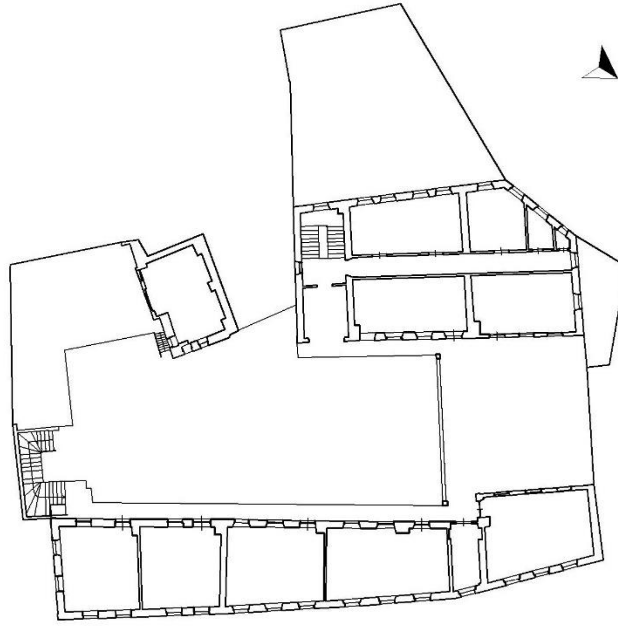
Yeri: Yapı, Hatay ili Antakya ilçesi, Zenginler Mahallesi, 3. Mıntıka, 125 Parsel'de bulunmaktadır.

Tarihi: Frerler tarikatı tarafından 1911-1912 yıllarında kurulan okul, erkek öğrencilere eğitim vermiş ve Fransa desteği görmüştür. I. Dünya Savaşı yıllarında kapalı kalan okulun, savaş sonrasında tekrar açıldığı ve öğrenci sayısındaki artış nedeniyle yeni inşa edilen binasına taşındığı belirtilmektedir (Tekin 1983: 72; Nakib 2012: 136, 273). Yeni okul binası, bugünkü Gazipaşa İşhanı'nın bulunduğu yerde olan Frerler Mektebi, 20 yıl burada eğitim hayatını sürdürmüş ve 1939'da kapatılmıştır (Bilgili 1939: 27; Nakib 2012: 136). Hatay'ın anavatana katılmasından sonra Gazipaşa İlkokulu olarak hizmet vermiş, fakat 1972 yılında yıkılarak yerine Gazipaşa İşhanı inşa edilmiştir (Gazipaşa İlkokulu Web Sitesi). Hatay'daki Fransız hâkimiyeti döneminde okulun eski binası Saint Joseph Kız Mektebi olarak eğitim hayatına devam etmiş, bir bölümü kilise haline getirilerek rahip ve rahibeler tarafından da eğitim verilmiştir (Nakib 2012: 273).

Mimarisi: Antakya eski kent dokusu içerisinde bulunan yapı, Gazipaşa Caddesi ile Kutlu Sokak'ın kesiştiği köşede yer almaktadır. Okul, asimetrik olarak bir avlu etrafında "U" planda sıralanan, birbirine bitişik tek katlı ve iki katlı yapılardan oluşmaktadır (Çizim 23, 24).

Çizim 23: Antakya Frerler Mektebi Zemin Kat Planı
(Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulundan İşlenerek)

Çizim 24: Antakya Frerler Mektebi Birinci Kat Planı
(Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulundan İşlenerek)

Avlunun, kuzeydoğu ve güneydoğu cephelerde yer alan iki girişi bulunmaktadır. Kuzeydoğudaki ana kapıdan sonra üç basamak merdivenle avluya ulaşılmaktadır. Avlunun kuzeydoğusunda ve güneybatısında iki katlı olarak uzanan kütleler, kuzeybatıdaki tek katlı bir başka kütle ile birbirine bağlanmaktadır (Resim 151,152).

Resim 151: Kuzeybatı ve Güneybatı Kütlelerin Avlu Cephesi
(Servet Özkan)

Resim 152: Kuzeydoğu Kütle Avlu Cephesi
(Servet Özkan)

Avlu güneyinde ise yuvarlak kemerli özgün su yapısı, mutfak olarak kullanılan iki katlı bir yapı ve bunun uzantısında tuvaletler yer almaktadır (Resim 153). Güneydoğuda ise avlu duvarı ve avlu ikinci giriş kapısı bulunmaktadır.

Resim 153: Avlunun Güneyindeki Yapılar
(Servet Özkan)

Yapının zemin katında bulunan on bir mekândan dokuzunun kapısı avluya açılmaktadır. Bunlardan güneybatıdaki iki mekân, depo ve çeşitli işlevler için kullanılmakta olup, kapıları güneybatı yöndeki küçük bir avluya açılmaktadır. Bu iki mekânın kuzeyindeki

dersliğin ise kapı ve pencereleri ana avluyla bağlantılıdır. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde dikdörtgen planlı bu dersliğin zemininde, üzeri taştan bir kapak ile kapatılan kare bir açıklık bulunmaktadır. Bu karenin dış çerçevesi, beyaz renkte taşlarla oluşturulan bir haç şeklindedir. Yapının bir bölümünün kilise olarak kullanıldığı bilgisi, bu açıklığın bir mezar odasına ulaştığına işaret etmektedir (Resim 154).

Resim 154: Avlunun Güneybatısındaki Derslik Zemininde Bulunan Kapaklı Açıklık (Servet Özkan)

Zemin katta farklı plan ve ebatlardaki diğer dokuz mekân, derslik olarak kullanılmaktadır. Her bir derslik, kapı ve pencereler ile avluya bağlantı sağlamaktadır. Kuzeybatıdaki tek katlı yapının önünde, dört adet kare kesitli ayak üzerine oturan yuvarlak kemerli revak yer almaktadır.

Yapının birinci katına ulaşım, hem güneybatı hem de kuzeydoğudaki kütlelerden sağlanmaktadır. Güneybatıdaki kütlenin güneydoğu duvarına yaslanan merdivenler, birinci katta bir hole açılmaktadır. Bu holün batısında, ortada bir koridor ve bunun iki yanında sıralı derslikler yer almaktadır. Holün kuzeyinde ise bir balkona yer verilmiş olup, bu balkon cephe boyunca uzanarak kuzeybatıdaki terasa bağlanmaktadır. Tek katlı yapının birinci katını oluşturan bu terasın üstü sonradan kapatılmıştır. Terasın kuzeydoğusunda, kapı ve pencereleri avlu cephesi boyunca uzanan bir balkona açılan, yan yana sıralı derslikler yer almaktadır. Balkonun güneydoğusunda ise ikinci kata ulaşımı sağlayan diğer merdiven bulunmaktadır.

Yapıda katlar arası ayrım, silmelerle vurgulanmıştır. Kapı ve pencere açıklıkları düzdür. Dış cephelerde pencere kilit taşları çıkıntı yapacak şekilde vurgulanmıştır. Yapının bütün pencereleri ve mekânların avlu cephesine bakan kapı söveleri, iki yandan aşağı doğru uzanan sarkıt biçiminde süslemelerle hareketlendirilmiştir (Resim 155).

Resim 155: Okulun Kuzeydoğu Cephesi (Servet Özkan)

Zemin katta, kuzeydoğuda bulunan iki dersliğin avluya bakan kapı ve pencereleri üzerinde, ajur tekniğinde yapılmış bitkisel ve geometrik taş bezeme bulunmaktadır. Kıvrımlı dallar ve çiçeklerden oluşan bitkisel bezeme, üstte üç adet palmet motifi ile taçlandırılmıştır. Geometrik bezeme ise kare bir çerçeve içinde, merkezde sekiz kollu yıldızdan gelişen geometrik şekillerden meydana gelmiştir. Kare çerçevenin alt-dış köşelerinde birer çiçek motifi yer almaktadır (Resim 156).

Resim 156: Zemin Kat Dersliğinin Kapı ve Penceresi Üzerindeki Bezmeler (Servet Özkan)

Kesme taş malzemenden inşa edilen yapının duvarları sıvanarak boyanmıştır. Avlu zemini taş kaplıdır. Zemin kattaki mekânların döşemesi, sonradan betonarme ya da laminat olarak yenilenmiş, bazılarınınki ise özgün durumunda taş olarak bırakılmıştır (Resim 157).

Resim 157: Zemin Kat Dersliği
(Servet Özkan)

Birinci katta mekânların zeminleri fayans ve betonarme olarak yenilenmiştir. Her iki katta da bazı mekânların zeminleri, bitkisel ve geometrik desenli karo mozaiklerle döşenmiştir (Resim 158).

Resim 158: Güneybatıdaki Yapının Birinci Kat Holü Zemin Karoları
(Servet Özkan)

Üst döşemeler ise putrelli betonarme tavandır (Resim 159). Pencere açıklıkları plastik doğrama malzeme ile yenilenmiştir (Resim 160).

Resim 159: Dersliklerin Üst Döşemesi
(Servet Özkan)

Resim 160: Okulun Pencere Detayı
(Servet Özkan)

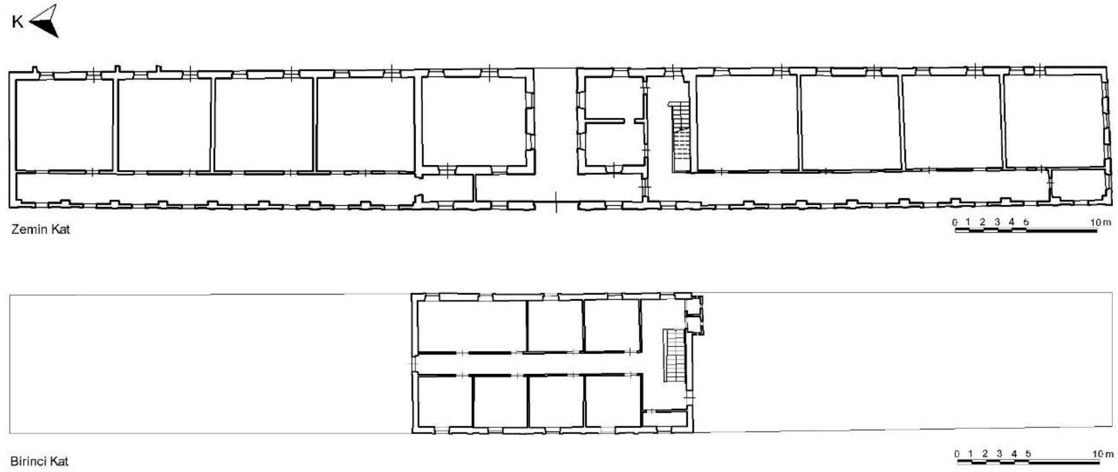
Bugünkü Kullanım Durumu: Yapı günümüzde Antakya Fevzi Çakmak İlkokulu olarak hizmet vermektedir.

3.2.5. Hatay İskenderun Frerler Mektebi

Yeri: Yapı Hatay ili, İskenderun ilçesi, 1. Mıntıka, 1637 Parsel'de bulunmaktadır.

Tarihi: 1912 yılında İskenderun'a yerleşen Frerler tarikatı üyeleri, Fransa koruması altında buradaki faaliyetlerini sürdürmüş ve aynı yıl bir okul inşa etmiştir (Bilgili 1939: 24; Yorulmaz 1998: 244; Demir 2012: 10). Bazı kaynaklarda inşa tarihi 1913 olarak verilen yapının, 140 öğrencisi olduğu ve 4 Frer misyoneri, 5 Profesör, 1 din görevlisi ile hizmet verdiği belirtilmektedir (Demir 2012: 10). I. Dünya Savaşı yıllarında kapatılan okul, Hatay'daki Fransız yönetimi döneminde tekrar açılmış ve 388 öğrenci ile en çok rağbet gören eğitim kurumu olmuştur (Bilgili 1939: 24).

Mimarisi: Batıda Şehit Pamir Caddesi, doğuda ise okul bahçesi ile sınırlı olan yapı, kuzey-güney doğrultuda uzanan, bitişik düzende 3 kütleden meydana gelmiş dikdörtgen bir plan sergilemektedir (Çizim 25).

Çizim 25: İskenderun Frerler Mektebi Zemin ve Birinci Kat Planı
(Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan İşlenerek)

Orta kütle 2 katlı, buna kuzey ve güneyde bitişik kanatlar ise tek katlı olarak inşa edilmiştir. Yapıya giriş, orta kütlenin caddeye bakan batı cephesindeki geçitten sağlanmaktadır. Bu geçit, yapının ön tarafındaki (doğu) bahçeye açılmaktadır (Resim 161,162).

Resim 161: İskenderun Frerler Mektebi Batı Cephesi
(Servet Özkan)

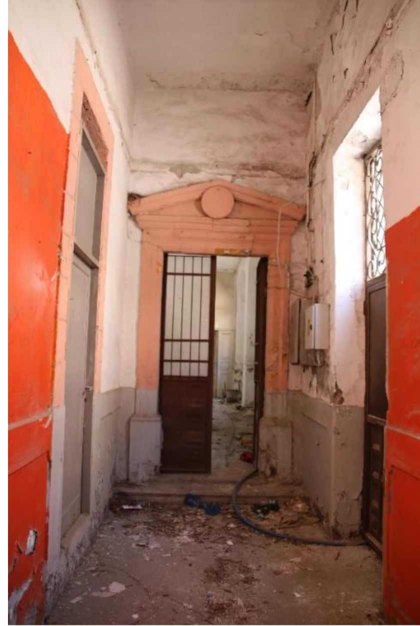
Resim 162: İskenderun Frerler Mektebi Orta Kütle Batı Cephesi
(Servet Özkan)

Zemin katta yer alan bütün mekânlar, doğuda bahçeye, batıda ise bir koridora açılmaktadır (Resim 163).

Resim 163: Zemin Kat Koridoru
(Servet Özkan)

Koridorlar, batıda pencerelerle caddeyle bağlantı sağlamaktadır. Orta kütle ve yan kanatların koridorları ayrı ayrı düzenlenmiştir. Yalnızca ortadaki koridor, güney kanat koridoruna bir kapı ile bağlantılıdır. Bu düz kapı açıklığı, iki yanda plasterler üzerine oturan üçgen alınlıkla sonlanmaktadır. Kademeli silmelerle hareketlendirilen alınlık içinde, dairesel kesitli, herhangi bir süsleme içermeyen kabartma bir şekil bulunmaktadır (Resim 164).

Resim 164: Zemin Kat Orta Koridoru ile Güney Kanat Koridoru Arsındaki Kapı
(Servet Özkan)

Orta kütlenin zemin katında, geçitin kuzeyinde, kare planlı bir mekân, güneyinde küçük ölçülerde kare iki mekân ve birinci kat merdivenlerinin yer aldığı bir hol bulunmaktadır. Kuzey ve güney kanatlar ise yan yana sıralı dörder derslikten meydana gelmiştir. Kare planlı dersliklerin kapı ve pencereleri hem bahçe hem de batıda koridorlara bağlantı sağlamaktadır (Resim 165,166).

Resim 165: Zemin Kat Dersliği

(Servet Özkan)

Resim 166: İskenderun Frerler Mektebi Doğu Cephesi

(Servet Özkan)

Orta kütledeki hole yerleştirilen merdivenler ile yapının birinci katına ulaşılmaktadır (Resim 167).

Resim 167: Birinci Kat Merdiveni
(Servet Özkan)

Bu kattaki merdiven holünün güneydoğusunda tuvaletler, batısında banyo yer almaktadır. Holün kuzeyinde ise kuzey-güney yönde bir koridor ile bunun doğusunda ve batısında kapıları koridora açılan mekânlar bulunmaktadır (Resim 168).

Resim 168: Birinci Kat Koridoru
(Servet Özkan)

Koridor, bir kapı ile kuzey kanattaki dersliklerin düz çatısına açılmaktadır. Ayrıca, merdiven holünün güneyindeki bir kapı da güney kanadın çatı katına ulaşım sağlamaktadır.
Yapıda kapı ve pencere açıklıkları düzdür. Ancak, kesme taş kaplı söveleri cephelerde çıkıntı yapacak şekilde vurgulanmıştır. Caddeye bakan batı cephe, düşey yönde dörtgen kesitli yüzeysel gömme silmelerle dörtgenlere bölünmüştür. Pencere açıklıkların her biri bu bölmelerin içinde yerleştirilmiştir. Zemin katta pencerelerin olduğu bölmeler, kilit taşları cephede çıkıntılı, basık kemer izlenimi veren silmelerle zenginleştirilmiştir. Orta kütlenin çatı saçağı, profilli taş konsollara oturmaktadır.
Yığma kagir yapı, moloz taş ve kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Birinci kattaki mekanlar, tuğla duvarlarla bölünmüştür. Mekanların zeminleri karo mozaik, beton şap ya da fayans kaplıdır. Duvarlar, badanalanmış ve boyanmıştır. Dökme mozaik merdiven, demir korkulukla çevrelenmiştir. Kapılar, zemin katta ahşap ya da demir, birinci katta ahşaptır. Zemin kat pencerelerinde demir, birinci kat pencerelerinde ahşap panjurlar kullanılmıştır. Ahşap konstüriksiyonlu kırma çatı, Marsilya tipi kiremitle örtülmüştür.
Yapının plan ve mimari özellikleri incelendiğinde orta kütlenin zemin ve üst katta yönetim birimlerinden oluştuğu, kuzey ve güney kanatların ise derslikler olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır.

Bugünkü Kullanım Durumu: Günümüzde oldukça bakımsız durumda olan okul kullanılmamaktadır. Doğu yöndeki bahçe içine inşa edilen yeni okul binasında eğitim verilmektedir.

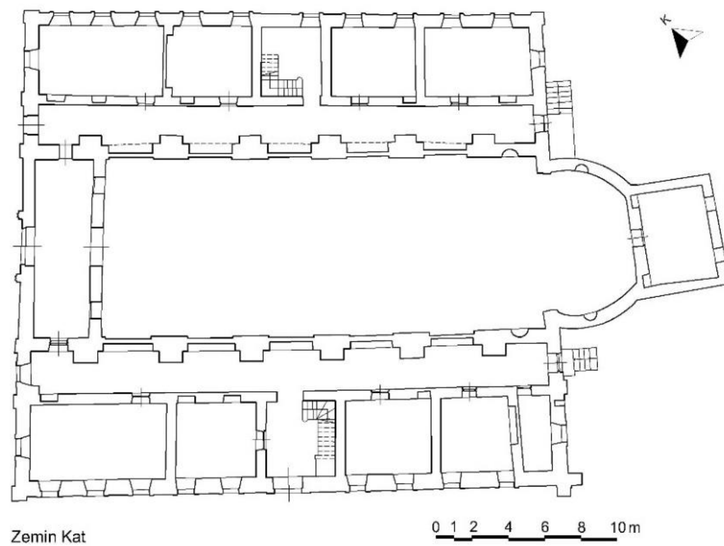
3.2.6. Hatay Kırıkhan Ruhban Okulu

Yeri: Yapı, Hatay Kırıkhan Merkez, Oğuzlar Caddesi, 2904 Parsel'de bulunmaktadır.

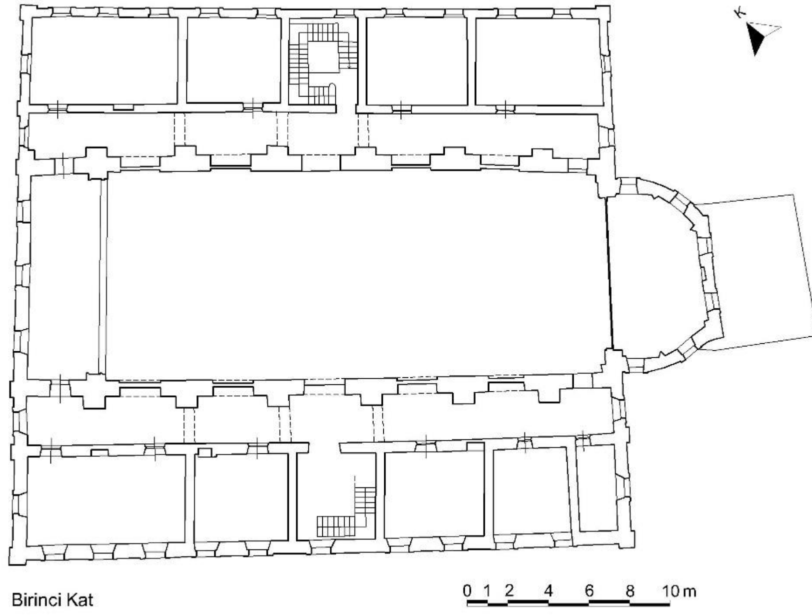
Tarihi: Katolik misyoner gruplarından Lazaristler tarafından 1884'te Hatay Akbez'de bir manastır kurulmuştur. 80 Ermeni aile ve 20 Marunî aile ile birlikte burada ikamet eden misyoner grubu, Akbez'in Ankara Anlaşması (1921) ile Türklere bırakılmasından sonra misyoner faaliyetlerinde hukuki engele takılmış ve İskenderun'a taşınmıştır (Demir 2012: 9-10). Milli mücadele döneminde çıkan karışıklıklarda Akbez'deki manastır binası yanmıştır. Hatay'daki Fransız hâkimiyeti döneminde, Cizvit Papazlarının da desteğini alan Lazaristler, Kırıkhan/Soğuksu'da 1923 yılında yeni bir eğitim kurumu ve dispanser inşa etmiştir. Bazı kaynaklarda ise okulun kuruluş tarihi 1930 olarak verilmektedir (Bilgili 1939: 23; Tekin 1983: 72; Yorulmaz 1998: 244; Demir 2012: 9-10).

Mimarisi: Kuzeyde Gürsel Sokak, doğuda Erciyes Sokak ve güneybatıda Oğuzlar Caddesinin çevrelediği bir parsel içinde bulunan yapı, Hasan Zenginalp İlkokulu ile aynı bahçeyi paylaşmaktadır. Yüksek kottaki yapıya ulaşım, Oğuzlar Caddesi'nden sağlanmaktadır.

Farklı kotlarda bir bodrum kat üzerine 2 katlı olarak inşa edilen yapı, ortada güneydoğu-kuzeybatı doğrultuda uzanan dikdörtgen bir kütle ile bunu kuzeydoğu, kuzeybatı ve güneybatıda "U" şeklinde çevreleyen koridor ve dersliklerden meydana gelmektedir (Çizim 26, 27).

Çizim 26: Kırıkhan Ruhban Okulu Zemin Kat Planı
(Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan İşlenerek)

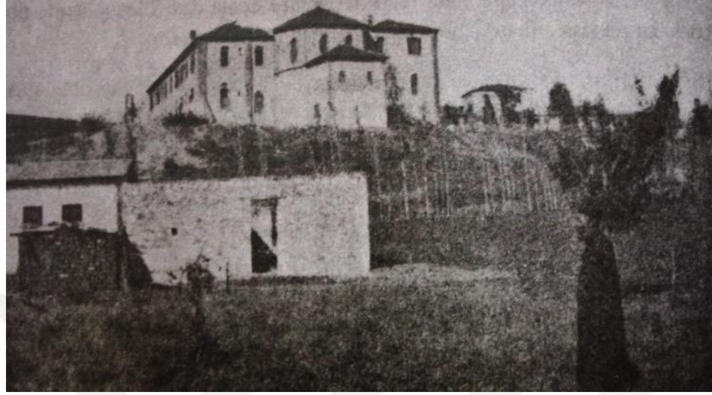
Çizim 27: Kırıkhan Ruhban Okulu Birinci Kat Planı
(Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan İşlenerek)

İki kat yüksekliğinde tek mekândan ibaret olan orta kütle, güneydoğu ucunda bulunan apsis ile birlikte bir kilise yapısı şeklinde düzenlenmiştir. Bu mekânın duvarlarında, yan yana sıralı yuvarlak kemer açıklığı şeklinde nişler bulunmaktadır. Güneydoğudaki yarım yuvarlak formlu apsis, bir basamak ile zeminden yükseltilmiştir. Apsis içinde sunak masasının olması gereken yerde, kademeli beton bir platform yer almaktadır (Resim 169).

Resim 169: Kilise Bölümü İç Mekânı
(Servet Özkan)

Apsis duvarlarında nişlere yer verilmiş olup, güneydoğu duvarda bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Bu kapı, apsisin gerisindeki küçük dikdörtgen planlı bir mekâna geçiş sağlamaktadır. Yapıya ait eski fotoğraflarda da mevcut olduğu görünen bu mekânın duvarlarında pencere ve nişler bulunmaktadır (Resim 170). İşlevi tam bilinmemekle birlikte, din görevlisine ait bir alan olduğu düşünülmektedir.

Resim 170: Kırıkhan Ruhban Okulu'nun Eski Bir Fotoğrafı
(Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi)

Yan kanatlarla herhangi bir bağlantısı bulunmayan kilise, kuzeybatıda, ortadaki daha geniş ve yüksek olan üç kapı ile koridora açılmaktadır. Koridor, kuzeydoğu ve güneybatı duvarlarda yer alan birer kapı ile yan kanat koridorlarına bağlantı sağlamaktadır. Kuzeybatı duvarında ise yapının ana kapısı bulunmaktadır. Koridorun zemininde, demir bir kapakla kapatılmış, küçük kare bir açıklık yer almaktadır. Yapıya ait rölöve raporunda, bu açıklığın bodrum kattaki papaz mezarına geçiş sağladığı belirtilmiştir (Resim 171)[16].

Resim 171: Zemin Kat Kuzeybatı Koridorun Zeminindeki Kapaklı Açıklık
(Servet Özkan)

[16] Bkz. Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi, Rölöve (Belgeleme) Raporu, 2012.

Bodrum katta, zeminleri toprak dolgulu, duvarları moloz taşlarla örüşmüş farklı ölçülerde mekânlar bulunmaktadır. Tavanları tonoz örtülü ya da düz betonarmedir (Resim 172).

Resim 172: Kırıkhan Ruhban Okulu'nun Bodrum Katındaki Bir Mekân
(Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi)

Kilisenin kuzeydoğusunda ve güneybatısındaki kanatlar, bitişik düzende farklı ebatlardaki mekânlardan meydana gelmiştir. Bu yönlerdeki koridorlara birer kapı ile bağlantı sağlayan mekânların, derslik ve görevliler için tasarlandığı anlaşılmaktadır (Resim 173).

Resim 173: Okulun Zemin Kat Dersliği
(Servet Özkan)

Koridorlar duvar payelerine oturan yuvarlak kemerli geçişlerden oluşmaktadır (Resim 174).

Resim 174: Okulun Zemin Kat Koridoru

(Servet Özkan)

Kuzeydoğu kanatta beş, güneybatı kanatta altı sıralı mekân yer almakta olup, bunlardan tam ortadakiler merdiven holüdür. Yapının birinci katında da, simetrik olarak zemin kat planı tekrar edilmiştir. Zemin kat kuzeybatı koridoru, birinci katta bir balkon şeklinde kilisenin iç mekânına açılmaktadır.

Yapıya giriş, beş adet kapıdan sağlanmaktadır. Bunlardan ikisi kuzeybatı cephede bulunmaktadır. Cephenin ortasındaki geniş kapı açıklığı, yapının asıl girişidir. Bunun kuzeyindeki diğer kapı, kuzeydoğu koridora giriş sağlamaktadır (Resim 175).

Resim 175: Okulun Kuzeybatı Cephesi

(Servet Özkan)

Güneybatı cephenin ortasında, ikinci asıl giriş yer almaktadır (Resim 176). Güneydoğu cephede ise yan kanat koridorlarına ulaşım sağlayan birer kapı bulunmaktadır.

Resim 176: Okulun Güneybatı Cephesi

(Servet Özkan)

Yapıda kapı açıklıkları yuvarlak kemerlidir. Zemin kat pencereleri basık kemerli olup, taş söve cephelerde dışa çıkıntı yapmaktadır. Sövenin üst köşeleri iki yana boynuz şeklinde uzanmaktadır. Pencerelerin hemen üstünde ise yuvarlak kemer formunda küçük açıklıklar bulunmaktadır. Dış cephelerde büyük ve küçük pencere şeklinde algılanan bu tasarım, iç mekânlarda yuvarlak kemerli tek bir pencere olarak görünmektedir. Birinci katta, dıştan basık kemerli olan pencereler içten düzdür. Zemin kat pencereleri gibi pencere sövelerinin üst köşeleri boynuz şeklinde bir form sergilemektedir (Resim 177).

Resim 177: Okulun Pencere Detayı

(Servet Özkan)

Yapının güneydoğu cephesindeki pencere açıklıkları yuvarlak kemerli olup, kilise apsis pencereleri sivri kemerlidir (Resim 178,179).

Resim 178: Okulun Apsis Cephesi

(Servet Özkan)

Resim 179: Apsis Pencere Detayı

(Servet Özkan)

Yapıdaki bütün pencere açıklıkları, dıştan içe doğru genişleyen şevli tasarıma sahiptir. Moloz taş ve kesme taştan inşa edilen yapının duvarları sıvanmış ve boyanmıştır. Mekânların zeminleri, beton şap ya da karo mozaik kaplıdır. Pencere ve kapılar ahşap doğramadır. Bazı mekânların kapıları ise sonradan demir kapı olarak yenilenmiştir. Pencereler demir parmaklıklarla kapatılmıştır. Zemin katta mekânların üst döşemesi sıvalı ve boyalıdır. Birinci katta ise bazı mekânlarınki ahşap kaplıdır. Kilise bölümünün tavanı sonradan ahşap malzeme ile kapatılmıştır. Apsis ise bağdadi tekniğinde yapılmış yıldız tonoz örtülüdür. Dökme mozaik merdivenler, demir korkuluklarla çevrelenmiştir.

Yapının süsleme öğelerini taş süsleme ve karo mozaik olarak ayırmak mümkündür. Kuzeybatıdaki ana kapının iki yanında, cephede çıkıntı yapan taş kaideler bulunmaktadır. Kaidelerin üzerinde, başlıkları yumurta formunda süslenmiş ikişer adet gömme sütun yer almaktadır. Sütunlar, üstte üçgen alınlık şeklinde bir başlıkla son bulmaktadır. Pencere sövelerinin üst köşelerinde uzanan boynuz şeklindeki süslemeleri de bu grupta değerlendirmek mümkündür. Yapının iç mekân zeminlerini süsleyen karo mozaikler, bitkisel ve geometrik desenli olarak iki grup oluşturmaktadır. Bitkisel motifli karolarda kıvrımlı dallar, yaprak ve çiçek motifleri, geometrik desenli karolarda ise yıldız, baklava, zigzag ve daireler tercih edilmiştir. Motiflerde siyah, yeşil, sarı, kahve, kırmızı ve mavi renkler kullanılmıştır (Resim 180, 181).

Resim 180: Okulun Karo Mozaik Zemin Döşeme Örneği
(Servet Özkan)

Resim 181: Okulun Karo Mozaik Zemin Döşeme Örneği
(Servet Özkan)

Bugünkü Kullanım Durumu: Bir dönem Kurtuluş Ortaokulu olarak hizmet veren bina, günümüzde Halkeğitim Merkezi olarak kullanılmaktadır. Yapının bir bölümü bu amaç doğrultusunda aktif olarak kullanılmaktayken, orta bölümün (kilise ve apsis) oldukça harap ve bakımsız durumda olduğu gözlemlenmiştir. Rölöve-restorasyon projeleri hazırlanan yapının, yakın zamanda restore edilmesi beklenmektedir.

3.2.7. Hatay Tokaçlı Fransız Okulu

Yeri: Yapı, Hatay Altınözü İlçesi, Tokaçlı Mahallesi, 156 Ada, 54 Parsel'de bulunmaktadır.

Tarihi: Hatay'daki Fransız hâkimiyeti döneminde eğitim süreci sadece Antakya, İskenderun ya da Kırıkhan ile sınırlı kalmamış, Hatay'daki pek çok köyde okul inşa edilmiştir. Fransız yönetiminin son döneminde sayıları 66'yı bulan köy okullarının amacı, şehirdeki okullara öğrenci yetiştirmek olmuştur (Bilgili 1939: 38-39). Tek bir öğretmenin görevli olduğu bu okullar Fransız dili, kültürü, edebiyatı ve tarihini öğreterek bölgeyi hâkimiyet altına almayı amaçlamıştır (Bilgili 1939: 38-39; Duran 2007: 154,158). Türkiye'de Ortodoks Hristiyan cemaatin yaşadığı iki yerden biri olan Tokaçlı Mahallesi'nde de (Arslan 2012: 122) Fransızlar döneminde yapılmış bir okul bulunmaktadır. İlk kez 2019 yılında tespit edilerek belgelenen okulun[17], Fransızlar tarafından 1926-1927 yıllarında inşa edildiği, mahalle Papazı Abuna Mihail Papas tarafından ifade edilmiştir[18].

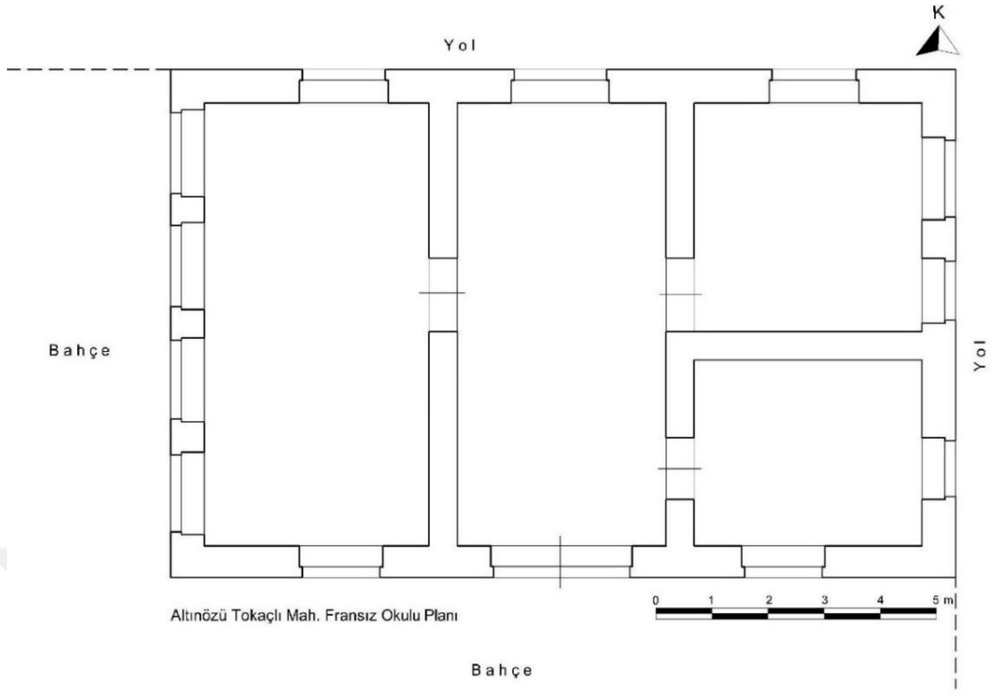
Yapının giriş kapısı üzerinde kitabesi mevcuttur. Fakat yoğun tahribat nedeniyle okunamamıştır. Kitabenin Arap harfleri ile yazılmasının sebebi, Tokaçlı mahallesinin Arap Ortodoks cemaat oluşu (Türkiye bu cemaati Rum Ortodoks olarak kabul etmiştir bkz. Tacoğlu vd. 2016: 70,73) ve Fransa'nın kendi çıkarları doğrultusunda o dönemde yürüttüğü Arap milliyetçiliği politikası olmalıdır (Duran 2007: 154).

Mimarisi: Mahalle merkezinde bulunan okul küçük ölçülerde, doğu-batı doğrultuda dikdörtgen planlı ve tek katlı bir yapıdır (Çizim 28).

---

[17] Kültür ve Turizm Bakanlığı izni ile Dr. Öğr. Üyesi F. Mine Temiz başkanlığında gerçekleştirilen Hatay İli Türk ve İslam Dönemine Ait Kültür Varlıklarının Tespitine Yönelik Yüzey Araştırması kapsamında 2019 yılı çalışmaları Altınözü ilçesine bağlı mahallelerde gerçekleştirilmiştir. Tokaçlı Mahallesinde yapılan incelemelerde, okul yapısı araştırmacı olarak bulunduğum ekip tarafından belgelenmiştir.

[18] Hatay İli Türk ve İslam Dönemine Ait Kültür Varlıklarının Tespitine Yönelik Yüzey Araştırması'nda Papaz Abuna Mihail Papas ile yapılan görüşme, Tokaçlı, 2019.

Çizim 28: Altınözü Tokaçlı Mahallesi Fransız Okulu Planı
(Müge Çiftyürek)

Kuzey ve doğu cephelerde sokak ile sınırlı olan yapı, güney ve batı cephelerde bir avluya açılmaktadır. Yapının güney cephesinde yer alan kapı ile orta hole ulaşılmaktadır. Holün doğusunda iki, batısında ise tek mekân bulunmaktadır (Resim 182).

Resim 182: Tokaçlı Fransız Okulu Orta Hol
(Müge Çiftyürek)

Kapıları hole açılan mekânlardan batıdakinin derslik, doğudakilerin ise derslik ve idarî birim olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Resim 183).

Resim 183: Tokaçlı Fransız Okulu Batı Derslik
(Müge Çiftyürek)

Yapının kapı ve pencere açıklıkları düzdür. Pencere söveleri kesme taş kaplama olarak cephelerde vurgulanmıştır (Resim 184).

Resim 184: Tokaçlı Fransız Okulu Güney ve Batı Cepheler
(Müge Çiftyürek)

Giriş cephesindeki pencerelerin denizlikleri, kademeli silmelerle cephede dışa taşkındır. Doğu ve kuzey cephelerdeki bazı pencereler sonradan kapatılmıştır (Resim 185).

Resim 185: Tokaçlı Fransız Okulu Kuzey Cephesi
(Müge Çiftyürek)

Okulun en dikkat çeken bölümü giriş cephesidir. Cephenin ortasındaki giriş kapısı etrafındaki bezemeler, yapının tek süsleme programını oluşturmaktadır (Resim 186).

Resim 186: Okulun Giriş Kapısı
(Müge Çiftyürek)

Dikdörtgen kapı çerçevesinin iki yanında volüt başlıklarla sonlanan plasterler yer almaktadır. Volütlerin altında, kabartma olarak yapılmış, yatay iki sıra halinde yumurta biçiminde süsleme bulunmaktadır (Resim 187).

Resim 187: Plasterler Üzerindeki Bezemeler (Müge Çiftyürek)

Yumurta şeklindeki süslemelerin hemen altında, yana yana üç adet tekerlek şeklinde bezeme kabartma olarak işlenmiştir. Bu motiflerin olduğu bölüm, kapı iç yüzünde bir baklava deseni içine yerleştirilen haç motifi ile sonlanmaktadır. Volütlerin üzerinde ise ortada istiridye şeklinde bir bezeme ve bunun üzerinde kare bir çerçeve içinde çiçek motifi yer almaktadır.

Kapının kilit taşında, iki yanda uçları dış bükey olarak içe kıvrılan bitkisel bir bezme ve bunların tam ortasında, yukardan aşağı doğru sıralanan küçük baklava dilimlerine yer verilmiştir. Kilit taşının üzerinde dikdörtgen kitabe bulunmaktadır (Resim 188).

Resim 188: Kapı Kilit Taşındaki Süsleme ve Kitabe (Müge Çiftyürek)

Yapı moloz taş malzemeden inşa edilmiş, kapı ve pencere sövelerinde, cephe köşelerinde düzgün kesme taş, giriş cephesinde bosajlı taş kullanılmıştır. İç mekânların zeminleri desensiz karo kaplıdır. Tavanlar ahşap kaplanmıştır. Pencereler demir parmaklıklarla kapatılmıştır. Duvarlar sıvanmış ve boyanmıştır. Yapının kırma çatısı Marsilya tipi kiremitle örtülüdür.

Bugünkü Kullanım Durumu: Günümüzde çeşitli eşyaları depolamak amacı ile kullanılan yapı, oldukça bakımsız ve harap durumdadır.

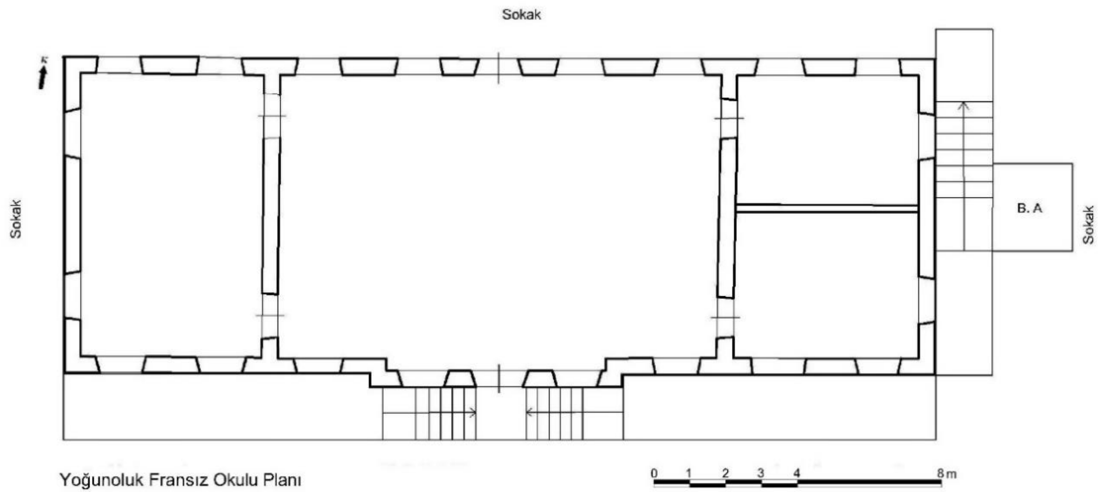

3.2.8. Hatay Yoğunoluk Fransız Okulu

Yeri: Yapı, Samandağ İlçesi, Yoğunoluk Mahallesi, 125 Ada, 123 Parsel'de yer almaktadır.

Tarihi: Eskiden bir Ermeni yerleşimi olan Yoğunoluk mahallesinde, Protestan cemaati adına kayıtlı olan ve 1902'de ruhsat verilen bir okul olduğu bilinmektedir (BOA.,Y.PRK.MF. 4/66). 1913 tarihli bir belgede ise Yoğunoluk'ta, Franciscains Rahiplerine ait bir manastır, mabet ve okul olduğu belirtilmiştir (Şişman 2006: 207). Günümüzde Yoğunoluk mahalle merkezindeki kilise ayakta olup cami olarak kullanılmaktadır. Mahallenin kuzey yönünde, kilise ile yakın konumda sayılabilecek okul binası da ayaktadır. Fransız Okulu olarak anılan yapının[19] (Zubari 2016: 100), Hatay'da Fransız hâkimiyeti dönemindeki (1918-1937) misyonerlik çalışmalarının bir ürünü olarak, bu kültürün kırsal yerleşime kadar ilerlemesini sağlayan bir kurum olma özelliğini taşıdığı düşünülmektedir.

Mimarisi: Doğu-batı yönünde dikdörtgen planlı okul tek katlıdır. Plan, ortada enine dikdörtgen sofa şeklinde bir mekân ile bunun iki yanında kuzey-güney yönde dikdörtgen planlı uzanan birer derslikten teşekkül etmektedir (Çizim 29).

Çizim 29: Yoğunoluk Fransız Okulu Planı
(Servet Özkan)

[19] Kültür ve Turizm Bakanlığı izni ile Dr. Öğr. Üyesi F. Mine Temiz başkanlığında gerçekleştirilen Hatay İli Türk ve İslam Dönemine Ait Kültür Varlıklarının Tespitine Yönelik Yüzey Araştırması kapsamında 2014 yılı çalışmaları Samandağ ilçesine bağlı mahallelerde gerçekleştirilmiştir. Yoğunoluk Mahallesinde yapılan incelemelerde, okul yapısı, araştırmacı olarak yer aldığım ekip tarafından belgelenmiş ve yayınlanmıştır (Bkz. Temiz 2016: 503-504).

Kuzey ve güney cephelerin orta aksında bulunan birer kapı ile orta mekâna ulaşılmaktadır. Bu mekânın, görevli eğitimci ve okul ile ilgili çeşitli işlerin yürütüldüğü bir bölüm olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Resim 189).

Resim 189: Yoğunoluk Fransız Okulu Orta Mekân

(Müge Çiftyürek)

Derslikler ise ikişer kapı ile buraya bağlantı sağlamaktadır (Resim 190). Doğudaki dersliğin ortasına sonradan bir duvar örülerek iki ayrı mekân elde edilmiştir.

Resim 190: Yoğunoluk Fransız Okulu Batı Derslik

(Müge Çiftyürek)

Yapı, oldukça sade ve simetriktir. Güney cephe ortasındaki giriş kapısı ve iki yanında pencerelerin olduğu bölüm, cephede dışa çıkıntı yaparak vurgulanmıştır. Arazideki kot farkı nedeniyle güney cephe bir su basman seviyesinde yükseltilmiş ve giriş kapısına çift yönlü merdiven ile ulaşım sağlanmıştır (Resim 191,192).

Resim 191: Yoğunoluk Fransız Okulu Güney ve Batı Cepheler (Müge Çiftyürek)

Resim 192: Yoğunoluk Fransız Okulu Güney Cephe Giriş Bölümü (Müge Çiftyürek)

Kuzey cephedeki giriş kapısı ise sonradan kapatılmıştır (Resim 193).

Resim 193: Yoğunoluk Fransız Okulu Kuzey ve Doğu Cepheler (Müge Çiftyürek)

Yapının kapı ve pencere açıklıkları düz olmakla beraber, dıştan içe doğru genişleyecek şekilde (şevli) tasarlanmıştır (Resim 194).

Resim 194: Yoğunoluk Fransız Okulu Pencere Detayı (Müge Çiftyürek)

Su basmanı seviyesindeki kat silmesi cephelerde vurgulanmıştır. Yakın zamanda restore edilen yapının pencere üst seviyesinden itibaren çatı ile birlikte yenilendiği anlaşılmaktadır.

Moloz taş malzeme ile inşa edilen okulun cephe köşelerinde ve güney giriş kapısı sövesinde, merdivenlerde kesme taş kullanılmıştır. Duvarlarda bağlayıcı, toprak ya da çimento esaslı malzemedir. Kapı ve pencereler ahşap çerçevelidir. Pencerelerin üstünde ahşap hatıllara yer verilmiştir. Restorasyon sonrasında güney cephedeki pencereler ve kapı üstünde beton lento kullanılmıştır. Mekânların zeminleri taş ile döşenmiştir. Yenilenen ahşap kırma çatı, Marsilya tipi kiremitle kapatılmıştır.

Yapıda herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır.

Bugünkü Kullanım Durumu: Yapı günümüzde Yoğunoluk Mahallesi Kültür Evi olarak hizmet vermektedir.

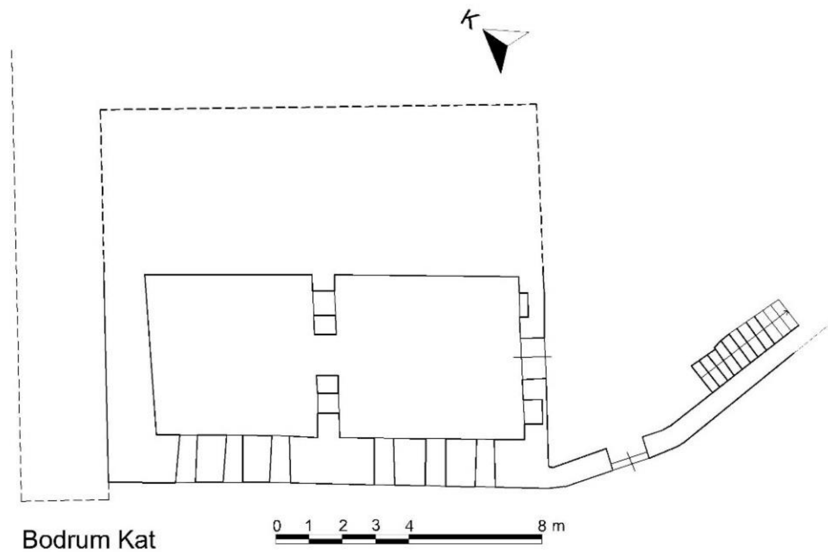
3. 3. İngiliz Okulları

3.3.1. Hatay Samandağ İngiliz Okulu

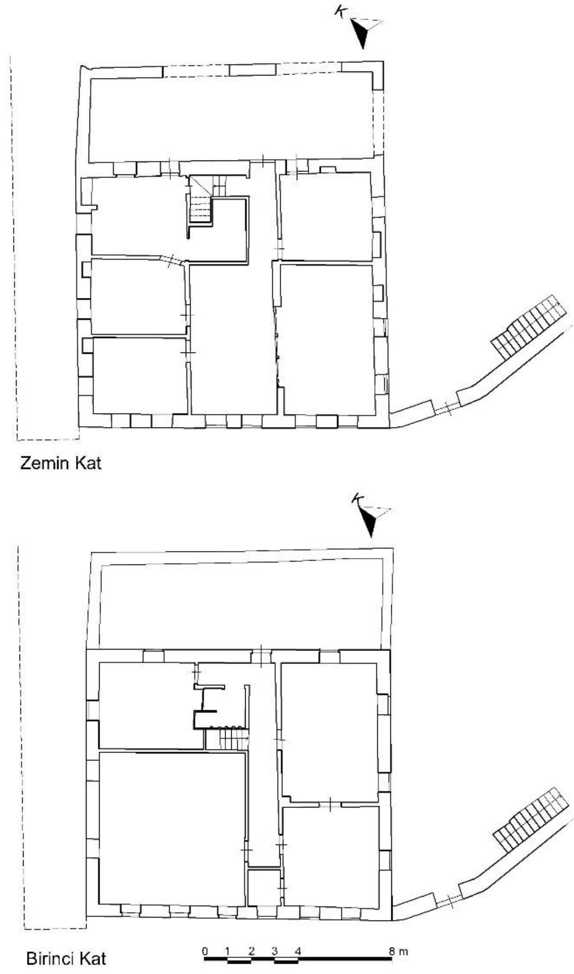
Yeri: Yapı, Hatay Samandağ İlçesi, Zeytunlu Mahallesi, İngiliz Okulu Caddesi, 4361 Parsel'de bulunmaktadır.

Tarihi: Yapının tarihi konusunda farklı bilgiler mevcuttur. Eski adı Süveydiye olan bugünkü Samandağ ilçesindeki İngiliz Okulu'nun, 1846 gibi erken bir tarihte inşa edildiği belirtilmektedir (Bilgili 1939: 25). Bazı kaynaklarda ise okulun kuruluş tarihi 1874 olarak verilmiştir (Yorulmaz 1998: 245). Ayrıca, 1846'da okulun kurulduğu, 1874'te genişletildiği ve 1879'da tamamlandığı bilgileri de mevcuttur (Tekin 1983: 73; Demir 2012: 16). Bütün bu veriler ışığında, 1846 yılında okulun inşa edildiğini, 1874'te genişletilmeye başlandığını ve 1879'da son halini aldığını söylemek mümkündür. Süveydiye British School olarak anılan okulda 4 profesör görev yapmış ve 180 öğrenciye temel seviyede eğitim verilmiştir (Demir 2012: 16). Okulun, dersliklerin bulunduğu ana bina ve yatakhane bölümünün yer aldığı bir müştemilattan oluştuğu bilinmektedir. Ancak, günümüze sadece müştemilat yapısı kalmış olan okulun ana binası 1980'li yıllarda yıkılmış ve 1990'lı yıllarda yerine yeni bir okul inşa edilmiştir (Zubari 2016: 101).

Mimarisi: Dışarıdan duvarlarla soyutlanmış bir bahçe içerisinde bulunan okul müştemilatı, bir bodrum kat üzerine iki katlı olarak inşa edilmiş kare planlı bir yapıdır (Çizim 30, 31).

Çizim 30: Samandağ İngiliz Okulu Yatakhane Binası Bodrum Kat Planı (Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan İşlenerek)

Çizim 31: Samandağ İngiliz Okulu Yatakhane Binası Zemin ve Birinci Kat Planı (Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan İşlenerek)

Bahçeye giriş, güneyde merdiven ile ulaşılan kemerli kapıdan sağlanmaktadır (Resim 195).

Resim 195: Samandağ İngiliz Okulu Yatakhane Binası Güneybatı Cephe (Servet Özkan)

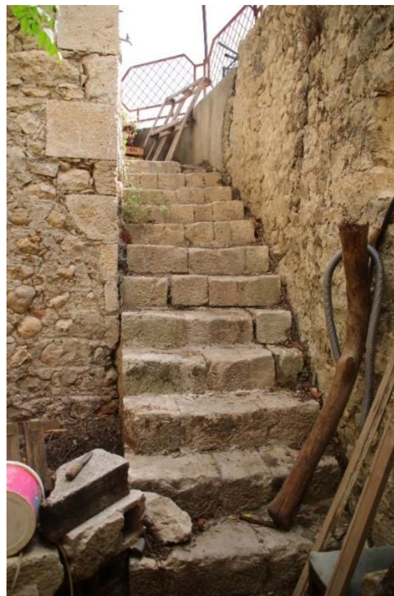
Bahçe girişinden hemen sonra bodrum katın önündeki küçük bir alana ulaşılmaktadır. Bodrum kat, kuzeybatı-güneydoğu yönde uzanan dikdörtgen bir plan sergilemektedir. Kot farkı nedeniyle bu katta birbiri içinden geçilen beşik tonoz örtülü iki mekâna yer verilmiştir (Resim 196).

Resim 196: Yatakhane Binası Bodrum Katı (Servet Özkan)

Kare planlı mekânların batıda sokağa bakan duvarlarında, küçük kare pencereler bulunmaktadır. Ayrıca, girişteki ilk mekânın güneydoğu duvarında bulunan iki pencere açıklığı sonradan kapatılarak, ocak ve niş olarak değerlendirilmiştir. Mekânları bölen duvarda, ortada bir kapı, iki yanında pencereler bulunmaktadır.

Bodrum kat önündeki alanda yer alan taş basamaklı merdivenlerle bahçenin yüksek kottaki devamına ulaşılmaktadır (Resim 197).

Resim 197: Yatakhane Bahçesindeki Merdiven (Servet Özkan)

Yapının zemin katı ile aynı kotta olan bu bahçeden, üç sivri kemer açıklığı ile oluşturulmuş zemin kat önündeki giriş bölümüne varılmaktadır. Zemini taş kaplı olan giriş bölümünün üstünün önceden bir teras şeklinde kapalı olduğu ve günümüzde yıkıldığı anlaşılmaktadır (Resim 198).

Resim 198: Zemin Kat Önündeki Kemerli Giriş Bölümü (Servet Özkan)

Zemin kat, kuzeydoğu cephede bulunan üç kapı açıklığı ile bu giriş bölümüne açılmaktadır. Ortadaki giriş kapısından, dar bir koridora ulaşılmaktadır. Koridorun batısında kare planlı tek mekân, doğusunda birinci kata ulaşım sağlayan merdiven ve gerisinde banyo yer almaktadır. Koridordan sonra ise dikdörtgen planlı bir orta hole ulaşılmaktadır (Resim 199).

Resim 199: Zemin Kat Orta Hol İç Mekân Düzeni (Servet Özkan)

Holün batısında, hol ile yaklaşık aynı ölçülerde, yemekhane olarak kullanıldığı düşünülen tek bir mekân bulunmaktadır. Bu bölüm, günümüzde ahşap malzeme ile kapatılmış sivri kemerli bir açıklık ile hole bağlantı sağlamaktadır. Holün doğusunda ise oda ve mutfak olarak kullanılan küçük kare planlı iki mekân yer almaktadır. Mutfak duvarından açılan bir kapı, hem banyoya hem de birinci kat merdiveninin altındaki depoya bağlantı sağlamaktadır.

Zemin kat koridorunun kuzeyine yerleştirilen "U" şeklindeki merdiven ile birinci kat koridoruna ulaşılmaktadır. Koridorun kuzeybatısındaki kapı, zemin katta sivri kemerler ile oluşturulan giriş bölümünün üstüne ulaşım sağlamaktadır. Buranın geçmişte bir teras işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. Koridorun her iki yanında, kapıları koridora açılan farklı ölçülerde ikişer mekân bulunmaktadır. Kuzeybatıdaki büyük kare planlı mekânın öğrenci yatakhanesi olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Resim 200).

Resim 200: Birinci Kat Yatakhane Bölümü

(Servet Özkan)

Kuzeydoğudaki mekân, zemin kattaki gibi banyo olarak tasarlanmıştır. Güneydoğu ve güneybatıdaki birbiri ile bağlantılı iki mekân ise yönetici ve görevlilere ait birimler olmalıdır. Bunlardan güneybatıdaki mekânın bir duvarında, banyo ya da tuvalet ölçülerinde küçük bir birime açılan kapı yer almaktadır. Bu nedenle, odanın yönetici sınıfından birine ait olduğu düşünülebilir.

Yapının katlara göre mekânsal kullanımı düşünüldüğünde, bodrum katın depolama, zemin katın yemekhane, mutfak, oda ve banyo gibi ihtiyaçlar, birinci katın ise yatakhane amaçlı kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Yapının kapı ve pencere açıklıkları düzdür. Yığma moloz taş ile inşa edilen binanın pencere ve kapı sövelerinde, kemerlerde ve köşelerde kesme taş malzeme kullanılmıştır. Birinci katta mekânlar, bağdadi duvar ile bölünmüştür. Zemin katta bazı mekânların zemin döşemesi doğal taş kaplıdır. Bazıları ise sonradan seramik ve betonarme olarak yenilenmiştir. Birinci kattakilerde ise taban tuğlası kullanılmıştır. Üst döşemeler ahşaptır. Kapı ve pencere açıklıklarında ahşap malzeme kullanılmıştır. Duvarlar sıvanmış ve boyanmıştır. Birinci kata ulaşım sağlayan merdivenler ahşaptır. Yapının ahşap konstrüksiyonlu kırma çatısı, alaturka kiremit örtülüdür.

Yapıda herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır.

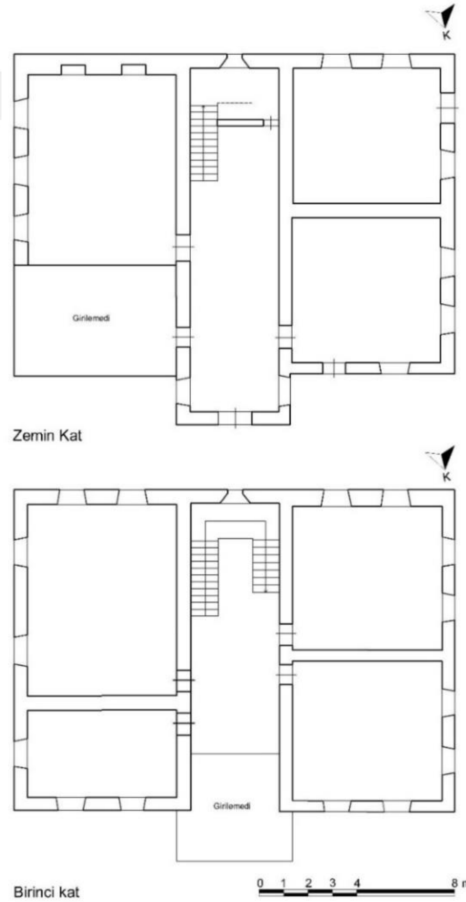
Bugünkü Kullanım Durumu: Günümüzde bakımsız durumdaki yapı, konut olarak kullanılmaktadır.

3.3.2. Hatay İskenderun İngiliz Okulu

Yeri: Yapı, Hatay İskenderun İlçesi, 2. Mıntıka, 1343 Parsel'de bulunmaktadır.

Tarihi: Association Iris hand Scotch Reformed Presbyterian misyonerleri tarafından kurulan okul, 1902 yılında inşa edilmiştir (Bilgili 1939: 25; Tekin 1983: 73; Demir 2012: 16). İskenderun British High School olarak anılan ve orta öğretim seviyesinde eğitim veren okulda, 1 profesör görev yapmış ve 219 öğrenciye eğitim verilmiştir. Çalışmalarını genişleten misyoner grubunun, 1913'te okulu yenilediği, 1914'te İskenderun'da bir kilise ve bir okul binası daha yaptığı bilgisi edinilmektedir. (Demir 2012: 16).

Mimarisi: Bir okul bahçesi içinde bulunan yapı, dışarıdan duvarlarla soyutlanmıştır. Bahçeye giriş kuzey yönde sokaktan sağlanmaktadır. Doğu-batı doğrultuda kareye yakın dikdörtgen planlı okul yapısı, ortada bir hol ve iki yanında kapıları hole açılan dersliklerden meydana gelmiştir. Holün kuzey cephede dışa çıkıntı yapmasıyla küçük bir "T" şekli oluşmaktadır (Çizim 32).

Çizim 32: İskenderun İngiliz Okulu Zemin ve Birinci Kat Planı (Servet Özkan)

Okul, bir zemin kat üzerine tek katlı olarak inşa edilmiştir. Zemin kata giriş, kuzey cephenin ortasındaki dışa taşkın bölümden sağlanmaktadır (Resim 201).

Resim 201: İskenderun İngiliz Okulu Kuzey ve Batı Cepheler

(Servet Özkan)

Zemin katta, holün doğusunda ve batısında ikişer derslik yer almaktadır (Resim 202).

Resim 202: Okul Zemin Kat Koridoru

(Servet Özkan)

Zemin katta batıdaki dersliklerden birinin hole geçiş sağlayan kapısı sonradan kapatılarak, batı cephede bir pencere kapıya çevrilmiştir. Kare ya da dikdörtgen planlı dersliklerin duvarlarında içe doğru verev olarak genişleyen pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Ancak, güneydoğu yöndeki dersliğin güney duvarındaki pencerelerin sonradan kapatılarak nişe çevrildiği düşünülmektedir (Resim 203).

Resim 203: Zemin Kat Güneydoğu Derslik
(Servet Özkan)

Giriş holünün güneyinde birinci kata ulaşım sağlayan merdiven bulunmaktadır. Merdivenin altı, sonradan kapatılarak küçük bir depoya dönüştürülmüştür (Resim 204).

Resim 204: Zemin Kat Koridoru Merdiven Bölümü
(Servet Özkan)

Yapının birinci katında da simetrik olarak aynı plan şeması uygulanmıştır. Holün kuzey ucu ahşap bir bölme ile kapatılarak burada ayrı bir mekân elde edilmiştir. Özgün durumda buranın zemin kattaki gibi açık olduğu düşünülmektedir.

Yapıda bütün kapı ve pencere açıklıkları düzdür (Resim 205).

Resim 205: İskenderun İngiliz Okulu Batı Cephe (Servet Özkan)

Yapının yalnızca zemin kat girişi basık kemerlidir. Sövesiz pencereler ahşap panjurlarla kapatılmıştır. Bütün cephelerde köşeler, boydan boya uzanan şaşırtmalı yönde dizilmiş taşlar ile vurgulanmıştır. Genel olarak yalın ve süslemesiz olan yapıda, sadece giriş kapısının her iki yanında kabartma iki süsleme dikkat çekmektedir. Bunlar, uçları yuvarlak hatla sonlanan yatay dikdörtgen iki kabartma çizgi ile bunların arasına yerleştirilmiş, kademeli olarak daralan kare bir çerçeveden oluşmaktadır. Çerçeve içerisinde düşeyde üç küçük çizgi uzanmaktadır. Kapının solundaki süsleme, günümüzde tahrip olmuştur (Resim 206).

Resim 206: İskenderun İngiliz Okulu Giriş Kapısı Yanındaki Bezeme (Servet Özkan)

Yığma yapının cephe köşelerinde kesme taş malzeme kullanılmıştır. Kapı ve pencerelerden bazıları ahşaptır. Ancak, bazı kapılar demir, pencereler ise plastik doğrama ile yenilenmiştir. Zemin kattaki mekânların üst döşemeleri putreldir. Birinci katta ise düz tavan olup, sıvalı ve boyalıdır. Mekânların zeminleri seramik döşeme ile kaplanmıştır. Dökme mozaik merdivenlerin korkulukları demirdir. Duvarlar sıvanmış ve boyanmıştır. Yapının ahşap konstrüksiyonlu beşik çatısı yenilenmiştir.

Bugünkü Kullanım Durumu: Günümüzde İskenderun 5 Temmuz İlkokulu ile aynı bahçe içerisinde bulunan yapı, okulun ek derslik binası olarak kullanılmaktadır.

3.4. Alman Okulları

3.4.1. Kahramanmaraş Beitshalom Alman Yetimhanesi

Yeri: Yapı, Kahramanmaraş Divanlı Mahallesi, Divanlı Caddesi ve 16010. Sokak'ın kesiştiği köşede yer almaktadır. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün Parsel Sorgulama sisteminde yapının kaydı bulunamamıştır.

Tarihi: Alman "Deutschen Hilfsbundes Fürchristliches Liebeswerk im Orient" (Şarkta Hıristiyan Şefkati İçin Alman Yardım Birliği) adlı misyoner grubu, 1898'de Maraş'ta erkek çocuklar için "Barış Evi" manasına gelen "Beitshalom" adında bir yetimhane açmıştır (Divanlı Mahallesi/Kümbet). Yetimhanede Ermeni çocuklarına dokumacılık, ayakkabıcılık gibi alanlarda meslekî eğitim verilmiştir (Doğan 2014: 445-446; İnan 2015: 486-487). Bunun yanı sıra, yetimhane bünyesinde 1909'da bir okul açılarak, ilkokul, ortaokul ve lise derecelerinde eğitim verilmiştir. Alman Pastör Brunnemann idaresindeki okulda, biri Ermeni diğeri İngiliz olan iki öğretmen tarafından eğitim verilmiştir (Günay 2006: 394-395). Hem erkek hem de kız çocuklarının öğrenim gördüğü okul, 1910 yılında ruhsata bağlanmış ve Zombatlı mahallesinde kız çocukları için ayrı bir okul açılmıştır (Doğan 2014: 447). Yetimhanede, 1920'li yıllarda 400 öğrenci ve bir Ermeni öğretmen olduğu kaydedilmiştir. Almanların Maraş'tan ayrılması ile yetimhane Amerikanlılara bırakılmış ve sadece bir Alman hemşire görevine devam etmiştir. Maraş'taki milli mücadele döneminde, Fransızlar tarafından yetimhaneye asker konuşlandırılmıştır. Fransızların şehri terk etmesinden sonra ise bir dönem Türk askerleri tarafından kışla olarak kullanılan yetimhane binası (Çabuk 2008:50), 1935'te Mustafa Sarıfakıoğlu ve varislerince Alman Helmunt Pinkel'den satın alınmıştır[20].

Mimarisi: Çeşitli ekmeler ve müdahalelerle oldukça değişmiş olan yetimhane, birbirine bitişik iki yapı ile günümüze ulaşmıştır. Bir avlu içindeki yapılardan doğudakinin kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen, batıdakinin ise doğu-batı doğrultuda dikdörtgen planlı olduğu alışmaktadır[21]. Kuzey, doğu ve batı cephelerde sokağa bakan yapılar, güneyde avluya açılmaktadır (Resim 207).

[20] Bkz. https://ansiklopedi.46.web.tr/alman-eytamhanesi/

[21] Yetimhane ile ilgili herhangi bir restorasyon çalışması yapılmadığı için yapıya ait plan/projeye ulaşılamamış, yapıya giriş izni sağlanamaması nedeniyle yerinde kroki çizimi yapılamamıştır.

Resim 207: Yetimhanenin Kuzey ve Batı Cephesi
(Servet Özkan)

Avluya giriş, batıda yuvarlak kemerli, doğuda ise düz kapı açıklığından sağlanmaktadır (Resim 208). Kuzey cephede yapıların sokağa açılan birer kapısı mevcuttur (Resim 209).

Resim 208: Avlu Batı Giriş Kapısı
(Servet Özkan)

Resim 209: Yetimhane Giriş Kapısı
(Servet Özkan)

Arazi eğiminden dolayı kot farkı meydana gelen binalar, bir zemin kat üzerine üç katlı olarak yükselmektedir.

Esas yetimhane binasının doğudaki yapı olduğu, batıdakinin daha geç bir tarihte inşa edildiği düşünülmektedir. Esas yapı, özgün durumda düz pencere açıklıkları ile aydınlatılmış olup, zamanla birinci kat pencerelerinden bazıları, üçüncü kat pencerelerinin ise tamamı müdahaleler sonucu bozulmuştur. Ayrıca, güney cepheye muhdes bir bölüm eklenmiştir. Zemin kata giriş kuzey cephede yer alan düz kapı açıklığından sağlanmaktadır. Kapı kilit taşında Latin rakamları ile kabartma olarak 943 numarası yazılıdır. Bunun iki yanına ay ve yaprak motifleri işlenmiştir.

Diğer yapı ise tek ya da ikiz basık kemerli pencerelerle aydınlatılmıştır. Kuzey ve batı cepheler, ikinci ve üçüncü katları boyunca cumba şeklinde dışa taşkın bölümlerle hareketlendirilmiştir (Resim 210). Kuzey cephe ortasında basık kemerli giriş kapısı yer almaktadır. Burada merdiven holünü aydınlatan pencereler yatay dikdörtgendir.

Resim 210: Yetimhane Batı Bitişiğindeki Yapı (Servet Özkan)

Yapıya giriş izni verilmemesi nedeniyle sadece dış cepheleri fotoğraflarla belgelenebilmiştir. İç mekân düzeni hakkında bilgi edinilemeyen yapının çok fazla değişikliğe uğradığı ve az bir bölümünün özgün kaldığı sözlü olarak ifade edilmiştir[22]. Yapıya ait eski bir fotoğrafın bulunduğu internet haberi ise dış cephenin özgün hali

[22]Bu konuda gerekli bilgiler Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi'nden Fatih Adanır tarafından verilmiştir.

hakkında bilgi vermektedir[23]. Avludan çekildiği anlaşılan bu fotoğrafta yapının güney cephesi görünmektedir (Resim 211).

Resim 211: Yetimhanenin Güney Cepheden Çekilmiş Tarihsiz Bir Fotoğrafı ve Günümüzde Güney Cephesi
(http://www.maraskimlik.com/guncel/marasin-ilgi-bekleyen-gizli-tarihi- hazinesi-h533.html
Erişim Tarihi: 08.04.2020 ve Servet Özkan)

Yetimhanenin zemin kat üzerine 3 katlı olarak inşa edildiği ve kâgir bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Her katta, mekânların önü boyunca uzanan ahşap sundurma ve sundurmalara ulaşım sağlayan ahşap merdivenler yer almaktadır. Pencere açıklıkları düzdür. Üçüncü kattaki mekânlara açılan kapı yuvarlak kemerlidir (Resim 212).

Resim 212: Yetimhanenin Sundurmaya Açılan Kapısı
(http://www.maraskimlik.com/guncel/marasin-ilgi-bekleyen-gizli-tarihi-hazinesi-h533.html
Erişim Tarihi: 08.04.2020)

[23] Bkz: http://www.maraskimlik.com/guncel/marasin-ilgi-bekleyen-gizli-tarihi-hazinesi-h533.html

Ahşap çatı üçgen alınlık biçiminde sonlanmakta ve üstte dikdörtgen bir baca yükselmektedir.

Yığma kâgir yapının ahşap kapı ve pencerelerinin bir bölümü özgün durumda günümüze ulaşmıştır. Sundurma ahşap merdivenleri korunmuştur (Resim 213).

Resim 213: Yetimhanenin Sundurma Ahşap Merdiveni (http://www.maraskimlik.com/guncel/marasin-ilgi-bekleyen-gizli-tarihi-hazinesi-h533.html Erişim Tarihi: 08.04.2020)

Duvarlar sıvalı ve boyalıdır. Moloz taş örgülü avlu duvarı ve kemerli avlu girişi özgün durumdadır. Yapıya betonarme çeşitli ekler yapılmıştır.

Bugünkü Kullanım Durumu: Yapı günümüzde özel mülkiyette olup, konut olarak kullanılmaktadır.

3.4.2. Osmaniye Düziçi Alman Okulu

Yeri: Yapı, Osmaniye Düziçi ilçesi, Yeniceharuniye Mevkii, 2416 Ada, 19 Parsel'de bulunmaktadır.

Tarihi: Osmanlı topraklarındaki Bağdat Demiryolu yapım çalışmaları sırasında, Alman personel çocuklarının eğitimi için 1902'de Haruniye'de (Düziçi) bir okul inşa edilmiştir. Haruniye'de çalışmaların tamamlanmasının ardından bina 1912'te Alman Yardım Birliği misyonerlerine bırakılmıştır (İnan 2015: 501). Küçük bir yerleşim birimi olmasına karşın kendi kilisesi bulunan ve misyonerlerin verimli çalışabilmesi için iyi bir nokta olan Haruniye'de bir istasyon oluşturulmuştur. İlk iş olarak da yetim kız ve erkek çocukları için bir yetimhane kurulmak istenmiş ve Haruniye Alman Okulu binası yetimhaneye çevrilmiştir (Şimşek 2019: 707-708). Üç katlı ve otuz beş odalı yetimhane bünyesinde 1913 yılında bir de okul açılmış ve ilkokul derecesindeki okula 1915'te ruhsat verilmiştir (İnan 2015: 501-502; Şimşek 2019: 709). Yetimhanedeki öğrenciler Ermenice, İngilizce ve Almanca gibi dil dersleri almış, çeşitli iş kollarında beceri kazanmıştır. Burada eğitim gören öğrenciler Halep Realschule'de eğitimlerine devam etmiş, çok üstün yetenekli olanlarsa Almanya'ya gönderilmiştir (Şimşek 2019: 708-710). Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Almanların bölgeden çıkarılmasıyla yetimhane önce Amerikan kuruluşu olan NER'e (The Near East Relief), daha sonra Amerikan Board'a devredilmiştir (İnan 2015: 504). Alman kadın misyonerler bölgeden ayrılırken, binanın tapusunu Bahçeli Mehmet olarak anılan bir şahsa bırakmış ve okul Bahçe Kaymakamı tarafından satın alınmıştır[24]. Harap durumda olan okul binası yakınındaki hamam ile birlikte tamir edilerek, okulun bulunduğu arazi üzerinde öğretmenevi ve çeşitli yapılar inşa edilmiş ve 1940'ta Düziçi Köy Enstitüsü olarak açılmıştır. Ancak, zamanla öğrenci sayısının artması ve arazi şartlarının gelişmeye açık olmaması nedeniyle enstitü, eski okul binasının batısındaki düz araziye taşınmıştır (Payaslı 2015: 325-326). Enstitünün yeni binalara geçmesiyle Almanlardan kalan okul binası uzun süre boş kalmış ve 1950'lerden sonra yıkılmıştır[25].

Mimarisi: Yapılan alan çalışmalarında, Düziçi'nde yüksek bir noktada kurulmuş olan okulun yıkıldığı ve yerine tek kattan ibaret bir ilkokul inşa edildiği tespit edilmiştir. Ancak, okul bahçesinde bulunun bazı duvar izleri ve taşların Alman Okulu temelinden

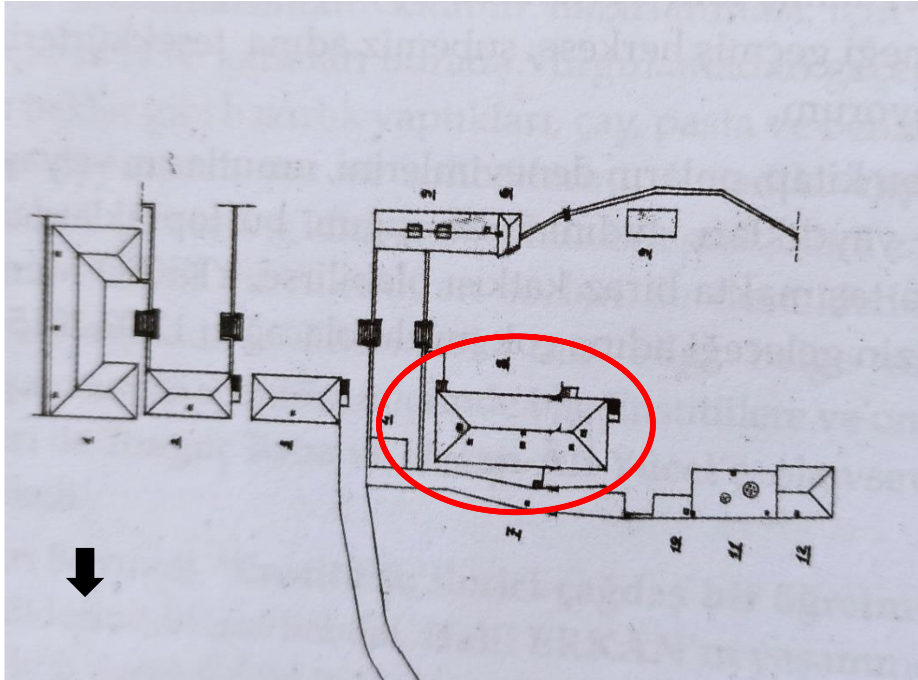
[24] Bahçe; Düziçi'nin doğusunda, Osmaniye iline bağlı bir ilçedir.
[25] Dr. Selahattin Beyaz ile yapılan görüşme.

kalması muhtemel olmakla beraber, herhangi bir tanımlamaya imkân sağlamamaktadır (Resim 214).

Resim 214: Alman Okulu'nun Bulunduğu Alanın Günümüzdeki Görünümü (Servet Özkan)

Yapıya ait bazı eski kroki ve fotoğraflar, okulun mimari kimliği hakkında fikir vermektedir. Düziçi Köy Enstitüsü'nün burada kurulduğu ilk yıllara ait kroki çiziminde, merkezde dikdörtgen planlı Alman Okulu görülebilmektedir. Bunun hemen kuzeybatısında ise tuvaletler, hamam ve mutfak yer almaktadır (Resim 215).

Resim 215: Alman Okulu ve Çevresinde Kurulan Köy Enstitü Binalarına Ait Bir Kroki (İbrahim Bozkurt-Birgül Bozkurt-Nazlı Geylani, 2015)

Günümüzde yerinde yapılan incelemelerde, hamamın harap durumda olduğu ve mutfağa ait bazı duvar izlerinin varlığı tespit edilebilmiştir (Resim 216, 217). Okulun çevresinde inşa edilen enstitüye ait ilk binaların da günümüzde mevcut olmadığı anlaşılmıştır.

Resim 216: Alman Okulunun Yanındaki Hamam
(Servet Özkan)

Resim 217: Mutfak Bölümünden Kalan Duvar İzleri
(Servet Özkan)

Alman Okulu'nun eski fotoğraflarından hareketle yapıyı tanımlayabilmek mümkündür. Dikdörtgen planlı okul, bir bodrum kat üzerine üç katlı olarak inşa edilmiştir. Doğu ve güney cephelerdeki mekânların önünde, üç kat boyunca bir gezinti alanı şeklinde tasarlanmış ahşap sundurmaya yer verildiği görülmektedir. Katlar arası bağlantı,

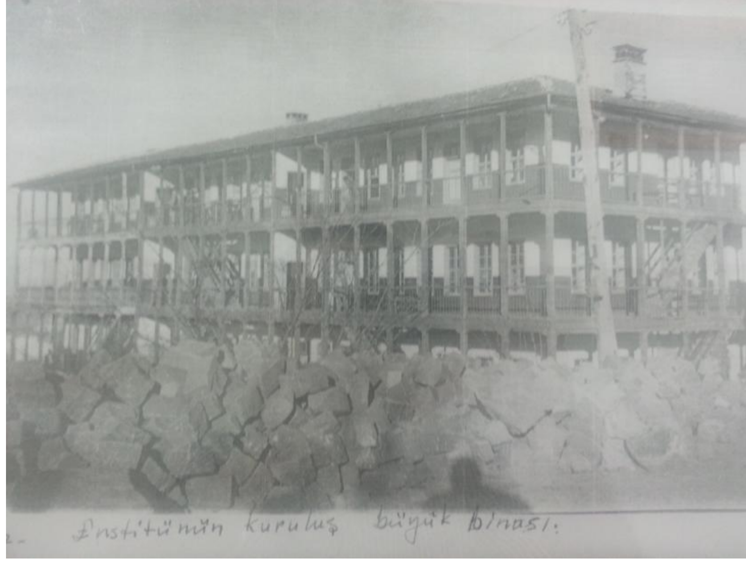
sundurmada bulunan ahşap merdivenlerle sağlanmıştır. Güney cephede sundurmaların ikişer duvar ile üç bölüme ayrıldığı ve duvarlardaki kapı açıklıkları ile birbirlerine bağlantılı olduğu görünmektedir. Kapı ve pencere açıklıkları düz olan yapının kırma çatı ile örtüldüğü ve çatısında dikdörtgen kesitli bacaların yer aldığı anlaşılmaktadır (Resim 218, 219, 220).

Resim 218: Alman Okulu'nun Tarihsiz Bir Fotoğrafı
(İbrahim Bozkurt-Birgül Bozkurt-Nazlı Geylani, 2015)

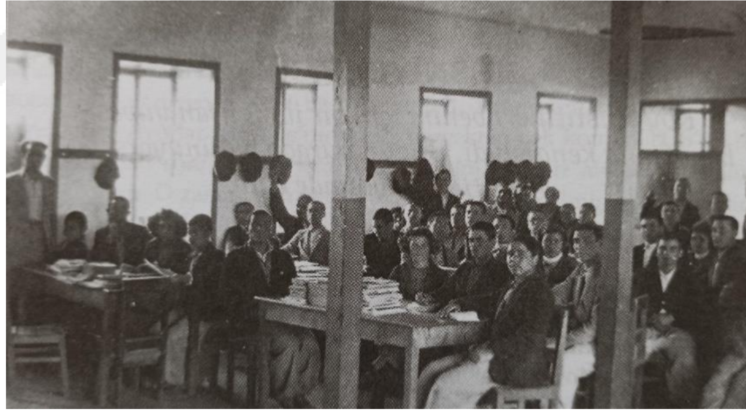

Resim 219: Alman Okulu'nun Tarihsiz Bir Fotoğrafı
(https://tr.pinterest.com/pin/831899362392506144/ Erişim Tarihi: 05.01.2021)

Resim 220: Alman Okulu'nun Tarihsiz Bir Fotoğrafı
(Volkan Payaslı, 2015)

Moloz taştan inşa edilen yapı, oldukça yalın bir cephe tasarımına sahip olmakla beraber iç mekân düzeni hakkında bilgi sahibi değiliz. Ancak, bazı fotoğraflardan hareketle yine sade bir düzen anlayışının hâkim olduğunu söylemek mümkündür (Resim 221).

Resim 221: Okulun Enstitü Olarak Kullanıldığı Dönemde Bir Okuma Saati
(İbrahim Bozkurt-Birgül Bozkurt-Nazlı Geylani, 2015)

Bugünkü Kullanım Durumu: Günümüzde yıkılmış olan yapının yerine yeni bir eğitim kurumu inşa edilmiştir.

3.5. Gayrimüslim Cemaat Okulları

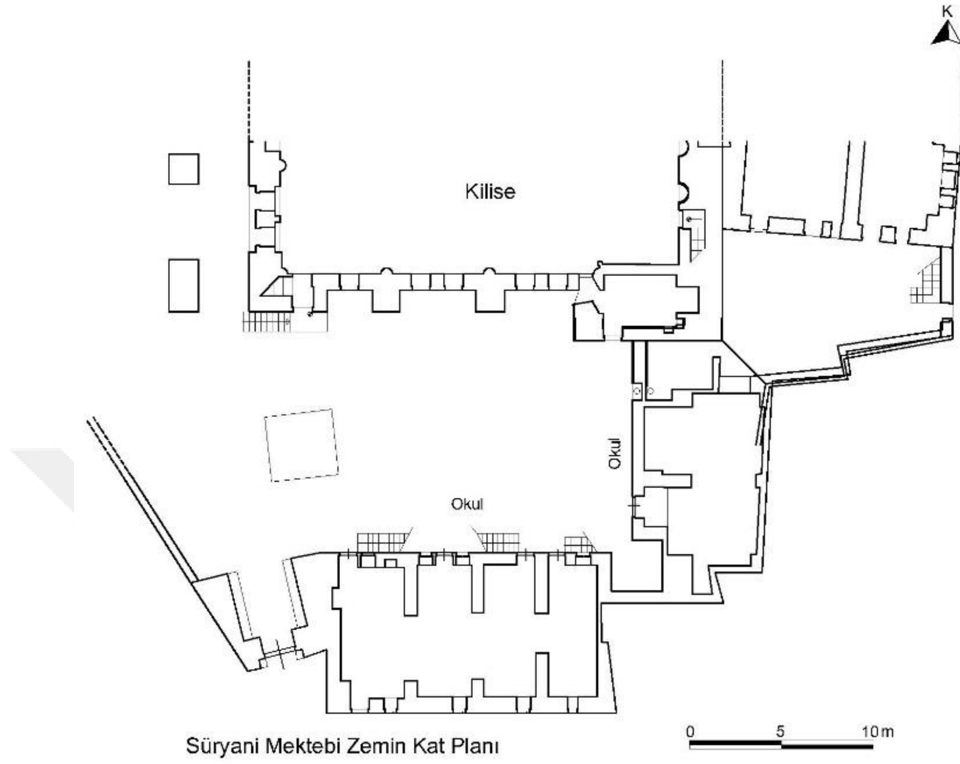
3.5.1. Şanlıurfa Süryani Mektebi (Reji Kilisesi Okulu)

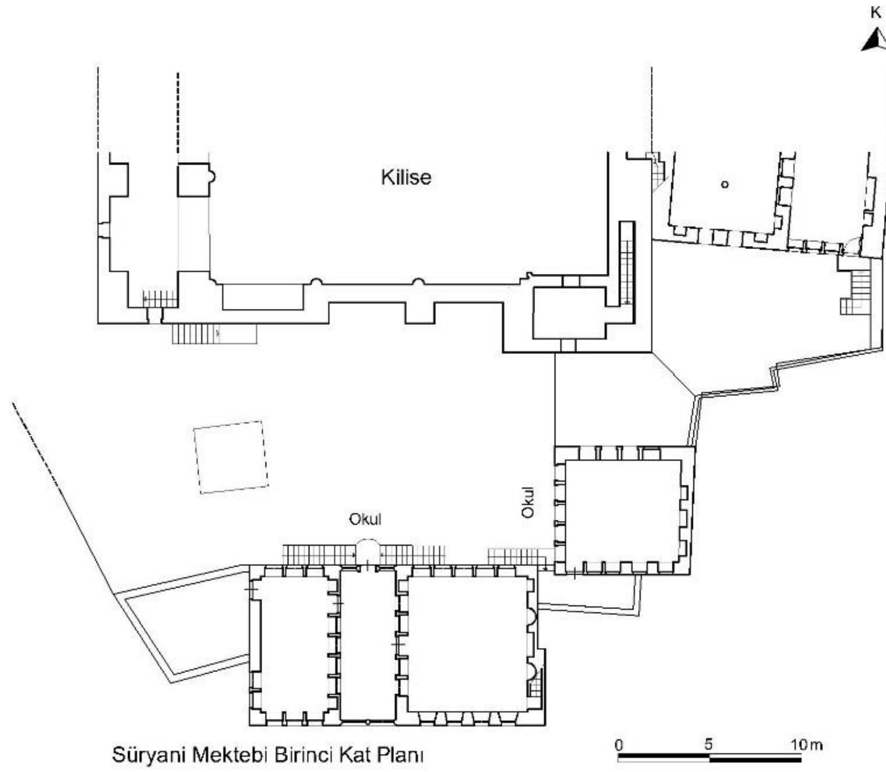
Yeri: Yapı, Şanlıurfa Eyyubi ilçesi, Kurtuluş Mahallesi, 158 Ada, 20 Parsel'de bulunmaktadır.

Tarihi: Yapı, halk arasında Şanlıurfa Reji Kilisesi olarak bilinen Aziz Paulus-Aziz Petrus Kilisesi ile aynı avlu içinde yer almaktadır. Kilise, giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre 1861 yılında inşa edilmiştir (Öcal vd. 2001: 11; Güler 2011: 58). Urfa'yı ziyaret eden seyyahların da eserlerinde bahsettiği kilise ve okulun Süryani cemaatine ait olduğu belirtilmiştir (Güler 2010: 63-64). 1316 Maarif Salnamesinde (M. 1898-1899), Urfa'da Süryani Protestan Cemaati adına kayıtlı iki okul bulunmaktadır. Ortaokul derecesinde olan ve hem erkek hem de kız çocuklarına eğitim veren okullar, müdür Karabet tarafından idare edilmektedir. İnşa tarihleri 1846 ve 1871 olan bu mekteplere 1896 yılında ruhsat verilmiştir (Karakaş 2012: 184; Elçiçeği 2020: 226). Kilisenin 1861 yılında inşa edildiği bilgisi ve okulun kiliseden sonra inşa edilmiş olacağı düşüncesinden hareketle, 1871 tarihli Süryani Mektebinin bu yapı olduğu ifade edilebilir. Mektebin, 1891'de 50 öğrencisi olduğu bilgisi kaydedilmiştir (Öztürk 2006: 89).

Mimarisi: Yapı, bir avlu içinde konumlanan kilise, okul ve çeşitli ihtiyaçlar için inşa edilmiş yapılardan meydana gelen bir kompleks şeklindedir. Güneyde sokak cephesinde bulunan avlu girişi, kaş kemerli büyük bir açıklık içine yerleştirilmiş basık kemerli bir kapı şeklindedir. Kapıdan sonra, beşik tonozlu bir geçitten avluya ulaşılmaktadır. Avlunun kuzeyinde Reji Kilisesi (Aziz Paulus-Aziz Petrus Kilisesi), güneyinde Süryani Mektebi ve mektebin kuzeydoğusunda ders veren din adamlarına ait olduğu düşünülen yapı yer almaktadır.

Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahip okul yapısı bir zemin kat üzerine tek katlı olarak inşa edilmiştir (Çizim 33). Zemin katta, kuzey-güney yönde dikdörtgen planlı dört mekân yer almaktadır. Bu mekânlar kuzey cephede kapı ve pencerelerle avluya açılmaktadır.

Çizim 33: Şanlıurfa Süryani Mektebi Zemin ve Birinci Kat Planı (Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'ndan İşlenerek)

Güney cephede, özgün durumda birer kapı ve pencere ile sokağa bağlantılı olan zemin kattaki mekânların kapıları sonradan kapatılmış, yalnızca en batıdaki mekânın kapısı özgün durumda korunmuştur (Resim 222, 223). Mekanların duvarlarında birbirleri ile bağlantı sağlayan geçişler bulunmaktayken, son restorasyon çalışmalarında kapatılmıştır.

Resim 222: Süryani Mektebinin Güney Cephesinden Eski Bir Fotoğraf (Cihat Kürkçüoğlu Arşivi)

Resim 223: Günümüzde Süryani Mektebinin Güney Cephesi (Servet Özkan)

Yapının birinci katına ulaşım, kuzey cephe ortasına yerleştirilmiş çift yönlü merdivenlerden sağlanmaktadır (Resim 224).

Resim 224: Süryani Mektebinin Avludan Genel Görünüşü
(Servet Özkan)

Merdiven sahanlığından sonra, bir kapı aracılığıyla eyvan şeklindeki giriş holüne ulaşılmaktadır. Hol, güney cephede, ortada yuvarlak bir sütun üzerine oturan ikiz kemer ile sokağa açılmaktadır. Bu dilimli kaş kemerler sonradan cam ile kapatılmıştır. Holün doğusunda ve batısında farklı büyüklüklerde birer mekân bulunmaktadır (Resim 225).

Resim 225: Süryani Mektebinin Birinci Kat Holü
(Servet Özkan)

Kare planlı ve daha büyük olan doğudaki mekânın giriş kapısı üzerinde altı satırlık bir kitabe bulunmaktadır. Kaş kemerle sonlanan bir çerçeve içerisinde bulunan kitabe tahrip olmuştur. Kemerin ucunda, kabartma olarak yaprak ve palmetin bulunduğu bir süsleme işlenmiştir (Resim 226).

Resim 226: Süryani Mektebinin Birinci Kat Holü, Doğu Duvarındaki Kitabe (Servet Özkan)

Birinci kattaki mekânların duvarlarında pencere ve nişlere yer verilmiştir. Batıdakinin batı duvarında, bu yöndeki terasa açılan bir de kapı bulunmaktadır. Terasın bir dönem duvarla kapatıldığı ve burada bir mekân elde edildiği, restorasyonlar sonrasında duvarın kaldırıldığı anlaşılmaktadır (Resim 227).

Resim 227: Süryani Mektebinin Restorasyonlardan Önceki Durumu (Cihat Kürkçüoğlu Arşivi)

Okulun kuzeydoğusunda zemin kat üzerine tek kattan ibaret, okul ile bağlantılı olduğu anlaşılan yapı bulunmaktadır. Bu yapının, öğrencilere ders veren din adamlarına tahsis edilmiş olduğu düşünülmektedir. Zemin kat, kuzey-güney yönde dikdörtgen planlı tek mekândan ibarettir (Resim 228).

Resim 228: Süryani Mektebinin Doğusundaki Yapının Zemin Kat İç Mekân Düzeni (Servet Özkan)

Günümüzde çok amaçlı salon olarak kullanılan bu kata, batı cephe ortasındaki basık kemerli kapıdan girilmektedir. Ayrıca, bu cephede avluya bakan iki adet pencere yer almaktadır. Restorasyonlardan önceki fotoğraflarda ise bu pencereler bulunmamaktadır. Yapının birinci katına, okulun kuzey cephesine yaslanan ve batıdan doğuya çıkış yönü bulunan merdivenler ile ulaşılmaktadır. Kare planlı tek mekân olarak tasarlanan bu kattaki odanın duvarlarında pencereler ve nişler bulunmaktadır. Doğu duvarın ortasındaki büyük niş, üstte dilimli bir kaş kemerle sonlanmaktadır (Resim 229). Odanın güney duvarında bulunan dilimli kaş kemerli pencereler kapatılarak, hem dış cephede hem de iç mekânda birer niş işlevi görmüştür.

Resim 229: Süryani Mektebinin Doğusundaki Yapının Birinci Kat İç Mekân Düzeni (Servet Özkan)

Yapının kapı ve pencereleri basık kemerlidir. Ancak, birinci kat holüne açılan kapı ve pencereler, holün güneyindeki kemerler ve kuzeydoğu kütlenin merdiven sahanlığındaki açıklık dilimli kaş kemerlidir. Yapıların birinci kat avlu cephelerinde, taş kabartma süslemeler bulunmaktadır. Okulun kuzey cephesinde, birinci kat holüne açılan kapı ve iki yanındaki pencerelerin üstünde, rumi ve palmetlerden oluşan bitkisel bir bezeme kabartma olarak işlenmiştir. Pencerelerin yanında ise ortada kademeli silmelerle oluşturulmuş soğanvari bir çerçeve, çerçevenin üst ve alt uçlarında rumi ve palmetlerden meydana gelen bezeme yer almaktadır. Batıdaki çerçevelerin içinde, konik külah biçiminde bir vazodan yükselen aynı bitkisel süsleme işlenmiştir. Diğer çerçeve içinde ise rozet çiçeği motifi bulunmaktadır. Pencerelerin hemen altında, yatay kademeli silmelerden meydana gelen ve iki ucu kaş kemer biçiminde sonlanan bir çerçeve yer almaktadır. Çerçevenin içinde rozet çiçeği motifi işlenmiştir. Aynı cephede, batı odanın pencerelerinden ortadakinin üstünde, yukardan aşağıya kıvrımlar oluşturarak uzanan ve adeta bir şemse motifini andıran çerçeve, çerçevenin üst ve alt ucunda akant yaprağı şeklinde bitkisel bir bezeme bulunmaktadır. Çerçevenin içinde ve iki yanında birer rozet çiçeği yer almaktadır (Resim 230).

Resim 230: Süryani Mektebinin Kuzey Cephesindeki Süslemeler (Servet Özkan)

Okulun kuzeydoğusundaki diğer kütlenin birinci kat pencereleri üzerinde de bezeme programı devam etmektedir. En kuzeydeki pencere üzerinde, yine kademeli silmelerle belirlenmiş ve kaş kemerle sonlanan bir çerçeve içinde dallar, yapraklar ve palmetlerden oluşan bitkisel bezeme işlenmiştir. Bunun güneyindeki diğer pencere üzerinde, rumi, palmet ve dalların bulunduğu süsleme yer almaktadır. Güneydeki diğer pencere üzerinde ise üst ve alt uçları yapraklarla sonlanan şemse şeklinde bir çerçeve ve çerçeve ortasında iç içe daireler ile palmetler bulunmaktadır. Bunun güneyindeki diğer pencere üzerinde, ikinci penceredeki motiflerin aynısı tekrar edilmiştir. En güneydeki pencerede ise kaş kemerle oluşturulmuş bir çerçeve ve içerisinde altı satırlık kitabe bulunmaktadır. Ancak, tahribat nedeniyle okunamamaktadır (Resim 231).

Resim 231: Süryani Mektebi Kuzeydoğu Yapının Avlu Cephesindeki Süslemeler (Servet Özkan)

Okul yapısına ait binalar kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Ahşap kapı ve pencere açıklıkları restorasyon ile yenilenmiştir. Alt döşemeleri taş olan zemin kattaki mekânlar, çapraz tonoz örtülüdür. Okulun birinci katındaki mekânların zeminlerine granit karolar döşenmiştir. Kuzeydoğudaki yapının birinci katında mekân zemin döşemesi granit karo, üst döşeme ise ahşaptır. Merdivenler taş basamaklı olup, alt kısımları bir iç bir dış “S” kıvrımları ile profillendirilmiştir. Çatı ile beraber tamamen yıkılan üst döşemeler,

restorasyonla yenilenmiştir. Ahşap konstrüksiyonlu kırma çatılar Marsilya tipi kiremitle kapatılmıştır.

Bugünkü Kullanım Durumu: Günümüzde restore edilen kilise kompleksine ait yapılar, Kültür Merkezi ve Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı tarafından kullanılmaktadır.

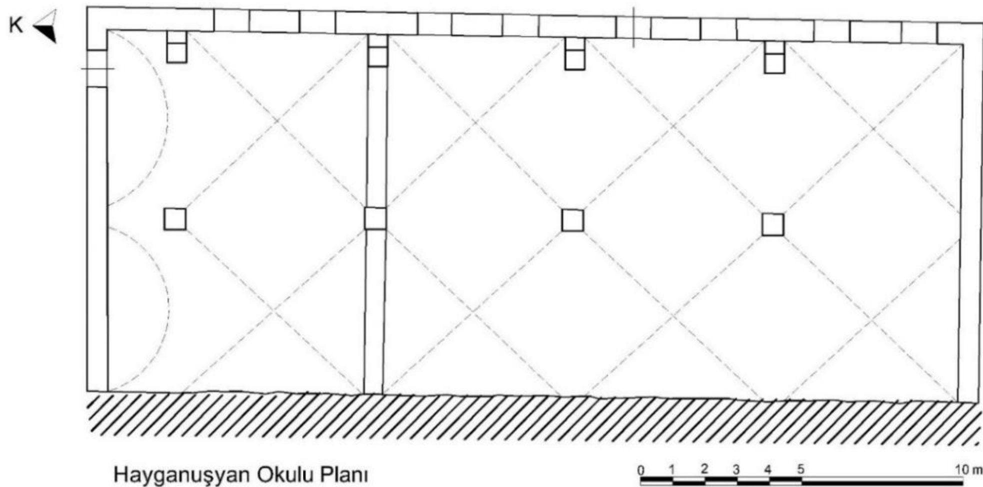

3.5.2. Gaziantep Hayganuşyan Okulu

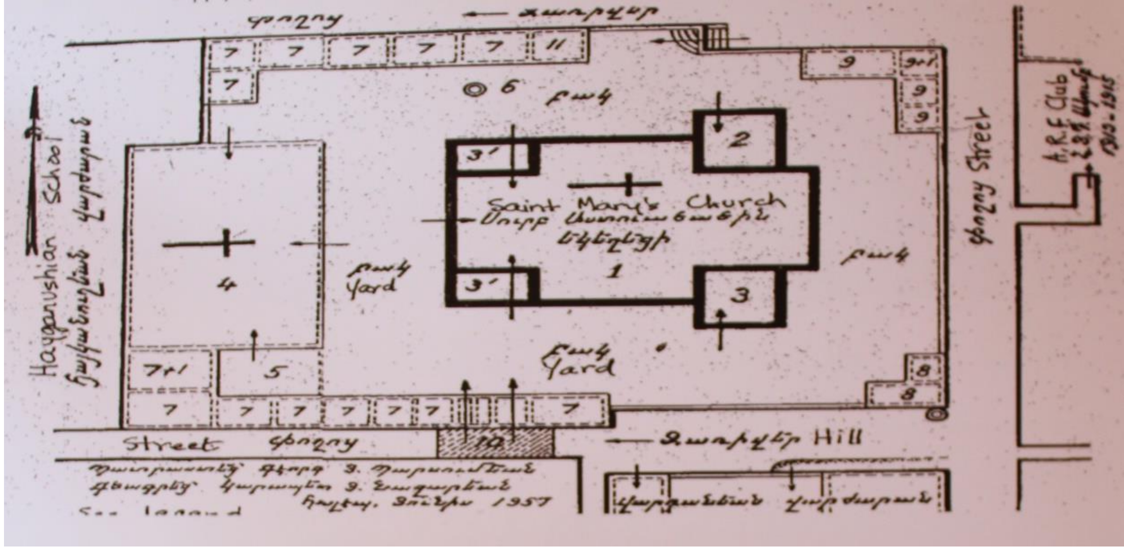
Yeri: Yapı, Gaziantep Şahinbey İlçesi, Tepebaşı Mahallesi, 1968 Ada, 3 Parsel'de bulunmaktadır.

Tarihi: Gaziantep'te gayrimüslim okullarından bazılarının günümüzde Kurtuluş Camii olarak kullanılan St. Mary Kilisesi çevresinde konumlandığı kaynaklardan öğrenilmektedir. Antep'teki Ermeni cemaati için 1876'da temelleri atılan kilise, 1892'de tamamlanmış ve ibadete açılmıştır (Yüce 2010: 60; Yakar 2014: 109). Kilisenin hemen batısında bulunan ve kilise ile aynı avluyu paylaşan yapının Hayganuşyan Okulu olduğu belirtilmektedir (Yüce 2010: 69; Yakar 2014: 111). Bazı kaynaklarda, okulun kız ve erkek çocukları için iki ayrı bölümünün bulunduğu, kız okulunun 1876, erkek okulunun ise 1884 yılında faaliyete geçtiği bilgisi mevcuttur (Barlas 1971: 53). Bazı kaynaklarda ise kızların öğrenim gördüğü okulun 1878'de açıldığı ve ilk müfredat yılının sonunda okulun 120 öğrencisi olduğu kaydedilmiştir. Gramer, matematik, Ermeni tarihi, din, çizim ve kaligrafi dersleri verilen okul, 1882'de altı kız öğrenci mezun etmiştir. Ancak, her yıl yaklaşık beş yüz öğrencinin okula kayıt yaptırması nedeniyle okulun fiziksel olarak yetersiz hale geldiği ve 1902'de yeni bir yapı inşa edildiği belirtilmektedir (St. Mary Kilisesi'nin batısı). Bu yeni okulda, müfredat tekrar düzenlenerek Türkçe, Ermenice ve İngilizce dersleri de verilmiştir (Sarafian 1957: 88, 90-91).

Mimarisi: Günümüzde Gaziantep Kurtuluş Camii (St. Mary Kilisesi) ile aynı avlu içerisinde bulunan yapı, kilisenin batısında kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı olarak uzanmaktadır (Çizim 34, Resim 232).

Çizim 34: Gaziantep Hayganuşyan Okulu Planı
(Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu'ndan İşlenerek)

Resim 232: Gaziantep St. Mary Kilisesi ve Hayganuşyan Okulunu Gösteren Bir Kroki (Okul Yapısı Kilisenin Batısında)

(Halil İbrahim Yakar, 2014)

Tek kattan ibaret yapının iç mekânı, ortada bağımsız, doğuda ise duvara bitişik kare kesitli ayaklarla kuzey-güney yönde iki bölüme ayrılmıştır. Üzeri çapraz tonoz örtülü bu bölümler günümüzde ahşap paravanlarla kapatılmış ve farklı mekânlar elde edilmiştir (Resim 233, 234). Ayrıca yapının en kuzeyindeki bölüm, bir duvarla diğer bölümlerden ayrılmıştır.

Resim 233: Hayganuşyan Okulu İç Mekân Düzeni

(Servet Özkan)

Resim 234: Hayganuşyan Okulu Tonoz Detayı
(Servet Özkan)

Uzun süre harap durumda kalmış olan yapı, kilise ve çevresindeki yapılarla birlikte restore edilmiştir. Yapının en güneydeki tonozlu mekânının yıkıldığı ve burada muhdes bir yapı inşa edildiği, restorasyonlar sonrasında muhdes yapının kaldırılarak tonozlu bölümün tekrar inşa edildiği raporlardan anlaşılmaktadır (Resim 235, 236)[26].

Resim 235: Restorasyon Öncesi Okulun Doğu Cephesi
(Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu)

[26]Bkz. Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü Kurtuluş Cami, Kızlar Mektebi, Revize Restorasyon Projesi Raporu, 2016.

Resim 236: Hayganuşyan Okulu Doğu ve Güney Cepheler
(Servet Özkan)

Yapının pencere açıklıkları yuvarlak kemerli olup doğu cephede yedi adet pencere sıralanmaktadır. Pencerelerin üst bölümünde, dikdörtgen kesitli dört küçük pencere yer almaktadır (Resim 237).

Resim 237: Hayganuşyan Okulu Pencere Düzeni
(Servet Özkan)

Doğu cephe ortasındaki tek kapı açıklığı düzdür. Kapı üzerinde yuvarlak kemerli pencereye yer verilmiştir. Okul batı cephede kayalık bir alana oturmaktadır. Yapının güney cephesi sağırdır. Kuzey cephede ise yuvarlak kemerli bir kapı ve üst bölümde küçük dikdörtgen bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Restorasyon sonrası doğu ve güney cephelerin üst hizasına çörtenler eklenmiştir (Resim 238).

Resim 238: Hayganuşyan Okulu Kuzey ve Doğu Cepheler
(Servet Özkan)

Okul yapısı düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Yapının en kuzeyindeki bölümü diğerlerinden ayıran duvarlarda moloz taş kullanılmıştır. Tonoz ve taşıyıcı ayaklar kesme taştandır. Pencere ve kapı sövelerinde yer yer siyah renkli kesme taş kullanılmıştır. Ahşap kapı ve pencereler yenilenmiştir. Düz teras şeklindeki çatı, demir korkuluklarla çevrelenmiştir.

Yapıda herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır.

Bugünkü Kullanım Durumu: Okul günümüzde Kur’an kursu olarak kullanılmaktadır.

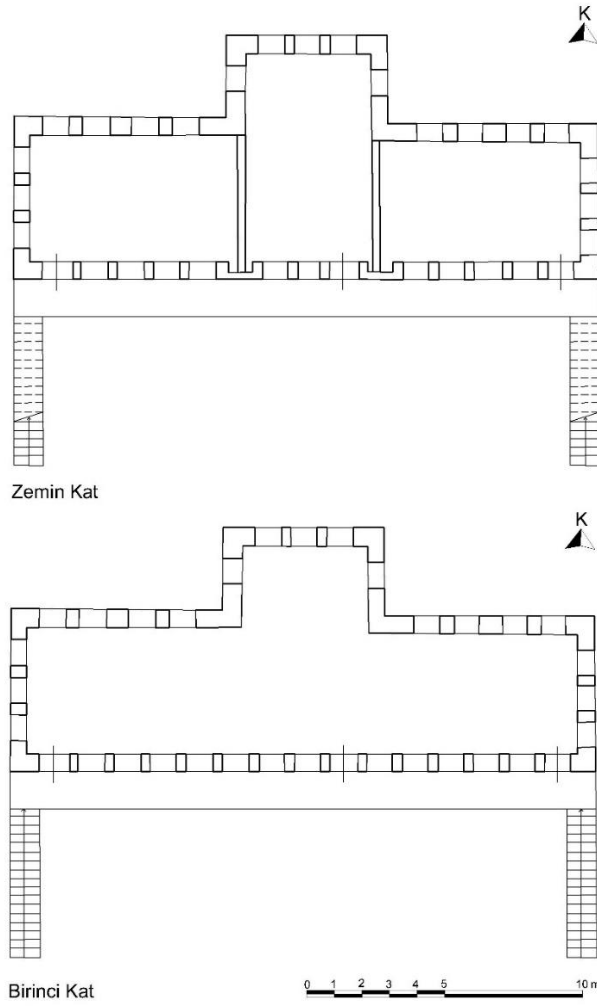
3.5.3. Kilis Katolik Okulu

Yeri: Yapı Kilis ili, merkez ilçesi, Vaiz Mahallesi, 373 Ada, 14 Parsel'de bulunmaktadır.

Tarihi: 1903 yılı Maarif Salnamesinde, Kilis'te Hristiyan nüfusa ait ilkokul seviyesindeki eğitim kurumlarından 4'ünün Ermenilere, 4'ünün Protestanlara ait olduğu, 1908 salnamesinde ise 8'i Ermenilere, 4'ü Katoliklere ve 3'ü Protestanlara ait olmak üzere toplam 15 okul bulunduğu kaydedilmiştir (Gülcü-Gündüz 2009: 303; Beşe 2013: 79). Kilis Kültür Envanterinde, yanan eski Ermeni Katolik Kilisesi'nin bahçesinde bulunan bu yapının, kilise ek binası olduğu ve günümüzde Cumhuriyet Ortaokulu olarak kullanıldığı bilgisi mevcuttur (Bebekoğlu-Tektuna 2008: 129). Dolayısıyla Ermeni Katolik Kilisesi'ne bağlı bir okul olduğu anlaşılan yapı, salnamelerde adı geçen 4 Katolik okulundan biri olmalıdır. Ancak salnamelerde, Kilis'teki gayrimüslim okullarının yeri ya da inşa tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Yapının bulunduğu mahalle Vaiz Mahallesi olmakla beraber, kaynaklarda da mahalle bu adla anılmaktadır. Gülbadi Alan, Kilis Vaiz Mahallesi'nde kız ve erkek çocuklarının eğitimi için Protestan temsilci Avadis Karabetyan adına 2 okul yapıldığını ve 1892'de okullara ruhsat verildiğini belirtmektedir. Ayrıca, okulların Amerikan misyonerlerine ait olmadığı ve yerli Protestan halkın eğitim kurumları olarak açıldığını ifade etmektedir (Alan 2015: 295). Bu bilgiler, Vaiz mahallesinde hem Kataolik hem de Protestan cemaate ait eğitim kurumları bulunduğunu göstermektedir.

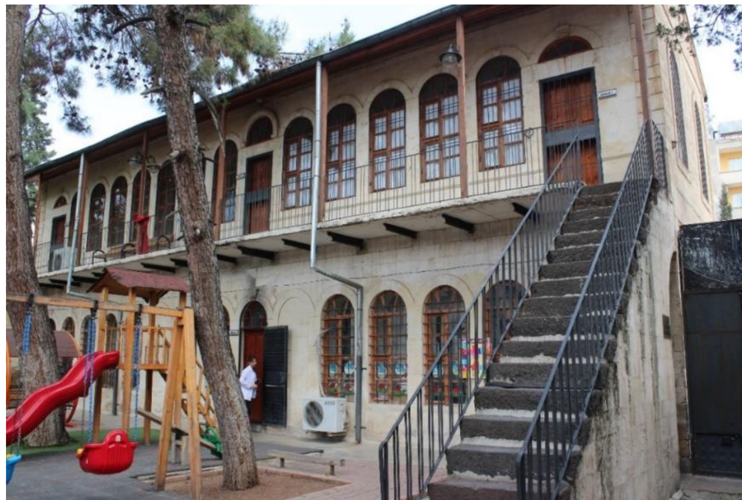
Okulun inşa tarihi bilinmemekle birlikte, 19. yüzyıl sonlarında yapılmış olacağı düşünülmektedir.

Mimarisi: Güneyde bir avlu ile dışarıdan soyutlanan yapı, kuzeyde Kilis Cumhuriyet Ortaokulu ile aynı okul bahçesini paylaşmaktadır. Avluya giriş, güneyde Cankurtaran Sokağa bağlanan bir ara sokaktan sağlanmaktadır. Okul, doğu-batı doğrultuda dikdörtgen bir yapıya, kuzey cephe ortasında kısa bir kanat eklemek suretiyle oluşturulmuş "T" şeklinde bir plan sergilemektedir. Bu plan, yapının kuzey cephesinde belirgin olarak görünmektedir. Küçük ölçekli yapı, bir zemin kat üzerine tek katlı olarak inşa edilmiştir (Çizim 35).

Çizim 35: Kilis Katolik Okulu Zemin ve Birinci Kat Planı
(Kilis Kültür Envanterinden İşlenerek)

Okulun avluya bakan uzun cephesinde (güney), yan yana sıralı üç derslik bulunmaktadır (Resim 239).

Resim 239: Kilis Katolik Okulu Güney Cephesi
(Servet Özkan)

Kapısı avluya açılan dersliklerden ortadaki kuzey-güney yönde, diğerleri ise doğu-batı doğrultuda dikdörtgen planlıdır. Doğu ve batıdaki derslikler, kuzey ve güney cephelerde dörder, dar cephelerde üçer pencere ile dışarı açılmaktadır. Ortadaki dersliğin kuzey cephesinde üç, güney cephesinde ise iki pencere açıklığı bulunmaktadır. İç mekânda, kapı arkasına denk gelen duvarların kesiştiği köşelerde yerden biraz yükseltilmiş, taş köşe raflarına yer verilmiştir. Bunlar çeşitli eşya ya da aydınlatma amaçlı malzemeleri koymak için kullanılmış olmalıdır (Resim 240).

Resim 240: Dersliklerin Kapı Arkasında Bulunan Taş Köşe Rafı (Servet Özkan)

Zemin katta en batıdaki mekân günümüzde yönetici odası, diğerleri ise derslik işlevi görmektedir (Resim 241, 242).

Resim 241: Kilis Katolik Okulu Zemin Kat Batı Derslik (Servet Özkan)

Resim 242: Kilis Katolik Okulu Zemin Kat Orta Derslik

(Servet Özkan)

Yapının birinci katına ulaşım, güney cephenin doğu ve batı ucunda yer alan özgün taş basamaklı merdivenler ile sağlanmaktadır. Merdivenlerin altı, yarım yuvarlak kemer şekli oluşturarak güney cepheye birleşmekte ve bu açıklık avluya geçiş sağlamaktadır (Resim 243).

Resim 243: Merdiven Detayı

(Servet Özkan)

Merdiven basamakları altında küçük bir mekân oluşturulmuş ve burası depo olarak işlev görmüştür. Merdivenler, birinci katta sundurmaya ve sundurmanın gerisindeki dersliklere açılmaktadır. Özgün durumda zemin katın planını tekrar eden birinci kat, zaman içinde derslikler arasındaki duvarlar kaldırılarak tek mekân halini almıştır. Bu katta da kapı arkalarındaki köşelerde taş raflara yer verilmiştir. Günümüzde birinci kat çeşitli eşyaların depolandığı bir mekân olarak değerlendirilmiştir.

Yapının kapı ve pencere açıklıkları yuvarlak kemerli olup, söveleri vurgulanmıştır (Resim 244).

Resim 244: Kilis Katolik Okulu Kuzey ve Doğu Cepheler (Servet Özkan)

Birinci kattaki düz kapı açıklıkları üzerinde yuvarlak kemerli pencerelere yer verilmiştir. Yapının güney cephesinde zemin ve birinci kat kapı ve pencere kilit taşları, kabartma süslemeleri ile yapının en zengin bölümünü teşkil etmektedir. Zemin katta, doğudaki ve batıdaki derslik giriş kapılarının kilit taşlarında, üst köşeleri cepheden çıkıntı yaparak şekillendirilmiş külah biçiminde süslemeler ve bunların arasında üst üste üç ters "V" motifi kabartma olarak işlenmiştir. Bunlardan en üstteki, diğerlerine göre eğriseldir. Bu katta, ortadaki derslik kapı kilit taşında, mukarnas dizileri yer almaktadır. Kapı kemer eğrisinin iki yanında ise şemse motifine benzeyen kabartma bir çerçeve ve bunun üst ucunda palmet motifi yer almaktadır (Resim 245).

Resim 245: Zemin Kat Kapı Kilit Taşı Bezemeleri
(Servet Özkan)

Birinci kat doğu derslik girişindeki pencere kilit taşında, uçları iç bükey ve dış bükey olarak profillendirilmiş kabartma bezeme bulunmaktadır. Orta derslik kapısı üstündeki pencere ile çatı arasında kalan bölümde, bombeli bir çınar yaprağı şeklinde kabartma süsleme yer almaktadır. Batı derslik girişindeki pencere kilit taşında ise yüzeyi sarmal boğumlu yatay bir süsleme görülmektedir (Resim 246).

Resim 246: Birinci Kat Pencere Kilit Taşı Bezemeleri
(Servet Özkan)

Okul yapısı kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Ahşap kapı, pencere, zemin ve üst döşemeler yenilenmiştir. Merdivenler bazalt taştandır. Birinci kat sundurması betonarme olarak yenilenmiş ve metal konsollar üzerine oturtulmuştur. Merdiven ve sundurma demir korkuluklarla çevrelenmiştir. Ahşap konstrüksiyonlu beşik çatı Marsilya tipi kiremitle kapatılmıştır. Çatı üzerinde, kare kesitli ve dört yöne üçgen alınlıklı küçük pencereler ile açılan özgün taş bacalar bulunmaktadır.

Bugünkü Kullanım Durumu: Günümüzde Kilis Cumhuriyet Ortaokulu'nun ek binası olan yapı, çocuk kreşi olarak kullanılmaktadır.

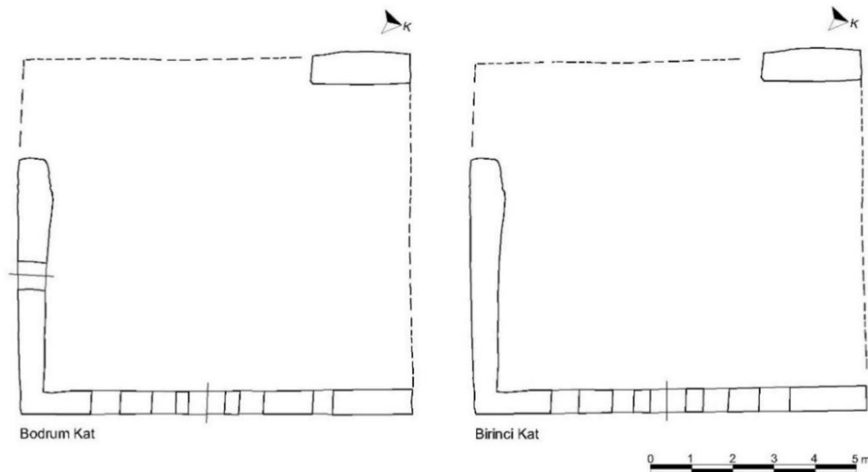

3.5.4. Adana Haçin Kızlar Okulu (Surp Sahak Mesrop Okulu)

Yeri: Yapı Adana ili, Saimbeyli ilçesi, İslam mahallesi, Tepe mevkii, 41 Ada, 10 Parselde bulunmaktadır.

Tarihi: Günümüz Saimbeyli ilçesindeki (Haçin) okulun, Surp Asdvadzadzin Katedrali ve Episkoposluk binasının hemen yanında, kalenin yamacında yer aldığı ve Ermeni kız çocuklarına eğitim verdiği belirtilmektedir (Anonim 2018: 54). Haçin'in ruhani lideri Bedros Saracyan, kayalar üzerinde yükselen beş katlı binayı, Amerika'da eğitim görmüş Ermeni asıllı mimar Asador'a inşa ettirmiştir (Yurtsever 2012: 66; Yıldız 2018: 7). Yapının güney cephe kapı açıklığı üzerindeki 1912 tarihli kitabenin, yapının inşa kitabesi olduğu düşünülmektedir. Haçin'e ait eski fotoğraflarda, kaledeki Surp Asdvadzadzin Katedrali görünmekteyken okul yapısının henüz olmaması da geç bir tarihte inşa edildiğini göstermektedir.

Mimarisi: Yapı, Saimbeyli ilçesinde kayalık bir tepe üzerindeki kale yapısının hemen batısında yer almaktadır. Kale ile bitişik olan ve kale kilise olarak da anılan Surp Asdvadzadzin Katedrali, büyük oranda yıkılmıştır. Kızlar Okulu ise doğu duvarı ve güney, batı duvarların bir bölümü ile günümüze ulaşmıştır. Ayakta olan duvarlar bir bodrum kat üzerine iki kat olarak yükselmektedir. Doğudan batıya doğru eğimli bir arazi üzerinde konumlanan yapıda kot farkı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle yapı batı cephede üç katlı, doğu cephede ise iki katlı olarak görünmektedir. Kareye yakın dikdörtgen planlı olduğu anlaşılan yapının güney cephesindeki giriş kapısı, bodrum kata geçiş sağlamaktadır (Çizim 36) (Resim 247).

Çizim 36: Kızlar Okulunun Bodrum ve Birinci Kat Planı (Adem Yıldız'dan İşlenerek)

Resim 247: Kızlar Okulunun Güney Cephesi
(Âdem Yıldız)

Kapı üzerinde 1912 tarihli kitabe bulunmaktadır (Resim 248).

Resim 248: Okulun Güney Cephesindeki Kapı Üzerinde Bulunan Kitabe
(Âdem Yıldız)

Yapının cephe düzeni hakkında bilgi edinebildiğimiz tek yer doğu duvarıdır. Duvar, yapının iki katını da gösterecek şekilde sağlam olarak günümüze ulaşmıştır. Cephe ortasında, her iki katta da yuvarlak kemerli birer kapı ve yanlarda ikişer pencereye yer verilmiştir. Pencereler yuvarlak kemerli olup, sadece birinci katın kuzey ucundaki pencere açıklığı düzdür. Bu kapıların birinci ve ikinci katın giriş kapıları olduğu

düşünülmektedir. Kot farkı nedeniyle birinci kat girişi, zemin ile aynı seviyededir. İkinci katın girişinin ise birinci kat iç mekânından sağlandığı ve ikinci kattaki kapının bir balkona açıldığı düşünülmektedir. Birinci kat kapısı üzerindeki konsol biçimli çıkmalar da bunu desteklemektedir. Ancak, bu konu ile ilgili daha detaylı bilgi sağlayacak veri bulunmamaktadır (Resim 249, 250).

Resim 249: Kızlar Okulunun Doğu Cephesi
(Servet Özkan)

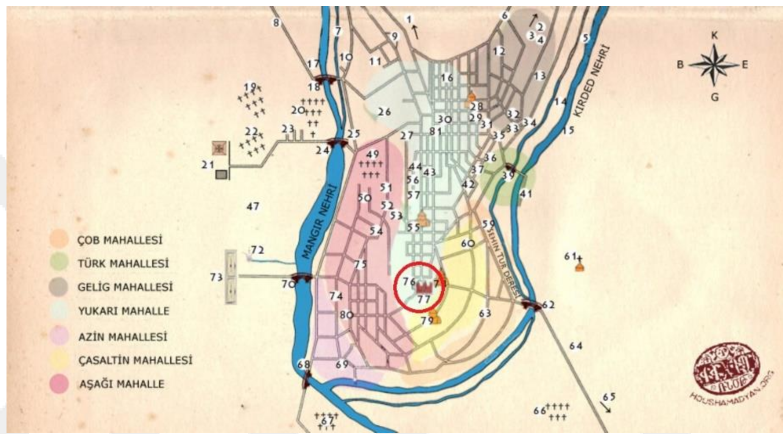

Resim 250: Kızlar Okulu Doğu Cephesi İkinci Kat
(Servet Özkan)

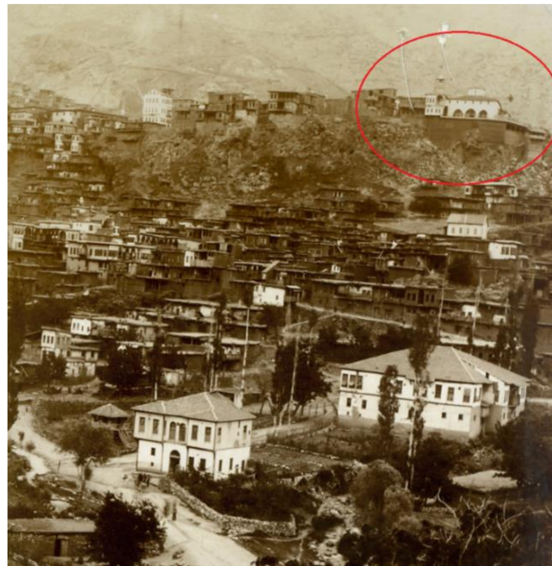
Okul, moloz taş malzemeden inşa edilmiştir. Pencere ve kapı sövelerinde kesme taşa yer verilmiştir. Birinci kat pencere ve kapı kemerlerinde tuğla kullanılmıştır. Duvarlarda sıva izleri mevcuttur. Bağlayıcı malzeme olarak kireç harç kullanılmıştır. Katlar arası ayrım silmelerle vurgulanmıştır. Birinci kat ve ikinci kat arasında yer alan hatıl boşlukları, iç mekânda döşemelerin ahşap olduğuna işaret etmektedir.

Yapıda herhangi bir süsleme öğesi bulunmamaktadır.

Tarihi Haçin şehrinde yüksek bir noktada yer alan yapının (Harita 2), kat sayısı bilinmemektedir. Ancak, çok katlı olarak inşa edildiği ve bir gökdelen izlenimi verdiği belirtilmektedir.

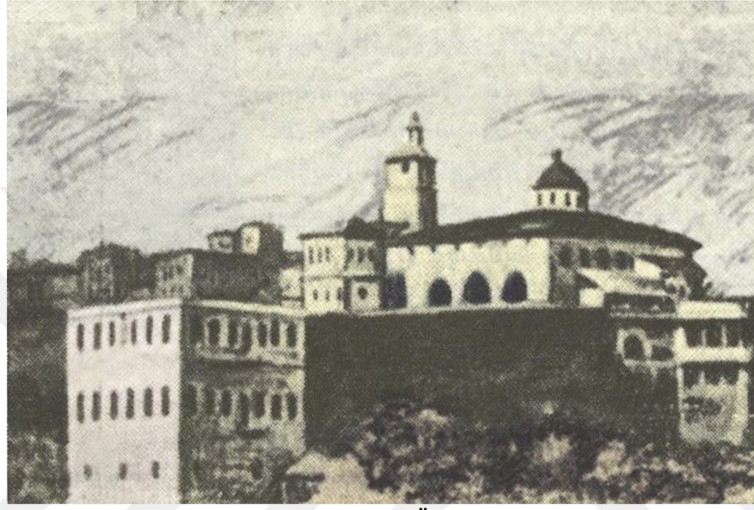

Harita 2: Haçin Kızlar Okulu, Kale ve Surp Asdvadzadzin Katedralini Gösteren Harita (https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/adana-vilayeti/hacin/houshamadyan-column.html Erişim Tarihi: 09.03.2020)

Resim 251: Surp Asdvadzadzin Katedrali'nin Aşağı Haçin'den Görünümü (Kızlar Okulu'nun Henüz İnşa Edilmediği Görülmektedir) (https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/adana-vilayeti/hacin/din/misyonerler.html Erişim Tarihi: 12.05.2020)

Her katı farklı bir işlev için kullanılmış olan yapının birinci katında ana sınıfı, ikinci ve üçüncü katında okul, dördüncü katında ruhani liderlik, beşinci katında tiyatro sahnesi bulunduğu ifade edilmektedir (Yıldız 2018: 7). Ancak, yapının Surp Asdvadzadzin Katedrali ile birlikte yer aldığı eski bir çizimde, bodrum kat üzerine iki katlı olduğu ve düz çatı ile örtüldüğü görünmektedir (Resim 252). Bu çizim, yapının günümüzdeki görünümüne oldukça yakındır (Resim 253). Ancak, yapıya sonradan kat eklenip eklenmediği ve yıkılma ihtimali ile ilgili bir tahmin yürütülememektedir.

Resim 252: Sol Altta Kızlar Okulu ve Sağ Üstte Surp Asdvadzadzin Katedrali'ni Gösteren Tarihsiz Bir Çizim
(https://www.saimbeyli.bel.tr/index.php/saimbeyli/tarihce/86-saimbeyli/240-saimbeylikalesi.html Erişim Tarihi: 04.11.2020)

Resim 253: Günümüzde Saimbeyli (Haçin) Kalesi ve Kızlar Okulunun Kuzeyden Görünüşü
(Servet Özkan)

Bugünkü Kullanım Durumu: Büyük oranda yıkılmış olan yapı, günümüzde kullanılmamaktadır.

3.6. Kaynaklarda Adı Geçen Diğer Eğitim Kurumları

Tez çalışmamızın konusunu oluşturan Merkezi Türkiye Misyonu bölgesinde, katalog bölümünde tanıtılan eğitim kurumları dışında, günümüze ulaşmadığı anlaşılan ya da tespit edilemeyen birçok okul bulunmaktadır. Kaynaklarda adı ve tarihi çoğunlukla belirtilmiş olan bu okullardan bazılarına ait eski fotoğraflara ulaşılmaktayken, bazılarıyla ilgili herhangi bir veri bulunamamıştır.

3.6.1. Kaynaklarda Adı Geçen Diğer Amerikan Okulları

Söz konusu misyon bölgesi dahilinde Adana, Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Kilis, Osmaniye ve Hatay illerinde, Amerika tarafından açılmış ve desteklenmiş diğer eğitim kurumları aşağıda verilmiştir.

3.6.1.1. Adana'daki Diğer Amerikan Okulları

Adana'da, kaynaklarda adı geçen diğer Amerikan eğitim kurumları şunlardır (BOA., Y.PRK.MF. 4/36; BOA., Y.PRK.MF. 3/30; Alan 2015: 302-307);

- Adana Durmuş Mahallesi Millet Okulu (Ermeni Protestan Millet Mektebi) (1882),
- Adana Tepebağ Mahallesi Sıbyan Okulu (1891),
- Bab-ı Tarsus Mevkii'nde Ermeni Protestan Mektebi (1881),
- Sis (Kozan) Erkek Okulu, Kilise ve Mesken (Ermeni Protestan Mektebi) (1872),
- Sis (Kozan) Kız Okulu, Pansiyon ve Küçük Kilise (Ermeni Protestan Mektebi (1887),
- Haçin (Saimbeyli) Tılsım Mahallesi Karma Okul (1878),
- Haçin (Saimbeyli) Münker Mahalesi'nde 1 Okul ve Yetimhane (1878),
- Haçin (Saimbeyli) Kirkot Mahallesi Sanayi Okulu (1881),
- Haçin (Saimbeyli) Kaleiçi Mahallesi Erkek Okulu (1881),
- Haçin (Saimbeyli) Münker Mahalesi'nde 1 Okul (1880),
- Haçin (Saimbeyli) Kirkot Mahallesinde 1 Okul (1891),
- Haçin (Saimbeyli) Kaleiçi Mahallesi Yatılı ve Gündüzlü Kız Okulu,
- Şar'da (Tufanbeyli) 1 Ermeni Okulu (1881).

Adana Tepebağ Mahallesi Sıbyan Okulu (1891): Adana Protestan Kilisesi bahçesinde bulunan ve "Terziyan Mektebi" olarak anılan yapının bu okul olduğu düşünülmektedir. Duygu Saban, Adana Protestan Kilisesi'ni Tepebağ Mahallesi sınırları içerisinde göstermektedir. Ayrıca, 1903 yılına ait bir fotoğrafta da okul Amerikan Katolik Okulu

olarak zikredilmektedir (Saban 2017: 46, 55). Ancak, okul ve kilise yapısı günümüze ulaşmamıştır (Resim 254).

Resim 254: Adana Protestan Kilisesi ve Amerikan Katolik Okulu'nu (Terziyan Mektebi-Sıbyan Okulu ?) Gösteren 1903 Tarihli Fotoğraf
(Duygu Saban, 2017)

Yapıya ait eski fotoğraflarından hareketle, plan olarak haçvari bir düzen gösterdiği ve özellikle çatı kısmında bu haç şemasının vurgulandığı anlaşılmaktadır (Resim 255).

Resim 255: Amerikan Katolik Okulu'nu (solda) (Terziyan Mektebi-Sıbyan Okulu?) ve Adana Protestan Kilisesi'ni (sağda) Gösteren 20. Yüzyıl Başlarına Ait Bir Fotoğraf
(Duygu Saban, 2017)

Zemin kat üzerine üç katlı olarak inşa edilen yapının avlu cephesinde, orta bölüm yüksek yuvarlak kemerli kapılarla vurgulanmıştır. Bunların sağında ve solunda ise simetrik üçer pencere açıklığı yer aldığı görünmektedir (Resim 256).

Resim 256: Adana Amerikan Katolik Okulu'nun (Terziyan Mektebi-Sıbyan Okulu?) 1920'lerdeki Bir Fotoğrafı
(Duygu Saban, 2017)

Haçin Kirkot Mahallesi Sanayi Okulu (1881): Adana'da, eski adı Haçin olan Saimbeyli ilçesinde Amerikan misyonerlerinin yoğun olarak faaliyette bulunduğu ve birçok eğitim kurumu hayata geçirdikleri anlaşılmaktadır. Yerleşim merkezinin doğusunda, Kirkot vadisine kuzeyden bakan dağın eteğinde bir Kız Koleji inşa edildiği ve bu kolejin kütüphane, derslikler, laboratuvar, yatakhane, müdür ve öğretmen lojmanları gibi birçok birimi barındırdığı belirtilmektedir (Yurtsever 2015: 199-200). Gülbadi Alan'ın, Kirkot mahallesinde kızlara yatılı ve gündüzlü eğitim verildiğini belirttiği okulun 1881'de kurulduğu ve 1897'de ruhsata bağlandığı ifade edilmektedir (Alan 2015: 305). Amerikan Kız Koleji olarak da anılan bu okul, Fransa'nın Adana'yı işgali ve çıkan savaşlar sonrasında şehirle birlikte büyük oranda yanmış ve yıkılmıştır (Yurtsever 2018: 66). Kaynaklardan ulaşılan bazı eski fotoğraflar ise okulun mimarisi hakkında fikir sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Haçin'in doğusundan çekilen fotoğrafta, dağın eteğinde etrafı duvarlarla çevrili bir alan içinde bulunan kolejin, üç ana bina ve çeşitli ihtiyaçlar için kullanılan üç küçük yapıdan oluştuğu görünmektedir. "L" şeklinde bir plana sahip olduğu anlaşılan ortadaki ana yapının derslikler, yatakhane ve kadın misyoner lojmanı, güneydekinin derslik, kuzeydekinin ise misyoner lojmanı olarak kullanıldığı bilgisi mevcuttur[27]. Ancak, bu bilginin doğruluğunu kanıtlayan herhangi bir veri elde edilememektedir. Güneydeki binanın tek katlı, diğerlerinin zemin kat üzerine iki katlı

[27] Bkz. https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/adana-vilayeti/hacin/din/misyonerler.html

olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Beşik çatılı yapıların kapı ve pencere açıklıkları düzdür. Kolej avlusunun sınırları dışında, bir de misyoner konutu bulunmaktadır (Resim 257).

Resim 257: Haçin Amerikan Kız Koleji
(https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/adana-vilayeti/hacin/din/misyonerler.html Erişim Tarihi: 08.03.2021)

Haçin Münker Mahallesi Erkek ve Kız Yetimhaneleri (1878/1880): Haçin'in (Saimbeyli) Kaleiçi, Tılsım ve Münker mahallelerindeki okullar da günümüze ulaşmamıştır. Haçin'in bazı eski fotoğraflarında, Münker mahallesinde bulunan kız ve erkek yetimhaneleri görünmektedir. Fotoğrafta 1 numara ile işaretli yapı erkek yetimhanesi, diğeri kız yetimhanesidir. Kız yetimhanesinin büyük ölçülerde dikdörtgen planlı, birkaç katlı ve beşik çatı örtülü bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Erkek yetimhanesi ise daha küçük ölçülerde ve iki ya da üç katlı olarak inşa edilmiştir. Yetimhanelerin kuruluş tarihleri 1878 ve 1880 olarak kaydedilmiştir (Resim 258) (Alan 2015: 306-307).

Resim 258: Haçin Münker Mahallesi'ndeki Kız ve Erkek Yetimhaneleri
(1- Erkek Yetimhanesi, 2- Kız Yetimhanesi)
(https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/adana-vilayeti/hacin/din/misyonerler.html
Erişim Tarihi: 05.01.2021)

Adana'da Amerika tarafından açılmış yukarıda sıralanan diğer okullarla ilgili herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

3.6.1.2. Kahramanmaraş'taki Diğer Amerikan Okulları

Kahramanmaraş'ta, kaynaklarda adı geçen diğer Amerikan eğitim kurumları şunlardır (Şişman 2006: 53; Alan 2015: 288-292; Çabuk 2008: 91-92);

- Zombatlı Mahallesinde Ruhban Okulu (İlm-i İlahi Mektebi) ve Beş Hane (1868)
- Darü'l-Feyziya-i Akademia Okulu (1863),
- Yetimhane (1896),
- Kız ve Erkek Öğrenciler İçin 4 adet Amerikan Protestan Mektebi ((1867-1868),
- Zeytun'da Kız ve Erkek Öğrenciler İçin 2 Amerikan Okulu (1871-1872),
- Fırnız'da 1 Amerikan Protestan Erkek Mektebi (1880-1882),
- Göksun'da 1 Erkek Mektebi (1886),
- Şivilge 1 Amerikan Protestan Erkek Mektebi (1882-1884),
- Elbistan 1 Amerikan Protestan Erkek Mektebi (1880-1882),
- Andırın/Geben Köyü'nde 1 Amerikan Erkek Mektebi (1880-81),
- Tekçekale'de 1 Amerikan Erkek Mektebi (1880-1882),
- Andırın Amerikan Protestan Erkek Mektebi (1880-1881),

- Andırın Amerikan Protestan Mektebi (1884-1885).

<u>Zombatlı Mahallesinde Ruhban Okulu (İlm-i İlahi Mektebi) ve Beş Hane (1868):</u> Maraş İlahiyat Okulu ya da Teoloji Okulu olarak da anılan kurum, Merkezi Türkiye Misyonunda Protestan din adamları yetiştirmeyi amaçlamıştır. İlk olarak 1854'te Antep'te açılan okul, 1865'te Maraş'a nakledilmiştir. Üç yıllık bir eğitim süresi olan okulda, İbranice, İncil Coğrafyası, Yunanca, Dinler Felsefesine Giriş, Din Tarihi, Vaaz Sanatı, Erken Kilise Tarihi, Bizans Hristiyanlığı Tarihi, Avrupa Protestan Reformu Tarihi, Sinoptik İnciller gibi dersler verilmiştir. Okulun müfredatı 1888'de yeniden düzenlenmiş ve bir İlahiyat Fakültesi olarak kabul edilmiştir. 1895'te yangın geçiren okul binası yıkılmış ve 1904-1905 yıllarında yeni bir okul binası inşa edilmiştir (Kılıç 2017: 47,50). Mustafa Çabuk, ilk kurulduğunda şehrin başka bir noktasında bulunan okul için 1878'de şehrin yüksek bir yerinde iki binadan oluşan yeni yapılar inşa edildiğini belirtmektedir. Bu binalardan biri şapel olarak kullanılmış ve içinde kütüphane, okuma odaları ve yatakhaneye yer verilmiştir. Diğeri ise ilave odalar ve misyonerlerin yaşam alanlarını barındırmıştır (Çabuk 2008:123-124).

Amerikan misyonuna ait yapıların yer aldığı 1885 tarihli fotoğrafta, yapıyı görebilmek mümkündür. Fotoğrafta sol arkada Amerikan Kız Koleji, ortada misyoner konutu olduğu düşünülen bir yapı, sağda ise Ruhban Okulu (Teoloji Okulu) bulunmaktadır. "L" ya da "T" şeklinde bir plana sahip olduğu anlaşılan okulun, zemin kat üzerine tek katlı olarak inşa edildiği görülmektedir. Beşik çatı örtülü yapının cephelerinde, düz pencere açıklıklarına yer verilmiştir (Resim 259).

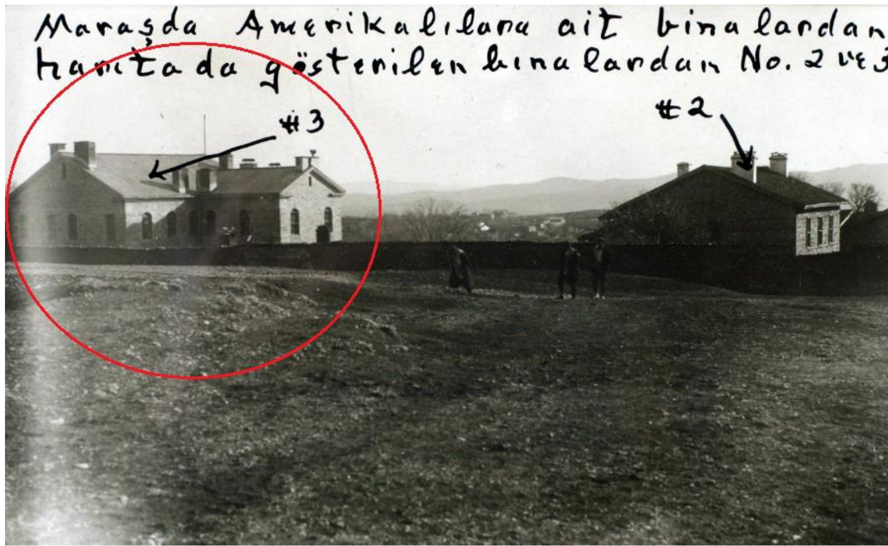

Resim 259: Maraş Ruhban Okulunun Bulunduğu Yaklaşık 1885 Tarihli Fotoğraf (Çağla Kılıç, 2017)

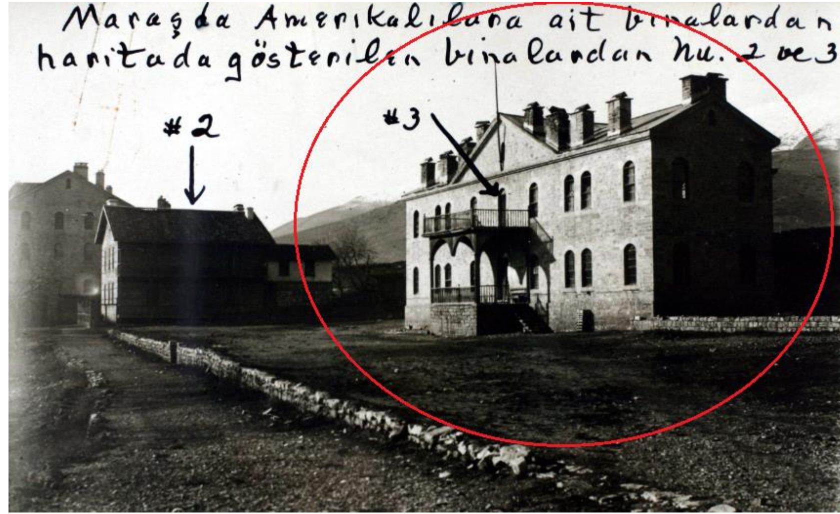

Resim 260: Maraş Ruhban Okulunun Yangından Sonraki Durumunu Gösteren Tarihsiz Bir Fotoğraf (İnternet Arşivi (ARIT/Salt Research) (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46870 Erişim Tarihi: 15.01.2021)

Okulun 1905 sonrasında çekildiği anlaşılan iki fotoğrafta, yangından sonra inşa edilen binası görülebilmektedir. Yeni okul "T" planlı olup, bir su basman üzerine iki katlı olarak yükselmektedir. Güney cephe ortasında, merdivenle ulaşılan ve bir sundurma şeklinde tasarlanan giriş bölümü yer almaktadır. Sundurmanın üstü balkon işlevi görmüştür. Pencere açıklıkları yuvarlak kemerlidir. Beşik çatı, geniş cephenin tam ortasında üçgen bir alınlıkla sonlandırılmıştır. Yeni okul binasının, Maraş Amerikan Kız Kolejinin cephe özelliklerine göre tasarlandığı anlaşılmaktadır (Resim 261, 262).

Resim 261: Kahramanmaraş Ruhban Okulunun Yangından Sonra İnşa Edilen Binası **(**İnternet Arşivi (ARIT/Salt Research) (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43003 Erişim Tarihi: 15.01.2021)

Resim 262: Kahramanmaraş Ruhban Okulunun Yangından Sonra İnşa Edilen Binası (İnternet Arşivi (ARIT/Salt Research) (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46873 Erişim Tarihi: 15.01.2021)

Günümüze ulaştığı tespit edilebilen yapı, askerî kışla sınırları içinde olması sebebiyle yerinde incelenememiştir.

Kahramanmaraş'ta yukarıda sıralanan diğer Amerikan okulları ile ilgili herhangi bir bilgi elde edilememiştir.

3.6.1.3. Gaziantep'teki Diğer Amerikan Okulları

Gaziantep'te, kaynaklarda adı geçen diğer Amerikan eğitim kurumları şunlardır (BOA., Y.PRK.MF., 4/36; Barlas 1971: 47-49; Şişman 2006: 51-52; Alan 2015: 286-288);

- Hayik Mahallesinde 1 İptidai Okul (1855),
- İbni Eyüp Mahallesinde 1 İptidai Okul (1868),
- Kayacık Mahallesinde 1 İptidai Okul (1880),
- Şehir Merkezinde Amerikan Protestan Okulu (1870),
- Mardintepe Amerikan Yetim Evi Okulu (1894),
- Kurbuzincirli Mahallesinde Amerikan İlkokulu (1847),

Gaziantep'te Amerikalı misyonerler tarafından açılan yukardaki kurumlarla ilgili herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

3.6.1.4. Şanlıurfa'daki Diğer Amerikan Okulları

Şanlıurfa'da kaynaklarda adı geçen diğer Amerikan eğitim kurumları şunlardır (BOA., Y.PRK.MF.,4/66; Şişman 2006: 55; Alan 2015: 293);

- 1 Okul ve Küçük Kilise (1884),

- 2 Adet Yetimhane (1889).

Okul ve Küçük Kilise (1884): Şanlıurfa'da günümüzde Fırfırlı Kilisesi olarak bilinen Protestan Kilisesi kompleksi içinde yetimhane ile buna bağlı bir okul, atölyeler ve misyoner konutu olduğu kaynaklardan öğrenilmektedir. Körler Okulu adındaki bu eğitim kurumu misyoner Miss Shattuck tarafından yönetilmiştir (Kürkçüoğlu 2011: 526). Oldukça küçük ölçülerde iki odadan meydana gelen okulda eğitim 4-5 yıllık bir süre içeresinde verilmiştir. Temel düzeyde okuma yazma ve matematik şeklinde olan derslere, daha sonra fiziki coğrafya, Türkçe, Ermenice, genel tarih, aritmetik, fizyoloji ve İncil gibi dersler eklenmiştir. Kompleks içerisindeki atölyelerde fırıncılık, ayakkabıcılık, bağcılık, terzilik, demircilik, dikiş-nakış gibi dallarda da eğitim verilmiş, burada üretilen ürünler Avrupa ve Amerika'da pazarlanarak kişilere istihdam sağlanmıştır. 1914'te savaş nedeniyle kapatılan Körler Okulu'nun kuruluş tarihi bazı kaynaklarda 1902 olarak geçmektedir. Savaş sonrasında Amerikan misyonerlerinin bölgeden ayrılmasıyla okul tekrar açılmamıştır (Yücel 2011: 73-74).

Günümüzde restore edilen kilise yapısı ayaktayken, okul ve yetimhane binalarının yıkıldığı belirtilmiştir[28]. Yapıların göründüğü tarihsiz bir fotoğraf ise cephe düzeni ile ilgili bilgi vermektedir. Bu fotoğrafta, solda işaretli küçük yapı okul, sağdaki ise yetimhanedir. Her iki yapı da küçük ölçülerde ve iki katlıdır. Cephelerde, basık kemerli kapı ve pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Şanlıurfa geleneksel konutlarıyla benzerlik gösterdiği anlaşılan yapıların üstü düz damdır (Resim 263).

Resim 263: Şanlıurfa'da Amerikan Körler Okulu ve Yetimhaneyi Gösteren Tarihsiz Bir Fotoğraf (Osman Köker, 2008)

---

[28] 2018 yılında Cihat Kürkçüoğlu ile yapılan telefon görüşmesi.

3.6.1.5. Kilis'teki Diğer Amerikan Okulları

Kaynaklarda, Kilis'te Amerikan misyonu adına kayıtlı 2 okul olduğu kaydedilmiştir. Kilis Vaaz Mahallesinde İptidai Kız ve Erkek Mektepleri olarak adı geçen bu okullardan biri katalog bölümünde tanıtılmıştır. Kilis Amerikan İlkokulu olarak anılan diğer okulun, Protestan temsilci Avedis Karabetyan adına kayıtlı olduğu ve 1892'de ruhsatlandırıldığı belirtilmiştir. Kız ve erkek bölümleri bulunan okulun toplam 150 öğrencisi olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca, eski bir Protestan Kilisesi içerisinde birkaç bölümün okul haline getirildiği ve burada eğitim verildiği ifade edilmektedir. Gülbadi Alan, Kilis'teki bu yapıların yerli Protestan halka ait olduğunu ve yalnızca masrafların bir bölümünün Amerikan misyonu tarafından karşılandığını belirtmektedir (BOA. Y.PRK.MF., 4/36; BOA. Y.PRK.MF., 4/66; Şişman 2006: 56; Alan 2015: 295). Okul hakkında başka herhangi bir veri bulunamamıştır.

3.6.1.6. Osmaniye'deki Diğer Amerikan Okulları

Osmaniye'de, kaynaklarda adı geçen Amerikan eğitim kurumları şunlardır (Alan 2015: 308);

- Osmaniye'de Protestan Okulu,
- Bahçe'de 1 Okul.

Kaynaklarda, inşa tarihi ve ruhsat durumu ile ilgili herhangi bilgi bulunmayan bu okulların Amerikan misyonerleri tarafından yönetildiği belirtilmiştir. Okullara ait başka herhangi bir bilgi ya da belgeye ulaşılamamıştır.

3.6.1.7. Hatay'daki Diğer Amerikan Okulları

Hatay'da, kaynaklarda adı geçen Amerikan eğitim kurumları şunlardır (BOA. Y.PRK.MF., 4/66; Şişman 2006: 55; Alan 2015: 285, 293-297);

- Yoğunoluk Erkek İptidai Okulu ve Kilise (1862)[29],
- Hacıhabibli'de (Eriklikuyu) 1 okul (1902),
- Antakya Muhsin mahallesinde 1 okul (1902)[30],
- Antakya'da Kilise ve İlkokul,
- Süveydiye'de 1 Erkek Okulu (1866),

[29] Adnan Şişman, bu okulu Yoğunoluk (kaynakta Ligon Oluk olarak çevrilmiş) Dörtayak Mahallesinde 1 Okul olarak kaydetmiştir.
[30] Adnan Şişman, bu okulu ruhsatsız bir Protestan okulu olarak kaydetmiştir.

- Süveydiye’de 1 Kız Okulu (1866),
- Beylan’da (Belen) 1 okul ve kilise (Kilise mahallesinde) (1902),
- Beitias/Betyas’da (Batıayaz) 1 okul ve kilise (1892),
- İskenderun’da 1 okul (Dörtayak mahallesinde) (1886),
- İskenderun’da 1 okul (Yenişehir mahallesinde) (1903).

Antakya’da Kilise ve İlkokul: Öğrenci profili Rum Ortodoks, Ermeni ve Protestanlardan oluşan okul, yatılı ve gündüzlü olarak erkek öğrencilere 3 yıllık bir eğitim vermiştir. Çoğunlukla vaiz yetiştirmeye yönelik bir eğitim müfredatı olan okul, Mr. Martin tarafından yönetilmiş ve 1902’de ruhsata bağlanmıştır (Şişman 2006: 55; Alan 2015: 285).

Antakya’nın 1931 yılı haritasında, günümüzdeki Silahlı Kuvvetler Caddesi, Güllübahçe Mahallesi sınırları içinde olduğu görülen okulun, Antakya İngiliz Okulu ile aynı yerde bulunduğu anlaşılmaktadır (Harita 3).

Harita 3: Amerikan Okulu’nun 1931 Yılı Haritasındaki Konumu
(Ataman Demir, 1996)

Bülent Nakib de Silahlı Kuvvetler Caddesi üzerindeki okulun 1930’lu yıllara kadar burada eğitim faaliyetine devam ettiğini doğrulamaktadır (Nakib 2012: 39). Bu verilerden hareketle, Antakya merkezde İngiliz misyonerler tarafından 1886’da Mektep ve Kilise olarak kurulan yapı topluluğunun (Mutlu 2005:240,247; Esenkal 2007: 140), daha

sonradan Amerikan misyonu tarafından devralındığı söylenebilir. Günümüze ulaşmayan okula ait diğer verilere, bu bölümün İngiliz Okulları başlığı altında değinilmiştir.
Kaynaklarda adı geçen Hatay'daki diğer Amerikan okullarıyla ilgili herhangi bir veri bulunamamıştır.

3.6.2. Kaynaklarda Adı Geçen Diğer Fransız Okulları

Mersin, Adana, Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Kilis ve Hatay illerinde Fransa tarafından açılmış ve desteklenmiş diğer eğitim kurumları aşağıda sıralanmıştır.

3.6.2.1. Mersin'deki Diğer Fransız Okulları

Mersin'de, Fransa tarafından kurulmuş kaynaklarda adı geçen diğer eğitim kurumları şunlardır (Şişman 2006: 173-174);

- Tarsus Küçükminare Mahallesinde 1 Okul (1899-1900),
- Tarsus Kızılmurad Mahallesinde Sainte-Famille Rahibeleri Okulu ve Çocuk Bakımevi /1888-1900),

Sainte-Famille Rahibeleri Okulu ve Çocuk Bakımevi /1888-1900): Küçük bir yatılı okulu, parasız gündüz okulu ve bir bakımevi bulunan bu kurumda çocuklara Fransızca öğretilmiştir. Tarsus'un 1918'de işgali sırasında Fransız askerlerinin sığınağı olan yapının daha sonra Türk Kız Okulu ve Türk Ocağı olarak kullanıldığı öğrenilmektedir (Uğuz 2012:349).
Mersin'de, yukarıda adı geçen diğer Fransız Okulu ile ilgili herhangi bir veri elde edilememiştir.

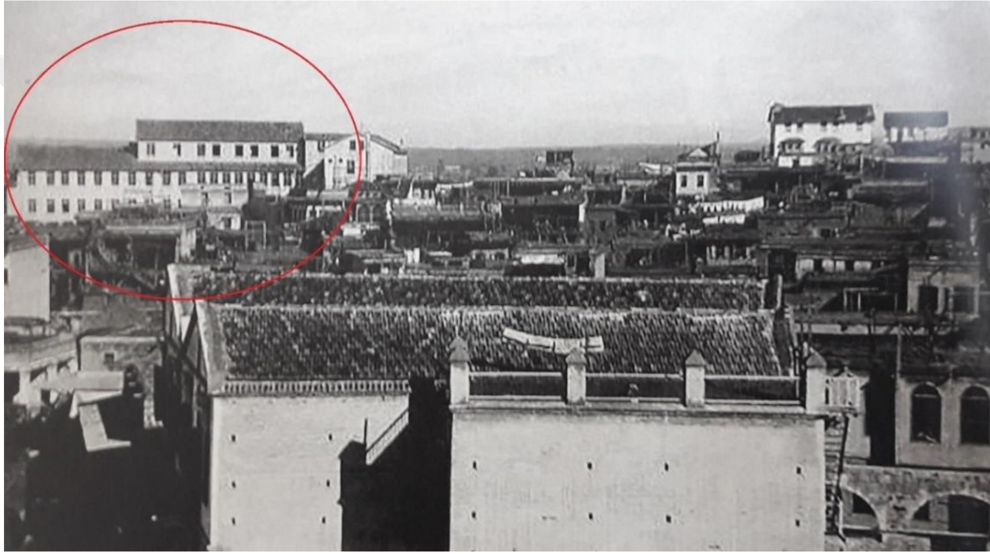
3.6.2.2. Adana'daki Diğer Fransız Okulları

Adana'da, Fransa tarafından kurulmuş olan ve kaynaklarda adı geçen diğer eğitim kurumları şunlardır (Şişman 2006: 168-170; Saban 2017: 51-52);

- Jesuties Rahiplerine Ait 1 Kolej,
- Jesuties Rahiplerine Ait 1 Okul,
- Lyon Saint-Joseph Ücretli Yatılı Okul,
- Ecole gratuite des Soeurs de Saint-Joseph de Lyon Ücretsiz Gündüz Okulu,
- Ecole maternelle des Soeurs de Saint-Joseph de Lyon Ana Okulu,
- Orphelinat des Soeurs de Saint-Joseph de Lyon Yetimhanesi,

- 2 adet Fransız Katolik Ermeni Kız Okulu,
- 2 adet Fransız Katolik Ermeni Erkek Okulu.
- Cizvit Fransız Okulu ve Konsoloshane Binası.

Cizvit Fransız Okulu ve Konsoloshane Binası: Adana Tepebağ Mahallesinde günümüzde Bebekli Kilise olarak bilinen Katolik Kilisesi'ne doğu yönde bitişik konumdaki yapının, 1910 haritasında okul, 1918 haritasında Mekteb-i Sultani olarak gösterildiği belirtilmektedir (Saban 2017: 51). Günümüzde Bebekli Kilise ayakta olup, Cizvit Okulu mevcut değildir. Ancak, yapıya ait eski bir fotoğraftan hareketle büyük ölçülerde, 4 katlı ve beşik çatı örtülü bir yapı olduğu söylenebilir (Resim 264).

Resim 264: Adana Cizvit Fransız Okulu-Konsoloshane Binasının Tarihsiz Bir Fotoğrafı (Duygu Saban, 2017)

Adana'da yukarıda adı geçen diğer Fransız okullarıyla ilgili başka herhangi bir bilgi ya da belgeye ulaşılamamıştır.

3.6.2.3. Kahramanmaraş'taki Diğer Fransız Okulları

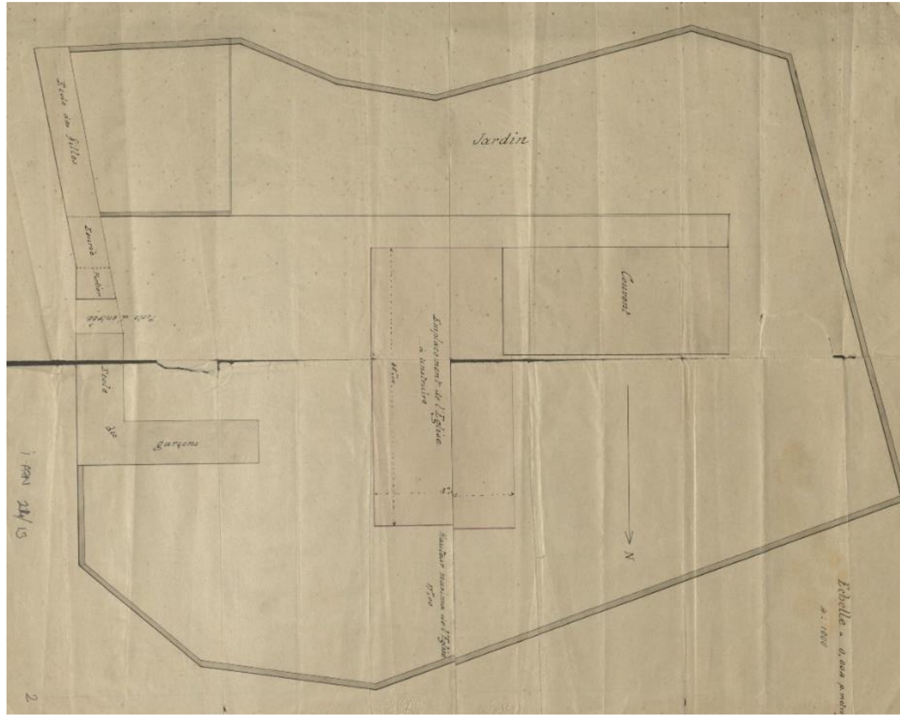
Kahramanmaraş'ta, Fransa tarafından kurulmuş ve kaynaklarda adı geçen diğer eğitim kurumları şunlardır (BOA., İ. AZN., 24/13; Doğan 2005: 639; Şişman 2006: 210; Günay 2006: 391; Günay 2007: 395; Çabuk 2008: 151; Üçler 2020: 54);

- Çukuroba Mahallesinde Franciscains Rahiplerine Ait Okullar,
- Bunduk'ta Franciscains Rahiplerine Ait Okullar,
- Murçuk Deresi'nde Franciscains Rahiplerine Ait Okul,
- Büyük Köy'de Franciscains Rahiplerine Ait Okul,
- Dengele'de Franciscains Rahiplerine Ait Okul,

- Maraş Fransız Rüşdi (Erkek-Kız) Okulu,
- 3 Adet Maraş Fransız Katolik İptidai (Erkek-Kız) Okulu,
- Maraş Fransız Katolik İdadi (Erkek-Kız) Okulu,
- Maraş Fransız Katolik İptidai Erkek Okulu.

Çukuroba Mahallesinde Franciscains Rahiplerine Ait Okullar: Maraş Çukuroba Mahallesinde Franciscains Rahipleri tarafından kilise, manastır ile erkek ve kız okullarının inşa edildiği anlaşılmaktadır. Osmanlı Arşivlerinde, Antep'te ve Maraş'ta birer Katolik Kilisesi'nin inşa edilmesine dair 1314 (1896-1897) tarihli belge yer almaktadır (BOA., İ. AZN., 24/13). Söz konusu belgede, Terre Sainte tarikatına ait olduğu anlaşılan kilise, manastır ve okulların bulunduğu bir de vaziyet planı bulunmaktadır. İdadi derecesindeki kız ve erkek okullarında, 1903-1904 yıllarında 60 erkek, 50 kız öğrenciye eğitim verildiği öğrenilmektedir (1319 Maarif Salnamesi: 544-545; Doğan 2004: 279).

Yapının vaziyet planına göre, duvarlarla çevrilmiş geniş bir arazi içinde, merkezde birbirine "L" şeklinde bitişik kilise ve manastır, avlunun doğu yönünde "L" planlı erkek okulu, güneydoğuda ise ayrı bir avlu ile sınırları belirlenmiş olan kız okulu bulunmaktadır (Resim 265).

Resim 265: Kahramanmaraş Franciscains Rahiplerine Ait Kilise, Manastır ve Okulların Osmanlı Arşivlerindeki Vaziyet Planı
(BOA., İ. AZN., 24/13)

Günümüze ulaşmayan bu komplekse ait yapıların bulunduğu eski fotoğraflar, yapıları tanımlamamızı sağlamaktadır. Yüksek bir tepe üzerinde ve şehre hâkim konumda olduğu anlaşılan binaların merkezinde, birbirine bitişik kilise ve manastır yapısı yer almaktadır. Kiliseye bitişik kare kesitli bir de çan kulesi yükselmektedir. Yapılara ait ilk fotoğrafta, manastırın güneybatısında uzanan yapının kız okulu olduğu düşünülmektedir. Kırma çatılı okul, tek katlıdır (Resim 266).

Resim 266: Kahramanmaraş Franciscains Rahiplerine Ait Kilise, Manastır ve Okulları Gösteren Tarihsiz Bir Fotoğraf (Maraş'ta Bir Devr-i Âlem)

İkinci fotoğrafta ise yapıların güneydoğusunda "L" şeklinde uzanan yapının erkek okulu olduğu anlaşılmaktadır. Beşik çatılı yapı, tek katlı olarak inşa edilmiştir (Resim 267). Belgedeki vaziyet planı dikkate alındığında, sadece okulların avludaki konumlarında değişiklik yapıldığı söylenebilir.

Resim 267: Kahramanmaraş Franciscains Rahiplerine Ait Kilise, Manastır ve Okulları Gösteren Tarihsiz Bir Fotoğraf (https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/halep-vilayeti/maras-sancagi/din/kiliseler-ve-adak-yerleri.html Erişim Tarihi: 18.01.2021)

Kahramanmaraş'ta, yukarıda adı geçen diğer Fransız okulları ile ilgili herhangi bir veri elde edilememiştir.

3.6.2.4. Gaziantep'teki Diğer Fransız Okulları

Gaziantep'te, Fransa tarafından kurulmuş ve kaynaklarda adı geçen diğer eğitim kurumları şunlardır (Şişman 2006: 204,207; Üçler 2020: 51);

- Marseille Saint-Joseph de I'Apparition Rahibeleri'ne ait okul,
- Franciscaines de Lons-Le-Saunier Rahibelerine ait okul,
- Franciscains Rahiplerine ait okul,
- Nizip'te Franciscains Rahiplerine Ait Okul.

Gaziantep'te, yukarıda adı geçen Fransız misyoner eğitim kurumları ile ilgili herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

3.6.2.5. Şanlıurfa'daki Diğer Fransız Okulları

Şanlıurfa'da, Fransa tarafından kurulmuş ve kaynaklarda adı geçen diğer eğitim kurumları şunlardır (BOA., Y.PRK. MF., 3/30; Şişman 2006: 208; Üçler 2020: 51,54);

- Franciscaines de Lons-Le-Saunier Rahibelerine Ait 3 Okul (Rahibeler Mektebi) (1859-1860),
- Capucins Rahiplerine Ait Erkek Okulu (1859-1860).

Şanlıurfa'da, yukarıda adı geçen Fransız Okulları ile ilgili herhangi bir veri elde edilememiştir.

3.6.2.6. Kilis'teki Diğer Fransız Okulları

Kilis'te, Franciscains Rahipleri adına kayıtlı bir okul olduğu öğrenilmektedir (Şişman 2006: 209). Okul ile ilgili herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

3.6.2.7. Hatay'daki Diğer Fransız Okulları

Hatay'da, Fransa tarafından kurulmuş ve kaynaklarda adı geçen diğer eğitim kurumları şunlardır (Bilgili 1939: 22-23; Şişman 2006: 205-207, 210, 211; Demir 2012: 10);

- Capucins Rahiplerine Ait Erkek Okulu (1846),
- Saint-Joseph de I'Apparition Rahibeleri'ne Ait Paralı ve Parasız Okul, Anasınıfı ve Yetimhane,

- Hıdırbey'de Capucins Rahiplerine Ait 3 Erkek Okulu
- Hıdırbey'de Capucins Rahiplerine Ait Kız Okulu,
- Süveydiye'de Franciscains Rahiplerine Ait Okul,
- Kapısuyu'nda Franciscains Rahiplerine Ait Okul,
- İskenderun'da Ecoles Chretiennes Rahiplerine Ait Kolej,
- Belen'de Ecoles Chretiennes Rahiplerine Ait Okul,
- Belen'de Saint-Joseph de I'Apparition Rahibeleri'ne Ait Okul,
- Akbez Lazaristler-Trapestler Manastır Okulu (1884).

Belen'de Saint-Joseph de I'Apparition Rahibeleri'ne Ait Okul: 1913 tarihli bir belgeden, Hatay/Belen'de Saint-Joseph de I'Apparition Rahibeleri'ne ait bir manastır, bir mabed, bir dispanser ve bir okul olduğu öğrenilmektedir (Şişman 2006: 211-212). Günümüzde Belen Soğukoluk Mahallesi sınırları içerisinde "Kızlar Manastırı" olarak bilinen metruk durumdaki yapının, bu misyon grubuna ait olduğu düşünülmektedir. Yapının iç mekânındaki bir kemer üzerinde bulunan kitabede "Institution Emilie de Vialar 1933" ibaresi okunmaktadır. Emilie de Vialar'ın, St. Joseph Rahibeleri misyon cemiyetini kuran bir azize olduğu ve bu kurumun da ona ithaf edildiği anlaşılmaktadır (Resim 268)[31].

Resim 268: Belen Saint-Joseph de I'Apparition Rahibeleri'ne Ait Olduğu Düşünülen Yapının Kitabesi İnternet Arşivi (https://www.iskenderun.org/haber-tarihi-kizlar-manastiri-icin-bakanlik-devrede-46988.html Erişim Tarihi: 19.01.2021)

[31] Bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Emily_de_Vialar

Yapının, 1913 tarihli belgeye göre daha geç tarihli olması, belki de Belen'de misyonerler tarafından bahsi geçen yapıların daha önce inşa edildiğini ve Hatay'daki Fransız hâkimiyeti döneminde bu binanın yapıldığını akla getirmektedir. Bir konut tasarımındaki yapının, rahibelerin konaklama ve manastır işlevini üstlendiği düşünülmektedir. Zemin kat üzerine tek katlı olan bina, moloz taş malzemeden inşa edilmiştir. Kapı ve pencereler içten düz, dıştan ise cephede dışa taşkın basık kemer formlu söveler ile çevrelenmiştir (Resim 269). Misyonun okul yapısı ile ilgili herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Resim 269: Belen Saint-Joseph de I'Apparition Rahibeleri'ne Ait Olduğu Düşünülen Yapı İnternet Arşivi (https://www.turizmajansi.com/haber/tarihi-kizlar-manastiri-nin-iskenderun-belediyesi-nin-borcuna- karsilik-olarak-hazine-ye-gecti-h32372 Erişim Tarihi: 19.01.2021)

Akbez Lazaristler-Trapestler Manastır Okulu (1884): Günümüzde Hatay'ın Hassa ilçesi sınırları içeresindeki Akbez'de, Lazarist-Trapest misyonerleri tarafından 1884 'de bir manastır kurulmuştur. 80 Ermeni Katolik aile ve 20 Marunî ailenin de içinde bulunduğu büyük bir arazi üzerinde konumlanan manastırda, birer adet de eğitim kurumu inşa edilmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında kapatılan kurumun, Milli Mücadele döneminde çıkan olaylarda yandığı öğrenilmektedir (Bilgili 1939: 22-23; Demir 2012: 10).

Yapı topluluğuna ait ulaşabildiğimiz eski fotoğraflarda, yüksek bir noktada bulunan manastırın etrafının ekili-dikili arazilerle çevrili olduğu görülmektedir. Dışardan duvarlarla soyutlandığı anlaşılan yapıların beşik çatı örtülü olduğu, ikişer kattan meydana geldiği ve çatı katında yuvarlak pencerelere yer verildiği görülmektedir (Resim 270).

Resim 270: Akbez'deki Manastırın Eski Bir Fotoğrafı
(Raymond H. Kevorkian-Paul B. Paboudjian, 2012)

Resim 271: Akbez'deki Manastır Önünde Bir Din Görevlisi
(Raymond H. Kevorkian-Paul B. Paboudjian, 2012)

3.6.3. Kaynaklarda Adı Geçen Diğer İngiliz Okulları

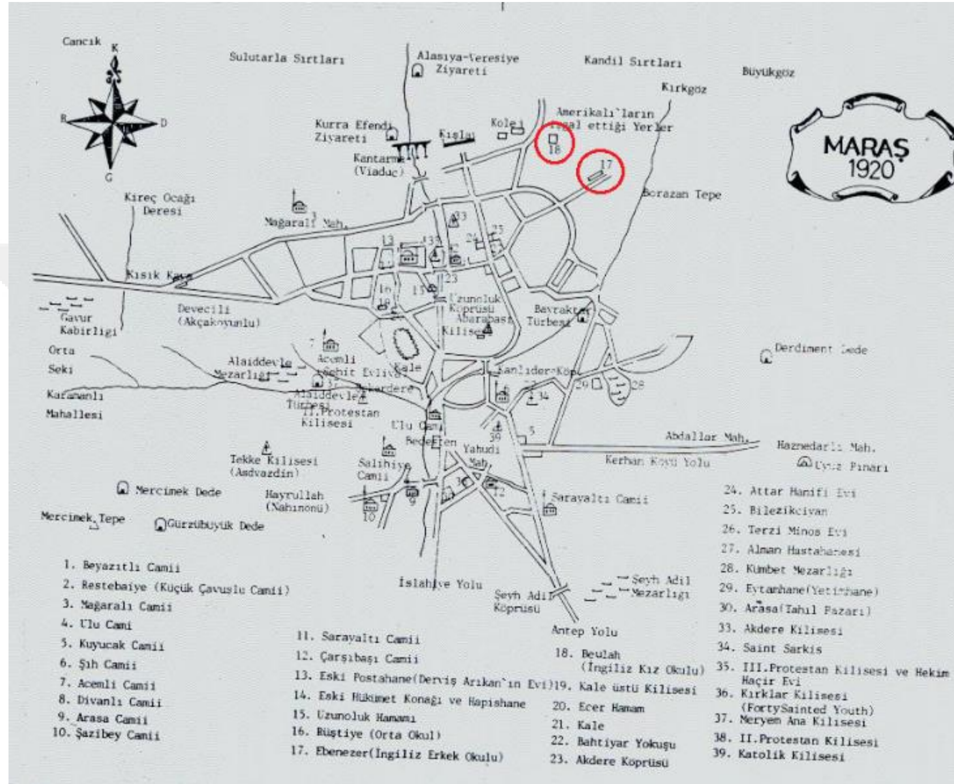
Kahramanmaraş ve Hatay illerinde İngiltere tarafından açılmış ve desteklenmiş diğer eğitim kurumları aşağıda sıralanmıştır.

3.6.3.1. Kahramanmaraş'taki İngiliz Okulları

Zombatlı Mahallesi Ebenezer ve Beulah Yetimhaneleri (1898): Maraş Zombatlı Mahallesinde, 1898'de İngiliz misyonerleri tarafından Beulah adında bir kız yetimhanesi ile Ebenezer adında bir erkek yetimhanesi kurulmuştur. Miss Salmond yönetimindeki bu yetimhanelerin 1920'ye kadar faaliyet gösterip kapatıldığı ve daha sonra Müslüman

yetimhanesi olarak tekrar açıldığı öğrenilmektedir (Doğan 2004: 283; Günay 2006: 407; Çabuk 2008: 50).

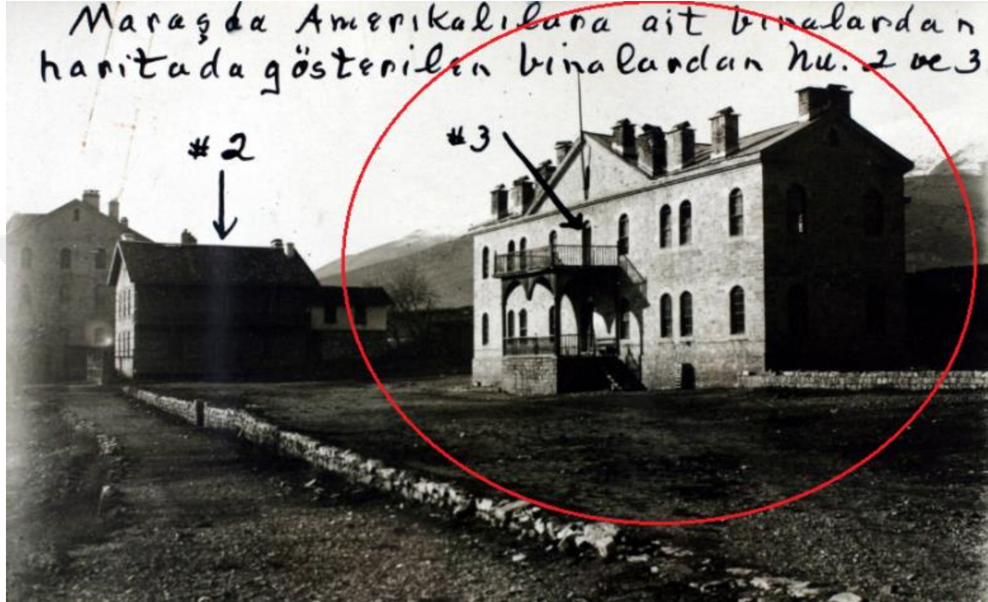
Kahramanmaraş’taki tarihi yerlerin listesinin yer aldığı 1920 tarihli bir çizimde, İngiliz yetimhaneleri de görünebilmektedir. Bu çizimde, Maraş Amerikan Kız Kolejinin doğusundaki Amerikan İlahiyat Okulu (Teoloji Okulu) binası Kız Yetimhanesi, bunun güneydoğusundaki yapı Erkek Yetimhanesi olarak gösterilmiştir (Resim 272).

Resim 272: 1920 Yılında Kahramanmaraş İngiliz Yetimhanelerinin Yer Aldığı Bir Çizim (Neslihan Çakmak, 2015)

Maraş İlahiyat Okulu’nun (Teoloji Okulu) bir dönem öğrenci bulmakta sıkıntıya düştüğü ve öğrenci sayısının giderek azaldığı bilinmektedir (Günay 2006: 403-404). Bu bilgilerden hareketle, Amerikan misyonerleri tarafından kurulan İlahiyat Okulu’nun daha sonra İngiliz misyonerlere devredilerek bir kız yetimhanesine dönüştürüldüğü düşünülmektedir. Osmanlı Arşivlerinde bulunan 1914-1915 tarihli bir belgede, Amerika tarafından inşa edilen yetimhanenin önceden beri İngiliz müessesesi olarak bilindiği ve görünüşte Amerikan kurumu ama fiilen İngiliz olarak faaliyet göstermesi nedeniyle kapatılması konu edilmektedir (BOA. DH. EUM. 5. Şb., 12/31). Bu belge, Amerikan misyonerlere ait yapının, İngilizler tarafından Kız Yetimhanesi olarak kullanıldığını desteklemektedir. Ayrıca, Amerikan İlahiyat Okulu’nun iki binadan oluştuğu ve bunlardan birinin kütüphane, okuma odaları ve yatakhane, diğerinin ilave odalar ve

misyonerlerin yaşama birimlerinden meydana geldiği bilinmektedir (Çabuk 2008:124). Bu bilgi de, Amerikan misyonuna ait İlahiyat Okulu binalarının, İngiliz misyonerleri tarafından kız ve erkek yetimhaneleri olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Kız yetimhanesi, günümüzde askerî kışla sınırları dâhilîde olması sebebiyle incelenememiştir (Resim 273). Günümüze ulaşıp ulaşmadığı bilinmeyen erkek yetimhanesi hakkında ise herhangi bir bilgi ya da belgeye ulaşılmamıştır.

Resim 273: Kahramanmaraş İngiliz Yetimhanesi Olarak Kullanılan Yapı
(İnternet Arşivi (ARIT/Salt Research)
(https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46873 Erişim Tarihi: 15.01.2021)

3.6.3.2. Hatay'daki Diğer İngiliz Okulları

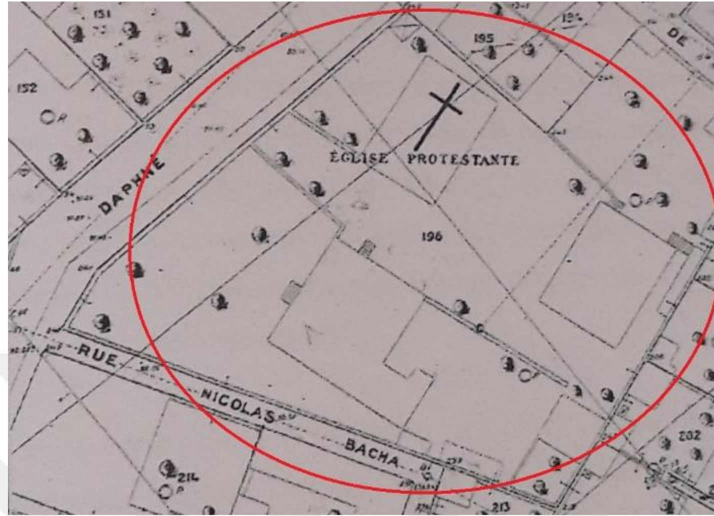
Hatay'da, İngiliz misyonerler tarafından kurulmuş ve kaynaklarda adı geçen diğer eğitim kurumları şunlardır (Şişman 2006: 339, 347);

- Hassa'da 1 Okul (1871-1872),
- Antakya'da 1 Okul ve Kilise (1886).

<u>*Hassa'da 1 Okul (1871-1872)*</u>*:* Okulun ruhsatsız olarak açıldığı ve 1894 yılında 40 erkek, 30 kız öğrencisinin bulunduğu, Gaziantep'teki İngiliz tebaasından Doktor Şirt tarafından yönetildiği bilgisi mevcuttur (Şişman 2006: 347). Yapıyla ilgili başka herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

<u>*Antakya'da Okul ve Kilise (1886):*</u> Yapının 1886 tarihinde Mektep ve Kilise olarak kaydının bulunduğu ve 1903 tarihinde mevcudiyeti kabul edilen İngiliz okulları arasında adının geçtiği tespit edilebilmektedir (Mutlu 2005: 240-247; Esenkal 2007: 140). 7

profesörün görev yaptığı idadi derecesindeki okulda, 185 erkek öğrenciye eğitim verilmiştir (Tutar 1997: 83; Demir 2012: 16). 1931 tarihli Fransız kadastro haritasında İngiliz misyonuna ait kilise, misyoner konutu ve okul yapısı görünebilmektedir (Harita 3).

Harita 4: 1931 Tarihli Fransız Kadastro Haritasında Okul, Kilise ve Misyoner Konutunun Bulunduğu Alan
(Engin Yüksel ve Ayşegül Yüksel, 2010)

Antakya merkezde 196 parsel içerisindeki binalarından, kilise ve misyoner konutu günümüze ulaşmıştır. Okul binasının ise 1971-1972 yıllarında yapılan istimlak çalışmaları sonucunda yıkılarak yerine Ali Sayar İlköğretim Okulu'nun inşa edildiği bilgisine ulaşılmıştır (Yüksel vd. 2010: 84).

Günümüze ulaşan kilise yapısı özgün haliyle tek nefli basit bir plan sergilemektedir. Apsis ve narteks bölümü bulunmayan yapı, restore edilerek çok amaçlı bir salona dönüştürülmüştür (Resim 274).

Resim 274: Antakya İngiliz Protestan Kilisesi
(Engin Yüksel-Ayşegül Yüksel, 2010)

Kilisenin güneydoğusunda bulunan misyoner konutu 2 katlı bir yapıdır. Kuzey ve batı cephelerde birer girişi bulunmaktadır. Yapı her iki katta ortada hol ve kapıları hole açılan farklı ebatlarda odalardan meydana gelmiştir. Batı cephede giriş üstünde bir balkon bulunmaktadır. Yapı kaba yonu taş ve kesme taş malzemeden inşa edilmiştir (Resim 275).

Resim 275: Antakya İngiliz Protestan Misyoner Konutu (Engin Yüksel-Ayşegül Yüksel, 2010)

Fransız kadastro haritasında dikdörtgen planlı olarak çizilmiş olan okula ait bir fotoğrafa ulaşılmıştır. Buna göre yapının, bir zemin kat üzerine tek katlı olarak inşa edildiği ve kırma çatı örtülü olduğu görünmektedir. Ayrıca okulun zemin katta düz, birinci katta yuvarlak kemerli pencerelerle aydınlatıldığı anlaşılmaktadır (Resim 276).

Resim 276: Antakya İngiliz Okulu'nun Tarihsiz Bir Fotoğrafı (Bülent Nakib, 2012)

3.6.4. Kaynaklarda Adı Geçen Diğer Alman Okulları

Kahramanmaraş ve Şanlıurfa illerinde Almanya tarafından kurulmuş ve desteklenmiş diğer eğitim kurumları aşağıda sıralanmıştır.

3.6.4.1. Kahramanmaraş'taki Diğer Alman Okulları

Kahramanmaraş'ta, Alman misyonerler tarafından kurulmuş ve kaynaklarda adı geçen diğer eğitim kurumları şunlardır (Şişman 2006: 328; İnan 2015: 488);

- Deutschen Hilfsbundes für christliches Liebeswerk im Orient Kız Lisesi,
- Deutschen Hilfsbundes für christliches Liebeswerk im Orient Erkek Lisesi,
- Honbetanlı Mahallesinde Bethel Kız Yetimhanesi.

Kahramanmaraş'ta, yukarıda sıralanan Alman eğitim kurumlarından Erkek Lisesi'nin, katalog bölümünde tanıtılan Divanlı Mahallesindeki yetimhane bünyesinde açılan okul olduğu anlaşılmaktadır. İlk kurulduğunda ilkokul derecesinde eğitim veren kurumda, sonraları ortaokul ve lise derecelerinden de eğitim verilmeye başlanmıştır. 1910 yılında aynı okul içerisinde yine lise derecesinde eğitim veren bir de Kız Okulu açıldığı ve birkaç yıl içinde kız okulunun Honbetanlı Mahallesindeki yetimhane bünyesine taşındığı belirtilmektedir (İnan 2015: 488-489). Ancak, Honbetanlı Kız Yetimhanesi ve Lisesi hakkında başka herhangi bir veri elde edilememiştir.

3.6.4.2. Şanlıurfa'daki Diğer Alman Okulları

Şanlıurfa'da, Alman misyonerler tarafından kurulmuş *bir yetimhane* ve bu yetimhane bünyesinde açılmış *bir okulun* adı anılmaktadır. Alman Deutsche Orient Mission'u, Urfa'da 1896'da Corrinnna Shattuck yönetiminde bir ev kiralayarak yetimhane haline getirmiş ve yetimhane bünyesinde bir de küçük okul açılmıştır. Urfa'da kalıcı olarak çalışmalarda bulunmak isteyen Alman misyonerleri, şehirdeki bir sabunhaneyi yetimhaneye çevirmiş ve zamanla çevresindeki binaları da satın alarak yetimhaneyi buraya taşımıştır. Yetimhane binası ikamet, kilim imalathanesi ve el işleri için adeta bir zanaat atölyesi olarak işletilmiş ve zamanla yetimhane yakınındaki iki binanın da satın alınmasıyla eğitim faaliyetleri arttırılmıştır (Şişman 2006: 329; İnan 2015: 376-377; Şimşek 2016: 167).

Yetimhane ve okul binasına ait başka herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

3.6.5. Kaynaklarda Adı Geçen İtalyan Okulları

3.6.5.1. Adana'daki İtalyan Okulları

Adana'da, İtalyan misyonerler tarafından kurulmuş ve kaynaklarda adı geçen yalnızca 1 okul olduğu öğrenilmektedir (Şişman 2006:356). Ancak, okul ile ilgili detaylı bir bilgi ya da belgeye ulaşılamamıştır.

3.6.5.2. Şanlıurfa'daki İtalyan Okulları

Şanlıurfa'da, İtalyan misyoner kuruluşu olan sadece 1 okul olduğu belirtilmektedir (Şişman 2006:356). Bu okul ile ilgili herhangi bir bilgi elde edilememiştir.

3.6.5.3. Hatay'daki İtalyan Okulları

Karm Babaları adlı misyon grubunun 1860'da İskenderun'da Sen Jorj adında bir okul kurdukları öğrenilmektedir (Demir 2012: 14; Garbioğlu 2017: 101). Günümüze ulaşmayan okul ile ilgili başka herhangi bir veri elde edilememiştir. Aynı misyonerlerin (Karm Babaları/Peres des Carmes), 1901'de Belen'de ibadethane, kilise ve kilisenin işleri yönetmek için bir bina ile okul inşa ettikleri de anlaşılmaktadır (Şişman 2006: 356; Demir 2012: 14). Bunlara ek olarak kız ve erkekler için birer okul, bir yetimhane ve bir de dispanser açmak isteyen misyonerlerin gerekli izinleri alarak faaliyetlerine devam ettiği belirtilmektedir. Ancak, Hatay'daki Fransız işgali döneminde yaşanan çatışmalarda, İtalyan misyonerlere ait kurumların zarar gördüğü ve 1927 yılında çıkan bir yangında büyük oranda yok olduğu belirtilmektedir (Demir 2012: 14-15).

3.6.6. Kaynaklarda Adı Geçen Diğer Gayrimüslim Okulları

3.6.6.1. Mersin'deki Gayrimüslim Okulları

Vital Cuinet, Mersin'de 2 Rum okulu, 2 Ermeni okulu ve 1 Protestan okulu olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca, Tarsus'ta 2 Rum erkek okulu, 1 Rum kız okulu, 2 Ermeni okulu, 1 Katolik okulu ve 1 Protestan okulu olduğunu belirtmektedir (Cuinet 1891: 11). Mersin'de, diğer kaynaklarda adı geçen gayrimüslim cemaat okulları şunlardır (Uğuz 2011: 230; Uğuz 2012: 340; Aytar 2015: 223-224);

- Mersin'de 2 Adet Erkek Gayrimüslim Cemaat Okulu,
- Tarsus'ta 2 Adet Erkek Rum Okulu,

- Tarsus'ta 1 Adet Kız Rum Okulu,
- Tarsus'ta 2 Adet Ermeni Okulu,
- Tarsus'ta 1 Adet Katolik Okulu,
- Tarsus'ta 1 Adet Protestan Okulu
- Tarsus'ta 1 Adet Marunî Mektebi.

Mersin'deki yukarda sıralanan gayrimüslim cemaat okulları hakkında başka herhangi bir veri elde edilememiştir.

3.6.6.2. Adana'daki Gayrimüslim Okulları

Vital Cuinet Adana'da biri kız, biri erkek olmak üzere 2 Ermeni Okulu, 2 Rum okulu, 1 Katolik okulu, 1 Protestan okulu bulunduğunu belirtmekle birlikte, varlıklı aileler tarafından desteklenen Ermeni ve Rum okulları da olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca, Sis'te 3 karma Ermeni okulu, Haçin'de 2 Ermeni okulu ve 1 Protestan okulu bulunduğunu belirtmektedir (Cuinet 1891: 11-12). Adana'da, diğer kaynaklarda adı geçen gayrimüslim cemaat okulları şöyledir (Kaplan 2001: 91; Tutar 2003: 7; Karsandık 2011: 164; Hasgül 2016: 168-169, 171);

- Ermeni İdadi Mektebi (1878-1879),
- Ermeni Rüşdiyesi (1886-1887),
- Ermeni Rüşdiyesi (1889-1890),
- Ermeni Rüşdiyesi (1894-1895),
- 2 Ermeni Protestan Rüşdiyesi (1880-1881),
- Han Garbı Mahallesi Okulu,
- Han Garbı Mahallesi Rum Kilisesi Kız Okulu,
- Karaköy Mahallesi Rum Okulu,
- Atik Protestan Kilisesi Mektebi,
- İstafanos Kilisesi Mektebi,
- Kozan Ermeni İdadi Mektebi.

Adana'da, yukarda adı geçen gayrimüslim eğitim kurumları hakkında başka herhangi bir bilgi ya da belge elde edilememiştir.

3.6.6.3. Kahramanmaraş'taki Gayrimüslim Okulları

Vital Cuinet, Maraş sancağı dâhilinde 55 Hristiyan ilkokulu olduğunu kaydetmektedir. Bunlardan 33'ünün Maraş merkezde, 19'unun Zeytun'da (Ermeni cemaati) bulunduğunu belirtmektedir (Cuinet 1891: 227, 238, 246). Kahramanmaraş'ta, diğer kaynaklarda adı geçen gayrimüslim cemaat okulları şunlardır (Maarif Salnamesi 1319: 544-545);

- Maraş Ermeni Erkek Mektebi,
- Maraş Ermeni Kız Mektebi,
- Maraş Protestan Süryani Erkek Mektebi,
- Maraş Ermeni Kız Mektebi (1846-1847),
- Maraş Protestan Süryani Kız Mektebi (1871-1872),
- Maraş Protestan Erkek Mektebi (1888-1889),
- Maraş 2 Adet Ermeni Erkek Mektebi (1846-1847 ?),
- Maraş Protestan Kız Mektebi (1887-1888),
- Maraş Ermeni Erkek Mektebi (1846-1847),
- Maraş Protestan Kız Mektebi (1873-1874),
- Maraş Protestan Erkek Mektebi (1873-1874).

Kahramanmaraş'ta, yukarıda adı geçen diğer gayrimüslim cemaat okulları ile ilgili herhangi bir bilgi ya da belgeye ulaşılamamıştır.

3.6.6.4. Gaziantep'teki Gayrimüslim Okulları

Vital Cuinet, Antep kazasında 21 Hristiyan ilkokulu olduğunu kaydetmektedir (Cuinet 1891: 1888). Gaziantep'te, diğer kaynaklarda adı geçen gayrimüslim cemaat okulları şunlardır (Sarafian 1957: 83-112; Barlas 1971:45-58; Elçiçeği 2019: 108-109);

- Çukur Mahallesi Nersisyan Milli Okulu (1847)[32],
- Çukur Mahallesi Hersisyan Okulları (1849),
- Tankaran Akşam Okulu (1853)[33],
- Kilikya Yatılı Okulu (1873),
- Kurbu Zenzirli'de Ohannes Okulu (1880),
- Ermeni Yetim İlkokulu (1882),

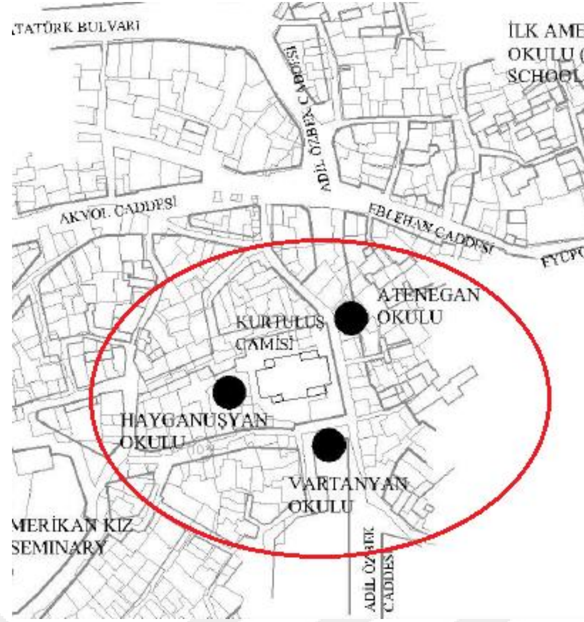
[32] Kevork Sarafian okulun kuruluş tarihini 1856 olarak vermektedir.
[33] Kevork Sarafian okulun kuruluş tarihini 1858 olarak vermektedir.

- Kayacık Mahallesi Atanaktan Okulu (1884)[34],
- Kayacık Mahallesi Vartanyan Okulu (1885)[35],
- Gırtasiras Kız (Akyol Mahallesi) ve Erkek Okulları (Eyüpoğlu Mahallesi) (1896),
- Çukur Mahallesi Kıristoros Okulu (1899),
- Alabey Mahallesi Minas Okulu (1900),
- Sumaklı'da Osamnasıras Okulu (1902),
- Kayacık Kilise Okulu (1904),
- Akyıl'da Sahak Meşrupyan Okulu (1904),
- Losavoricyan Okulu (1905),
- Kozanlı Mahallesi Losavoricyan İlkokulu (1910),
- Eyüpoğlu Mahallesi Lostiyan Okulu (1910),
- Alaybeyi Mahallesi Maravyan Okulu,
- İbn-i Eyüp Mahallesi Horpsmiyan Okulu,
- Kilikya Koleji (1912).

Gaziantep'teki bazı gayrimüslim cemaat okullarının, günümüzde Kurtuluş Camii olarak bilinen St. Mary Kilisesi yakınında konumlandığı öğrenilmektedir. Bu okullar Kilikya Yatılı Okulu, Atanaktan Okulu ve Vartanyan Okulu'dur.

Kilikya Yatılı Okulu 1873: Kayacık Mahallesi'ndeki okulun, St. Mary Kilisesi (Kurtuluş Camii) bünyesinde olduğu ve kilise bitişiğindeki yapılardan biri olduğu bilgisine ulaşılmaktadır (Resim 277) (Sarafian 1957: 86). Ancak, günümüzde yapının varlığına dair herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

[34] Kevork Sarafian okulun kuruluş tarihini 1885-1886 olarak vermektedir.
[35] Kevork Sarafian okulun kuruluş tarihini 1867 olarak vermektedir.

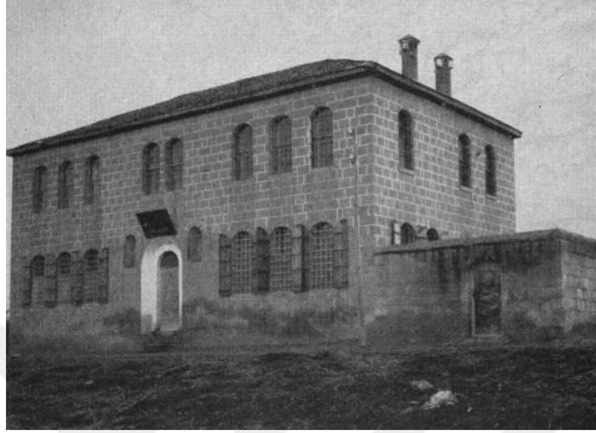

Resim 277: Gaziantep Atanaktan Okulu ve Vartanyan Okulu'nun St. Mary Kilisesi'ne Göre Konumunu Gösteren Kroki (Berrak Yüce, 2010)

<u>*Kayacık Mahallesi Atanaktan ve Vartanyan Okulları (1884/1885)*</u>: İlk, orta ve lise derecelerinde eğitim veren okulların, St Mary Kilisesi'ne yakın olarak inşa edildikleri öğrenilmektedir. Okulların kilise çevresindeki konumları, bazı araştırmacılar tarafından kroki çizimi ile gösterilmiştir (Yüce 2010: 69) (Resim 277). Bu krokiye göre, Atanaktan Okulu St. Mary Kilisesi'nin kuzeydoğusunda, Vartanyan Okulu ise kilisenin güneyinde bulunmaktadır. Aynı araştırmacı, Atanaktan Okulu'nun yol genişletme çalışmaları sırasında yıkıldığını, Vartanyan Okulu'nun ise bölgedeki iplik fabrikası içinde kaldığını ifade etmektedir (Yüce 2010: 68).

<u>*Kilikya Koleji (1912)*</u>*:* Antep Vartanyan Okulu mezunlarının istek ve çabaları sonucunda zengin Ermenilerin de desteğini alarak kurulan okul, öğretmen ve eğitimli din adamları yetiştirmeyi hedeflemiştir. Okul ilk kurulduğunda, Vartanyan Okulu'nun mezunları ve üst sınıfındaki öğrencilerinden oluşmuştur. Tepebaşı olarak bilinen yüksek bir noktada kurulan kolej, Osmanlı hükümeti tarafından Dar-ül Mualliminin (4 yıllık öğretmen okulu) olarak kabul edilmiştir (Sarafian 1957: 105-109). Kolej, Amerikan Hastanesi'nin bulunduğu bölgede inşa edilmiş ve I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile kapatılmıştır (Barlas 1971: 51; Sarafian 1957: 111). Bazı kaynaklarda kolej binasının, 1933'te kurulan Gaziantep Lisesi'nin bulunduğu yerde olduğu ve bu tarihten önce yıkıldığı ifade edilmektedir (Yüce 2010: 67-68).

Yapının ulaşabildiğimiz tek fotoğrafında, bir zemin kat üzerine tek katlı olarak inşa edildiği görülmektedir. Cephelerde yuvarlak kemerli pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Geniş cephe ortasında, bir kaç basamak ile ulaşılan yuvarlak kemerli giriş kapısı bulunmaktadır. Kırma çatılı okulun kesme taştan inşa edildiği anlaşılmaktadır (Resim 278).

Resim 278: Gaziantep Kilikya Koleji'nin Eski Bir Fotoğrafı (Kevork Sarafian, 1957)

Gaziantep'teki diğer gayrimüslim cemaat okulları ile ilgili herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

3.6.6.5. Şanlıurfa'daki Gayrimüslim Okulları

Vital Cuinet, Urfa sancağı dâhilinde 23 Hristiyan ilkokulu olduğunu kaydetmektedir. Bunlardan Urfa merkezde 6 Katolik, 8 Gregoryan ve 1 Protestan Ermeni okulu, Birecik'te 2 Gregoryan ve 1 Katolik Ermeni okulunun bulunduğunu belirtmektedir (Cuinet 1891: 250, 261, 266). Şanlıurfa'da, diğer kaynaklarda adı geçen gayrimüslim cemaat okulları şunlardır (Karakaş 2012: 183-185; Elçiçeği 2020: 225-226)[36];

- 4 Ermeni Ortaokulu (1847),
- 1 Ermeni Ortaokulu (1898),
- 2 Ermeni Ortaokulu (1874),
- 2 Ermeni İdadisi (1847 ve 1872),
- 2 Süryani Protestan Ortaokulu (1872 ve 1847),
- 2 Protestan Ortaokulu (1890),
- 3 Protestan İdadisi (1847, 1889, 1890),

[36] Büşra Elçiçeği, aynı okulların kız ve erkek bölümlerini ayrı ayrı sıralamıştır.

- Birecik Protestan İlkokulu (1877),
- Ermeni İlkokulu (1877),
- Meryem Ana Ermeni İlkokulu (1835).

Şanlıurfa'da yukarıda adı geçen gayrimüslim okulları ile ilgili herhangi bir bilgi ya da belgeye ulaşılamamıştır.

3.6.6.6. Hatay'daki Gayrimüslim Okulları

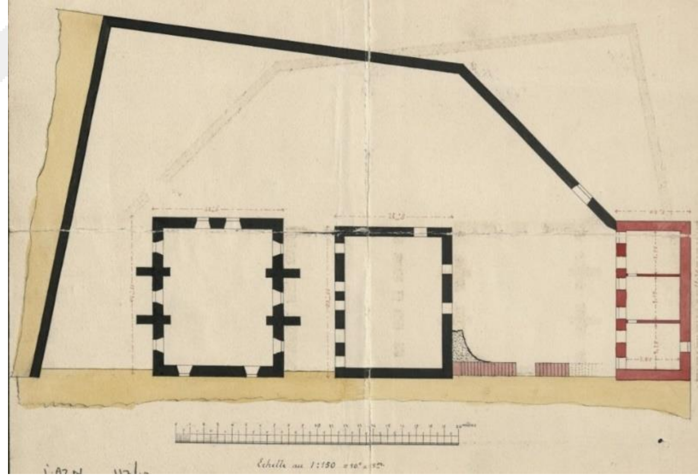
Vital Cuinet, Antakya'da Hristiyan cemaatine ait 5, İskenderun'da 3, Belen'de 2 okul olduğunu kaydetmektedir (Cuniet 1891: 192, 202, 221). Hatay'da, diğer kaynaklarda adı geçen gayrimüslim cemaat okulları şöyle sıralanmaktadır (BOA. İ.AZN.,117/13; Bilgili 1939: 27; Tekin 1983:76; Kıymat 2007: 5; Garbioğlu 2017: 101; Elçiçeği 2019: 71);

- Akbez Salmanuşağı Protestan Kilisesi Mektebi,
- Antakya Ortodoks Erkek Okulu,
- Antakya Ortodoks Kız Okulu,
- Antakya Karma Ermeni Okulu,
- Antakya Cenyene Rum Katolik Okulu (1878-1879),
- İskenderun Nubaryan Karma Okulu,
- İskenderun Karma Rum Okulu,
- İskenderun Karma Ortodoks Okulu,
- Belen Katolik Mektebi,
- Belen Protestan Mektebi,
- Belen Ermeni Mektebi,
- Kırıkhan Ermeni Mektebi,
- Dörtyol Yukarı Mahalle Getronagan Merkez Okulu,
- Dörtyol Aşağı Mahalle Milli Okulu,
- Dörtyol Ermeni Protestan Okulu,
- Dörtyol Aşağı Mahalle Kelekyan ve Sisvan Yetimhaneleri ile Meslek Okulları.

Ayrıca bazı kaynaklarda, Hatay'da Ermeni cemaate ait 8 Köy Mektebi ile Rus himayesi altında bulunan 2 Ortodoks Mektebi'nin olduğunu belirtilmektedir (Bilgili 1939: 20). Bu bilgiye göre, Antakya'daki gayrimüslim Ortodokslara ait kız ve erkek okullarının Rus idaresinde olduğu anlaşılmaktadır.

Akbez Salmanuşağı Protestan Kilisesi Mektebi: Akbez'de Protestanlara ait bir kilise ile kiliseye ait bir okulun bulunduğu Osmanlı arşivlerinden anlaşılmaktadır (BOA. İ.AZN., 117/13). 1332 (1913-1914) tarihli belgede, kilise ve okulun yaklaşık olarak 45 sene önce inşa edildiği, aynı arsa üzerinde bir de rahip ikametgâhı yapıldığı belirtilmiştir. Plan çizimlerinin de bulunduğu belgeye göre dikdörtgen planlı kilisenin ölçüleri 15x12 m, okulun ise 15x7 m'dir. Her iki yapının 8 adet pencere ile aydınlatıldığı ve ikişer kapısının bulunduğu belirtilmiştir.

Belgede yer alan çizimde üç yapı sıralanmaktadır. En soldakinin kilise, ortadakinin okul, sağdakinin ise sonradan yapılan rahip ikametgâhı olduğu düşünülmektedir. Dikdörtgen planlı okulun rahip ikametgâhına bakan cephesindeki merdivenler, iki katlı olduğuna işaret etmektedir. Farklı bir renk ile belirtilen rahiplere ait konut da dikdörtgen planlı olup, üç küçük mekândan teşekkül etmiştir. Okula bakan cephesinde merdivenlere yer verilmiştir. Yapıların bir avlu içinde bulunduğu ve dışardan duvarlarla soyutlandığı anlaşılmaktadır (Resim 279).

Resim 279: Akbez Protestan Kilisesi ve Okulunun Osmanlı Arşivindeki Çizimi (BOA. İ.AZN., 117/13)

Yine Osmanlı arşivlerinde yer alan bir belgede, kilise, mektep ve ikametgâhın sonradan ruhsatlandırıldığı belirtilmektedir (BOA. DH. İD., 162/48). Günümüze ulaşmadığı anlaşılan yapılarla ilgili başka herhangi bir veri elde edilememiştir.

Antakya Rum Ortodoks Okulu: İnşa tarihi ve Antakya'daki konumu ile ilgili bilgi sahibi olamadığımız yapıya ait tek fotoğraf, cephe düzeni ve mimarisi hakkında fikir vermektedir. Bir zemin kat üzerine iki katlı okulun, moloz taştan inşa edildiği anlaşılmaktadır. Zemin ve birinci katta basık yuvarlak kemerli, üçüncü katta ise düz

pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Birinci katın sokak cephesinde, ikiz kemer açıklıklı sofa şeklinde bir bölüm bulunmaktadır. İkinci katta bu bölümün üstü, ahşap konsollar üzerine oturan bir cumba olarak düzenlenmiştir (Resim 280).

Resim 280: Antakya Rum Ortodoks Okulu
(http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90429---0053.jpg
Erişim Tarihi: 09.12.2020)

<u>Dörtyol Kelekyan Yetimhanesi ve Okulu:</u> Dörtyol'da Ermeni cemaate ait olan bu kurum, bir okul ve yetimhaneden meydana gelmiştir. Yetimhaneye ait eski bir fotoğraf, bir zemin kat üzerine tek katlı olarak inşa edildiğini, oldukça sade olan cephelerde düz pencere açıklıkları yer verildiğini göstermektedir. Pencereler ahşap panjurlarla kapatılmıştır. Moloz taşla inşa edildiği anlaşılan yapı kırma çatı örtülüdür (Resim 281).

Resim 281: Dörtyol Kelekyan Yetimhanesinin Tarihsiz Bir Fotoğrafı
(https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/adana-vilayeti/doertyol/dortyoleducationandsport/dortyolokullar.html Erişim Tarihi: 23.01.2021)

Hatay'da, yukarıda adı geçen diğer gayrimüslim okulları ile ilgili herhangi bir veriye ulaşılamamıştır.

BÖLÜM 4: KARŞILAŞTIRMA ve DEĞERLENDİRME

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki süreç, Osmanlı için bir dizi yenilik ve düzenlemeyi beraberinde getirmiştir. Batı ile ilişkiler ve etkileşimlerin sonucu olarak kaçınılmaz olan bu değişim, her yönü ile örnek alınan Batının, Osmanlı kent düzenine, mimarisine ve sanatına da yön vermiştir. Tanzimat reformlarının temelinde yatan fikir, Batının üstün yönlerinden istifade ederek onunla mücadele edebilme ve toplumu daha modern bir çizgide tutabilmek için onun tekniğini ve kültürünü yakından tanımaktır (Yerasimos 1996: 2). Öncelikli olarak Batı kent düzenini, dokusunu ve planını örnek alarak yeni atılımlar yapmak isteyen Osmanlı, klasik kent kuruluşundan uzaklaşıp, Batı örnek modelleri ile kendini gösteren kozmopolit diyebileceğimiz bir anlayış kazanmaya başlar (Colonas 2000: 372). Bu amaç doğrultusunda, Batı ve dünya için önemli konumda olan başkent İstanbul'un değişimlere hızla adapte olması kaçınılmaz olmuştur. Daha önceleri birkaç defa çizilen İstanbul haritası yeniden çizilmiş, şehrin gelecekte bürüneceği şekil bu haritalar üzerinde işlenmeye başlanmıştır (Tekeli 1996: 25). İstanbul'un bazı bölgelerinde başlayan alt yapı, cadde ve kaldırımların düzenlenmesi çalışmaları kentin tamamına uygulanmak istenmiş, Avrupalı ve gayrimüslim nüfusun daha yoğun olduğunu söyleyebileceğimiz Galata, Pera ve Tophane bölgeleri bu çalışmaların ilk uygulandığı semtler olmuştur (Colonas 2000: 372).

Yaptığı yeni düzenlemeler sayesinde sürekli Avrupa ile temas halinde olan Osmanlı, kapitalist sisteme daha hızlı yaklaşmış, dönemin üretim-tüketim ağına cevap verecek yeni düzenlemelere kapılarını açmıştır. Bunun bir sonucu olarak da Osmanlının, sermaye piyasası, bankacılık ve finans sektörü, borsa, Anadolu ve Rumeli ulaşım ağı gibi yeni ekonomik oluşumlara ayak uydurmaya başladığını söylemek yanlış olmaz (Eldem 1993: 14). Yabancı malların Osmanlı pazarına hızla akması ise 19. yüzyıla kadar iç ticarette üstün konumda olan Türkleri geri plana iterek, taşımacılıkta armatör Rumları, transit ticarette Ermenileri ön plana çıkarmıştır (Aktüre 1985: 893). Ayrıca, devletin dış pazarlarla yoğun teması, sadece başkenti değil Anadolu kentlerini de hızlı bir değişime yönlendirmiştir. Bu dönemde Anadolu kentlerinde görülen en önemli değişimin, yoğun nüfus artışı ile birlikte kent ölçeğindeki büyümede kendini gösterdiğini söylemek mümkündür. Önceden içe dönük bir yapıya sahip olan Osmanlı kentlerinin, değişen ticaret ağları ile dışa dönük hale geldiği ve yeni liman kentlerinin doğuşu ile nüfusun kıyı bölgelere akmaya başladığı görülür. Bütün bu gelişmeler de Osmanlının imparatorluk

sınırları içinde kentsel yenileşme faaliyetlerini hızlandırmasını gerekli kılmıştır (Tekeli 1985b:879).

Tanzimat'ın başlattığı değişim hareketi, bayındırlık işlerine yeni bir düzenleme getirmiş, önceleri sarayın bir bölümünde Şehreminliği tarafından yürütülen mimarlık çalışmaları, devlet içinde ayrı bir birim olarak reforme edilmiştir. Bugünkü imar hukukunun temel prensipleri Tanzimat döneminde ortaya atılmış, şehircilik ve imar işlerinin düzenlenmesine yönelik olarak I. ve II. Ebniye Nizamnameleri (1848,1849) yayınlanmıştır. Tanzimat Fermanı'nın hükmü gereğince toplumdaki her bireyin eşit sayılması, imar alanındaki yeni reformların kapılarını aralayarak gayrimüslimlerin mülk satın alabilmesi, inşa ettikleri yapılara kat ilave edebilmesi gibi önemli adımların önünü açmıştır. Ayrıca ilerleyen dönemlerde, özellikle 19. yy. sonlarına doğru toplumun gittikçe kozmopolit bir yapıya sahip olması, gayrimüslimler ile Müslümanlar arasındaki çizgilerin ortadan kalkmasına ve Müslümanların yaşadığı yerlerde gayrimüslimlerin de mülk sahibi olmalarına izin vermiştir. Ancak bu dönemde taşra kentlerindeki statü ve maddi farklılıklar, halen sosyal düzenin belirleyici unsuru olmaya devam etmiştir (Batur 1985: 1047).

Yeni inşa edilen hastaneler, pek çok kamu yapısı, eğlence ve çeşitli etkinlikler için tasarlanmış binalar, apartmanlar ve özel villalar dönemin kentsel olarak yenilenmesine ve modernleşmesine öncülük etmiştir (Colonas 2000: 373). Bu yoğun inşa çalışmaları, başta İstanbul olmak üzere Osmanlı kentlerini yavaş yavaş değiştirmeye başlamıştır. Dönemin İstanbul'unda ahşap yapılardan oluşan mahallelerin, yeni yapılaşma ile birlikte farklı bir siluete büründüğü görülür. Geçmişte sürekli yangınla karşı karşıya olmanın payı düşünüldüğünde, bu dönem yapılarının sıklıkla kâgir inşa edildiği söylenebilir (Can 2000: 135-136).

Devrin ön plana çıkan kurumları arasında görebileceğimiz belediye binaları, başkent İstanbul örnek alınarak Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kurumsallaşmaya başlamıştır (Aktüre 1985: 895) (Resim 282). Özellikle 1877 Vilayet Belediye Nizamnamesi ile belediyecilik anlayışının daha yaygın hale geldiğini, kendi bünyesinde ihtiyaçlarını karşılayacak birimleri barındıran bu kurumların Batı modelleri örnek alınarak vilayet merkezlerini süslediği söylenebilir (Kolay 2018: 402). Bununla beraber, bu dönem kentlerinin dönüşümünde, merkezinde cami olan mahallelerin yerini okul ve karakol bulunan yeni bir düzene bıraktığı görülür. Bu değişim sürecinde ise Osmanlının mimarlık

eğitimine çok fazla eğilmediği, bu iş için genellikle İstanbul'a gelen yabancı mimarların ve Batıda eğitim alan gayrimüslimlerin görevlendirildiği görülür. Osmanlının ilk mimarlık örgütlenmesi olan Hassa Mimarlar Ocağı, bu dönemde daha ikinci planda sayılabilecek binaların inşasından sorumlu olmuştur (Batur 1985: 1053-1054). İstanbul'daki gayrimüslim cemaatten özellikle Rum mimar ve mühendisler, Tanzimat sonrası yoğun bir çalışma temposuna girmiş, Pera ve Tarabya'da yaşayan Rumlar, Galata'daki Rum bankerler desteği ile çalışma alanlarını büyüterek Osmanlı toplumunda kendilerine ayrı bir yer edinmiştir (Colonas 2000: 373).

Resim 282: Şam Belediyesi Servet-i Fünun Dergisi, Sayı 302 (http://www.servetifunundergisi.com/sam-i-serif-daire-i-belediyesi-ortada/ Erişim Tarihi: 12.02.2021)

Osmanlı'da Tanzimat sonrası görülen yenileşme hareketlerinin belki de en önemlisi eğitim alanındaki girişimlerdir. Geleceği temel seviyeden başlayarak yeniden inşa etmek için her alanda eğitimli bireylere duyulan ihtiyaç, bu dönemde oldukça yoğun hissedilmiştir. Tanzimat öncesinde, devletin yenilgilerine paralel olarak eğitim askerî alana yoğunlaşmış, askerlerin ordu için daha çok beceri kazanması amacıyla Mühendishane-i Bahri Hümayun (1773), Mühendishane-i Berri Hümayun (1795), Tıphane-i Amire ve Cerrahhane-i Mamure (1826), Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane (1838) gibi pek çok kurum açılmıştır. Ancak, eğitimin yalnızca askerî sisteme yönelik olması, başarının da yalnızca askerî sınıfla sınırlı kalmasına neden olmuştur (Tekeli 1980: 69). Tanzimat ve sonrası dönemde ise bu düşüncenin değiştiği, eğitim için temelden bir atılım

yapıldığı anlaşılır. Sıbyan mekteplerinin ıslah edilerek yenilikçi bir anlayışla iptidai (ilkokul), rüşdi (ortaokul), idadi (lise) ve Darülfünun (üniversite) seviyelerinde kurumların inşa edilmeye başlanması, dönemin eğitim anlayışını ortaya koyan yeniliklerdir. Batıya yönelik eğitim düzenini ilk yansıtan kurum ise lise düzeyinde eğitim sunan Bezmi Âlem Valide Sultan Mektebi'dir (1850). Klasik Osmanlı eğitim anlayışı ile kıyaslandığında yepyeni bir öğrenim içeriği sunan bu okul, Avrupai Neo-klasik cephe tasarımı ve iki katlı anıtsal düzeni ile dönemin reformist anlayışını yansıtmaktadır (Kara Pilehvarian 2000: 146-147).

Osmanlının reformist yaklaşımı, Tanzimat toplumunu birleştirmeyi-kaynaştırmayı hedefleyen ve eğitim alanında bir üst seviye diyebileceğimiz yeni oluşumlarla karşımıza çıkmıştır. Aslında bu amaca yönelik ilk adım, Tanzimat'ın ilanından sonraki yıllarda hem Müslüman hem de gayrimüslim öğrencilerinin eğitim için Fransa'ya gönderilmesi olmuştur. Tıp alanında eğitim gören bu öğrencilerin Osmanlı için oldukça yararlı olacağı açıktır (Şişman 1986: 2515). Fakat masraflar ve az sayıda tahsilli öğrencinin olduğu düşünüldüğünde, Osmanlı bünyesinde açılacak bir eğitim kurumunda daha fazla öğrenci yetiştirerek devlete yararlı hale getirmek mantıklı görünmektedir. İşte bu düşüncede olan devlet, bütün Osmanlı tebaasından öğrenciyi tek bir çatı altında toplama ve bir Osmanlı milleti oluşturma fikrinden hareket edip, 1868'de Fransa desteği ile Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'ni açmıştır (Resim 283).

Resim 283: Galatasaray Mekteb-i Sultanisi (https://blog.iae.org.tr/sergiler/batiya-acilan-pencere-galatasaray-lisesinin-150-yili-1868-1968 Erişim Tarihi: 03.02.2021

Rum, Ermeni, Yahudi ve Bulgar öğrencilerle Müslüman öğrencilere aynı çatı altında eğitim veren sultani, gerekli bazı dersler dışında Fransızca eğitim verilmesi, her cemaatin kendi ibadet mekânında özgürce ibadet edebilmesi gibi Osmanlı için oldukça yenilikçi bir adım atılarak sosyal eşitlik ve eğitime verilen önem vurgulanmıştır (Şişman 1996: 323-326). Yapının "U" şeklindeki plan düzeninde, orta eksende dikdörtgen başka bir kütle ile birbirine bağlandığı, böylelikle önde bir tören avlusu, geride ise bir iç avlu oluşturulduğu görülür. Üç katlı okulun her katında pencere düzeninin farklı oluşu, katlar arası ayrımın silmelerle belirlenmesi ve giriş cephesinin klasik düzende plasterlerle hareketlendirilip, çatı üstünde bir tepelik ile anıtsallaştırılması dikkat çekicidir.

Tanzimat döneminde bugünkü üniversitelere denk gelen Darülfünun açma girişimleri, bu alandaki ilerlemelerin bir yansımasıdır. Ancak yapının inşa edildikten sonra devletin başka ihtiyaçlarına yönelik bir kurum olarak işlev görmesinin, yenilikçi eğitim politikası ile çeliştiğini söylemek mümkündür. Günümüzde ayakta olmayan, fakat önceden Ayasofya ve Sultan Ahmet Camii'nin hemen yakınında bulunan yapı, Neo-Rönesans ve Neo-Klasik cephe düzeni ile dikkat çekmiştir (Resim 284). Plan olarak, orta avlulu iki kütlenin ortada dikdörtgen bir blok ile bağlandığı bu yapı, üç kat ile yüzden fazla mekândan oluşan zengin bir tasarım sergilemiştir (Batur 1985: 1057).

Resim 284: İstanbul Darülfünun Binası

(Emre Kolay, 2018)

Resim 285: Bursa İdadi Mektebi
(Objektiften Yansıyanlarla Sultan II. Abdülhamid Döneminde Eğitim)

Resim 286: Edirne Hamidiye Mektebi
(Servet-i Fünun Dergisi, Sayı 494)
(http://www.servetifunundergisi.com/edirnede-hamidiye-mektebi-altta/
Erişim Tarihi: 14.02.2021)

Tanzimat sonrasında eğitim alanında görülen yeniliklere ve değişimlere gayrimüslim Osmanlı cemaatinin de kayıtsız kalmadığı görülür. Tanzimat öncesinde, Osmanlı gayrimüslim cemaatlerinin her biri (Rum, Ermeni, Yahudi) özellikle kendi din ve geleneklerine göre şekillenmiş bir eğitim sistemine sahipti. Eğitim için tercih edilen yapılar ise genellikle ibadet edilen yapının kendisi ya da hemen yakınında bulunan bir mekân olmuştur. Dolayısıyla eğitim içeriğinin de teolojik temelli olması kaçınılmazdır. 19. yüzyıldaki gelişmelere paralel olarak, eğitim ruhani kesiminin kontrolünden alınarak yeni bir yol çizmeye başlamıştır. Bu nedenle Tanzimat sonrasında, özellikle eğitim alanındaki gelişmelere dini otoritenin tepkileri olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Osmanlı gayrimüslimleri, başlangıçtan itibaren etnik değil dini kimlikleri ile toplum yapısı içerisindeki var olmuşlardır. Fransız Devrimi'nin dünyada meydana getirdiği etki, 19. yüzyıla Osmanlı gayrimüslimlerinin de ulusal bilinç kazanarak, etnik kimliği ön plana çıkaran bir cemaat olgusu geliştirmiştir (Kılıçoğu Cihangir 2019: 397). Bu bilinç, her bir gayrimüslim cemaatin kendi eğitim sistemini geliştirmesinin ve daha eğitimli bireyler yetiştirme fikrinin önünü açmıştır. Bu nedenle Osmanlı gayrimüslimleri, Tanzimat sonrası dönemde kendi içlerinde tabiri yerindeyse bir aydınlanma yaşamış ve bunun bir sonucu olarak da din temelli içerikten ziyade fen ve sosyal bilimlerin okutulduğu yeni eğitim kurumları inşa etmeye başlamıştır. Aslında eğitimde gelişmeyi sağlayan temel unsur, sadece hak ve özgürlükler değil, bu dönemde gayrimüslimlerin ekonomik olarak güçlü olmaları olmuştur. 19. yüzyılda ticareti elinde tutan Rum ve Ermeni tüccarlar ile esnaf loncası sayesinde İstanbul ve Anadolu'nun pek çok yerinde eğitim kurumları meydana getirilmiştir. Bu dönemde, yoğun iş yükü bulunan Rum mimarların çoğunlukla inşa ettiği yapıların başında gelen eğitim kurumları, Rumların eğitim alanında gelişim gösterdiğini kanıtlar niteliktedir. Dönemin İstanbul'daki pek çok örneğinde, bazıları farklı olmakla birlikte, genellikle Neo-klasik üslup tercih edilmiş, yapıların özel işlevinden ziyade yapısal olarak benzer olmasına dikkat edilmiş ve Rum okullarında bir üslup birliği sağlanmıştır. Bu okullara İstanbul Loakimelaon Okulu (1884), Zappelon Okulu (1885), Zagrpheion Okulu (1890) ve Marasleion Okulu (1901) örnek gösterilebilir (Tekeli 1985a: 460-463; Colonas 2000: 374).

Bu yüzyılda Patrik Karabet'in isteği ile İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde inşa edilmeye başlayan Ermeni okulları ise 1863 Ermeni Anayasası (Nizame-i Milleti-i Ermeniyan) sonrasında büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Bu nizamname ile ruhban sınıfının eğitimdeki etkisi ortadan kaldırılarak, oldukça geniş yetki ve denetimi olan bir Ermeni Eğitim Kurulu oluşturulmuştur. İstanbul ve taşradaki birçok kentte hem erkeklerin hem de kızların gelişmesine yönelik olarak çeşitli eğitim kurumları inşa edilmiştir. Ancak, 1885 sonrası Ermeni cemaati ile eğitim sistemi arasında bir takım ayrılıklar yaşanması, İstanbul'daki idare merkezinin taşradaki okulları kontrol altına alamaması sonucunu doğurmuştur (Somel 2007: 7, 9; Kenanoğlu 2008: 186-188).

Maddi olarak diğer gayrimüslim cemaate göre daha zayıf konumda olan Yahudiler ise değişen toplum yapısı ile birlikte eğitimde bir takım ilerlemeler kaydetmiştir. 1854'te Viyana'dan Rostschild'in verdiği destekle Hasköy'de açılan Eskuola, dini bir kurumun

dışında açılan ilk eğitim kurumu olarak faaliyete geçmesi ile dikkat çeker. Bu alandaki asıl ilerleme ise yerli ve yabancı Yahudilerin eğitime verdiği destek ile gerçekleşir. Cemaatin eğitimde en büyük destekçisi, Fransa'da kurulan Alyans İsrailit cemiyeti olmuştur. Cemiyetin 1874 ve 1908 yılları arasında İstanbul'da 6 erkek, 5 kız okulu kurduğu, ders müfredatında Tevrat ve din bilgisi gibi derslerin yanı sıra İbranice, Fransızca, tarih, coğrafya ve aritmetik gibi fen ve sosyal bilimlere yönelik derslere de yer verdiği anlaşılır. Fransız müdürler tarafından yönetilen ve yardımcı öğretmenleri yerli Yahudilerden oluşan okullar, müfredat ve donanımı ile oldukça kapsamlı bir eğitim sunmuştur. Ancak, Yahudi cemaatinin ortak bir dil kullanmaması (diğer cemaatler eğitim alanında kendi dil birliğini sağlamıştı) bu okulların fazla gelişim gösterememesine neden olmuştur (Garnett 1911: 246; Tekeli 1985a: 460-464; Arslan 2005: 291, 295; Kenanoğlu 2008: 190).

Resim 287: Balıkesir İdadi Mektebi
(Servet-i Fünun Dergisi, Sayı 497)
(http://www.servetifunundergisi.com/hareket-i-arzdan-harap-olmusken-saye-i-umran-vaye-i-hazret-i-hilafetpenahide-tecdiden-imar-ve-ikmal-edilen-balikesir-mekteb-i-idadi-i-mulkisi/ Erişim Tarihi: 14.02.2021)

Tanzimat dönemi ve sonrasında ister Müslüman ister gayrimüslim cemaatler tarafından kurulmuş olsun, eğitim kurumlarının hemen hepsinin Batılı anlayışta bir plan ve mekânsal düzenlemeye sahip olduğu görülür. Çok katlı yapısı ile dikkat çeken okullar; derslik, toplantı salonu, yatakhane, yemekhane, öğretmen odası, kütüphane gibi günümüz eğitim kurumlarının öncüsü ve ilk örnekleri olarak kabul edebileceğimiz bir düzen sergilemiştir. Bütün bu gelişmelere rağmen, 19. yüzyılda Osmanlının yeni okullar açma ve bu okulları destekleme noktasında yetersiz kalması dikkat çekicidir. Bu dönemde hem Müslüman kesimin hem de yabancıların özel okul açma girişimleri buna örnek olarak gösterilebilir.

Özellikle zengin Müslümanlar arasında yaygınlaşan rüşdiyeler (ortaokul) için genellikle yirmi-otuz odalı konaklar kiralanmış, memur ve subaylar tarafından eğitimler verilmiştir. Her birinin farklı müfredatı ve niteliği olan bu kurumların, dönemin eğitim sistemini daha da çeşitlendirdiğini söylemek yanlış olmaz (Tekeli 1985: 471). Memur, avukat, mühendis gibi kişilerin eğitimi için açılmış çeşitli eğitim kurumları da toplumda varlığını sürdürerek, bu çeşitliliğe katkıda bulunmuştur (Garnett 1911: 238).

Yabancı devletlerin açtığı özel eğitim kurumları ise 19. yüzyıl Osmanlı topraklarında ve dünyanın farklı bölgelerinde görülen misyonerlik faaliyetlerinin birer yansımasıdır. Eğitimin bu amaca hizmet eden bir araç olarak görülmesi, yabancıların Osmanlı topraklarındaki çalışma hızını ve faaliyetlerini etkileyen en önemli unsurlardan biri olarak karşımıza çıkar. Hangi Batılı devlet olursa olsun, Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda Tanzimat ile başlayıp Islahat hareketleri ile genişlettiği düzenleme ve özgürlüklerin, sınırları ortadan kaldırdığı ve Osmanlının kendi içinde başlattığı eğitim reformunun, toplumda engellenemez bir eğitim arzusunu doğurduğu söylenebilir. Bu arzu da tıpkı Osmanlı gayrimüslimleri gibi yabancı devletleri de harekete geçiren, hem dini hem de siyasî bir takım güdülerle geleceğe yön vermeyi hedefleyen oluşumun bir parçasıdır. Bu nedenle, 19. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında yerli ve yabancı okulların ardı ardına açılması, belki de Tanzimat sonrasında en fazla inşa edilen kamu yapılarının eğitim kurumları olduğunu söylemeyi mümkün kılar.

Tez çalışmasının önceki bölümlerinde, yabancı devletlerin Osmanlı topraklarındaki misyonerlik çalışmalarından detaylı olarak bahsedildiği için bu bölümünde misyonerlik faaliyetlerine tekrar değinilmeyecektir. Fakat tezin çalışma konusunu oluşturan ve katalogda tanıtılan okullardan hareketle, Osmanlı topraklarında misyonerler ve gayrimüslim cemaatler tarafından açılan diğer eğitim yapılarını karşılaştırmak, aralarındaki bağlantı, benzerlik ya da farklılıkları ortaya koymak bu konuda daha detaylı fikir sahibi olmaya yardımcı olacaktır.

4.1. Okulların Konumu

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve sonrasındaki süreçte Osmanlı tarafından inşa edilen iptidai, rüşdi ve idadi eğitim kurumlarının genellikle şehir içinde, askerî idadiler gibi daha büyük ölçekli okulların ise kent merkezinin biraz dışında konumlandırıldığı görülür. Buna karşılık bu dönemde açılan yabancı eğitim kurumlarının konum itibari ile

farklılıklar gösterdiği söylenebilir. Özellikle Amerikan okullarının, genellikle kent yerleşim alanının uzağında, şehre yüksek bir noktadan bakan ve hâkim konumuyla dikkat çeken yapılar olduğu görülmektedir. Tez çalışmasının konusu olan Merkezi Türkiye Misyonunda, Amerika tarafından inşa edilmiş olan Kahramanmaraş Merkezi Türkiye Kız Koleji (1873), Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji (1874), Gaziantep İkinci Amerikan Kız Okulu (Seminary School) (1876 ?) ve günümüzde mevcut olmayan Haçin Amerikan Kız Koleji (1881) buna örnek olarak verilebilir. Bu konumlanmada, birçok yapıdan meydana gelen ve günümüzdeki gibi kampüs alanı şeklinde bir düzenlemeyi gerekli kılan sistemin etkisi gözden kaçmaz. Bir başka deyişle, büyük ölçekli yapı inşası için geniş bir parsele ihtiyaç duyulması, Amerikan okullarının kent merkezinden uzaklaşmasında etkili olmuştur denebilir. Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji ve Haçin Amerikan Kız Kolejinin kent merkezine uzak sayılabilecek konumları; okul binası, yemekhane binası, yatakhane binası, misyoner konutları gibi pek çok yapıyı içinde barındırması nedeniyle daha geniş bir araziyi zorunlu kılmış olmalıdır. Gaziantep İkinci Amerikan Kız Okulu (Seminary School) (Resim 288) ve Kahramanmaraş Merkezi Türkiye Kız Koleji örnekleri ise şehir merkezine yakın, ancak kentin yüksek noktalarına kurulmuş okullardır. Bu konumlanmada ise Amerikan mekteplerinin şehre hâkim olma ve hemen fark edilme arzusunun tetikleyici olduğu söylenebilir. Çalışma alanımız dışında Merzifon Anadolu Koleji (1864), İstanbul Robert Koleji (1871), Talas Amerikan Koleji (1871) (Resim 289) ve Harput (Fırat) Amerikan Koleji de (1878) (Resim 290) kent dokusu içinde hemen algılanabilen ve şehre hâkim konumuyla dikkat çeken yapılar olarak bu konuya örnek gösterilebilir.

Resim 288: Gaziantep İkinci Amerikan Kız Okulu (Seminary School) (Sol Üstte) (Osman Köker, 2008)

Resim 289: Talas Amerikan Koleji
(İnternet Arşivi (ARIT/Salt Research)
(https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43007
Erişim Tarihi: 05.02.2021)

Resim 290: Harput Amerikan Koleji
(İnternet Arşivi (ARIT/Salt Research)
(https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/42986 Erişim Tarihi: 05.02.2021)

Osmanlı topraklarında Fransa tarafından inşa edilen eğitim kurumlarının ise daha çok şehir merkezlerinde, kilise ile bitişik ya da kiliseye yakın konumda, adeta bir manastır kompleksi olarak tasarlanması dikkat çekicidir. Başka bir şekilde ifade edersek, Fransız okullarının konumunda, din önemli bir faktör olarak karşımıza çıkar. Çalışma bölgesi dâhilinde Mersin St. Antuan Erkek Okulu (1854) ve St. Joseph Kız Okulu (1887), Gaziantep St. Joseph Erkek ve Kız Okulu (1879, 1890) ve günümüze ulaşmayan Kahramanmaraş Franciscains Rahipleri Kilisesi Kız ve Erkek Okulları (19. yy. sonu) buna örnek olarak gösterilebilir. Kendi bünyesinde bir ibadethaneye sahip olmayan

okulların ise yakında bulunan bir kiliseye göre konumlandırıldığı görülmektedir. Bu şekilde kurulmuş okullara örnek olarak İskenderun Fransız Katolik Okulu (1906) verilebilir. Hemen yakınında bulunan İtalyan Katolik Kilisesi'ne göre konumlanan okulun, misyonerlik faaliyetlerinde aynı inanca sahip tarikatlar ya da mezhepler arasındaki dayanışmanın bir yansıması olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışma bölgesi dışındaki Fransız eğitim kurumlarının da kilise-okul ilişkisi bakımından benzer bir düzen sergilediği görülür. İstanbul Galata Saint Benoit Fransız Koleji (1783), Şişli Notre Dame de Sion Fransız Okulu (1856), Üsküdar İmmaculee Conception Fransız Okulu (1894), Haydarpaşa Sainte Euphemie Fransız Okulu (1895) (Resim 291) ve İzmit St. Barbe Koleji (1895) (Resim 292) kiliseye bitişik konumlarıyla, Galata St. Pierre Fransız Okulu (1854), Şişli St. Esprit Fransız Kız ve Erkek Okulları (1871) ve Kumkapı Assomption Fransız Koleji (1883) ise kiliseye yakın konumları ile dikkat çeken örneklerdir (Kutlu 2018: 305; Bozdağ 2019: 15).

Resim 291: Haydarpaşa St. Marie du Rosaire Kilisesi ve St. Euphemie Fransız Okulu (Semavi Eyice, 1998)

Resim 292: İzmit St. Barbe Fransız Koleji ve Kilise (Bahadır Bozdağ, 2019)

Çalışma alanı dâhilindeki İngiliz ve Alman okulları, daha çok kent merkezi içinde ya da kent merkezine yakın konumda inşa edilmiştir. Amerikan ve Fransız okulları ile kıyaslandığında, İngiliz ve Alman okullarının daha küçük ölçekli olması bu konumlanmada etkili olmuş olmalıdır. Bunlardan İngiliz okullarının kimi zaman tek başına, kimi zaman da bir kilise ve misyoner konutu ile aynı alan içinde konumlandığı görülür. Antakya merkezde bulunan ve sadece kilisesi ile misyoner konutu günümüze ulaşan İngiliz Okulu (1886) bu düzenlemeye örnek teşkil etmekle beraber, Fransız okullarında gördüğümüz yerleşim düzenini akla getirir. Ayrıca, İskenderun İngiliz Okulu'nun (1902) kuzeyinde bir kilise bulunduğu fakat günümüzde ayakta olmadığı bilgisi (Bilgili 1939: 25; Garbioğlu 2017: 56), İngiliz okullarının konumlanmasında kiliselerin önemli rol oynadığına işaret etmektedir. Buna karşın, Samandağ İngiliz Okulu'nun (1846) yerleşiminde herhangi bir kiliseye yakınlık söz konusu değildir. Çalışma bölgemiz dışında İstanbul Beyoğlu İngiliz Kız Okulu (19. yy. sonu), Yafa İngiliz Ruhban Okulu (1844) ve Şam İngiliz Okulu (1871) (Şişman 2006: 336, 342, 344) kiliseye yakın konumda inşa edilmiş İngiliz okullarına örnek olarak gösterilebilir. Herhangi bir ibadethaneye göre konumlanmayan İngiliz okulları da azımsanmayacak sayıdadır. Beyrut İngiliz Erkek Okulu (1855), Yafa Tabeetha Kız Misyon Okulu (1863), İzmir Bornova İngiliz Okulu (1885), İstanbul Nişantaşı İngiliz Erkek Okulu (1905) (Resim 293) bunlara örnek olarak verilebilir (Şişman 2006: 337, 339, 346; Uçan 2015: 97).

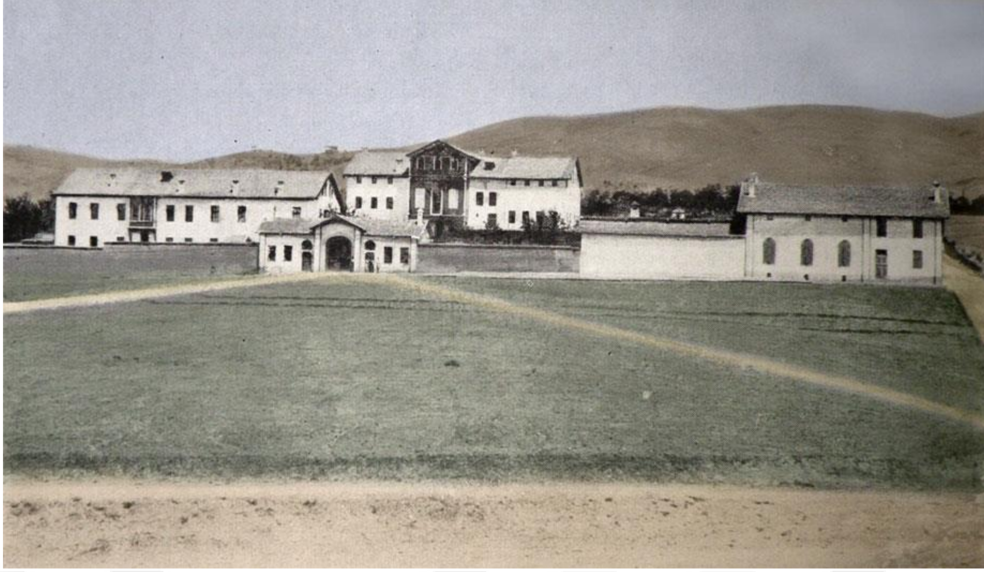

Resim 293: İstanbul Nişantaşı İngiliz Erkek Okulu (http://ogm.meb.gov.tr/yuz-tarihi-lise/1905-NISANTASI-ANADOLU- LISESI.html Erişim Tarihi: 15.02.2021)

Osmanlı topraklarında Almanlar tarafından açılan okulların pek çoğu, demiryolu çalışmalarında görevli Alman personelin çocuklarına eğitim vermek amacıyla kurulmuş, Alman dilinin ve kültürünün yayılmasında etkili olmuştur. Aynı zamanda daha laik eğitim politikası ile dikkat çeken bu okullarda, zaman içinde Osmanlı cemaatinden çocukların da eğitim gördüğü belirtilmektedir (Fındıkgil Doğuoğlu: 2002: 318, 324, 331). Almanların okullaşma faaliyetlerinin diğer kolunu oluşturan misyoner okulları da Alman yayılmacı politikasının önemli ayağını oluşturmuştur. Söz konusu bu eğitim kurumlarının, genellikle ibadet edilen herhangi bir yapı ile bağlantılı olarak konumlanmadığı görülür. İnceleme yapılan bölgede çok fazla Alman Okulu bulunmamakla birlikte, Kahramanmaraş Alman Yetimhanesi (1898) ve Düziçi Alman Okulu (1902?) örneklerinin konumu bu anlayışı yansıtmaktadır. Çalışma bölgesi dışında ise İstanbul Beyoğlu Alman Lisesi (1868), Edirne Karaağaç Alman Mektebi (1897), Haydarpaşa Alman Okulu (1903) (Şişman 2006: 317, 320; Çifçi 2003: 114) (Resim 294) ve Elazığ Alman Okulu ile Yetimhanesi (19. yy. sonu) (Resim 295) konuya örnek teşkil eder.

Resim 294: Haydarpaşa Alman Okulu
(http://www.eskiistanbul.net/5976/haydarpasa-yeldegirmeni-alman-okulu-gunumuzde-osmangazi ilkokulu Erişim Tarihi: 15.02.2021)

Resim 295: Elazığ Alman Okulu (Solda), Yetimhane (Ortada) ve Atölyeler (Sağda) (https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/mamuret-uel-aziz-vilayeti/harput-ovasi/egitim-ve-spor/okullar-ii-boeluem.html Erişim Tarihi: 15.02.2021)

Merkezi Türkiye Misyonu bölgesinde gayrimüslim cemaatler tarafından inşa edilen eğitim kurumlarının, tıpkı Fransız okulları gibi şehir merkezlerinde ve bir kiliseye yakın olarak konumlandığı görülür. İnceleme yapılan gayrimüslim örneklerinden Şanlıurfa Süryani Mektebi (1871 ?), Gaziantep Hayganuşyan Okulu (1876), Kilis Katolik Okulu (19. yy sonu) ve Haçin Kızlar Okulu (1912) hemen yakınında bulunan bir kiliseye göre konumlandırılmış örneklerdir. Bu okullar, Osmanlı toplumundaki gayrimüslim cemaatler tarafından erken dönemlerden itibaren inşa edilen kilise-okul bağlantılı eğitim kurumlarının birer devamı olarak karşımıza çıkar.

İstanbul ve Anadolu'da kiliseye yakın konumları ile dikkat çeken pek çok gayrimüslim okulu bulunur. İstanbul Kurtuluş Rum Kız Okulu (1859), İstanbul Kurtuluş Rum Erkek Okulu (1886), Üsküdar Rum Okulu (1903), Beşiktaş Rum Okulu (1903), Boyacıköy Rum Okulu (1905), Kandilli Rum Okulu (1910), Kuzguncuk Rum Okulu (1926), Edirne Ermeni Kilisesi Okulu, Giresun Rum Kız Okulu (1911) ve Bogoslovija Ruhban Okulu (1872) kiliseye yakın konumlandırılmış gayrimüslim eğitim kurumlarıdır (Çiftçi 2003: 72,119; Yaşar 2011: 89; Tokmak 2012: 88; Nebioğlu 2015: 26,28,29; Akdeğirmen 2016: 107,170,176,192).

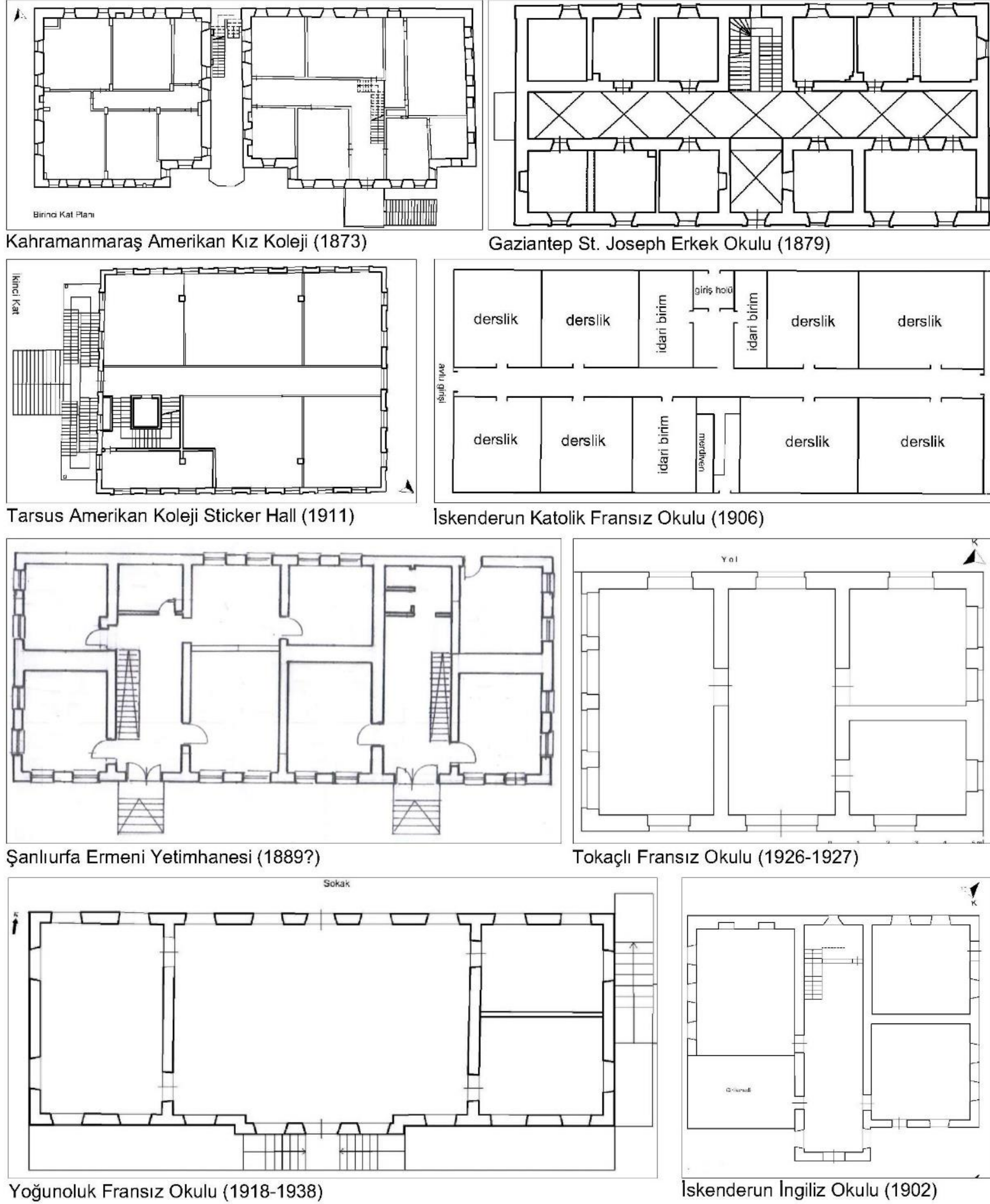
4.2. Plan Özellikleri

Tez çalışma sahasındaki misyoner ve gayrimüslim cemaat okullarının hemen hepsinin avlulu bir düzende inşa edildiği görülür. Ancak, Şanlıurfa Ermeni Yetimhanesi (1889?), Yoğunoluk Fransız Okulu (1918-1937) ve Haçin Kızlar Okulu (1912) birer istisna olarak avlusuz düzen gösterir. Plan açısından ise çeşitlilik gösteren okulları *Dikdörtgen Planlı*, *Kanatlı Dikdörtgen Planlı*, "*U" Tipi Planlı*, *"T" Tipi Planlı*, *"L" Tipi Planlı* ve *Haçvari Planlı* olarak gruplandırmak mümkündür.

4.2.1. Dikdörtgen Planlı ve Koridor/Hol Düzeninde İnşa Edilen Eğitim Kurumları

Araştırma dâhilinde en çok rastlanan plan tipi dikdörtgen planlı okullardır. Günümüz eğitim kurumlarının erken modelleri olarak görebileceğimiz bu plandaki okulları, kendi içinde ayrıştırmak mümkündür. Dikdörtgen planın ilk varyasyonunda, girişten sonra genellikle ortada bir koridor ya da hol ve etrafında dizilmiş kare veya dikdörtgen mekânlardan oluşan düzenleme görülür. Kahramanmaraş Amerikan Kız Koleji (1873), Gaziantep St. Joseph Erkek Okulu (1879), Tarsus Amerikan Koleji Sticker Hall Binası (1911) ve İskenderun Katolik Fransız Okulu (1906) bu plan tipinin büyük ölçekli örneklerini oluşturur (Tablo 1). Şanlıurfa Ermeni Yetimhanesi (1889), Yoğunoluk Fransız Okulu (1918-1937), Tokaçlı Fransız Okulu (1926-1927) ve İskenderun İngiliz Okulu (1902) ise koridor yerine hol uygulamasının görüldüğü daha küçük ölçekli örneklerdir (Tablo 1). Ana cephede girişin yer aldığı orta bölümünün dışa taşırılmasıyla İskenderun İngiliz Okulu, diğerlerinden farklı bir görünüme kavuşmuştur. Bazı dikdörtgen planlı eğitim kurumlarında ise koridor ortaya değil, yapının tek bir tarafına yerleştirilmiş ve mekânların hem koridor hem de avlu ile bağlantısı sağlanmıştır. Bu uygulamayı, tek örnek olarak karşılaştığımız İskenderun Frerler Mektebi'nin (1912) zemin katında görmek mümkündür (Çizim 25).

Tablo 1: Çalışma Kapsamındaki Dikdörtgen Planlı ve Koridor/Hol Düzeninde İnşa Edilmiş Eğitim Kurumları

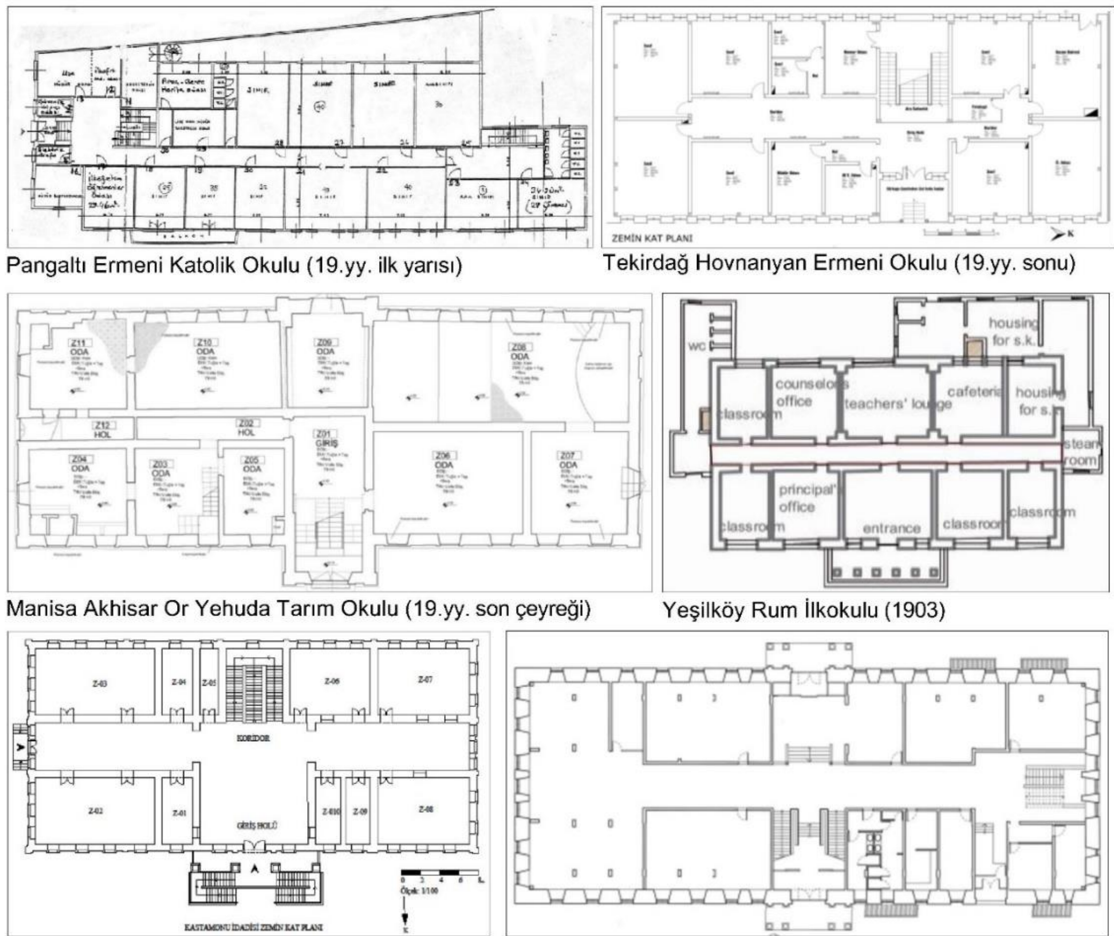

(İlgili Bölge Koruma Kurullarından İşlenerek)

Merkezinde koridor ya da hol bulunan dikdörtgen plan şemasının, Tanzimat dönemi sonrasında Osmanlı kamu yapılarında ve gayrimüslim cemaate ait eğitim kurumlarında sıklıkla tercih edildiği görülür. Başka bir deyişle, bu plan tipi, 19. yüzyılda eğitim kurumlarından hükümet konaklarına kadar pek çok kamu yapısında karşımıza çıkan ortak bir şemadır denilebilir. Pangaltı Ermeni Katolik Okulu (19. yy. ilk yarısı), Tekirdağ Hovnanyan Ermeni Okulu (19. yy. sonu), Manisa Akhisar Or Yehuda Tarım Okulu (19. yy. son çeyreği), Yeşilköy Rum İlkokulu (1903), Kastamonu İdadi Mektebi (1887) ve

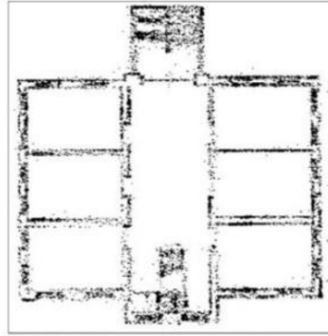
Sivas Hükümet Konağı (1884) bu plan tipinin dönem örnekleri olarak verilebilir (Tablo 2). Merkezdeki hol etrafında sıralı mekânlardan oluşan düzenlemeye, Üsküdar Semerciyan Cemeran Ermeni Okulu (19. yy. ilk yarısı), Bogoslavja Ruhban Okulu (1872), Ortaköy Musevi Okulu (1881) ve Arnavutköy Rum İlkokulu (1902) gibi bazı gayrimüslim okulları örnek gösterilebilir. Osmanlının bu plan tipinde inşa ettiği eserler çeşitlilik göstermekle beraber, Çatalca İdadi Mektebi (1908), Prizren Rüşdiyesi (19. yy. sonları), Prizren Eski Posta ve Telgraf Binası (19. yy. ortaları) ve Tekirdağ Belediye Binası (1900 ?) bazı örnek yapılardır (Tablo 3).

Tablo 2: Dikdörtgen Planlı Koridorlu Düzende İnşa Edilmiş Bazı Kamu Yapıları

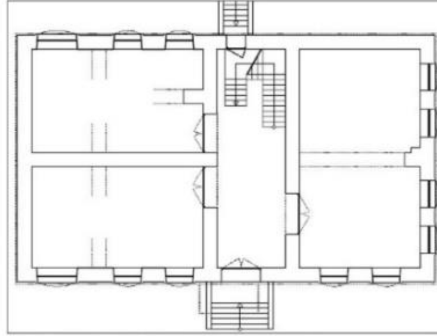

(Mustafa Bulut, 2006 - Pınar Erkan, 2009 - Mine Topçubaşı, 2009 - Engin Aktürk, 2012 - Onur Tunç Ekmekci, 2012 - Cenk Doğan, 2016 - Rahşan Toptaş, 2020)

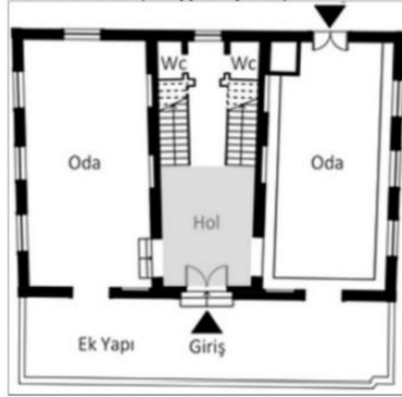
Tablo 3: Hol Düzeninde İnşa Edilen Bazı Kamu Yapıları

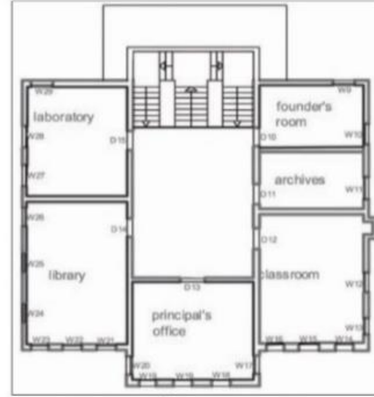
Üsküdar Semerciyan Cemeran Ermeni Okulu (19. yy. ilk yarısı)

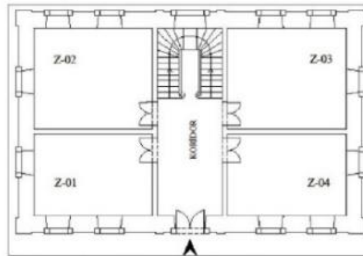
Bogoslavja Ruhban Okulu (1872)

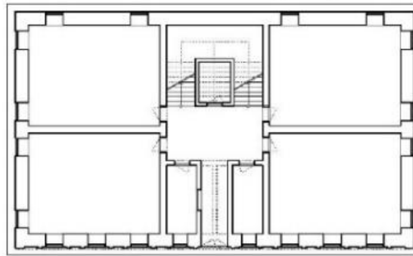
Ortaköy Musevi Okulu (1881)

Arnavutköy Rum İlkokulu (1902)

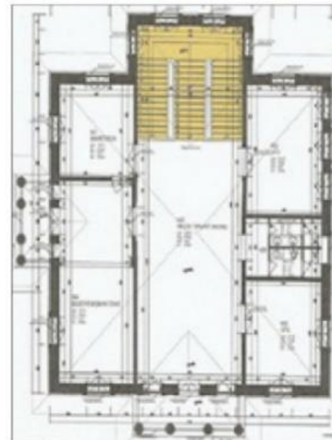
Çatalca İdadi Mektebi (1908)

Prizren Rüşdiyesi (19. yy. sonları)

Prizren Eski Posta ve Telgraf Binası (19. yy. ortaları)

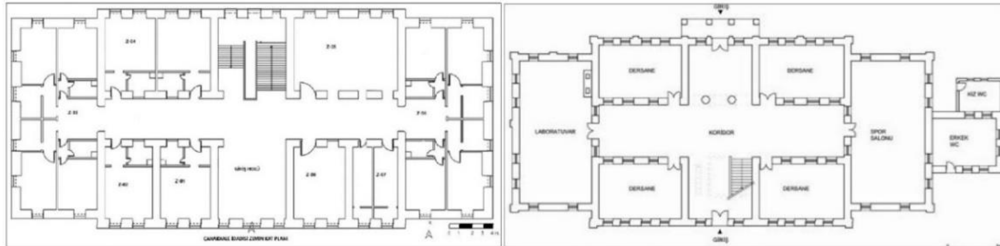
Tekirdağ Belediye Binası (1900 ?)

(Pınar Erkan, 2001 - Esin Tokmak, 2012 - Onur Tunç Ekmekci, 2012- Selin Akdeğirmen, 2016 - Emre Kolay, 2018 - Rahşan Toptaş, 2020)

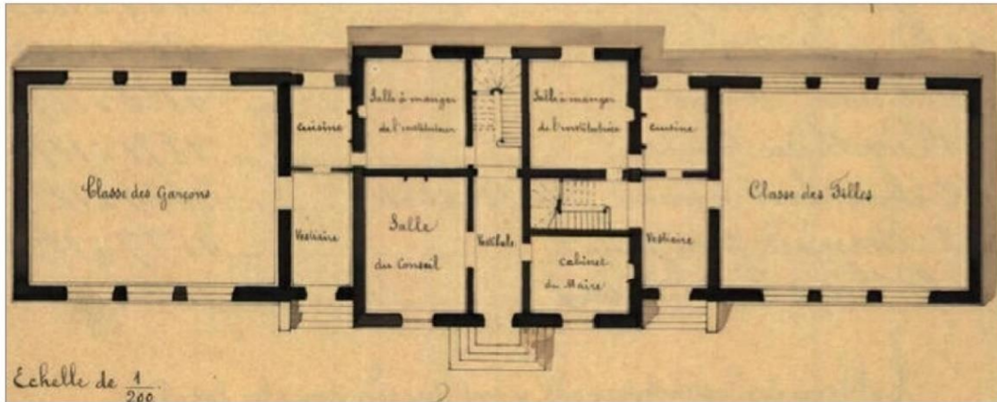
4.2.2. Kanatlı Dikdörtgen Planlı Eğitim Kurumları

Çalışma bölgesindeki dikdörtgen plan tipinin başka bir çeşidinde, ana bloğun yanlarda içe doğru kademeli olarak daralan kanatlardan meydana geldiği görülür. Kanatlı dikdörtgen olarak da adlandırabileceğimiz bu örnekte, girişten sonra koridor ve etrafında farklı ebatlarda mekânlardan oluşan düzenleme tekrar edilir. Gaziantep İkinci Amerikan Kız Okulu (Seminary School) (1876?) bu plan anlayışında bir düzen sergilemektedir (Çizim 6, 7). Osmanlı eğitim kurumlarında ağırlıklı olarak tercih edildiği anlaşılan bu plan şeması, özellikle II. Abdülhamid dönemi idadi yapılarında yaygın olarak uygulanmıştır. Çanakkale İdadi Mektebi (1888), Diyarbakır İdadi Mektebi (1891), Çankırı İdadi Mektebi (1891) ve Kütahya İdadi Mektebi (1891) bu dönem kanatlı dikdörtgen plan tipindeki yapılara örnek teşkil eder (Tablo 4). İnşa edildikleri tarihler dikkate alındığında, 19. yy. ikinci yarısında eğitim yapıları için bu plan tipinin sıkılıkla tercih edilen şema olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca, 19. yüzyılda Fransa'da yaygın hale gelen belediye-okul kurumlarından Mairie Ecole, kanatlı dikdörtgen düzenlemesi ile bu gruba örnek teşkil etmektedir. Ancak, merkezdeki ana kütle ile yan kanatlar arasına birer koridor yerleştirilmiş ve birbirleri ile bağlantı olabildiğince aza indirilmiştir.

Tablo 4: Kanatlı Dikdörtgen Planlı Bazı Eğitim Kurumları

Çanakkale İdadi Mektebi (1888) — Çankırı İdadi Mektebi (1891)

Fransa Mairie Ecole (19.yy)

(Mine Topçubaşı, 2009 - Rahşan Toptaş, 2020 - https://www.parc-naturel-chevreuse.fr/file/mairieecoleplanhermerayjpg Erişim Tarihi: 26.03.2021)

Dikdörtgen planın bazı örneklerinde, zemin ve birinci katların iç düzenleme bakımından farklılık gösterdiği görülmektedir. Tek örnek olarak sayabileceğimiz Şanlıurfa Süryani Mektebi'nin (1871?) zemin katında koridora yer verilmemiş olmakla birlikte birimlerin her biri dışarıya açılmakta, birinci katta ise mekânların ortadaki hole bağlantı sağladığı bir düzenleme görülmektedir (Çizim 33). Sokak cephesinde ikiz kemerlerle dışa açılan hol, bu şekli ile orta sofalı bir ev planını andırmaktadır. Genel olarak yapının plan ve cephe düzeninin, geleneksel ev mimarisi ile yakın benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Tek kattan ibaret dikdörtgen planlı bazı örneklerde, mekânların doğrudan dışarı ile bağlantılı olduğu görülür. Mersin St. Antuan Erkek Okulu (1854) ve Gaziantep Hayanuşyan Okulu (1876) bu plan anlayışında inşa edilmiş örneklerdir (Çizim 17, 34).

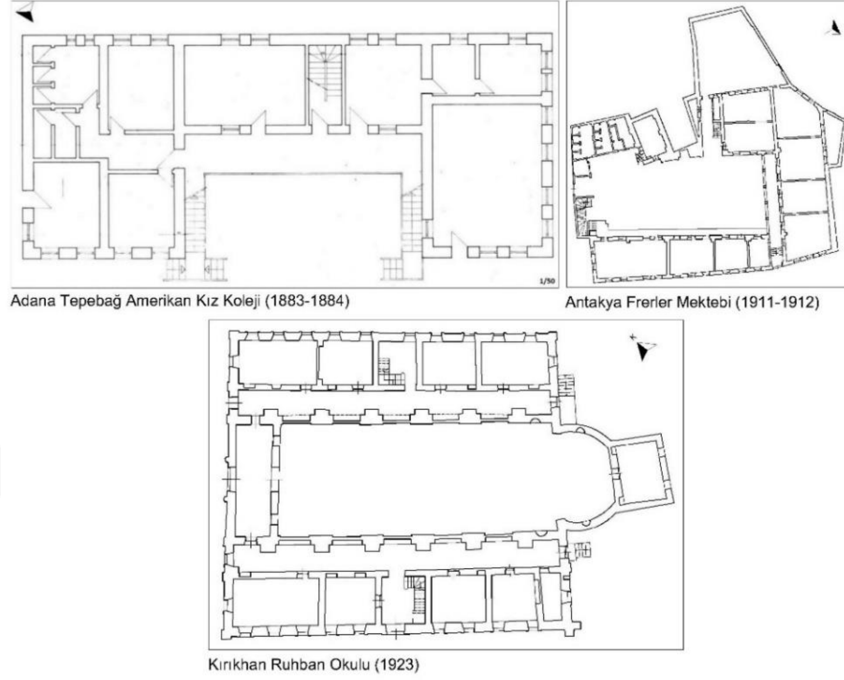
Tez çalışmamızda kare planlı tek bir örnek tespit edilmiştir. Haçin Kızlar Okulu (1912) bu plan anlayışında olup, yapının beden duvarları büyük oranda yıkıldığı için iç düzenlemesi hakkında yorum yapılamamaktadır (Çizim 36). Ayrıca, Samandağ İngiliz Okulu'ndan (1846) günümüze kalan yatakhane binası da kare planlı bir örnek olup, avlu yönünde kemerlerle genişletilerek bir teras elde edilmiştir (Çizim 30, 31). İçte ise ortada koridor ve iki yanında mekânların sıralandığı düzenleme devam etmektedir.

4.2.3. "U" Planlı Eğitim Kurumları

Araştırma bölgesi dâhilinde ikinci grubu oluşturan "*U" Plan Tipi,* üç blok kütlenin birbirine "U" şeklinde birleşiminden meydana gelmektedir. Bu plan tipinde tespit edebildiğimiz Adana Tepebağ Amerikan Kız Okulu (1883-1884), Antakya Frerler Mektebi (1911-1912) ve Kırıkhan Ruhban Okulu (1923) örneklerinin birbirlerinden faklı bir düzenlemeye sahip olduğu görülür (Tablo 5). Adana örneğinde zemin ve üst katlarındaki mekânlar, avluya bakan "L" şeklinde bir sofaya açılmaktadır. Antakya Frerler Mektebi'nde ise zemin katta doğrudan avluyla bağlantılı olan mekânlar, birinci katta mekânların önü boyunca uzanan balkona açılmaktadır. Kırıkhan Ruhban Okulu ise ortada kilise yapısı ve bunun etrafını "U" şeklinde saran derslikler ile bambaşka bir plan ortaya koyar. 19. yy. ile 20. yy. başlarında misyonerlere, gayrimüslim cemaatlere ve Osmanlıya ait eğitim kurumları arasında bu plan tipinin uygulandığı yapılar tespit edilmiştir. Beyoğlu Merkez Rum Okulu (1850), Özel Maraşlı Rum İlköğretim Okulu (1901), Trabzon Rum Okulu (1902), Sivas Sanayi Mektebi (1902) ve Kudüs Babü'l-amud

Civarı İngiliz Kız ve Erkek Okulları (20. yy. başı) bu düzeni yansıtan bazı örneklerdir (Tablo 6).

Tablo 5: Çalışma Kapsamındaki "U" Planlı Eğitim Kurumları

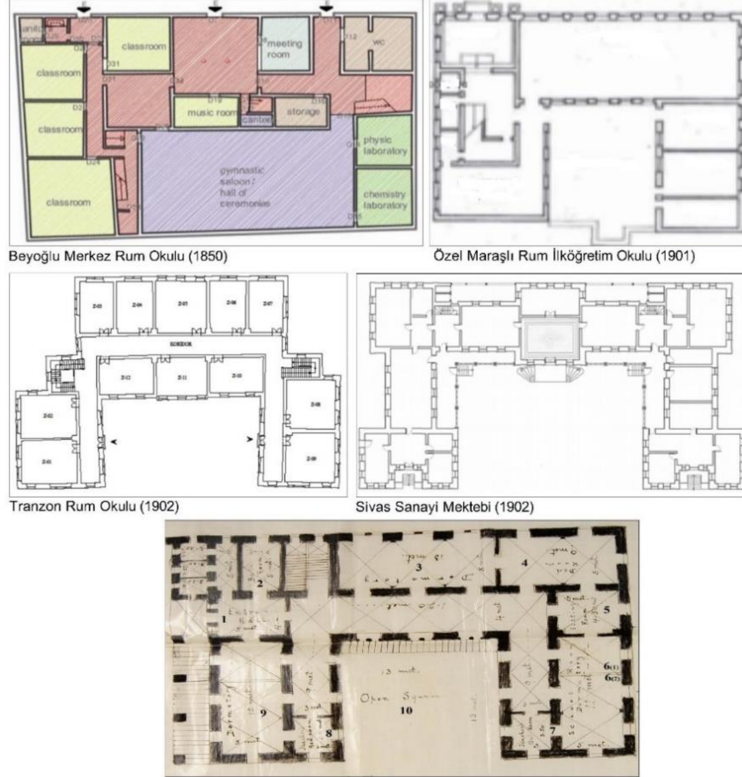
Adana Tepebağ Amerikan Kız Koleji (1883-1884)

Antakya Frerler Mektebi (1911-1912)

Kırıkhan Ruhban Okulu (1923)

(İlgili Bölge Koruma Kurullarından İşlenerek)

Tablo 6: "U" Plan Tipinde İnşa Edilmiş Bazı Kamu Yapıları

Beyoğlu Merkez Rum Okulu (1850)

Özel Maraşlı Rum İlköğretim Okulu (1901)

Tranzon Rum Okulu (1902)

Sivas Sanayi Mektebi (1902)

Kudüs Babü'l-amud Civarı İngiliz Kız-Erkek Okulları (20. yy. başı)

(Mustafa Bulut, 2006 - Onur Tunç Ekmekci, 2012 – Yunus Emre Uçan, 2015 – Rahşan Toptaş, 2020)

4.2.4. “T” Planlı Eğitim Kurumları

Tez çalışma sahasında *“T” Plan Tipinde* inşa edilmiş iki örnek tespit edilmiştir. Bunlar Mersin St. Joseph Kız Okulu (1887) ve Kilis Katolik Okulu’dur (19. yy. sonu). Zamanla yapılan genişletmelerle “T” tipi plana sahip olduğu anlaşılan Mersin örneğinde, mekânlar zemin katta doğrudan avluyla bağlantılıdır. Birinci kattaki mekânlar ise kütlenin bir bölümünde sundurmaya, diğer bölümünde ortadaki koridora açılmaktadır. Kilis Katolik Okulu, tek kütle halinde bir “T” plan sergilemekte olup, zemin katta doğrudan avlu ile bağlantı sağlayan birimlerin, birinci katta sundurmaya açılmasıyla Mersin örneğine yakın bir plan göstermektedir (Tablo 7).

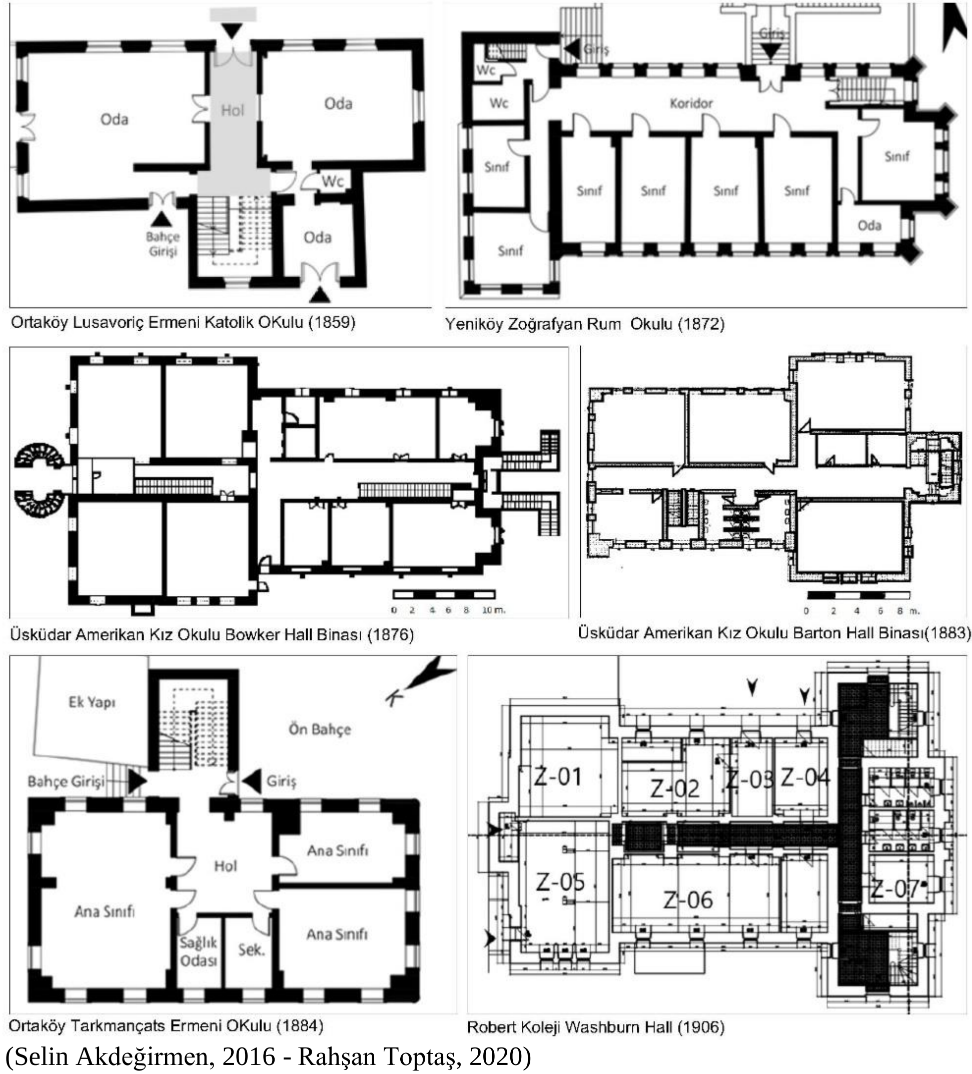
Tablo 7: Çalışma Kapsamındaki “T” Planlı Eğitim Kurumları

(İlgili Bölge Koruma Kurullarından İşlenerek)

“T” plan şemasının bazı Amerikan eğitim kurumları ve gayrimüslim cemaat okullarında uygulanmış örnekleri tespit edilebilmektedir. Ortaköy Lusavoriç Ermeni Katolik Okulu (1859), Yeniköy Zoğrafyan Rum Okulu (1872), Üsküdar Amerikan Kız Okulu Bowker Hall Binası (1876), Üsküdar Amerikan Kız Okulu Barton Hall Binası (1883), Ortaköy Tarkmançats Ermeni Okulu (1884) ve Robert Amerikan Koleji Whashburn Hall Binası (1906) bu plan tipindeki okullara önek teşkil etmektedir (Tablo 8).

Tablo 8: "T" Plan Tipinde İnşa Edilmiş Bazı Eğitim Kurumları

Ortaköy Lusavoriç Ermeni Katolik OKulu (1859) — Yeniköy Zoğrafyan Rum Okulu (1872)

Üsküdar Amerikan Kız Okulu Bowker Hall Binası (1876) — Üsküdar Amerikan Kız Okulu Barton Hall Binası(1883)

Ortaköy Tarkmançats Ermeni OKulu (1884) — Robert Koleji Washburn Hall (1906)

(Selin Akdeğirmen, 2016 - Rahşan Toptaş, 2020)

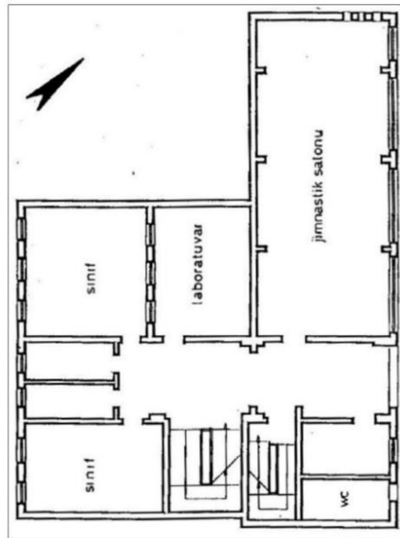
4.2.5. "L" Planlı Eğitim Kurumları

Tez çalışması kapsamında *"L" Tipi Planlı* bir örneğe rastlanmıştır. Gaziantep Amerikan Kız Okulu (1859) bu plan özelliğini gösteren tek örnektir. Tam düzgün bir "L" şekli göstermeyen yapı, ortada koridor ve bu koridorlara açılan farklı ebatlarda mekânlardan oluşmaktadır (Çizim 1). Bu plan tipini, İstanbul ve Anadolu'nun farklı yerlerinde inşa edilmiş gayrimüslim cemaat okullarında da görmek mümkündür. Edirne St. Maria Lurd Rahibeler Okulu (?), Papazköprüsü Rum Okulu (1898), Galata Musevi Okulu (?) ve Kırklareli Rum Okulu (1905) "L" plan şemasındaki eğitim kurumlarına örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca, Alman eğitim kurumlarından Beyoğlu Alman Okulu'nun da (1868) bu plan tipinde bir kuruluma sahip olduğu görülür (Tablo 9).

Tablo 9: "L" Plan Tipinde İnşa Edilmiş Bazı Gayrimüslim Cemaat Okulları

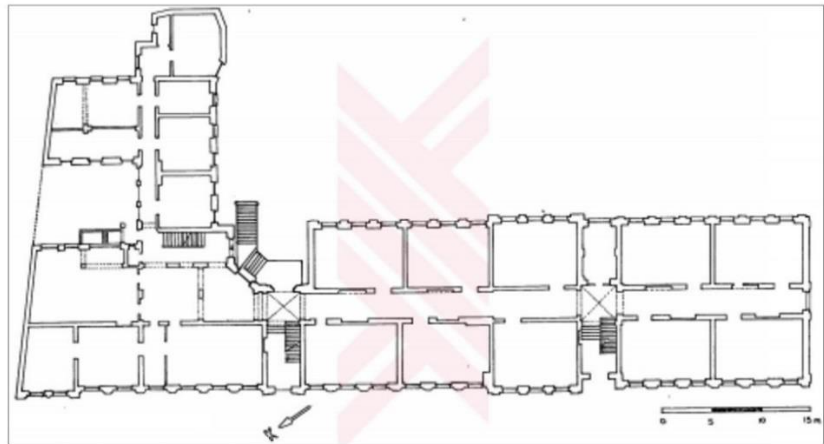
Edirne St. Maria Lurd Rahibeler Okulu (?)

Papazköprüsü Rum Okulu (1898)

Galata Musevi Okulu (?)

Kırklareli Rum Okulu (1905)

Beyoğlu Alman Okulu (1868)

(Mehmet Yavuz, 2001 - Hakan Çiftçi, 2003 - Pınar Erkan, 2009 – Murat Demirli, 2010)

4.2.6. Haçvari Planlı Eğitim Kurumları

Tez çalışması kapsamında *Haçvari plan* tipindeki tek örnek Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji Andrews Hall Binası'dır (1913). Yapı, giriş holü ve bir orta hol ile kapıları hole açılan üç mekândan ibarettir. Bazı ufak değişikliklerle birlikte bu düzenin simetrik olarak üç katta tekrar edildiği görülür (Çizim 4, 5). Haç planlı kiliseleri andıran bu yapının, benzer düzende inşa edilen herhangi bir örneği tespit edilememiştir.

Genel olarak bakıldığında, Merkezi Türkiye Misyonunda incelenen eğitim kurumlarının, 19. yüzyılda İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli yerlerindeki okullar ve diğer kamu yapıları ile benzer bir düzenlemeye sahip olduğu görülür. Büyük ölçekli olarak sayabileceğimiz misyoner okullarının bu benzerliğe daha yakın olduğu, ancak gayrimüslimler tarafından bir kiliseye yakın konumda ve daha küçük ölçekli olarak inşa edilen yapıların ise geleneksel dokuya paralel bir gelişim gösterdiği söylenebilir. Bu durum, yapıların büyük ölçekte ve simetrik düzende bir kuruluma sahip olmasının, maddi kaynaklarla doğru orantılı olduğu ile ilişkilendirilebilir. Özellikle Amerika, Fransa, İngiltere ve Almanya tarafından açılan eğitim kurumlarının diğerlerine nispeten daha simetrik ve büyük binalar olmasında maddi kaynakların etkisi olduğu açıktır.

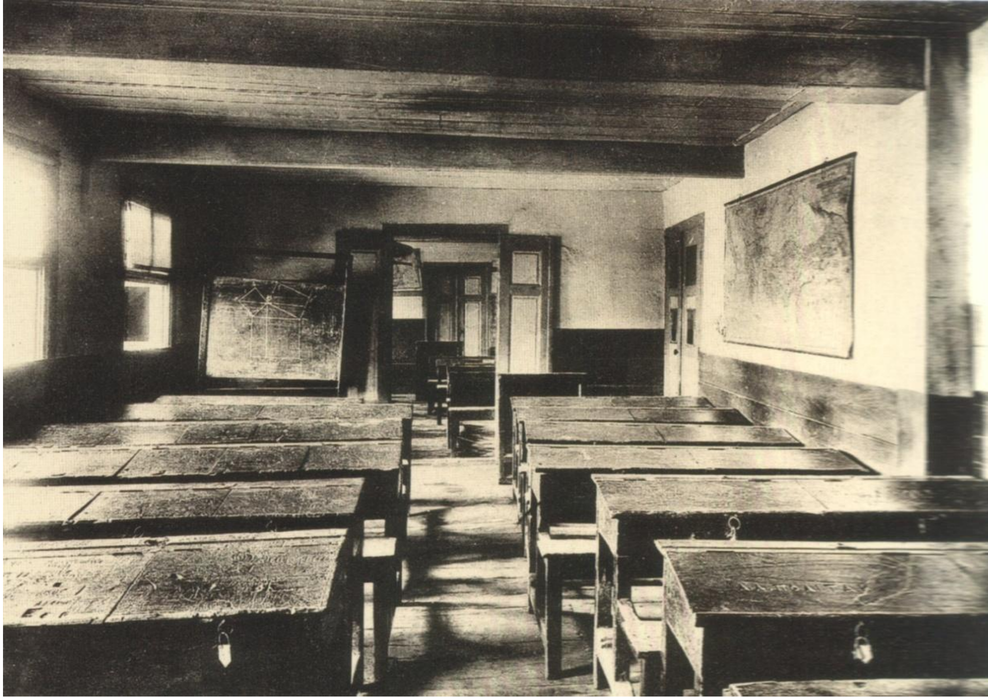
4.3. Mekânsal Düzen ve İşlevsel Dağılım

Tez çalışma bölgesi dâhilindeki eğitim kurumlarının derslik, yatakhane, yemekhane, etkinlik salonu, toplantı salonu gibi günümüz modern okullarında gördüğümüz bir takım birimlerden meydana geldiği görülmektedir. Örneklerin çoğunda bir merkez koridorun iki yanında simetrik olarak dizilen derslikler, dikdörtgen ya da kare planlı mekânlardır. Günümüzde sağlam durumda olan ve halen okul olarak kullanılmaya devam eden bu yapılardaki dersliklerin, eski sınıf düzeni ve kullanılan mobilyaları hakkında fikir sahibi değiliz. Ancak, 19. yüzyılda inşa edilen bazı misyoner ve Osmanlı okullarına ait eski fotoğraflar, dönemin eğitim kurumlarının iç düzenini anlamayı mümkün kılmaktadır. Buna örnek olarak verebileceğimiz Merzifon Anadolu Koleji (1864) (Resim 296), İstanbul Hadjichristou Rum Okulu (19. yy. ikinci yarısı) (Resim 297), Üsküdar Alman Lisesi (1868), Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi (1892) (Resim 298) ve Paris Epinettes Caddesindeki bir okul dersliğinin (20. yy. başı) (Resim 299), öğrenci sıra-masaları, öğretmen masası, yazı tahtası ve duvarlarda harita ya da tablo gibi unsurları ile tam teşekküllü bir düzen sergilediği görülür. Bu örneklerden hareketle tez çalışma

bölgesindeki okulların, Tanzimat sonrasındaki modern eğitim kurumu anlayışına sahip olduğu düşünülmektedir.

Resim 296: Merzifon Anadolu Koleji Dersliği
(İnternet Arşivi (ARIT/Salt Research)
(https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/45814 Erişim Tarihi: 05.02.2021)

Resim 297: İstanbul Hadjichristou Rum Okulu Dersliği
(Pınar Erkan, 2009)

Resim 298: Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi Dersliği
(Objektiften Yansıyanlarla Sultan II. Abdülhamid Döneminde Eğitim)

Resim 299: 1920'lerde Paris Epinettes Caddesindeki Bir Okulun Dersliği
(Gina Greene, 2011)

Öğrencilerin konaklaması için tasarlanan yatakhaneler ise birkaç yapıyı barındıran kompleks şeklindeki yapılarda ayrı bir bina olarak görülürken, tek yapı bünyesinde ele alınan örneklerde okulun en üst katlarına yerleştirilmiştir. Samandağ İngiliz Okulu (1846), Mersin St. Antuan Erkek Okulu (1854), Haçin Amerikan Kız Koleji (1881) ve İskenderun Katolik Fransız Okulu (1906), yatakhanelerin okul binalarından ayrı bir yapı olarak değerlendirildiği örnekledir (Resim 110, 145, 200, 257) . Aynı avlu içinde bulunan bu okul ve yatakhanelerde güvenlik ve denetim için misyonerlere ait bölümlerin de

olduğunu söylemek mümkündür. Samandağ örneğinde, yapının en üst katının bu işleve ayrıldığı ve misyonerlere ait odaların da bulunduğu anlaşılmaktadır. Okul yapısı bünyesindeki yatakhaneler için ise yine yapının en üst katı/çatı katı tercih edilmiştir. Kahramanmaraş Amerikan Kız Koleji (1873), Gaziantep Birinci ve İkinci Amerikan Kız Okulu (1859/1876?), Adana Tepebağ Amerikan Kız Koleji (1883-1884), Mersin St. Joseph Kız Okulu (1887), Kilis Katolik Okulu (19. yy. sonları), ve Tarsus Amerikan Koleji Sticker Hall Binası (1911), okulun üst katının yatakhane bölümü olarak düzenlendiği örneklerdir (Çizim 1, 6, 7, 8, 9, 14; Resim 27, 70, 94, 119).

Günümüzde restorasyonlar ve çeşitli kullanımlara uygun olarak değiştirildiği anlaşılan bu birimlerin nasıl bir düzen sergilediği bilinmese de bazı misyoner ve Osmanlı okullarına ait eski fotoğraflar, yatakhane düzenini göstermesi açısından önemlidir. Oldukça ferah ve aydınlık olduğu anlaşılan yatakhanelerde, her öğrenci için ayrı ayrı düzenlenen ve nizami olarak yerleştirilen yataklar, eşya dolabı ve ihtiyaçlar için lavabolar yer almaktadır. Merzifon Anadolu Koleji (1864) (Resim 300), İstanbul Saint Joseph Fransız Koleji (1870) (Resim 301), Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'nde (1892) (Resim 302) bu düzeni görmek mümkündür.

Resim 300: Merzifon Anadolu Koleji Kız Yatakhanesi

(Aslı Kırbaş, 2019)

Resim 301: İstanbul Saint Joseph Fransız Koleji Yatakhanesi (Zübeyde Gözde Kutlu, 2018)

Resim 302: Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi Yatakhanesi (Objektiften Yansıyanlarla Sultan II. Abdülhamid Döneminde Eğitim)

Okul yemekhanelerinin de yatakhaneler gibi bir düzenlemeye sahip olduğu anlaşılır. Yine bir kaç yapıdan meydana gelen eğitim kurumlarında, yatakhaneler ile yemekhanelerin aynı binada olduğu, tek yapı bünyesinde bulunan yemekhaneler için ise okulun bir bölümünün bu işleve ayrıldığı görülür. Samandağ İngiliz Okulu'ndan (1846) günümüze gelen yapı ve Haçin Amerikan Kız Koleji (1881), hem yatakhane hem yemekhane işlevli düzenlemeye örnek teşkil eder (Resim 199, 257). Samandağ örneğinin zemin katına yerleştirilen yemekhane, bir kemer açıklığı ile iki bölüme ayrılmış büyük ve geniş bir dikdörtgen mekân olarak ele alınmıştır. Okul binası bünyesinde bulunan yemekhane örnekleri ise Kahramanmaraş Amerikan Kız Koleji (1873), Gaziantep Birinci Amerikan Kız Okulu (1859), Tarsus Amerikan Koleji Shepard Hall Binası (1888) ve İskenderun Katolik Fransız Okulu (1906)'dur (Çizim 1, 2, 11; Resim 84). Okullarda yemekhane birimleri için zemin katların tercih edildiği anlaşılmaktadır. Kahramanmaraş örneğinde

ilk binanın (yönetim) zemin katındaki ocaklar mutfak kullanımına işaret etmekle beraber, bu katın üst katlarla herhangi bir bağlantısı olmadığı ve yemekhane olarak buradaki en büyük mekânın tercih edildiği söylenebilir. Yine Gaziantep, Tarsus ve İskenderun örneklerinde, zemin katlardaki büyük mekânların bu amaca hizmet ettiğini söylemek mümkündür. Günümüzde okul olarak işlevini sürdüren yapılarda, yemekhane birimlerinin değişikliğe uğraması nedeniyle iç düzenleme hakkında bilgi sahibi olamamaktayız. Fakat bazı Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı eğitim kurumlarının yemekhaneleri bu düzeni görebilmemizi sağlamaktadır. İstanbul Hadjichristou Rum Okulu (19. yy. ikinci yarısı) (Resim 303) ve Yanya Kız Rüşdiyesi'nin (1901) yemekhanesine ait fotoğraflar (Resim 304), yan yana dizili uzun masalar ve oturma sıraları ile yemekhanelerin nizami bir düzen sergilediğini göstermektedir.

Resim 303: İstanbul Hadjichristou Rum Okulu Yemekhanesi (Pınar Erkan, 2009)

Resim 304: Yanya Kız Rüşdiyesi Yemek Salonu
(Servet-i Fünun Dergisi, Sayı 488)
(http://www.servetifunundergisi.com/yanya-inas-mekteb-i-rustiyesinin-birinci-katinda-nakis-ve-dikis-talimhanesi-ustte/ Erişim Tarihi: 14.02.2021)

Merkezi Türkiye Misyonu çalışma sahasındaki bazı okullarda, günümüz modern eğitim kurumlarında gördüğümüz toplantı salonu, spor salonu, idarî birimler ve çeşitli aktivitelere yönelik olarak düzenlenmiş mekânlar tespit edilmiştir. Bunun en belirgin örneği İskenderun Katolik Fransız Okulu'dur (1906). Okul binasının birinci katında yer alan dikdörtgen planlı büyük mekânın bir toplantı/konferans salonu olarak düzenlendiği anlaşılmaktadır (Resim 138). Okulun zemin kat giriş holünün iki yanındaki mekânlar ve üst katta bunun simetriğindeki mekânlar, idarî birimler olarak düzenlenmiş ve cephede vurgulanmıştır (Çizim 21, 22; Resim 141). Okullardaki eğlence ve çeşitli etkinlikler için genellikle yapıların üst katının tercih edildiği görülür. Kahramanmaraş Amerikan Kız Koleji (1873) derslik binasının üst katı, günümüzde böyle bir düzenlemeye sahiptir (Çizim 3). Yapının eski halinde de bu işleve yönelik bir mekân olarak tasarlandığı düşünülmektedir. İskenderun Katolik Fransız Okulu'nun (1906) yatakhane binası içerisine daha geç bir tarihte eklendiği düşünülen sinema makinası, yatakhanenin sonradan çok amaçlı bir salon işlevi gördüğüne işaret etmektedir (Resim 145, 147).

Resim 305: İstanbul Sainte Pulchérie Fransız Okulu Tiyatro Salonu (Zübeyde Gözde Kutlu, 2018)

Okullardaki sportif faaliyetler için genellikle avlu tercih edilmiştir. Ancak, bazı örneklerde bu bölümün yapı bünyesinde ele alınmış ayrı bir mekân olarak değerlendirildiği görülür. Buna örnek olarak Tarsus Amerikan Koleji Sticker Hall (1911) binası verilebilir (Çizim 14). Okulun bodrum katının bu amaç için tasarlandığı misyoner kaynaklarından da öğrenilebilmektedir (Anonim 1909-1910: 1-2).

Okullarda, öğrencilerin bazı zanaat dallarında kendini geliştirmesine yönelik olarak düzenlenmiş mekânlar tespit edilmiştir. Bu uygulama özellikle Amerikan ve Alman okullarında karşımıza çıkmıştır. Kız ve erkek çocukların farklı iş kollarında kendilerini geliştirmelerini sağlayan bu eğitimler, aynı zamanda onların kendi ihtiyaçlarını karşılamalarına da yardımcı olmuştur. Kızlara el işi, dokuma, iplik eğirme; erkeklere marangozluk, terzilik, ayakkabıcılık gibi alanlarda verilen eğitimler, misyonerlik çalışmaları için de önemli bir rol oynamış ve öğrencilere dini öğretiler daha kolay verilmiştir. Çalışma kapsamında incelenen okullardan Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji (1874), Şanlıurfa Körler Okulu (1884), Tarsus Amerikan Koleji (1888), Kahramanmaraş Alman Yetimhanesi (1898) ve Düziçi Alman Okulu (1902?) gibi bazı eğitim kurumları bu konunun örnekleridir.

Tez çalışmasında, misyoner ve gayrimüslim cemaatler tarafından inşa edilmiş eğitim kurumlarında ibadet mekânlarının kendine has bir bölüm olarak tasarlandığı görülmüştür. Tarsus Amerikan Koleji Sticker Hall Binası (1911), Antakya Frerler Mektebi (1911-1912) ve Kırıkhan Ruhban Okulu (1923) dini inancın yapı bünyesinde kendine yer bulduğu ibadet mekânları ile dikkat çeker (Resim 88, 154, 169; Çizim 14, 26). Tarsus örneğinde yapının birinci katı, Antakya örneğinde okul zemin katındaki bir mekân şapel olarak düzenlenmiştir. Kırıkhan Ruhban Okulu ise yapının ortasında yer alan ve hâkim konumda olan kilisesi ile farklı bir uygulamayı yansıtır. Mersin St. Antuan Erkek Okulu (1854) ve St. Joseph Kız Okulu (1887), Urfa Süryani Mektebi (1871?), Gaziantep Hayganuşyan Okulu (1876), Gaziantep St. Joseph Erkek Okulu (1879), Kilis Katolik Okulu (19. yy. sonu), günümüze ulaşmayan Antakya İngiliz Okulu (1886), İskenderun İngiliz Okulu (1902), İskenderun Katolik Fransız Okulu (1906), Haçin Kızlar Okulu (1912) ve Yoğunoluk Fransız Okulu'nun (1918-1937) kiliseye yakın konumları, kendi bünyelerinde ayrı bir ibadet mekânına ihtiyaç bırakmamıştır. Yabancılar ve gayrimüslim cemaatler tarafından inşa edilmiş bazı okullarda da bu uygulamanın görüldüğü örnekler mevcuttur. Paris École Chrétienne d'Amiens (1824), Beyoğlu Anarat Hıgutyun Ermeni Katolik Okulu (1847), Beyoğlu Sainte Pulchérie Fransız Okulu (1864) ve Beyoğlu Saint Jean Baptiste Fransız Okulu (19. yy. ikinci yarısı) ibadet mekânını içinde barındıran eğitim kurumlarına örnek verilebilir (Erkan 2009: 169; Kutlu: 2018: 26,68,180).

Burada Amerikan okullarına ayrı bir parantez açmak gerekir. Çalışma alanı dâhilinde incelenen Amerikan okulları arasında yalnızca Tarsus Amerikan Koleji'ndeki şapel

hakkında bilgi bulunmaktadır. Diğer okullardaki ibadet mekânları ile ilgili herhangi bir veri olmamakla birlikte, bu iş için okulun bir bölümünün kullanıldığı düşünülmektedir. Araştırma bölgesinde, herhangi bir kiliseye yakınlığı bulunmayan Amerikan okullarının bir bölümünde, kitaplar ve dualar ile ibadetin gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. Protestanların (Presbiteryen) inancına göre bir mekâna kutsallık atfedilmez, daha doğrusu herhangi bir mekân bu amaç için yeterli değildir ve vaaz, dua, vaftiz gibi dini eylemler kutsaldır. Bu nedenle, Protestanların dini eylemlerini gerçekleştirmek için özel bir alana ihtiyacı olmadığını ve herhangi bir yerde bu ihtiyacını karşıladığı söylenebilir (Sağ 2019: 287). Ayrıca, bilimsel bir eğitim kurumu olarak açılan İstanbul Robert Amerikan Koleji'nde (1871) öğrencilerin her gün yapılan dualara ve Pazar günü ayinlerine katılımının zorunlu olması (Kocamanoğlu 1999: 361), Amerikan okullarında, kutsal sayılan vaaz ve ayinlerle ibadetin gerçekleştirildiğini kanıtlar niteliktedir.

Araştırma konusu dâhilindeki Alman okullarının iç mekân düzeni hakkında çok fazla bilgi sahibi değiliz. Bu nedenle ibadet için kullanılan bir mekânın varlığı tespit edilememektedir. Ancak, Alman okullarının da Amerikan okulları gibi konum açısından herhangi bir ibadet yapısı ile bağlantılı olmaması, bu ritüelin okul bünyesinde gerçekleştirildiğine işaret etmektedir.

4.4. Yapı Elemanları

Çalışma kapsamında incelenen misyoner ve gayrimüslim cemaat okullarının tasarımında bir takım benzerlikler göze çarpmaktadır. Okullarda yaygın olarak cephe ortasına yerleştirilen ana kapı ile yapıya ulaşım sağlanmakta ve bu kapıdan zemin kat koridoru ya da holüne ulaşılmaktadır. Kahramanmaraş Amerikan Kız Koleji (1873), Gaziantep İkinci Amerikan Kız Okulu (1876?), Şanlıurfa Ermeni Yetimhanesi (1889?), İskenderun İngiliz Okulu (1902), Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji Andrews Hall Binası (1913) ve Tokaçlı Fransız Okulu (1926-1927) bu düzenlemeyi gösteren okullara örnek teşkil etmektedir (Resim 22, 54, 60, 96, 184, 201). Bazı okullarda oluşan kot farkı nedeniyle bodrum kat ve zemin kat girişleri ayrılmaktadır. Gaziantep St. Joseph Erkek Okulu (1879), Tarsus Amerikan Koleji Sticker Hall (1911) ve Haçin Kızlar Okulu (1912) bu uygulamanın görüldüğü örneklerdir (Resim 88, 123, 249, 252) . Kimi okullarda ise karşılıklı akslara yerleştirilmiş kapılar vasıtasıyla zemin kat koridoruna ulaşım sağlanmaktadır. Gaziantep Birinci Amerikan Kız Okulu (1859), İskenderun Katolik Fransız Okulu (1906), Kırıkhan

Ruhban Okulu (1923) ve Yoğunoluk Fransız Okulu (1918-1937) bu grupta değerlendirilebilecek örneklerdir (Çizim 1, 21, 26, 29). Okulların bazılarında ise zemin kat kapıları, mekânların doğrudan dışarıya bağlanmasını sağlamaktadır. Mersin St. Antuan Erkek Okulu ve St. Joseph Kız Okulu (1854, 1887), Şanlıurfa Süryani Mektebi (1871?), Gaziantep Hayganuşyan Okulu (1876), Kilis Katolik Okulu (19. yy. sonu), Düziçi Alman Okulu (1902?), Antakya Frerler Mektebi (1911-1912) ve İskenderun Frerler Mektebi (1912) örnekleri mekânların doğrudan dışa açıldığı yapılara örnek oluşturmaktadır (Resim 108, 116, 151, 152, 166, 218, 224, 236, 239).

Okullarda katlar arası ulaşımı sağlayan bir araç olarak gördüğümüz merdivenler, çoğunlukla günümüze özgün hali ile ulaşmıştır. Merdivenler genellikle tek kollu olarak koridorun bir kenarına ya da merdiven holüne yerleştirilmiştir. Samandağ İngiliz Okulu (1946) yatakhanesi, Gaziantep Birinci Amerikan Kız Okulu (1859), Gaziantep St. Joseph Erkek Okulu (1879), İskenderun İngiliz Okulu (1902), İskenderun Katolik Fransız Okulu (1906), İskenderun Frereler Mektebi (1912) ve Kırıkhan Ruhban Okulu (1923) bu uygulamanın görüldüğü örneklerdir (Çizim 1, 19, 20, 21,25, 27, 31, 32; Resim 18, 167, 204). Ayrıca Kahramanmaraş Amerikan Kız Koleji (1873), Gaziantep İkinci Amerikan Kız Okulu (1876?), Adana Tepebağ Amerikan Kız Koleji'nde (1883-1884), Mersin St. Joseph Kız Okulu (1887), Şanlıurfa Ermeni Yetimhanesi (1889?), Tarsus Amerikan Koleji Sticker Hall (1911) ve Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji Andrews Hall Binası (1913) bu uygulamanın görüldüğü diğer yapılar olup merdivenleri özgün değildir (Çizim 4, 5, 7, 8, 14, 15, 18; Resim 26, 74).

Bazı okullardaki merdiven tasarımında, korkuluk üst yüzeyinde küçük çıkmalara yer verildiği görülür. Öğrencilerin kayıp düşmesini önlemeye yönelik bir tasarım olan bu uygulamayı, İskenderun Katolik Fransız Okulu'nda (1906) görmek mümkündür (Resim 306). İstanbul'daki Saint Benoit Fransız Koleji (1783) ve Sainte Elizabeth Fransız Okulu (1872) merdivenlerinde de karşımıza çıkan bu tasarımın (Kutlu 2018: 298), Fransız okullarında yaygın olarak uygulandığını söylemek mümkündür (Resim 307).

Resim 306: İskenderun Katolik Fransız Okulu Merdivenleri (Servet Özkan)

Resim 307: İstanbul Saint Benoit Fransız Koleji ve Sainte Elizabeth Fransız Okulu Merdivenleri (Zübeyde Gözde Kutlu, 2018)

Bazı okulların avlu ya da sokak cephelerinde merdivene yer verilmiştir. Şanlıurfa Süryani Mektebi (1871?), Kilis Katolik Okulu (19. yy. sonu), Antakya Frerler Mektebi (1911-1912) ve Yoğunoluk Fransız Okulu (1918-1937) dış cephede özgün merdivenli okullara örnek teşkil etmektedir (Çizim 24, 29, 33, 35; Resim 191, 192, 224, 239). Bunlardan Kilis ve Yoğunoluk çift kollu, diğerleri tek kollu bir tasarım sergilemektedir. Kahramanmaraş

Amerikan Kız Koleji (1873) ve Adana Tepebağ Amerikan Kız Koleji (1883-1884) ise özgün olmayan merdivenleri ile günümüze ulaşan okullardır (Resim 21, 22, 66).

Okulların cephelerinde simetrik düzeni ile dikkat çeken pencerelerin, bazı okullarda mekânların daha fazla ışık almasına yönelik olarak farklı bir tasarım göstermektedir. Dıştan içeri doğru genişleyecek şekilde bir eğim oluşturan ve şevli pencere olarak da tanımlanabilen bu düzenleme, Kahramanmaraş Amerikan Kız Koleji (1873), Gaziantep İkinci Amerikan Kız Okulu (1876?), Gaziantep St. Joseph Erkek Okulu (1879), Tarsus Amerikan Koleji Sticker Hall (1911), İskenderun İngiliz Okulu (1902), Antakya Frerler Mektebi (1911-1912), Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji Andrews Hall Binası (1913), Kırıkhan Ruhban Okulu (1923) ve Yoğunoluk Fransız Okulu'nda (1918-1937) karşımıza çıkmaktadır (Çizim 2, 3, 5, 6, 7, 14, 19, 20, 23, 26, 27, 29, 32; Resim 42, 194). Örneklerden yola çıkarak, şevli pencerelerin daha çok Amerikan ve Fransız okullarında yaygın olduğunu söylemek mümkündür.

Bazı okullarda, mekânların koridora bakan duvarlarında pencerelere yer verildiği görülmüştür. İskenderun Katolik Fransız Okulu (1906) birinci kat toplantı/konferans salonunun duvarında, yuvarlak kemerli geniş pencere açıklıkları ile koridora bağlantı sağlanmıştır (Resim 308). Bu uygulama, koridorun daha fazla ışık almasına yönelik olarak tasarlanmış olmalıdır. Merkezi Türkiye Misyonundaki diğer eğitim kurumları arasında karşılaşmadığımız bu düzenlemenin, İstanbul'daki bazı Fransız Okulları ile Osmanlı idadi mekteplerinde uygulanmış örnekleri mevcuttur. İstanbul Saint Joseph Fransız Koleji (1870), İstanbul Saint Michel Fransız Koleji (1886), Kastamonu İdadisi (1887), Çanakkale İdadisi (1892), Çankırı İdadisi (1893) ve Muğla İdadisi (1907) buna örnek gösterilebilecek eğitim kurumlarıdır (Kutlu 2018: 120, 233; Toptaş 2020: 346) (Resim 309).

Resim 308: İskenderun Katolik Fransız Okulu Birinci Kat Koridoru (Servet Özkan)

Resim 309: Kastamonu İdadi Mektebi ve İstanbul Saint Michel Fransız Okulu Koridorları (Rahşan Toptaş, 2020 - Zübeyde Gözde Kutlu, 2018)

İncelenen eğitim kurumlarından bazılarında ısınma ve yemek pişirme ihtiyaçlarına yönelik olarak tasarlanmış birimler tespit edilmiştir. Kahramanmaraş Amerikan Kız Koleji'nin (1873) zemin katında, yuvarlak kemerli birer nişten ibaret ocaklar yer almaktadır (Resim 23). Yapının mutfak bölümü olduğu düşünülen bu mekândaki ocakların yemek pişirmek amaçlı kullanıldığı söylenebilir. Okulun üst katlarındaki bazı mekânlarda küçük birer niş biçimindeki ocakların ise ısınmak amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Araştırma bölgesindeki bazı eğitim kurumlarında revak ve teras uygulamaları ile karşılaşılmaktadır. Samandağ İngiliz Okulu (1846) yatakhane binasının zemin kat bahçe cephesinde, sivri kemerlerle oluşturulan bir giriş bölümü bulunmaktadır (Resim 198). Sonradan üst örtüsü yıkılan bu bölümün bir teras işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. Antakya

Frerler Mektebi'nin (1911-1912) avlu cephesinde, dersliklerin önünde yuvarlak kemerli revağa yer verilmiştir (Resim 151). Bu bölümün üstü de bir teras olarak düzenlenmiştir.

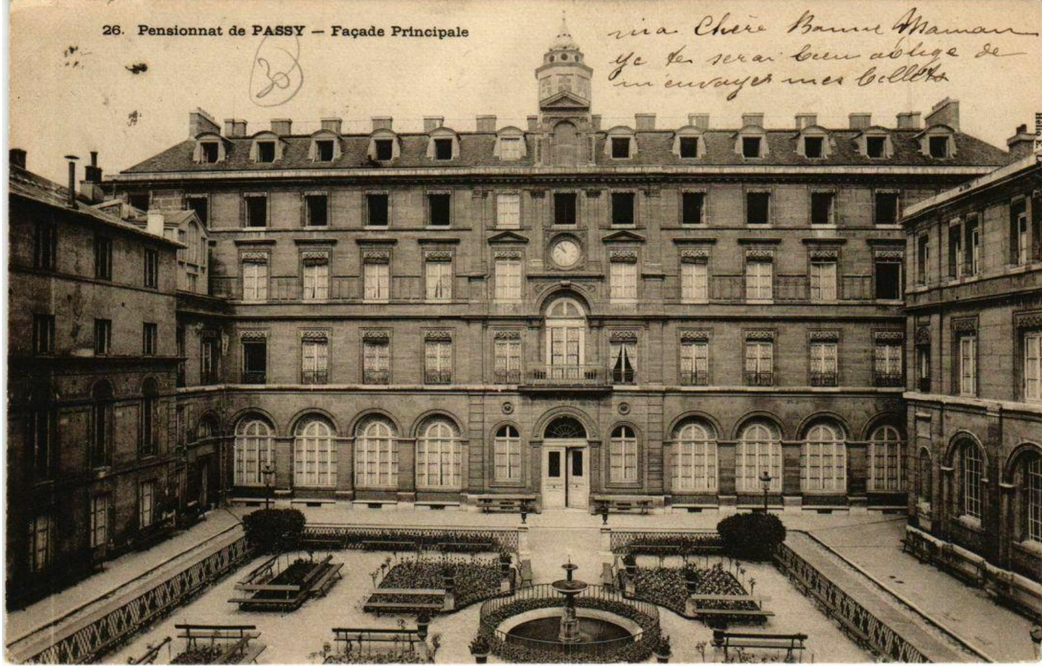
İncelenen okulların bazılarında, mekânların tonoz ile örtüldüğü görülmüştür. Şanlıurfa Süryani Mektebi (1871), Gaziantep Hayganuşyan Okulu (1876) ve Gaziantep St. Joseph Erkek Okulu (1879) mekânları ya da koridorları çapraz tonoz örtülü eğitim kurumlarıdır (Çizim 19, 20, 34; Resim 120, 228, 234). Ayrıca, Gaziantep Birinci Amerikan Kız Okulu'nun (1859) zemin katındaki bir mekânda aynalı tonoz uygulaması ile karşılaşılmaktadır (Resim 20).

Tez çalışma sahasındaki okullar, ahşap konstrüksiyonlu kırma ya da beşik çatı ile örtülmüştür. Marsilya tipi kiremit ile kapatılan bu çatılar üzerinde, okulların hemen hepsinde taş bacalar yükseldiği görülmektedir. Bacaları dikdörtgen, çokgen, kare ve yuvarlak kesitli olarak dört gruba ayırmak mümkündür. En çok tercih edilen baca tipi dikdörtgen kesitli bacalar olmakla birlikte, Kahramanmaraş Ruhban Okulu (1868), Kahramanmaraş Amerikan Kız Koleji (1873), Haçin Amerikan Kız Koleji (1881), Adana Tepebağ Kız Koleji (1883-1884), Antakya İngiliz Okulu (1886), Kahramanmaraş Alman Yetimhanesi (1898), Antakya Frerler Mektebi (1911-1912) ve Düziçi Alman Okulu (1912?) bu uygulamanın görüldüğü örneklerdir (Resim 21, 69, 151, 152, 211, 218, 219, 257, 262, 276). Çoğunlukla Gaziantep'te inşa edilmiş okullarda karşımıza çıkan çokgen kesitli bacalar ise Gaziantep Birinci Amerikan Kız Okulu (1859), Merkezi Türkiye Koleji (1874) ve Kolej Hastane Binaları (1880, 1905), İkinci Amerikan Kız Koleji (1876?) ve Kilikya Koleji (1912) örneklerinde uygulanmıştır (Resim 14, 37, 47, 51, 63, 278). Kare kesitli bacaların kullanıldığı Şanlıurfa Ermeni Yetimhanesi (1889?), Kilis Katolik Okulu (19. yy. sonu) ve Kırıkhan Ruhban Okulu (1923) örneklerinden Şanlıurfa'dakinin değişikliğe uğradığı ve yapıda dikdörtgen bacalara yer verildiği anlaşılmaktadır (Resim 100, 176, 244). Kilis örneğinde kare kesitli bacalar, üçgen formlu küçük kemerler ile dört yöne açılarak farklı bir düzen sergilemektedir. Yuvarlak kesitli baca ise yalnızca Gaziantep St. Joseph Erkek Okulu'nda (1879) karşımıza çıkmakla birlikte, bacaların sonradan kaldırıldığı ve yapıya dikdörtgen bacalar eklendiği anlaşılmaktadır (Resim 125).

4.5. Cephe Düzeni

Tez çalışma bölgesinde incelenen eğitim kurumlarında, simetrik bir cephe anlayışının hâkim olduğu görülmektedir. Bu simetrik düzen, Neo-Klasik/Neo-Rönesans üslubunu

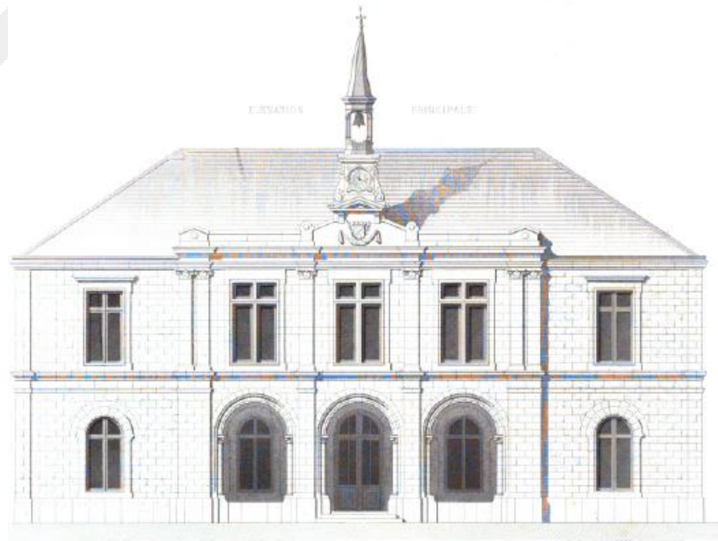
yansıtan üçgen alınlık, silme, plaster, yatay ve dikey dengeyi sağlayan yapı elemanları ile vurgulanmıştır. Yapıların ana cepheleri (giriş) diğer cephelere kıyasla daha ön planda tutulmuş ve kimi okulların cepheleri, ana kapının iki yanındaki gömme sütunlar, çeşitli kabartma süslemeler, kilit taşında yer alan bezemeler veya giriş bölümünün dışa çıkıntılı tasarımı ile vurgulu hale getirilmiştir. Bu düzen, özellikle Fransız eğitim kurumlarında yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. İskenderun Katolik Fransız Okulu (1906), Antakya Frerler Mektebi (1911-1912), İskenderun Frerler Mektebi (1912), Kırıkhan Ruhban Okulu (1923), Tokaçlı Fransız Okulu (1926-1927) ve Yoğunoluk Fransız Okulu (1918-1937) bu özelliği gösteren eğitim kurumlarıdır (Resim 134, 155, 161, 162, 175, 184, 186, 192). Başka ülke ve bölgelerde inşa edilmiş Fransız okullarında da giriş cephesinin ön planda tutulduğu ve farklı şekillerde vurgulandığı anlaşılmaktadır. Fransa Paris Passy Yatılı Okulu (1839) (Resim 310), İstanbul Saint Benoit Fransız Okulu (1839), Fransa Paris École Estienne (1889) (Resim 311), Fransa Mairie Ecole Et Justice De Paix (19. yy.) (Resim 312) ve İstanbul Saint Vincent Fransız Okulu (1883) (Resim 313) bu uygulamanın görüldüğü eğitim kurumlarına örnek teşkil eder.

Resim 310: Paris Passy Yatılı Okulu Giriş Cephesi (https://www.ebay.fr/itm/313209833206?mkevt=1&mkcid=1&mkrid=709-53476-19255-0&campid=5338722076&toolid=10001 Erişim Tarihi: 26.03.2021)

Resim 311: Paris École Estienne Giriş Cephesi
(https://streetguides.streetpress.com/map/paris-creatif/ecole-estienne-ecole-superieure-des-arts-et-industries-graphiques Erişim Tarihi: 26.03.2021)

Resim 312: Fransa Mairie Ecole Et Justice De Paix (Belediye-Okul) Giriş Cephesi
(M. Felix Narjoux, 1870)

Resim 313: Saint Vincent Fransız Okulu
(H. Armağan Doğan ve Z. Hale Tokay, 2017)

Bazı Fransız okullarında, ana cephe ile birlikte diğer cephelere de vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. İskenderun Katolik Fransız Okulu'nda (1906) ana cephe, birinci katta yer alan balkon ve çatıda yükselen alınlık ile vurgulanırken, diğer cephelerin çatı orta aksına simetrik olarak yerleştirilen ve üçgen alınlıkla sonlanan küçük birer mekân ile ön plana çıkarıldığı görülmektedir (Resim 139, 140, 142). Ayrıca avlu cephesinin orta bölümünde, diğer cephelerin aksine ikinci katta yuvarlak pencerelere yer verilerek, giriş cephesindeki simetri korunmuştur. Yapının dar cephelerinin ikinci katına birer balkon ilave edilerek, orta aksa yapılan vurgu arttırılmıştır. Aynı düzenlemenin bir benzerini Gaziantep St. Joseph Erkek Okulu'nda (1879) görmek mümkündür. Okulun zemin ve birinci katlarında, orta aksa yerleştirilen yuvarlak kemerli kapı ve pencereler ile simetri sağlanmış ve dar cephelerde birer balkona yer verilerek dış cephede orta aksın ön plana çıkması sağlanmıştır (Resim 123, 124, 125).

Genel olarak bakıldığında, Osmanlı topraklarındaki Fransız eğitim kurumlarının mimari bakımından Fransız okul mimarisi ile benzer özellikler gösterdiği görülür. Özellikle İstanbul'da avlulu plan tipi ve anıtsal özellikleri ile dikkat çeken Fransız okulları, 19. yüzyılda Fransız'da inşa edilmiş okullar ile yakın özellikler sergiler. Bir başka ifadeyle, Fransız okullarındaki mimari özelliklerin, Fransız misyonerler kanlıyla Osmanlı toraklarına taşındığı söylenebilir (Kutlu 2008: 290-291). Çalışma bölgesi dâhilinde incelenen Fransız okullarının da cephe tasarımı ve üslupsal özellikleriyle bu çizgiyi takip eden daha küçük ölçekli örnekler olduğunu söylemek mümkündür.

Amerikan ve İngiliz okullarında da ana cephenin (giriş) ön planda olduğu ve simetrik bir düzenin hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Cephelerde çatı ile birleşen üçgen alınlıklar, kat

silmeleri, simetrik cephe anlayışı, ana kapıda plaster ve üçgen alınlık gibi bazı unsurlarla Neo-Klasik bir üslup anlayışının etkileri hissedilmektedir. Kahramanmaraş Amerikan Kız Koleji (1873), Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji (1874), İskenderun İngiliz Okulu (1902), Gaziantep İkinci Amerikan Kız Okulu (1876?), Tarsus Amerikan Koleji Sticker Hall Binası (1911) ve Adana Tepebağ Amerikan Kız Koleji Derslik Binası'nda (1914) bu üslup anlayışı hissedilmektedir (Resim 22, 37, 60, 73, 76, 89, 201). Bununla birlikte, bazı Amerikan okullarının cephe biçimlenişinde eklektik bir üsluptan söz etmek mümkündür. Gaziantep'te inşa edilmiş eğitim kurumlarından Merkezi Türkiye Koleji (1874) ve kolej hastane binalarının (1880, 1905) cephelerini süsleyen iki renkli taş işçiliği yöreye özgü bir cephe tasarımı olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim 37, 43, 44, 49, 50, 51). 19. yüzyıl ikinci yarısı ve 20. yüzyıl başlarında Gaziantep'te inşa edilmiş cami, kilise, han gibi yapıların cephelerinde sıklıkla görülen iki renkli taş uygulaması, Amerikan okullarının cephe biçimlenişini de etkilemiştir (Resim 314). Antep'te dönemin modası haline gelen bu uygulamanın, yerel ustalar kanalıyla Amerikan okullarının cephelerini süslediğini söylemek mümkündür.

Resim 314: Gaziantep St. Mary Kilisesi (Kurtuluş Camii) (Servet Özkan)

Tez çalışma bölgesindeki Amerikan eğitim kurumlarına genel olarak bakıldığında, Amerikan okul mimarisinin Anadolu'daki birer yansıması olduğunu söylemek mümkündür. Amerika, özellikle 19. yüzyılda eğitim alanında yeni reformlara gitmiş, farklı plan denemeleri, okulların daha kullanılabilir ve işlevsel hale getirilmesi için büyük adımlar atmıştır. Klasik bazı dekoratif özellikleri ön plana çıkaran mimarlar, geniş açıklıklı pencereler, kornişler, kuşaklar ve ana kapı etrafında yoğunlaşan dekoratif öğeler ile bir Amerikan okul mimarisi geliştirmeye çalışmıştır (Turner 1929: 24). Form ve

üslupsal açıdan Amerikan mimarisi çeşitli dönemlere ayrılmaktadır. Colonial Dönem (1650-1715), Georgian Dönem (1700-1780), Federal Dönem (1780-1825), Classical Revival Dönem (1780-1860), Greek Revival Dönem (1820-1860), Gotik Revival Dönem (1835-1940), High Victorian Gotic Dönem (1865-1895), Romanesque Revival Dönem (1840-1900), Colonial Revival Dönem (1890-1950), Tudor Revival Dönem 1890-1940) ve Art Deco (1925-1940) bunlardan başlıcalarıdır (Novelli vd. 2015: 35-128). Amerika'da Colonial Revival (Sömürgeci Canlanış) mimarisine olan ilgi özellikle 1876'dan itibaren artmasına karşın, 1869'da bu mimarinin olumlu yönlerini değerlendiren makaleler yazılmıştır. Özellikle kamu binalarında bu mimari üslubun kullanımına yönelik ilgi yoğunlaşmıştır. Esasen, Amerika'da 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar geçen süreçte mimaride kullanılan bütün tarzların görünüş itibari ile Colonial bir anlayışta olduğu görülür (Weener 1986: 29, 32). Çalışma dâhilinde incelenen Amerikan okullarının cephe biçimlenişi ve üslupsal özellikleri ile Colonial Revival (Sömürgeci Canlanış) dönem Amerikan okul mimari anlayışını yansıttığı görülmektedir. Cephelderde vurgulanmış üçgen alınlıklı çatıları, yüksek bacaları, simetrik düzeni ve giriş cephelerine yapılan vurgusu ile okulların bu mimari üslubu devam ettirdiği görülür. Amerika'da 1890'larda inşa edilen Tuskegee Institute Armstrong Hall binasının cephe tasarımında görülen simetri ve giriş cephesindeki sundurma-balkon uygulaması, çalışma bölgesinde incelenen eğitim kurumlarına olan benzerliği ile dikkat çeker (Resim 315). Çalışma kapsamında incelenen örneklerden Kahramanmaraş Amerikan Kız Koleji (Resim 316), Kahramanmaraş Amerikan Ruhban Okulu (Resim 317) ve Gaziantep İkinci Amerikan Kız Okulu eski binası (Resim 318), giriş cephesindeki sundurma-balkonlar, üçgen alınlıklı çatılar, yüksek bacalar ve simetrik düzen ile Tuskegee Institute Armstrong Hall binasının adeta Anadolu'daki birer kopyası gibidir. Buradaki belirgin fark ise düz pencere yerine yuvarlak ya da basık kemerli pencerelerin kullanılmış olmasıdır.

Resim 315: Alabama Tuskegee Institute Armstrong Hall (https://www.alamy.com/stock-photo-armstrong-hall-built-by-afroamerican-students-at-tuskegee-institute-17647347.html Erişim Tarihi: 27.05.2021)

Resim 316: Kahramanmaraş Amerikan Kız Koleji'nin Tarihsiz Bir Fotoğrafı (http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=60236&start=455 Erişim Tarihi: 18.12.2020)

Resim 317: Kahramanmaraş Amerikan Ruhban Okulu'nun Tarihsiz Bir Fotoğraf (İnternet Arşivi (ARIT/Salt Research) (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46873 Erişim Tarihi: 15.01.2021)

Resim 318: Gaziantep İkinci Amerikan Kız Okulu
(Gaziantep Amerikan Hastanesi Arşivi)

Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji'ne ait binaların cephe tasarımında da Colonial Revival (Sömürgeci Canlanış) mimari üslubu hissedilmekle beraber, cephelerde iki renkli taş işçiği ile görülen yerel etkiler yapıya eklektik bir anlayış kazandırmıştır. Ayrıca, kolej ana binasında ön planda olan kulenin, Victoria dönemi mimari (1837-1914) konutlarında oldukça yaygın olan bir tasarımı ve Amerika'da 1835-1910 yılları arasında hâkim olan Castellated Gothic (Kalevari Gotik) anlayışını yansıttığı söylenebilir (Resim 319). Kolejin bütün olarak eklektik bir karaktere sahip olduğu görülür. Bunun benzer bir örneği Merzifon Anadolu Koleji'nde (1864) karşımıza çıkmaktadır (Resim 320). Gaziantep Merkezi Türkiye Kolejinden günümüze ulaşan Andrews Hall binasının cephe biçimlenişinde de Amerikan Colonial Revival (Sömürgeci Canlanış) mimarisinin izleri hissedilebilmektedir (Resim 43, 44, 321). Yapının dört cephesinde çatıdan yukarı taşıntı yapan baca, alınlık ve simetrik cephe tasarımı bu üslubun özelliklerini yansıtmaktadır.

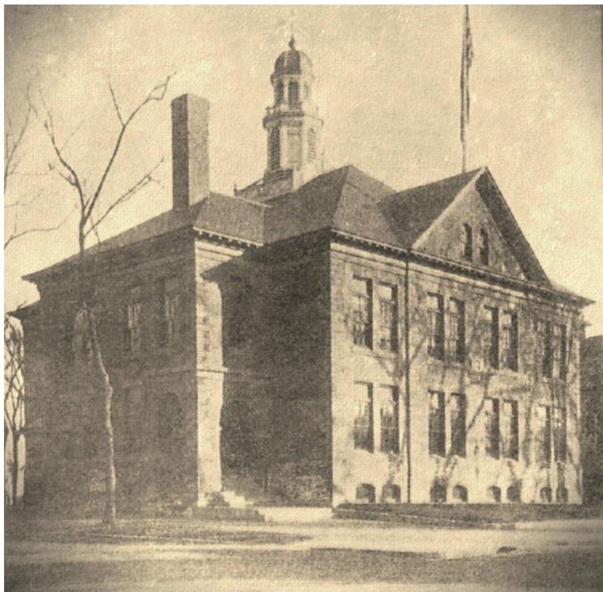
Resim 319: Richmond First Virginia Volunteers Battalion Armory
(Novelli vd., 2015)

Resim 320: Merzifon Anadolu Koleji Kız Okulu
(İnternet Arşivi (ARIT/Salt Research)
(https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46776
Erişim Tarihi: 05.02.2021)

Resim 321: Hyattsville Postanesi
(İnternet Arşivi https://www.hisour.com/colonial-revival-architecture- 30649/
Erişim Tarihi: 24.03.2021)

Resim 322: Bristol Walley School
(Joseph da Silva, 2018)

Resim 323: Bristol Oliver Memorial School
(Joseph da Silva, 2018)

Amerikan eğitim kurumlarının tarihi incelendiğinde, önceleri tek bir mekândan ibaret olan okulların derslikler ve okuma odalarına bölündüğü, ilkokul ve liselerin farklı yapı bünyesinde hizmet vermeye başladığı görülür. Kademeli okul mimarisinin bu örnekleri, öğretmen ve öğrenciler için büyük salonlar, idarî birimler, laboratuvar ve atölyeler gibi daha ilerici bir anlayışla karşımıza çıkmıştır (Töpper ve Isensee 2021: 396, 399-400). Osmanlı coğrafyasında açılan Amerikan eğitim kurumlarının da farklı işlevlere sahip yapıları bir arada barındıran kampüs tasarımı ile bu özelliği sürdürdüğü söyenebilir. Başlangıçta maddi sıkıntılar nedeniyle çok işlevli olarak kullanılan okul binaları, zamanla farklı yapılar bünyesinde ayrıştırılmıştır. Çalışma bölgesinden Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji (1874), Kahramanmaraş Amerikan Kız Koleji (1873) ve incelenen bölge dışından Merzifon Anadolu Koleji (1864), Talas Amerikan Koleji (1871) gibi bazı Amerikan okulları bunu en iyi yansıtan örneklerdir. Zaman zaman yerel bazı unsurlardan etkilenerek eklektik bir anlayış kazansa da Osmanlı coğrafyasında açılan Amerikan eğitim kurumlarının kendine özgü bir karaktere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Misyoner George White'ın, Merzifon Anadolu Koleji'ne Amerikalı dostlarının yaptığı yardımlar için "Birçok kişi, karakteristik bir Amerikan Kolej binasının inşa edilmesine, tekrar tekrar yaptıkları büyük bağışlarla katıldı" sözleri de okulların Amerikan mimari anlayışına göre inşa edildiğini açıkça vurgulamaktadır (White 1995: 208).

İngiliz eğitim kurumları da mimari ve üslup özellikleri ile Osmanlı topraklarında açılmış İngiliz okullarına etki etmiştir. İstanbul'da klasik anlayışta inşa edilen Britanya kökenli misyoner okulları, 19. yüzyılda hem Avrupa'da hem de Osmanlı'da görülen Neo-Klasik, Neo-Rönesans gibi üslupların bir yansıması olarak karşımıza çıkar (Sağ 2017: 286). Neo-

Klasik cephe düzeninin yalın olarak ele alındığı bu kurumların en belirgin örneğini oluşturan İskenderun İngiliz Okulu (1902), dönemin İngiltere'deki mimari anlayışını da açıkça sergilemektedir (Resim 201, 324).

Resim 324: Londra St. James Sarayı Kraliçe Şapeli (Kerem Sağ, 2017)

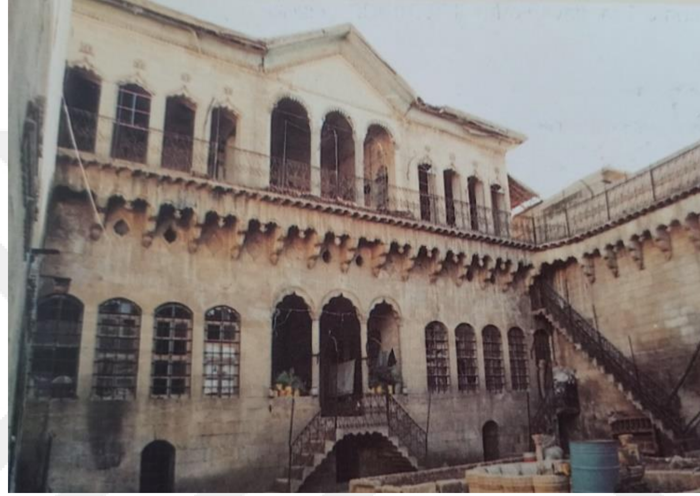
Çalışma sahasında incelenen Alman okullarının cephe biçimlenişi açısından birbirine benzer olduğu görülür. Kahramanmaraş Alman Yetimhanesi (1898) ve Düziçi Alman Okulu'nun (1902) cephelerde simetrik olarak dizili pencere ve kapıları, mekânların önünde yer alan ahşap sundurmalı sofa düzeni ile benzer özellikler gösterdiği söylenebilir (Resim 211, 218, 219, 220). Bir gezinti alanı şeklindeki dış sofa, özellikle sıcak iklim özelliği gösteren bölgelerdeki sivil mimari öneklerde sıklıkla tercih edilmiştir. İncelenen Alman eğitim kurumlarında görülen bu uygulamanın da iklimsel özellikler göz önünde bulundurularak mimariye yansıdığı söylenebilir. Ayrıca dış sofa uygulamasının benzer bir örneği, Adana Tepebağ Amerikan Kız Koleji'nin (1883-1884) yatakhane/derslik binasında karşımıza çıkmakta olup, yine sıcak iklimin bir yansıması olarak yapıda tercih edilmiş olmalıdır (Resim 66, 69).

Alman mimarisi, tarih boyunca çok çeşitli üslupları yansıtan bir mimari anlayışa sahip olmuştur. Başta İtalya olmak üzere, Fransa, Hollanda ve Amerika, bu çeşitliliğe katkı sağlayan ülkeler olarak dikkat çeker (Hackel 2007: 20). Özellikle 19. yüzyıl Alman okul mimarisi, Amerikan eğitim kurumları ile güçlü bir bağlantı gösterir. Bu dönemde Alman uzmanların Amerika'ya gitmesi ve Amerikan eğitim reformcularının ilham almak için Almanya'ya seyahatleri, iki ülke arasında mimari etkileşimin en belirgin özelliğidir (Töpper ve Isensee 2021: 392-393). Almanya'nın İstanbul'da kendi misyonları için inşa

ettiği okul binaları ise Prusya (Almanya) mimari unsurlarına göre şekillenmiştir (Yavuz 2001: 225). Ancak, tez çalışma bölgesi dâhilinde incelenen Alman eğitim kurumları, bu üslup anlayışından uzak bir tasarım sergilemiş, iklim ve bölgesel özellikler dikkate alınarak inşa edilmiştir.

Çalışma alanındaki gayrimüslim cemaat okullarının genel olarak yerel mimari dokuya paralel bir cephe anlayışına sahip olduğu görülür. Özellikle Şanlıurfa Süryani Mektebi (1871?), Gaziantep Hayganuşyan Okulu (1876) ve Kilis Katolik Okulu'nun (19. yy. sonu) bu kentlerdeki geleneksel konut mimarisi ile benzer özellikler taşıdığını söylemek mümkündür (Resim 224, 236, 239). Bu örneklerle birlikte, Amerikan eğitim kurumlarından Gaziantep Birinci Amerikan Kız Okulu'nun (1859) cephelerindeki kapı, pencere ve yörede kuş takası olarak adlandırılan küçük pencere açıklıkları yapının, kentteki geleneksel ev mimarisi ile olan benzerliğini ortaya koymaktadır (Resim 13, 14). İncelenen örneklerdeki eğitim kurumlarının cepheleri, kapı ve pencerelerin simetrik olarak dizilmesi ile belli bir düzen anlayışına göre tasarlanmıştır. Okulların birçoğunda pencere söveleri cephelerden çıkıntı yaparak vurgulanmış, düz ve yuvarlak kemerli pencereler sıklıkla tercih edilmiştir. Samandağ İngiliz Okulu Yatakhanesi (1846), Mersin St. Antuan Erkek Okulu (1854), Adana Tepebağ Amerikan Kız Koleji Yatakhane Binası (1883-1884), Mersin St. Joseph Kız Okulu (1887), Tarsus Amerikan Koleji Shephard Hall ve Brewer Hall (1888), Kahramanmaraş Alman Yetimhanesi (1898), Düziçi Alman Okulu (1902 ?), İskenderun İngiliz Okulu (1902), Antakya Frerler Mektebi (1911-1912), İskenderun Frerler Mektebi (1912), Tokaçlı Fransız Okulu (1926-1927) ve Yoğunoluk Fransız Okulu (1918-1937) düz pencereli (Resim 85, 87, 105, 108, 115, 116, 155, 161, 162, 184, 191, 195, 201, 207, 218, 219); Gaziantep İkinci Amerikan Kız Okulu (1876?), Gaziantep Hayganuşyan Okulu (1876), Kilis Katolik Okulu (19. yy. sonu) ve Haçin Kızlar Okulu (1912) yuvarlak pencerenin görülüğü eğitim kurumlarıdır (Resim 60, 236, 244, 250). Bazı okullarda ise her ikisinin birlikte kullanıldığı bir cephe tasarımı ile karşılaşılmaktadır. Kahramanmaraş Amerikan Kız Koleji (1873) ek binası, Gaziantep St. Joseph Erkek Okulu (1879), Urfa Ermeni Yetimhanesinin (1889), İskenderun Katolik Fransız Okulu (1906), Tarsus Amerikan Koleji Sticker Hall Binası (1911) ve Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji Andrews Hall Binası (1913) düz ve yuvarlak kemerli pencerelerin birlikte uygulandığı yapılara örnek teşkil etmektedir (Resim 21, 43, 88, 96, 122, 139).

Okullarda basık kemerli, dilimli kaş kemerli ve sivri kemerli pencere uygulamasının görüldüğü az sayıda örneğe rastlanmaktadır. Gaziantep Birinci Amerikan Kız Okulu (1859), Şanlıurfa Süryani Mektebi (1871?), Kahramanmaraş Amerikan Kız Koleji (1873), Adana Tepebağ Amerikan Kız Koleji (1883-1884) ek binası (derslik) ve Kırıkhan Ruhban Okulu (1923) basık kemerli pencerelerin görüldüğü örneklerdir (Resim 14, 24, 73, 175, 224). Yalnızca Şanlıurfa Süryani Mektebi'nin (1871?) birinci katında karşılaşılan dilimli kaş kemer uygulaması ise Urfa geleneksel konut mimarisinin okul binasındaki bir yansıması olarak kendine yer bulmuştur (Resim 230, 325).

Resim 325: Şanlıurfa Akyüzler Evi
(Cihat Kürkçüoğlu, 1997)

Tarsus Amerikan Koleji Sticker Hall Binasında (1911) ve Kırıkhan Ruhban Okulu'nda (1923) görülen sivri kemerli pencerelerin ise ibadet mekânının cephede vurgulanmış hali olduğunu söylemek mümkündür (Resim 88, 178, 179). Çünkü Tarsus örneğinin birinci katındaki üçüz sivri kemerli pencereler bu katın bir şapel olarak kullanıldığına, Kırıkhan örneğinin apsis cephesindeki sivri kemerli pencereler de buranın bir ibadet mekânı olduğuna işaret etmekte ve dış cephede bu mekânların algılanması sağlanmaktadır.

Bazı okullarda ikiz ya da üçüz pencerelere yer verildiği tespit edilmiştir. Özellikle Amerikan okullarında yaygın olduğunu gördüğümüz ikiz kemerli pencere örnekleri Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji (1874) ana binası ve kolej hastane binası (1880), Kahramanmaraş Amerikan Kız Koleji (1873) ve Gaziantep İkinci Amerikan Kız Okulu'nda (1876?) karşımıza çıkmaktadır (Resim 21, 37, 57). Tarsus Amerikan Koleji Sticker Hall (1911) binasının birinci katında ise ortadaki daha geniş ve yüksek üçüz sivri kemerli pencerelere yer verilmiştir (Resim 95). Bu pencereler, üst köşelerinde bulunan küçük pencere açıklıkları ile yapıya Neo-gotik bir üslup da kazandırmıştır.

Bazı okulların pencere söveleri, diş frizi sırası şeklinde cepheden çıkıntı yapmaktadır. İncelenen örnekler arasında yalnızca Gaziantep İkinci Amerikan Kız Okulu (1876?) ve İskenderun Katolik Fransız Okulu (1906) yatakhanesinde karşımıza çıkan bu tasarım, cephelere hareketlilik kazandırmıştır (Resim 58, 61, 149).

Okulların pencerelerine genel olarak bakıldığında, düz pencere açıklıklarının daha çok misyonerlere ait eğitim kurumlarında tercih edildiği anlaşılmaktadır. Buna karşın, incelenen örneklerden gayrimüslim cemaat okullarında düz pencerelerin hiç kullanılmadığı görülmektedir.

Okulların cephelerindeki kapılar da pencereler gibi çeşitlilik göstermekle beraber, çoğunlukla düz kapı uygulaması ile karşılaşılmaktadır. Mersin St. Antuan Erkek Okulu (1854), Gaziantep Hayganuşyan Okulu (1876), Mersin St. Joseph Kız Okulu (1887), Kahramanmaraş Alman Yetimhanesi (1898), Kilis Katolik Okulu (19. yy sonu) birinci katı, Düziçi Alman Okulu (1902?), İskenderun Katolik Fransız Okulu (1906), Antakya Frerler Mektebi (1911-1912), İskenderun Frerler Mektebi (1912), Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji Andrews Hall Binası (1913), Tokaçlı Fransız Okulu (1926-1927) ve Yoğunoluk Fransız Okulu (1918-1937) düz kapı açıklığının görüldüğü yapılardır (Resim 44, 108, 116, 140, 149, 152, 166, 186, 192, 211, 218, 235, 236, 239). Bunlardan bazı okulların düz kapıları üstünde ise kapı ile bütünleşen yuvarlak kemerli küçük pencere açıklıklarına yer verilmiştir. Şanlıurfa Ermeni Yetimhanesi (1889), İskenderun Katolik Fransız Okulu (1906), Gaziantep Hayganuşyan Okulu (1876) ve Kilis Katolik Okulu'nda (19. yy. sonu) görülen bu düzenin aynısını, Kırıkhan Ruhban Okulu (1923) pencereleri üzerinde de görmek mümkündür (Resim 96, 142, 176, 235, 239). Bu tasarımın, iç mekânları daha fazla aydınlatılmaya yönelik bir uygulama olduğu düşünülebilir.

Cephelerinde yuvarlak kemerli kapı uygulaması görülen eğitim kurumları ise Gaziantep İkinci Amerikan Kız Okulu (1876?), Gaziantep St, Joseph Erkek Okulu (1879), Gaziantep St, Joseph Kız Okulu (1890), Kilis Katolik Okulu (19. yy. sonu), Tarsus Amerikan Koleji Sticker Hall Binası (1911), Haçin Kızlar Okulu (1912) ve Kırıkhan Ruhban Okulu'dur (1923) (Resim 54, 89, 122, 126, 175, 176, 242, 250). Bazı okullarda ise hem düz hem de yuvarlak kemerli kapılara yer verilmiştir. Adana Tepebağ Amerikan Kız Koleji (1883-1884) yatakhane binası, bu uygulamaya örnek teşkil etmektedir (Resim 67).

Tez çalışmasında basık kemerli, sivri kemerli ve dilimli kaş kemerli az sayıda örneğe rastlanmıştır. Şanlıurfa Süryani Mektebi (1871?), Adana Tepebağ Amerikan Kız Koleji (1883-1884) derslik binası ve İskenderun İngiliz Okulu'nda (1902) basık kemerli kapılara yer verilmiştir (Resim 73, 201, 202, 223, 224). Gaziantep Birinci Amerikan Kız Okulu'nun (1859) güneyde avluya bakan giriş kapısında sivri kemer, Şanlıurfa Süryani Mektebi'nin (1871?) birinci katta hole açılan kapısında dilimli kaş kemer uygulaması görülmektedir (Resim 15, 16, 230). Süryani Mektebi'nde iki yanındaki pencerelerle uyumlu olan kapının, Urfa geleneksel konut mimari anlayışını yansıttığını söylemek mümkündür.

İncelenen eğitim kurumlarından bazılarında cumbalara yer verilerek, cephelerde hareketlilik sağlanmıştır. Adana Tepebağ Amerikan Kız Koleji'nin (1883-1884) yatakhane/derslik binasının sokak cephelerinde karşımıza çıkan cumba uygulaması (Resim 68), özellikle Osmanlı dönemi konut mimarisinde sıklıkla tercih edilen bir geleneğin yansımasıdır. İstanbul'da inşa edilmiş bazı gayrimüslim cemaat okullarından Beyoğlu Hadjichristou Rum Okulu (1867) (Resim 326), Aynalıçeşme Rum Okulu (?) ve Kuzguncuk Rum Okulu (1926) bu geleneği yansıtan örnekler olarak gösterilebilir (Erkan 2009: 149; Akdeğirmen 2016: 176).

Resim 326: Beyoğlu Hadjichristou Rum Okulu
(Pınar Erkan, 2009)

Bazı eğitim kurumlarının cephelerinde saatlere yer verildiği tespit edilmiştir. Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji (1874) ana binasında doğu cephenin üst bölümünde bir kule biçiminde karşımıza çıkan saat uygulaması, Gaziantep İkinci Amerikan Kız Okulu

(1876?) ana cephesinde bir güneş saati olarak tasarlanmıştır (Resim 37, 59). Osmanlı toplumunda özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda yaygınlaşan saat kulesi inşa etme geleneği, II. Abdülhamid döneminde daha geniş coğrafyalara yayılmıştır (Acun 2008: 325). Bununla beraber, kamu kurumlarının cephelerinde devlet yapısının bir simgesi olarak saatlere yer verildiği görülmüştür (Kolay 2018: 221). Okullarda da bu geleneğin oldukça yaygın olduğu görülmekle beraber, saatlerin hem kamu yapısına bir atıf olarak hem de ders ve teneffüs saatlerini öğrenmek amacıyla cepheleri süslediğini söylemek mümkündür. Saat kullanımının görüldüğü bazı okullara örnek olarak; Leicestershire Appleby Magna School (1697) (Resim 327), Beyoğlu Sainte Pulchérie Fransız Okulu (1846), Merzifon Anadolu Koleji (1864) (Resim 328), Beyoğlu Zapyon Rum Kız Okulu (1875), Galata Saint Benoit Fransız Koleji (1783) ve Kumkapı Sainte Jeanne d'Arc Fransız Okulu (1882) gösterilebilir (Erkan 2009: 124; Kutlu 2018: 118, 142, 163; Kırbaş 2019; 104, 137).

Resim 327: Leicestershire Appleby Magna School (Elain Harwood, 2012)

Resim 328: Merzifon Anadolu Koleji Erkek Okulu (İnternet Arşivi (ARIT/Salt Research) (https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43889 Erişim Tarihi: 30.03.2021)

İncelenen eğitim kurumlarından pek çoğunun cephe köşelerinde, şaşırtmalı olarak dizilen taş sıraları ile hareketlilik sağlandığı görülür. Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji (1874), Gaziantep İkinci Amerika Kız Okulu (1876?), Gaziantep St. Joseph Erkek Okulu (1879), Adana Tepebağ Amerikan Kız Koleji (1883-1884), Şanlıurfa Ermeni Yetimhanesi (1889?), İskenderun İngiliz Okulu (1902), İskenderun Katolik Fransız Okulu yatakhane binası (1906) ve Antakya Frerler Mektebi'nin (1911-1912) cephe köşelerinde bu tasarıma yer verilmiştir (Resim 37, 43, 68, 99, 124, 149, 151, 201). Örneklerden anlaşılacağı üzere Amerikan, Fransız ve İngiliz eğitim kurumlarında sıklıkla tercih edildiği görülen bu uygulama, 19. yüzyılda Osmanlı yerli ve yabancı eğitim kurumları, belediye binaları (Resim 282, 329, 330) ve askerlik şubeleri gibi çeşitli yapı türlerinde de karşımıza çıkmaktadır (Topçubaşı, 2009: 259-260, 331-332, 340-341; Erkan, 2009: 188; Tokmak, 2012: 86-87; Beşli vd., 2017: 66; Kolay, 2019: 322, 325; Bozdağ, 2019: 135, 137, 162).

Resim 329: Çankırı İdadisi
(Servet-i Fünun Dergisi, Sayı 284)
(http://www.servetifunundergisi.com/kangrida-cankiri-ertugrul-idadi-mektebi/ Erişim Tarihi 19.02.2021)

Resim 330: Berlin Humboldt Üniversitesi
(https://www.bild.bundesarchiv.de/dba/en/search/?yearfrom=&yearto=&query=scholl Erişim Tarihi: 04.02.2021)

Tez çalışma alanında incelenen okulların birçoğunda, cephelerde katlar arası ayrım silmelerle vurgulanmıştır. Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji (1874), Gaziantep İkinci Amerika Kız Okulu (1876?), Gaziantep St. Joseph Erkek Okulu (1879), Haçin Amerikan Kız Koleji (1881), Antakya Frerler Mektebi (1911-1912) ve İskenderun Frerler Mektebi (1912) bu uygulamanın görüldüğü eğitim kurumlarıdır (Resim 37, 60, 61, 124, 155, 162, 257).

Bazı okullarda, sokak ve avlu cephesi arasında bağlantı sağlayan bir geçide yer verildiği görülmektedir. Mersin St. Antuan Erkek Okulu (1854) ve İskenderun Frerler Mektebi (1911-1912) bu uygulamaya sahip eğitim kurumlarıdır (Resim 108, 162). Mersin örneğinin avlu cephesinde görülen yuvarlak kemerli açıklık, sokak cephesinde bir kapı ile dışarı bağlantı sağlamaktadır. İskenderun örneğinde ise yapının orta aksındaki düz açıklık, sokak ve avlu cephesi arasında bir geçiş özelliği göstermektedir.

4.6. Malzeme ve Teknik

Tez çalışması kapsamındaki eğitim kurumlarının malzeme ve teknik açıdan benzer özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Yığma kâgir yapıların cepheleri düzgün kesme taş malzeme ile kaplanmıştır. Bazı yapıların cephelerinde ise bosajlı taşlar kullanılmıştır. İç mekânlardaki bölme duvarlarında, tuğla ya da bağdadi malzeme kullanıldığı anlaşılmaktadır. Günümüzde okul olarak işlevine devam eden yapıların duvarları sıvanmış ve boyanmıştır.

Mekânların zeminlerinde özgün durumda taş, ahşap ve karo malzemenin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bazı okullarda zamanla yapılan müdahaleler sonucu mekânların zeminleri mermer, fayans, dökme mozaik ve beton şap kaplanmıştır.

İç mekânların üst döşemelerinde yaygın malzeme tuğladır. Özellikle volta döşemeli okullarda da sıklıkla tercih edilen tuğla, kemer eğrisinin aralardaki "I" profilli çelik kirişlerle birbirine bağlanmıştır. Adana Tepebağ Amerikan Kız Koleji'nde (1883-1884) avlunun güneyinde yer alan küçük yapıda ve İskenderun İngiliz Okulu'nda (1902) bu uygulamayı görmek mümkündür (Resim 203). İç mekânları tonoz örtülü olan eğitim kurumlarında taş malzeme kullanılmıştır. Bazı okullarda ise betonarme tavan uygulaması ile karşılaşılmaktadır. Antakya Frerler Mektebi (1911-1912), çelik putrel beton tavan uygulaması ile buna örnek oluşturmaktadır (Resim 159).

Yapıların kapı ve pencerelerinde ahşap malzeme kullanılmıştır. Bunlardan bir kısmı günümüzde özgün durumdayken bir kısmı ahşap ve plastik doğrama olarak yenilenmiştir. Sundurma, merdiven, çatı desteği gibi bazı yapı elemanlarında da ahşap malzeme kullanıldığı görülmektedir.

Merdivenlerde taş, ahşap ve dökme mozaik kullanıldığı görülmekle birlikte, bazı okulların merdivenleri betonarme olarak yenilenmiştir. Dökme demir korkuluklarla çevrelenen merdivenlerde, bazen korkulukların birer süsleme unsuru olarak değerlendirildiği görülmüştür.

Okulların ahşap konstrüksiyonlu çatıları genellikle Marsilya tipi kiremitle kaplanmış ve zamanla yenilenmiştir.

4.7. Bezeme Öğeleri

İnceleme yapılan bölgedeki eğitim kurumlarında görülen bezemeleri malzeme özelliklerine göre; taş, karo mozaik ve metal süsleme olarak üç gruba ayırmak mümkündür.

Okullarda, yaygın olarak ana cephelerin (giriş cephesi) taş bezmelerle hareketlendirildiği görülür. Bazen dekoratif bir takım unsurlarla bazen de taş kabartma süslemelerle zenginleştirilen ana cephede, bezemelerin özellikle kapı ve pencere çevresinde yoğunlaştığı görülür. Dekoratif süslemelerde plaster, üçgen alınlık, gömme sütunce, kilit taşlarında kabartma bezeme vb. süslemeler dikkat çeker. Gaziantep St. Joseph Kız Okulu (Kendirli Kilisesi) (1890), Tarsus Amerikan Koleji Sticker Hall (1911), İskenderun Frerler Mektebi (1912), Kırıkhan Ruhban Okulu (1923) ve Tokaçlı Fransız Okulu (1926-1927) dekoratif öğelerin görüldüğü eğitim kurumlarıdır (Resim 89, 90, 127, 162, 175, 186, 187). Bunlardan bazılarında plasterler ve gömme sütunlar üzerinde bir takım süslemelere yer verilmiştir. Kırıkhan Ruhban Okulu'ndaki gömme sütunların başlıkları kabartma yaprak motifleri ile bezenmiştir (Resim 175). Tokaçlı Fransız Okulu'nda ise iki yandaki plasterlerin üzerinde volütler, yumurta ve tekerlek biçimli kabartma süslemeler, istiridye ve çiçek motifleri oldukça zengin bir kompozisyon oluşturmaktadır (Resim 187). Bazı eğitim kurumlarında, saçak altı boyunca devam eden ve cepheden çıkıntı yapan dekoratif öğeler dikkat çeker. Şanlıurfa Ermeni Yetimhanesinde (1889?) ayakları kalın birer yuvarlak kemer dizisi şeklinde sıralanan bu öğeler, İskenderun Frerler Mektebi'nde (1912) profillendirilmiş küçük birer konsol biçimindedir (Resim 103, 162).

Bazı okullarda ana kapının iki yanında, üst hizada, cepheden çıkıntı yapan geometrik şekillere yer verilmiştir. İskenderun İngiliz Okulu'nda (1902) karşımıza çıkan bu düzenleme, üst ve alt uçları yatay bombeli tasarlanmış bir çerçeve içinde düşey çizgilerden oluşmaktadır (Resim 206).

Kimi eğitim kurumlarının pencere üst köşelerinde farklı taş süsleme unsurları ile karşılaşılmaktadır. Kırıkhan Ruhban Okulu'nun (1923) pencere üst köşelerinin birer boynuz şeklinde yanlara uzanması, bu özelliği ile yapıya apayrı bir tasarım kazandırmaktadır (Resim 176, 177).

Okulların avlu ya da sokak cephelerindeki kapı ve pencere sövelerinde karşımıza çıkan taş süslemelerin, kilit taşlarında ya da pencereler üzerinde yoğunlaştığı görülür. Şanlıurfa Ermeni Yetimhanesi (1889?) ana cephesindeki kapı sövelerinde, belli bir bezme özelliği göstermeyen geometrik küçük şekillerin sıra sıra dizilmesi ile oluşturulmuş süsleme yer almaktadır (Resim 101, 102). Antakya Frerler Mektebi'nin (1911-1912) sokak ve avlu cephesindeki kapı ve pencere sövelerinde, uçları aşağı doğru sarkar biçimde betimlenmiş püskül şeklinde bezemeler görülür (Resim 155, 160).

Okulların kapı ve pencere kilit taşlarında yer alan taş süslemeler ise geometrik ve bitkisel motiflerden meydana gelmiştir. Kilit taşlarını daha belirgin hale getiren bu süslemelerde, uçları iç ve dış bükey profiller, mukarnaslar, yaprak biçimli bezemeler, dallarında tanesi bulunan bitkisel süslemeler, baklava dizileri, diş frizi süslemeler dikkat çeker. Bunların yanı sıra, külah, ters "V", yüzeyi sarmal boğumlu yatay bezeme gibi değişik süsleme öğeleri ile de karşılaşılmaktadır (Resim 90, 102, 188, 245, 246).

Bazı okulların kapı ve pencereleri üzerinde de taş kabartma ve ajur teknikli süslemelere yer verildiği görülür. Şanlıurfa Süryani Mektebi'nin (1871?) avlu cephesinde yer alan, kıvrımlı dallar, rumiler, palmetler ve gülbezekler kabartma olarak işlemiştir. Yapıda sadece pencere ve kapıların üstünde değil, cephenin çeşitli yerlerinde karşımıza çıkan bu süslemelere ek olarak, uçları palmet ve yaprak biçiminde sonlanan soğanvari ya da şemse şeklinde çerçeveler ve vazodan çıkan bitkisel motifler sayılabilir (Resim 230, 231). Bu süsleme öğeleri, Şanlıurfa geleneksel ev mimarisinin cephelerindeki bezeme kompozisyonunu yansıtmaktadır. Antakya Frerler Mektebi'nin (1911-1912) zemin kattaki bazı derslik kapı ve pencereleri üzerinde görülen ajur tekniği ile yapılmış sekiz kollu yıldız, kıvrımlı dal, palmet ve çiçek motifleri de geleneksel Antakya evleri ile benzerlik göstermektedir (Resim 156, 331). Antakya evlerinin avlu cephesindeki

pencereler üzerinde görülen benzer teknikli süslemeler, Halep'teki çeşitli yapıların cephelerinde de karşımıza çıkmakta ve bölgesel bir üsluba işaret etmektedir.

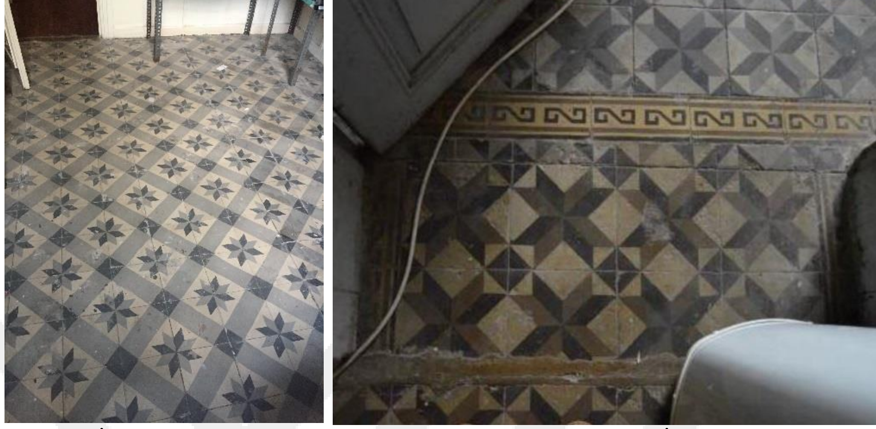

Resim 331: Antakya Fehim Paşa Konağı (Servet Özkan)

İncelenen örneklerden bazılarının cephelerinde, usta ya da tarikat armaları taş kabartma olarak işlenmiştir. Gaziantep St. Joseph Kız Okulu'nun (Kendirli Kilise) (1890) giriş kapısı üzerinde yapının bağlı olduğu "Custodia of Terra Santa" tarikatının arması, kabartma bir motif şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Resim 128, 129). Gaziantep İkinci Amerikan Kız Okulu'nun (1876?) avlu cephesinde, pencere üst hizasında görülen küçük bir haç şeklindeki motif ise usta arması olarak işlenmiş olmalıdır (Resim 58).

Çalışma bölgesindeki okullarda bezeme kompozisyonunun bir diğer grubunu, iç mekân zeminlerini süsleyen karo mozaikler oluşturmaktadır. Hatay bölgesindeki Fransız eğitim kurumlarında tercih edilen bu süslemeler, geometrik ve bitkisel bezeme örgeleri ile dikkat çekmektedir. İncelenen örneklerden İskenderun Katolik Fransız Okulu (1906), Antakya Frerler Mektebi (1911-1912) ve Kırıkhan Ruhban Okulu'nun (1923) koridor ve dersliklerinde karo mozaik süslemelere rastlanmıştır (Resim 143, 158, 180, 181). Karolardaki geometrik bezemelerde baklava, daire ve yıldız motifleri; bitkisel bezemelerde kıvrımlı dallar, yapraklar ve çiçekler kullanılmıştır. Renk skalası açısından da oldukça zengin olan karolarda, siyah, beyaz, yeşil, kırmızı, turuncu, sarı, kahve ve mavi tercih edilmiştir. Hatay dışındaki Fransız ve gayrimüslim cemaat eğitim kurumlarında da karoların sıklıkla kullanıldığı tespit edilebilmektedir. İstanbul St. Benoit

Fransız Okulu (1583), St. Pulcherie Fransız Okulu (1846), Notre Dame Sion Fransız Okulu (1856), St. Joseph Fransız Okulu (1870), St. Louis Fransız Okulu (1898) (Resim 332), Tarabya Rum İlkokulu (19. yy. sonu) (Resim 332), Manisa Akhisar Or Yehuda Tarım Okulu (19. yy. son çeyreği) karo mozaik süslemeli bazı eğitim kurumlarıdır (Aktürk 2012: 91; Kıvrak 2016: 27; Kutlu 2018: 88, 141, 165, 235, 285).

Resim 332: İstanbul Saint Louis Fransız Okulu ve Tarabya Rum İlkokulu Zemin Karoları (Zübeyde Gözde Kutlu, 2018 - Tuğçe Kıvrak, 2016)

Fransız okullarında sıklıkla tercih edildiği görülen karolar, Fransız manda döneminde Hatay'da inşa edilmiş bir çok konut, otel, kamu binası vb. yapı türünde mekanların zeminlerini süsleyen önemli bir bezeme türü olarak kendisine yer bulmuştur[37].

İncelenen eğitim kurumlarından bazılarında katlar arası bağlantıyı sağlayan merdivenler, korkuluklarında yer alan metal süslemeleri ile dikkat çekmektedir. Dökme demir malzemeden yapılmış bitkisel motiflerden ibaret olan bu bezemeler İskenderun İngiliz Okulu (1902), İskenderun Katolik Fransız Okulu (1906) yatakhane binası, Antakya Frerler Mektebi (1911-1912), İskenderun Frerler Mektebi (1912) ve Kırıkhan Ruhban Okulu'nda (1923) karşımıza çıkmaktadır (Resim 333, 334, 335). Aynı özellikleri gösteren İskenderun İngiliz Okulu ve İskenderun Frerler Mektebi örnekleri, üst ve alt uçları zıt yönlerde içe doğru kıvrılan bir kompozisyon oluşturur. Diğer örneklerde ise aynı düzenleme üst ve alta yerleştirilmiş iki ayrı parça şeklinde olup, adeta birer kuğuyu andırmaktadır.

[37] Hatay'da karo mozaik döşemeli yapı örnekleri için bkz. Aslanoğlu 2001: 93-94; Temiz 2009: 689; Temiz-Kolay 2019: 292.

Resim 333: İskenderun İngiliz Okulu ve İskenderun Frerler Mektebi Merdiven Detayı
(Servet Özkan)

Resim 334: İskenderun Katolik Fransız Okulu Yatakhanesi ve Kırıkhan Ruhban Okulu Merdiven Detayı
(Servet Özkan)

Resim 335: Antakya Frerler Mektebi Merdiven Detayı
(Servet Özkan)

SONUÇ

Bir devletin dini, siyasî ve ideolojik hedeflerini gerçekleştirmede öneme sahip olan misyonerlik, özellikle eğitim alanında yürütülen faaliyetlerle büyük bir ivme kazanmıştır. Dünyadaki pek çok toplum misyoner çalışmalarının odak noktası olmuş, özellikle eğitim alanında daha geri kalmış toplumlarda bu ilerleme daha hızlı gelişim göstermiştir. 19. yüzyılda yoğunlaşan emperyalist eğilimlerle Katolik misyonerliğinde Fransa, Protestan misyonerliğinde ise Amerika ön plana çıkmıştır. 19. yüzyılda Batı ile daha yakın ilişkiler kuran ve Batı örnek modellerine göre bir değişim geçirmeye başlayan Osmanlı Devleti, misyonerler için verimli bir alan imajı çizmiştir. Yüzyıl boyunca Osmanlı coğrafyasının çeşitli bölgelerinde pek çok yabancı eğitim kurumu inşa edilmiştir.

Yabancı devletler tarafından destek gören misyonerler, kültürlerini ve inançlarını Anadolu'nun farklı bölgelerine taşımışlardır. Kılık-kıyafetleri ve yaşama biçimleriyle merak uyandıran misyonerler, Osmanlı'da 18. yüzyıl itibari ile sinyallerini veren ve 19. yüzyılda hız kazanan modernleşme adımlarının Anadolu'nun en küçük yerleşim birimlerinde dahi hissedilmesine aracı olmuştur.

İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde açılan yabancı okullar, Osmanlı'da misyonerlik faaliyetlerinin eğitim kanalıyla yayılmasına öncülük etmiştir. Bu çalışma kapsamına dâhil olan Mersin, Adana, Osmaniye, Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Kilis ve Hatay misyonerlerin faaliyet alanları konusunda önemli birer nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Amerikan Board misyonerleri tarafından Merkezi Türkiye Misyonu olarak adlandırılan bu bölge, tez çalışma konusunun belirlenmesinde önemli rol oynamış, Amerika, Fransa, Almanya, İngiltere gibi büyük devletlerin bu bölgede açtığı eğitim kurumları detaylı olarak incelenmiştir. Okulların, özellikle gayrimüslim cemaatlerin yoğun olduğu bölgelere odaklanması, misyonerler ve gayrimüslimler arasındaki bağlantıyı yansıtmakla birlikte, gayrimüslim okullarının çalışmaya dâhil edilmesinde etkin rol oynamıştır.

Tez çalışması dâhilindeki bölgede (Mersin, Adana, Osmaniye, Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Kilis, Hatay) yabancı devletler ve gayrimüslim cemaatler tarafından açılan pek çok eğitim kurumu olduğu Osmanlı ve Amerikan Board Arşivleri, seyahatnameler ve çeşitli kaynaklardan öğrenilmektedir. Bunlardan günümüze ulaşan ve kısmen ulaştığı tespit edilebilen toplam 25 okul katalog dâhilinde incelenmiştir. Okullardan 7'si Amerika, 10'u Fransa (Mersin ve Gaziantep Erkek ve Kız Okulları ayrı

ayrı sayılmıştır), 2'si İngiltere, 2'si Almanya ve 4'ü gayrimüslim cemaatler tarafından açılmıştır. Çeşitli kaynaklarda adı geçen, ancak yıkılmış ya da günümüzde varlığı tespit edilemeyen eğitim kurumları, katalog dâhilinde ayrı bir başlık açılarak incelenmiştir. Bölge dâhilindeki bazı okulların kamu yapıları ya da kent mimari dokusu çerçevesinde genel olarak incelendiği araştırmalara rastlanmasına karşın, bölgedeki okulların kapsamlı olarak incelenip değerlendirildiği herhangi bir çalışmanın olmadığı görülmüştür. Tez çalışması dâhilindeki yabancı ve gayrimüslim cemaat okulları, hem Türkiye hem de yurt dışındaki eğitim kurumları dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Özellikle yabancı eğitim kurumlarının, ülkelerin kendi mimari anlayışını yansıttığı tespit edilmiştir.

Araştırmanın konusunu teşkil eden Merkezi Türkiye Misyonu bölgesindeki okulların kuruluş tarihi dikkate alındığında, 1846 ve 1937 tarih aralığı verilebilir. Bu okullar içerisinde Amerikan misyonerleri tarafından kurulan eğitim kurumlarının 19. yüzyılın ikinci yarısında (özellikle 1880'li yıllar) inşa edildiği görülür. Bölge dâhilinde gayrimüslim cemaatler tarafından açılan okulların da 19. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşması ve bunların çoğunluğunun Protestan okulu olması dikkat çekicidir. Bu tespit, gayrimüslim cemaatler ile Amerikan misyonerleri arasındaki bağlantıyı göstermesi açısından önemlidir. Fransız misyoner okullarının ise genel olarak 19. yüzyıl ortaları ve sonlarında kurulduğu görülmekle birlikte, Hatay'daki Fransız eğitim kurumlarının 20. yüzyıl başlarında inşa edilmesi kayda değerdir. 1918 yılı itibari ile Hatay bölgesinin manda idaresine geçtiği ve Fransızların köylere kadar eğitim faaliyeti yürüttüğü bilinmektedir. Ancak, manda idaresinden daha önce Fransız misyonerlerinin Hatay çevresini çalışma alanı olarak benimsedikleri ve okulları da bu aralıkta inşa ettikleri söylenebilir.

Araştırma kapsamında incelenen misyoner eğitim kurumları, konum açısından farklı bir kurulum özelliğine sahiptir. Büyük ölçekli, birkaç yapıdan oluşan ve bir kampüs tasarımı sergileyen Amerikan okulları kent merkezinden uzak bir noktada inşa edilirken, Fransız, Alman ve İngiliz okulları şehir merkezine daha yakın konumları ile dikkat çeker. Bir manastır tasarımı sergileyen Fransız eğitim kurumları, Katolik inancının bir yansıması olarak kiliselere yakın konumlandırılmıştır. Gayrimüslim cemaatler tarafından kurulan okullar da başlangıçtan beri kilise bünyesinde var olan kimliklerini devam ettirmiş ve kilise avlusunda ya da yakınında ayrı bir yapı olarak kendine yer bulmuştur.

İncelenen okulların hemen hepsi, yüksek duvarlarla dışarıdan soyutlanmış bir avlu içinde bulunmaktadır. Mimari özellikleri ile yerleşim dokusu içerisinde hemen fark edilen okullar, bazen kule, saat kulesi ve rüzgârgülü gibi unsurlar ile dışardan daha hızla fark edilir hale getirilmiştir. Çalışma bölgesi dâhilindeki Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji, Gaziantep İkinci Amerikan Kız Okulu ve Şanlıurfa Körler Okulu ve Yetimhanesi bu düzenlemeyi gösteren eğitim kurumlarıdır. Merzifon Anadolu Koleji ve Harput Anadolu Koleji de bu düzenin çalışma alanı dışındaki örnekleridir.

Çalışma kapsamında incelenen yabancı eğitim kurumları; dikdörtgen, kanatlı dikdörtgen, "U", "T", "L" ve haçvari plan tiplerinde inşa edilmiştir. Merkezinde bir koridor ya da hol bulunan dikdörtgen plan şeması, Osmanlı eğitim kurumlarında da karşımıza çıkan ve günümüz modern okullarına örnek model oluşturan ortak bir şemayı yansıtması ile kayda değerdir. Çalışma bölgesi dışındaki yabancı ve gayrimüslim cemaat eğitim kurumları ile benerlikler gösteren diğer plan tipleri, 19. yüzyılda eğitim yapılarının plan çeşitliliğine yaptığı katkı ile dikkat çekmektedir. Çalışma kapsamında yalnızca bir örnekte görülen kanatlı dikdörtgen plan şeması ise 19. yüzyılın ikinci yarısında hem Osmanlı hem de yabancı devlet okullarında tercih edilen ortak bir şemayı yansıtması ile önem taşımaktadır.

Okullarda derslikler dışında farklı ihtiyaçlara yönelik olarak tasarlanmış idarî birim, yatakhane, yemekhane, ibadet mekânı, etkinlik salonu, spor salonu gibi çeşitli birimlere yer verilmiştir. İdari birimler için genellikle yapıların birinci katı tercih edilmiştir. Dış cephelerde bu birimler, orta bölüme yapılan vurgu ile ön plana çıkarılmıştır. Yatakhane ve yemekhaneler, bazen bir avlu içerisinde okul yapısından ayrı olarak, bazen de okul yapısı bünyesinde konumlandırılmıştır. Okul binası dâhilindeki yatakhaneler için genellikle okulun en üst katı (çatı katı), yemekhaneler için ise zemin katı tercih edilmiştir. Bazı okullarda toplantılar için okulun birinci katının, etkinlikler için en üst katın, spor aktiviteleri içi ise zemin katın kullanıldığı görülmüştür.

İnceleme yapılan bölge dâhilindeki okullarda günümüz eğitim kurumlarında gördüğümüz laboratuvar uygulamasına rastlanmamıştır. Okulların günümüzde farklı işlevler için kullanılması, araştırma dâhilindeki yabancı devlet ve gayrimüslim cemaat eğitim kurumlarında laboratuvarlar ile ilgili veri tespitinde bulunmaya imkân vermemiştir. Ancak, Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji ve Tarsus Amerikan Koleji gibi bazı Amerikan eğitim kurumlarında laboratuvar bulunduğu kaynaklardan öğrenilmektedir. İncelenen

bölge dışındaki bazı Fransız (İstanbul St. Benoit Fransız Koleji) ve gayrimüslim cemaat okullarında (İstanbul Fener Rum Erkek Okulu, İstanbul Beyoğlu Rum Zagrafyon Rum Okulu) laboratuvarların varlığının bilinmesi, araştırma dâhilindeki eğitim kurumlarında da laboratuvar olarak işlevlendirilmiş mekânların olabileceğine işaret etmektedir. Bu verilerden hareketle, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti sınırları içerisinde inşa edilen yabancı eğitim kurumlarının misyonerlik temelli olmasına karşın bilimsel faaliyetler konusunda gelişmiş olduğu sonucuna varılabilir.

İbadet mekânları okullar için önemli bir faktör olmakla birlikte, herhangi bir kiliseye göre konumlanmayan eğitim kurumlarında, okulun bir bölümü bu işleve yönelik olarak düzenlenmiştir. Amerikan okullarının ibadet mekânı konusunda diğer yabancı eğitim kurumlarından farklı bir anlayışa sahip olduğu görülür. İncelenen örneklerden sadece birinde (Tarsus Amerikan Koleji Sticker Hall) tespit edilen bu birim, Protestan (Presbiteryen) inancında kutsal sayılan vaaz ve dua ritüelleri ile ibadetin gerçekleştirildiğine ve bunun için okulun herhangi bir bölümünün kullanıldığına işaret eder.

Yabancı eğitim kurumlarından bazılarında, öğrencilerin çeşitli zanaat dallarında kendini geliştirmesine yönelik olarak tasarlanmış birimler olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Amerikan ve Alman okullarında bu anlayışın oldukça yaygın olduğu görülür. Kızlar için el işi, dokuma, iplik eğirme gibi alanlarda, erkekler için marangozluk, ayakkabıcılık, terzilik gibi dallarda eğitimler verilerek, öğrencilerin hem bir meslek sahibi olmasına hem de kendi ihtiyaçlarını karşılamasına fırsat verilmiştir. Bu uygulama, aynı zamanda eğitim ve misyonerlik çalışmalarının önemli bir ayağını oluşturmuştur. Zira Bebek İlahiyat Okulu ve Robert Koleji kurucusu Cyrus Hamlin, bu tür aktivitelerle öğrencilere dini öğretilerin daha iyi verildiğine ve kalıcı olduğuna dikkat çekmektedir. Çalışma alanı kapsamındaki Tarsus Amerikan Koleji, Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji, Şanlıurfa Körler Okulu, Kahramanmaraş Alman Yetimhanesi ve Düziçi Alman Okulu gibi bazı eğitim kurumları bu konuya örnek teşkil etmektedir.

Okulların plan özellikleri gibi cephe tasarımlarının da çeşitlilik gösterdiği ve farklı üslupların etkisinde şekillendiği görülür. Buna göre belirli bir simetrik düzene göre tasarlanan yapıların Neo-Klasik ve Neo-Rönesans (Resim 51, 73, 88, 89, 124, 125, 127, 139, 155, 162, 201, 310, 311, 312, 313, 324), Amerikan Colonial Revival (Sömürgeci Canlanış) (Resim 21, 32, 37, 43, 60, 315, 316, 317, 318, 322, 323), Viktoria ve Castellated

Gothic (Kalevari Gotik) (Resim 37, 319, 320) dönemi üsluplarının etkisini yansıttığı söylenebilir. Aynı zamanda cephe tasarımında, okulların inşa edildikleri bölgelerdeki yerel mimari unsurların ve iklimsel özelliklerin önemli bir faktör olarak kendine yer edindiği görülür. İstanbul, İzmir gibi Batıya daha yakın yerleşim yerlerinde açılan misyoner okullarında Batı mimari üslupları daha yoğun biçimde okullara yansırken, Şanlıurfa, Gaziantep, Kahramanmaraş ve Adana gibi kentlerde bir takım geleneksel unsurlarla harmanlanarak eklektik bir anlayış kazanmıştır. Çalışmaya dâhil olan gayrimüslim cemaat okullarında, yerel etkiler daha belirgin bir şekilde cephe tasarımına yansıyarak, okulların geleneksel dokuyla uyumu korunmuştur (Resim 224, 238, 263, 280, 325). Sadece bir gayrimüslim cemaat okulunda yerel etkilerle birlikte Neo-klasik cephe anlayışının izleri hissedilmiştir (Resim 239, 244).

Çalışma bölgesindeki yabancı eğitim kurumları, ülkelerin kendi okul mimari anlayışına göre şekillenmiştir. Cephe biçimlenişi açısından özellikle Colanial Revival (Sömürge Canlanma) dönem mimari izleri gösteren Amerikan okullarının, bu özelliğini Anadolu'da inşa edilmiş Amerikan eğitim kurumlarına yansıttığı görülür. Okulların cephe ile bütünleşen üçgen alınlıklı çatıları, yüksek bacaları, ana cephede sundurma-balkonu, yuvarlak çatı pencereleri ve simetrik düzeni hem çalışma bölgesi hem de diğer bölgelerde açılan Amerikan okullarına karakteristik bir özellik kazandırmıştır. Anıtsal yapısı, avlulu düzeni, cephe özellikleri ile dikkat çeken Fransız eğitim kurumları da Osmanlı topraklarında inşa edilen Fransız misyoner okullarına etki etmiştir. Fransız misyonerler aracılığı ile Anadolu'ya taşınan mimari özellikler, daha küçük ölçekli olan çalışma alanındaki Fransız okullarında takip edilebilmektedir. Sade ve Neo-klasik mimari özellikler gösteren İngiliz okullarının bu düzeni, incelenen örneklerde devam etmektedir. 19. yüzyılda İstanbul'da açılan Alman okullarında görülen Prusya (Almanya) mimari anlayışı ise tez çalışma sahasında incelenen Alman okullarında tercih edilmemiştir. Bu örnekler yerel bir takım unsurlara göre şekillenmiş, sade bir mimari tasarım özelliği gösterir.

Tez çalışması kapsamında incelenen eğitim kurumları, süsleme kompozisyonu açısından zengin bir tasarım özelliğine sahiptir. Okullarda ana cephelerde yoğunlaşan bezemeler, plaster, üçgen alınlık, gömme sütunce gibi bir takım dekoratif ögeler ya da taş süsleme olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle kapı ve pencere söveleri ile kilit taşlarında yoğunlaşan taş süslemelerde, mukarnas, rumi, palmet, şemse, sekiz kollu yıldız gibi Türk

süsleme sanatında yaygın olan bezeme öğelerine yer verilmiştir. Bunun yanı sıra, 19. yüzyıl Batı tesirini yansıtan kıvrımlı dallar, akantlar, uçları iç ve dış bükey olarak hareketlendirilmiş çeşitli bitkisel unsulara da yer verildiği görülür. Geleneksel bezeme ögelerinin çoğunlukla gayrimüslim cemaatlere ait eğitim kurumlarını süslediği görülür. Fakat Antakya Frerler Mektebi'nin avlu cephesindeki kapı ve pencereler üzerinde görülen ajur teknikli bezemeler, bir istisna olarak yabancı eğitim kurumlarında Türk motiflerinin kullanımını göstermesi açısından önemlidir. Bazı okulların ana cephelerindeki tarikat ya da usta armaları da dekoratif birer unsur olarak kendine yer bulmuştur. Gaziantep St. Joseph Kız Okulu (Kendirli Kilise) ana kapısı üzerinde görülen "Custodia of Terra Santa" tarikat arması ve Gaziantep İkinci Amerikan Kız Okulu'nda pencere üzerinde bulunan usta arması buna örnek teşkil etmektedir.

Okulların iç mekân düzenlemesi açısından daha sade bir anlayışa sahip olduğu görülür. Ancak, Fransız eğitim kurumlarında diğer okulların aksine bir takım bezemesel unsurlar dikkat çeker. Okullarının mekân zeminlerinde yer alan karo mozaikler, bitkisel ve geometrik desenleri ile önemli bir süsleme unsuru oluşturur. Ayrıca dökme demir merdiven korkuluklarının, kıvrımlı bitkisel kompozisyonlar meydana getirerek yapı içindeki süslemeleri çeşitlendirdiği görülür.

Okulların inşasında genellikle moloz taş malzeme kullanılmış, cepheler düzgün kesme taş ya da bosajlı taş ile kaplanmıştır. İç mekânlar, tuğla ya da bağdadi duvar ile bölünmüştür. Bazı okulların üst döşemelerinde tonoz ve volta döşemeye yer verilmiştir. Kapı, pencere, sundurma, çatı gibi yapı elemanlarında ahşap uygulanmıştır. Özgün durumda taş, ahşap ya da dökme mozaik olan merdivenler, bazı yapılarda betonarme olarak yenilenmiştir. Kimi okulların inşasında yerel malzeme kullanıldığı görülmüştür. Gaziantep'te inşa edilen Amerikan ve gayrimüslim cemaat okullarında yöreye özgü keymıh taşı (sert kalker) kullanımı buna örnek teşkil etmektedir.

Okulların inşası konusunda en temel destek hiç şüphesiz ki maddi kaynaklar olmuştur. Buna göre, okulların büyük ölçekli olmasında ve farklı birkaç binadan meydana gelmesinde maddiyat önemli bir yer tutmaktadır. Misyonerler tarafından açılmış eğitim kurumları, hem misyoner örgütler hem de temsil ettikleri ülkelerden gördükleri destek ile daha geniş bir alana yayılmış ve daha büyük ölçekte inşa edilmiştir. Bir kilise bünyesinde açılan ve gayrimüslim cemaatler tarafından desteklenen okulların ise daha küçük ölçekli olduğu görülür. Okullara sağlanan destek zaman içine yayılmışsa, eğitim için gerekli

binalar da farklı zamanlarda inşa edilmiştir. Özellikle Amerikan eğitim kurumlarında bunun izlerini görmek mümkündür. Kent merkezinden uzakta ve geniş bir parsel üzerinde konumlanan Amerikan okullarında, genellikle ilk inşa edilen binalar derslik, yatakhane, yemekhane, kütüphane gibi çok işlevli bir düzen göstermiştir. Ancak zamanla gelen maddi destekler, bu eğitim kurumları içindeki ihtiyaçların farklı yapılar bünyesine alınmasını sağlamıştır. İstanbul Robert Koleji, Kahramanmaraş Amerikan Kız Koleji, Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji, Merzifon Anadolu Koleji, Harput Amerikan Koleji gibi Amerikan okulları bu konunun öncü örnekleridir.

Misyonerlerin ilk kurduğu okullar genellikle çok fazla dikkat çekmeyen ve maddi kaynaklar göz önünde bulundurularak inşa edilmiş mütevazı yapılardır. Amerikan misyonerlerinin ilk çalışmalarında, kiraladıkları ya da satın aldıkları bir evde hem eğitim verdiği hem de barınma ihtiyacını karşıladıkları bilinmektedir. Bebek İlahiyat Okulu bunu yansıtan en güzel örnektir. Çalışma dâhilindeki en erken tarihli örneklerden olan Gaziantep Birinci Amerikan Kız Okulu da Antep'teki geleneksel ev mimari özelliklerini yansıtmakta ve misyonerlerin ilk aşamada daha küçük ölçekli yapılarda hizmet sunduklarına işaret etmektedir. Yine Alman misyonerlerinin Şanlıurfa'da ilk yaptıkları çalışmalarda bir sabunhaneyi satın alarak hem okul hem ev olarak kullanmaları, misyonerlerin bulundukları bölgeye adapte olma ve maddi imkânlara göre hareket etme isteklerini göstermektedir.

Yabancı eğitim kurumlarından bazılarında, eğitim ve sağlık alanında yapılan misyonerlik çalışmalarının birleştirildiği görülür. Eğitim kurumunun bir uygulama alanı özelliği gösteren hastaneler ile misyonerler daha geniş kitlelere ulaşma imkânı bulmuştur. Okulların tıp bölümünde yetişen öğrenciler, eğitimlerini bu hastanelerde pekiştirme imkânı elde etmiş ve birer hastane personeli olarak görev almıştır. Özellikle Amerikan eğitim kurumlarında, tıp bölümü ve hastane önemli bir faktör olarak karşımıza çıkar. Beyrut Amerikan Koleji, Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji, Merzifon Anadolu Koleji ve Harput Amerikan Koleji bu konunun önemli örnekleridir. Fransa tarafından açılan çeşitli dispanser ve şifa yurtları da misyonerlik çalışmalarında sağlığın önemli bir yer teşkil ettiğini göstermektedir.

Yabancı eğitim kurumlarının inşasında, aynı inanca sahip ülkeler ve tarikatlar arasında bir dayanışma ve yardımlaşmaların olması dikkat çekicidir. Aynı amaca hizmet eden Amerikan ve İngiliz Protestan misyonerleri, gerektiği durumlarda birbirlerinden destek

alarak aynı eğitim binasını kullanmışlardır. Kahramanmaraş'ta Amerikan misyonerleri tarafından açılan İlahiyat Okulunun zamanla İngiliz Yetimhanesi olarak kullanılması ve Antakya'da İngiliz misyonerleri tarafından kurulan okulun zaman içinde Amerikan Okulu olarak anılması bu konuya örnek gösterilebilir. İskenderun'da İtalyan Katolik kilisesinin hemen yakınında inşa edilen Fransız Katolik Okulu da aynı inancı paylaşan ülkeler arasındaki bağlantıya işaret etmektedir.

Okulların mimarları ve proje müellifleri hakkında detaylı bir veri bulunmamaktadır. Ancak temsil ettikleri ülkeler tarafından destek gören misyoner eğitim kurumlarının, yabancı mimarlar tarafından projelendirildiği düşünülmektedir. Merzifon Anadolu Koleji ve Adana Tepebağ Amerikan Kız Koleji gibi bazı Amerikan eğitim kurumlarının projelerinde yabancı mimar imzasının bulunması da bu düşünceyi desteklemektedir. Okulların proje çizimlerinde misyonerlerin de etkin rol oynadığı görülmektedir. Robert Koleji'nin plan projelerinin dört farklı mimar tarafından hazırlanması ve kolejin kurucusu Cyrus Hamlin'in bunlardan yararlanarak farklı bir tasarım hayata geçirmesi bu konuda misyonerlerin önemine işaret etmektedir. Ayrıca, okulların inşasında gayrimüslim ustaların da etkin olarak rol aldıkları düşünülmektedir. Özellikle 19. yüzyılda mimarlık alanında ön plana çıkan gayrimüslim cemaat ustaları, okulların inşasında da önemli görevler üstlenmiş olmalıdır. Gaziantep'te 19. yüzyılda pek çok yapının inşasında görev alan Ermeni ustaların, Gaziantep Merkezi Türkiye Koleji'nin yapımına katkıda bulunduğu düşünülebilir.

Yabancı devletler tarafından kurulan okullar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren yeni düzenlemelere tabi olmuştur. Cumhuriyet döneminin temel eğitim politikası laik ve milli bir eğitim anlayışı ile şekillenmiştir. 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Türkiye sınırları dâhilindeki bütün eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. 1935 tarihli Yabancı Okullar Yönergesi ise Amerika, Fransa, Almanya, İngiltere vb. devletler tarafından açılan eğitim kurumlarının denetim altına alınmasını sağlamış, eğitim tek merkezin yönetimine geçmiştir. Tez çalışması kapsamında incelenen okulların birçoğu günümüzde eğitim kurumu olarak işlevini sürdürmektedir. Bir kısmı ise restore edilerek farklı işlevli kamu yapısı olarak kullanılmaktadır. Geçirdikleri restorasyonlar ya da çeşitli müdahaleler sonucunda yapıların değişikliğe uğradığı, ancak birçoğunun özgün özelliğini muhafaza ettiği gözlemlenmiştir.

Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetleri, misyonerler ve misyonerlik çalışmalarının kaynağı olan devletler, özellikle tarih alanında çalışan bilim insanlarının araştırmalarına sıklıkla konu olmuştur. Çalışmaların genellikle yabancı devletlerin açtığı okulların tarihi ve gayrimüslim cemaatlerle ilişkileri üzerine yoğunlaştığı görülür. Fakat sanat ve mimarlık tarihi açısından okullarla ilgili sınırlı sayıda araştırmanın olduğu tespit edilmiştir. Araştırma bölgesi dâhilindeki eğitim kurumlarının da yoğun olarak tarih disiplininde çalışmalara konu olduğu ve sadece birkaç okulun genel kent dokusu içerisinde değerlendirildiği görülmüştür. Tez çalışma alanı dâhilindeki bölgede, eğitim kurumlarının toplu olarak incelendiği ve sanat tarihi çerçevesinde değerlendirildiği herhangi bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle, bahsi geçen bölgede yabancı devlet ve gayrimüslim cemaatler tarafından kurulan okulların mimarisi, tarihi veriler ışığında kapsamlı olarak incelenmiş ve sanat tarihi disiplini ile değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamındaki eğitim kurumlarının, hem kendi içerisinde hem de diğer bölgelerdeki okullarla karşılaştırmalı olarak değerlendirildiği bu çalışmanın, yeni araştırmalara kapı açacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Maarif Nezareti Maruzatı (Y. PRK. MF), Dosya/Gömlek No: 3/30.

Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Maarif Nezareti Maruzatı (Y. PRK. MF), Dosya/Gömlek No: 4/36.

Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Yıldız Perakende Evrakı Maarif Nezareti Maruzatı (Y. PRK. MF), Dosya/Gömlek No: 4/66.

Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), İrade-i Maarif (İ. MF.), Dosya/Gömlek No: 16/33.

Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA.), İrade Adliye ve Mezahib (İ. AZN.), Dosya/Gömlek No: 24/13.

Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), İrade Adliye ve Mezahip (İ. AZN.), Dosya/Gömlek No: 113/10.

Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), İrade Adliye ve Mezahib (İ. AZN.), Dosya/Gömlek No: 117/13.

Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Yıldız Tasnifi Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A. RES.), Dosya/Gömlek No: 134/95.

Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Şura-yı Devlet (ŞD.), Dosya/Gömlek No: 231/1.

Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), Dosya/Gömlek No: 252/18882.

Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), Dosya/Gömlek No: 4235/317589.

Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 5. Şube (DH. EUM.), Dosya/Gömlek No: 12/31.

Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Dâhiliye İdare (DH. İD.), Dosya/Gömlek No: 162/48.

Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Dâhiliye İdare (DH. İD.), Dosya/Gömlek No: 163/33.

Salnameler

Maarif Salnamesi 1318

Maarif Salnamesi 1319

Yayınlar

Acun, H. (2008). Saat Kulesi, *İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 325-326.

Açıkses, E. (2003). Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Açıkses, E. (2007). Osmanlı Eğitim Sisteminin Türk-Ermeni Toplumlarının Birlikte Yaşamalarına Katkısı, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, C. 2, Kayseri: Orka Matbaacılık, s. 35-60.

Akdeğirmen, S. (2016). *Boğaziçi Kıyı Yerleşimlerindeki Azınlık Okullarının Tarihsel Gelişimi ve Koruma Sorunları*, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Akgün, S. (1986). Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi (1820-1914), *X. Türk Tarih Kongresi*, C.V, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 2121-2145.

Akgün, S. (1988). Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 1, Ankara, s. 1-12.

Akgün, S. (1992). Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulamam Merkezi Dergisi*, S. 3, Ankara, s. 2-16.

Akgün, S. (1998). 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyokültürel Etkilerin Amerika Boyutu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar: I. Uluslararası Tarih Kongresi,* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 44-55.

Aksoy, E. (2015). Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Fransız Okulları, *Synergies Turquie*, S. 8, İstanbul, s. 29-46.

Aktüre, S. (1985). Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 891-904.

Akyıldız, A. (2011). Tanzimat, *İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 1-10.

Akyılmaz, G. (2002). III. Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diplomasi Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti, *Türkler*, C. 12, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.660-670.

Akyüz, Y. (1971). Abdülhamid Devrinde Protestan Okulları ile İlgili Orijinal İki Belge, *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S. 3, Ankara: Sevinç Matbaası, s. 121-128.

Akyüz, Y. (1992). Cevdet Paşa'nın Özel Öğretim ve Tanzimat Eğitimine İlişkin Bir Layihası, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 3, Ankara, s. 85-114.

Akyüz, Y. (2019). *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000- M. S. 2019)*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Aktepe, M. (1989). Ahmed III, *İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 34-38.

Aktürk, E. (2012). *Osmanlı Döneminde Anadolu ve Trakya Topraklarında Yahudi Cemaati Tarafından Kurulan Tarım Okulları ve Akhisar Or Yehuda Tarım Okulu Örneğinin Mimari İncelemesi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Restorasyon Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Alan, G. (2008). *Amerikan Board'ın Merzifon'daki Faaliyetleri ve Anadolu Koleji*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Alan, G. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Protestan Okulları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Anonim (1887-1904). *Catalogue of St. Paul's Institue Tarsus*.

Anonim (1904). *Missions of The A.B.C.F.M. in Turkey*, Constantinople.

Anonim (1906). *General Catalogue of Central Turkey College Aintab, Turkey, Asia*, Beirut: American Press.

Anonim (1910). *Bulletion of Central Turkey College at Aintab (1910)*, Aintab: Cental Turkey College.

Anonim (1909-1910). *Report of St. Paul's Collagiate Enstitute for 1909-1910*, Tarsus.

Anonim (1977). Özel Eğitim Kurumları, *Türk Ansiklopedisi*, C. XXVI, Ankara: MEB Yayınları, s. 296-317.

Anonim (2018). *Ermeni Kültür Varlıklarıyla Adana*, İstanbul: Mas Matbaacılık.

American Board Of Commissioners For Foreign Missioners (American Board) (1914). *Map of Missions*, Boston: The Board.

Arel, A. (1975). *18. Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Arıkan, Z. (2013). Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, *İslam Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 551-552.

Arslan, A. (2005). Osmanlı Son Döneminde Yahudilerin Üsküdar'daki Eğitim Faaliyetleri, *II. Üsküdar Sempozyumu Bildirileri*, C. 1, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, s. 291-300.

Arslan, S. (2012). *Hatay'da Osmanlı Dönemi Rum Ortodoks Kiliseleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Aslanoğlu, İ. (2001). Fransız İşgal ve Manda Döneminde İskenderun Sancağı: Kentsel ve Mimari Değişimleriyle İskenderun, *Antakya ve Kırıkhan Kazaları, Ortadoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri*, C. I, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s. 89-96.

Aydın, A. (2011). *19. Yüzyıl Mersin Kiliseleri*, İstanbul: Pitura Yayınları.

Aydın, M. (2009). XIX. Sonunda Osmanlı Devletinde Alliance İsraelite Universelle (A.I.U.) Okullarının Açılması, Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi, 7, Konya: Türk İslam Medeniyeti İlmî Araştırmalar Enstitüsü, s. 7-24.

Ayhan, H. (1992). Batılılaşma, *İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 158-162.

Aytar, İ. H. (2015). Modernleşme Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarsus ve Mersin'deki Azınlık Okulları, *Tarihin Peşinde*, 13, s. 217-240.

Babinger, F. (2013). Fatih Sultan Mehmed ve Zamanı, İstanbul: Oğlak Yayınları.

Barlas, U. (1971). *Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları*, Karabük: Özer Matbaası.

Barlas, U. (1992). Osmanlı Döneminde Gazientep'te Kurulan İlk Tıp Fakültesi, *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 127-136.

Barlett, S. C. (1878). Historical Sketch of The Missions of The American Board in Turkey, Boston: The Board.

Bartholomew, A. A. (1989). *Tarsus American School 1888-1988: The Evolution of a Missionary Insittution in Turkey*, USA: UMI.

Barton, J. L. (1908). *Daybreak in Turkey*, Boston: The Pilgrim Press.

Barton, J. L. (2010). *Türkiye'de Gündoğumu*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

Batur, A. (1985). Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 4, İstanbul: İletişim Yayınları, s.1038-1067.

Bebekoğlu, S.- Tektuna, M. (2008). *Kilis Kültür Envanteri*, Kilis: Kilis Valiliği.

Berkes, N. (2019). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Beşe, İ. (2013). *Cumhuriyet Öncesinde ve Sonrasında Kilis*, Ankara: Kilis Kültür Derneği Yayınları.

Beşirli, M. (1999). Osmanlı'da Modernleşme ve Aydınlar (1789-1908), *Dini Araştırmalar Dergisi*, C. 2, S. 5, s. 131-157.

Beşli, A.- Menekşe Çalıkçı, A. N.- Eraslan, Z. (2017). *Objektiften Yansıyanlarla II. Abdülhamid Döneminde Eğitim*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi.

Beydilli, K. (2003). Mahmud II, *İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 352-357.

Bilgili, M. F. (1939). *Manda İdaresinde: Hatay Kültür Hayatı*, Antakya: İktisat Basımevi.

Birge, J. K. (1936). *The Turkish Quest: The Story of The American Board in Turkey*, Boston: The American Board Commissioners for Foreign Missions.

Birsel, H. (2014). Fransız Misyonerler Tarafından İstanbul ve Levant Misyonunun Oluşturulması (Papaz J. Baptist Piolet'nin Mektubu), *Turkish Studies*, C. 9, S. 4, Ankara, s. 207-223.

Bolat, B.- Ayaz, R. (2017). İngiliz Misyonerlik Faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nin Yıkılış Sürecine Etkileri, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, Ankara, s. 1-45.

Bozdağ, B. (2019). *Kocaeli'de 19 YY. Fransız Misyoner Okullarının İzmit St. Barbe Koleji Örneğinde Koruma Önerisi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Bozkurt, G. (1996). *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bozkurt, İ. (2001). *Salnamelerde Mersin*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.

Bozkurt, İ.- Bozkurt, B.- Geylani, N. (2015). *Düziçi Köy Enstitülü Yıllar*, İzmir: Yeni Kuşak Köy Enstitülüler Derneği Yayınları.

Bulut, M. (2006). *Sivas'taki Geç Dönem Osmanlı Kamu Yapıları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Buzpınar, Ş. T. (2003). Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfuz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerleri (19. Yüzyıl), *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, s. 107-120.

Büyükkarcı, S. (2001). Amerikan Okulları Üzerine Bir Araştırma, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 9, Konya, s. 9-52.

Can, C. (2000). Tanzimat ve Mimarlık, *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı: Uluslarüstü Bir Miras*, İstanbul: Yem Yayın, s.130-136.

Cantemur, T. (2012). Türkiye-İtalya İlişkileri (1930-1950), *38. ICANAS (İnternational Congress of Asian and North African Studies)*, C. II, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, s. 779-813.

Cevizliler, E. (2014). 20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğundaki İngiliz Okulları Üzerine bir İnceleme, *Tarihin Peşinde*, S. 12, s. 119-155.

Childs, W. J. (1917). *Across Asia Minor on Foot*, Edinburgh and London: W. Blackwood and Sons.

Childs, W. J. (2017). *Yürüyerek Anadolu: Samsun-Halep 1911-1912*, Çev. Füsun Tayanç-Tunç Tayanç, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Cihan, A. (2007). *Osmanlıda Eğitim,* İstanbul: 3F Yayınları.

Colonas, V. S. (2000). Osmanlı İmparatorluğu Kent Merkezlerinde Gayrimüslimler Tarafından Kamusal ve Özel Mekânların Oluşturulması: 19. Yüzyıl Sonlarında İstanbul'daki Rum Mimar ve Misyonerler, *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı: Uluslarüstü Bir Miras*, İstanbul: Yem Yayın, s. 372-378.

Cuinet, V. (1891). *La Tuequie D'Asie-Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de L'Asie Mineure*, II, Paris: Ernest Leroux.

Çabuk, M. (2008). *Kahramanmaraş'ta Faaliyet Göstermiş Olan Misyoner Okulları*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.

Çabuk, M. (2008). *Maraş'ta Misyoner Faaliyetleri ve Misyoner Okulları, Kahramanmaraş*: Lazer Ofset.

Çabuk, M. (2013). *1875–1925 Yılları Arasında Adana, Antakya, Antep, Maraş ve Mersin Bölgelerinde Misyonerlik Faaliyetleri ve Ermeni Olayları*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş.

Çifçi, H. (2003). *Edirne'de Azınlık Eğitim Yapıları (1839-1920) ve Mimari Özellikleri*, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Çoruh, S. (2019). *The Latin Catholic Church Settlement In Mersin During The Late Ottoman Period*, The Department Of History Of Architecture, The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University, Master Thesis, Ankara.

Da Silva, J. (2018), *School (house) Design and Curriculum in Nineteenth Century America*, USA: Palgrave Macmillan.

Danacıoğlu, E. (2000). Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, C. 3, S. 10, s. 131-145.

Demir, A. (1996). *Çağlar İçinde Antakya*, İstanbul: Akbank Yayınları.

Demir, C. (2008). *Kayseri, Nevşehir, Niğde Üçgeninde Amerikan Board'un Eğitim Faaliyetleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Demir, Ş. (2011). Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29, Konya, s. 333-348.

Demir, Y. (2012). Antakya'da Misyon ve Misyonerlik Faaliyetleri, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 32, s. 1-19.

Demir, B. (2015). *Kahramanmaraş Halk Eğitim Merkezi Binası Rölöve Restitüsyon Restorasyon Projesi (Restitüsyon Raporu)*, Adana.

Demirli, M. (2010). *Kırklareli Rum Okulu Restorasyon Projesi*, İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Deveci Bozkuş, Y. (2014). Mary Caroline Holmes'un "Urfa'da Ermeni Yetimhanesi" Adlı Eserinde Urfa'daki İşgal Yılları ve Ermeni Yetim Çocukları, *Turkish Studies*, C. 9, S. 4, s. 341-370.

Doğan, A. (2004). Maraş'ta Misyonerlik Faaliyetleri (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX. Yüzyıl Başlarında), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 11, Konya, s. 271-285.

Doğan, A. (2005). Maraş'ta Misyonerlik Faaliyetleri (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX. Yüzyıl Başlarında), *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, İstanbul: Kahramanmaraş Belediyesi Yayınları, s. 635-667.

Doğan, İ. (2010). Tanzimat Döneminde Azınlıklar Eğitimi ve Tanzimat Aydınlarının Olaya Yaklaşımları, *XV. Türk Tarih Kongresi*, C. IV, Kısım III, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 1689-1699.

Doğan, A. (2014). Osmanlı Devleti'nde Alman Kültürel Yayılmacılığı: Maraş Örneği, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. 13, S. 2, s. 437-462.

Doğan, C. (2016). *Tekirdağ Kent Merkezindeki Son Dönem Osmanlı Kamu Yapıları (XIX.-XX. YY.),* Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Doğan, H.A. – Tokay, Z. H. (2017). Bağlarbaşı Saint Vincent de Paul Fransız Okulu Örneğinde Kullanıcı ve İşlev Değişikliğinin Tarihi Yapılar Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi, *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, S. 19, s. 14-31.

Doğanay, R. (2009). Amerikalıların Antep Misyonunun Kuruluş ve Faaliyetleri Hakkında Bir Deneme, *History Studies*, S. 1/1, s. 17-34.

Duran, Y. (2007). *İskenderun Sancağında Fransız Mandası (1920-1936),* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Dursun, D. (1989). Almanya (Tarih), *İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 510-520.

Ekmekci, O. T. (2012). *Defining General Conservation Principles for Primary Schools of Rum Minority in Istanbul*, A Thesis Submitted to The Graduate School Of Natural and Applied Sciences Of Middle East Technical University, Unpublished Master's Thesis, Ankara.

Elçiçeği, B. (2019). *Halep Vilayeti'ndeki Azınlık Okullarında Eğitim ve Öğretim Faaliyetlerinin İncelenmesi (1898-1908)*, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.

Elçiçeği, B. (2020). Maarif Salnamelerine Göre Urfa Sancağında Eğitim ve Öğretim (H. 1316-1321/M. 1898-1904), *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 65, s. 211-231.

Eldem, E. (1993). Batılılaşma, Modernleşme ve Kozmopolitizm: 19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başında İstanbul, *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, s. 12-26.

Eldem, E. (1999). 18. Yüzyıl ve Değişim, *Cogito-Osmanlılar Özel Sayısı*, S. 19, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 189-199.

Engelhardt, E. P. (2017). *Tanzimat ve Türkiye*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Eren, A. C. (2007). *Tanzimat Fermanı ve Dönemi*, İstanbul: Derin Yayınları.

Ergeç, R. (2012). SEV Amerikan Hastanesi B Blok (Eski Kızlar Mektebi) Sanat Tarihi Raporu, *SEV Amerikan Hastanesi B Blok (Eski Kızlar Mektebi), Restitüsyon ve Revize Restorasyon Projeleri*, Gaziantep.

Erdik, E. (2010). *II. Abdülhamid Döneminde Kurulan Misyoner Okullarından İzmir İtalyan Mektebi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Erkek, İ. (2014). *Batı'nın Öncü Gücü Misyonerler*, Ankara: Öncü Basımevi.

Erkan, P. (2001). *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul/Kadiköy ve Üsküdar'daki Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Erkan, P. (2009). *Tanzimat'tan Cumhuriyete Galata-Şişli Güzergâhındaki Gayrimüslim Cemaat Okulları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Eryılmaz, B. (2017). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İstanbul: İşaret Yayınları.

Esenkal, E. (2007). *Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyasında Açılan Okullar*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Eyice, S. (1981). 18. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu, *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. 9-10, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü Yayınları, s. 163-190.

Eyice, S. (1998). Haydarpaşa, *İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 36-41.

Faroqhi, S. (1998). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Fındıkgil Doğuoğlu, M. M. (2002), *19. Yüzyıl İstanbul'unda Alman Mimari Etkinliği*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Garbioğlu, Ö. (2017). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Hatay'da Kamu Yapıları*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Garnett, L. M. (1911). *Turkey of The Ottomans*, London: Sin Isaac Pitman and Sons.

Greene, G. (2011). Nature, Architecture, National Regeneration: The Airing Out of French Youth in Open-Air Schools 1918-1939, *Working Papers Series*, 45, ABD: Princeton University.

Güher, E. (2013). *Başlangıcından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Türk-Amerikan İlişkileri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elâzığ.

Gül, Oğuz. (2012). *Amerikan Board Misyonerliği ve 1892-1893 Merzifon Ermeni İsyanına Etkileri*, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman.

Gülcü, E.- Gündüz, A. (2009). Milli Mücadele Döneminde Kilis ve Çevresindeki Ermeniler, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 11, Hatay, s. 301-3015.

Güleken, Ö. N.- Ünal, Z. G. (2018). Gaziantep Kendirli Kilisesi ve Latin Okulu Koruma ve Restorasyon Önerisi, *International Journal of Social And Humanities Sciences*, C. 2 S. 1, s. 83-105.

Güler, S. E. (2010). *Yabancı Gezginlerin Gözüyle Urfa Bölgesi*, Şanlıurfa: Şurkav Yayınları.

Güler, S. E. (2011). Süryani Mar Petrus ve Mar Paulus Kilisesi Osmanlıca Mezar Kitabeleri, *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, Y.4, S. 11, s. 58-60.

Güllü, R. E. (2009). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Gaziantep Ermenileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Güllü, R. E. (2010). Amerikan Board Misyonerlerinin Antep'teki Faaliyetleri ve Antep Amerikan Koleji, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Y. 2009, S. 16, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basım ve Yayınevi Müdürlüğü, s. 129-175.

Güllü, R. E. (2012). Amerikalı Misyonerlerin Şehircilik Faaliyetleri, *Türkiye'de İskân ve Şehirleşme Tarihi,* (Ed. M. A. Beyhan), İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 77-97.

Gülsoy, U. (1999). Islahat Fermanı, *İslam Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 185-190.

Günay, N. (2006). Cumhuriyet Öncesinde Maraş'taki Yabancı Okullar, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXII, S. 64-65-66, Ankara, s. 387-414.

Günay, N. (2007). Maraş Ermenileri'nde Eğitim-Öğretim Faaliyetleri, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler*, C. III, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, s. 387-398.

Gündüz, Ş. (2005). Misyonerlik, *İslam Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 193-199.

Güven, S. Z. (2018). *American Foreign Missions To The Armenians Of The Ottoman Empire: Fashioning The Model Of Educated Christian Womanhood In The East In The Second Half Of The Nineteenth Century*, İhsan Doğramacı Bilkent University The Graduate School of Economics and Social Sciences, Unpublished Master's Thesis, Ankara.

Hamlin, C. (1878). *Among The Turks*, New York: Robert Carter And Brothers.

Hamlin, C. (1893). *My Life and Times*, Boston and Chiago: Congregational Sunday-School and Publishing Society.

Hamlin, C. (2011). *Robert Kolej'i Kuran Misyonerin Anıları Türkler Arasında*, (Çev. Hasan Yüksel), İstanbul: Meydan Yayıncılık.

Hamlin, C. (2017). *Robert Kolej Uğrunda Bir Ömür,* (Çev. Ayşe Aksu), İstanbul: Dergâh Yayınları.

Halifeoğlu, M. (2007). *Tarsus Amerikan Koleji'nin Kuruluşu, Gelişimi ve Faaliyetleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.

Harwood, E. (2012). *England's School (History, Architecture and adaptation)*, Swindon: English Heritage.

Hasgül, S. (2016). *Salnamelere Göre Adana Vilayeti'nin Demografik ve Kültürel Yapısı (Adana Merkez, Kozan, Cebel-i Bereket, İçel ve Mersin Sancağı)*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.

Hasol, D. (1979). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.

Haydaroğlu, İ. (1988). Osmanlı İmparatorluğunda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme, *Belleten*, C. LII, S. 203, Ankara: Türk Tari Kurumu Yayınları, s. 627-652.

Haydaroğlu, İ. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar, *Türkler*, C. 14, Ankara, s. 181-188.

Holmes, M.C. (2017). *Urfa'da Ermeni Yetimhanesi (1919-1921)*, Çev. Vedii İlmen, İstanbul: Yaba Yayınları.

Hopkins, E.W.- Moore, G.F.- Halidi, M.- Ferruh, Ö. (2006). *Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik*, İstanbul: Örgün Yayınevi.

Imbert, P. (2018). *Osmanlıda Yenilenme ve Türkiye'nin Sorunları*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

İhsanoğlu, E. (1999). Osmanlıda Eğitim ve Bilim Müesseseleri (ed. Ekmelleddin İhsanoğlu), *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, C. l, İstanbul: Feza Gazetecilik, s. 223-361.

İnan, U. (2015). *Osmanlı Devleti'nde Alman Protestan Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kaçar, M. (1998). Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknik Eğitimde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808'e Kadar), *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 2, s. 69-137.

Kaplan, H. İ. (2001). *Salnamelere Göre Adana (1880-1900)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Kara Pilehvarian, N. (2000). 19. YY. Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişimler ve Mimari Yansımaları, *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı: Uluslarüstü Bir Miras*, İstanbul: Yem Yayın, s. 142-148.

Karagöz, M. (1995). Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839), *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. 6, S. 6, s. 173-194.

Karakaş, M. (2012). *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, Şanlıurfa: İl Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Karsandık, Ö. (2011). Maârif Salnâmelerine Göre Adana Sancağı'nda Eğitim-Öğretim (H.1316-1321/M.1898-1903), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 30, S. 50, s. 151-170.

Kenenoğlu, M, (2008). Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimlerin Eğitimi Üzerine, *Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 6, S. 12, s. 181-205.

Kevorkian, R.H.- Paboudjian, P.B. (2012). *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler*, İstanbul: Aras Yayıncılık.

Kılıç, E. (1995). Çağdaş Türk Resminin Panoraması, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 2, Erzurum, s. 85- 90.

Kılıç, R. (2006). Misyonerlik ve Türkiye'ye Yönelik Misyoner Faaliyetleri, *TÜBAR*, S. 19, Niğde, 327-342.

Kılıç, Ç. (2017). *American Missionaries In Marash On The Eve Of The Great War*, Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Kılıçbay, M. A. (1985). Osmanlı Batılılaşması, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 147- 152.

Kılıçoğlu Cihangir, Ç. (2019). Osmanlı Rumlarında Cemiyetleşme Olgusu ve Rum Kültür Cemiyetleri: İzmir Örneği, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/39, s. 395-440.

Kırbaş, A. (2019). *Geç Osmanlı Döneminde Bir Misyoner Yerleşkesi: Merzifon Anadolu Koleji*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kıvrak, T. (2016). *Tarabya Rum İlkokulu Restorasyon Projesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kıymat, Z. (2007). *Hatay'ın Anavatana Katılmasından Sonra İskenderun İlçesinde Eğitim Alanında Gelişmeler (1939-2000)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Kieser, H. L. (2018). *Iskalanmış Barış*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kocabaşoğlı, U. (1985). Amerikan Okulları, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, 2, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 495-500.

Kocabaşoğlı, U. (1989). *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, İstanbul: Gümüş Basımevi.

Kocabaşoğlı, U. (1999). XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 340-349.

Kocamanoğlu, E. (1999). Osmanlı Dönemi'nde Robert Koleji'nde Din Eğitimi, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 359-366.

Kolay, E. (2018). *Osmanlı Yerel Yönetim Sisteminin Mimari Alana Yansıması: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Belediye Binaları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Komisyon (2011). *Hatay Kültür Envanteri*, II, Antakya: Hatay Valiliği.

Köker, O. (2008). *100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler*, İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık.

Kunt, M. (2000). Siyasal Tarih 1600-1789, *Türkiye Tarihi 3- Osmanlı Devleti 1600-1908*, İstanbul: Cem Yayınevi, s. 11-69.

Kutlu, Z. G. (2018). *19.Yüzyıldan Günümüze İstanbul'da Fransız Okul Yapıları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Kürkçüoğlu, C. (1997). Şanlıurfa Mimari Eserleri, *Şanlıurfa,* (Ed. Seyfi Başkan), Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 55-99.

Kürkçüoğlu, C. (2002). Urfa'da İlk Misyonerler ve Küçük Bir Klinikten Urfa Misyoner Hastanesinin (İsviçre Hastanesi) Doğuş Öyküsü, *Şanlıurfa Uygarlığın Doğduğu Şehir*, Şanlıurfa: ŞURKAV Yayınları, s. 61-64.

Kürkçüoğlu, C. (2011). *Urfa "Fotoğraflarla Evvel Zaman İçinde"*, Ankara: Atalay Matbaacılık.

Lennep, V. (1965). *The Oriental Albüm: Twenty Illustrations in Oil Colors of the People and Scenery of Turkey*, (Çev. Pars Tuğlacı), New York: Anson D.F. Randolph.

Malkoç, M. N. (2005). Türkiye'de Protestan Misyonerliği, *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Tartışmalı İlmi Toplantı (17-18 Nisan 2004), İstanbul: Karmat Matbaası, s. 161-193.

Mutlu, Ş. (2005). *Osmanlı Devletinde Misyoner Okulları*, İstanbul: Gökkubbe Yayınları.

Nakib, B. (2012). *Eski Antakya'dan Görünümler*, Antakya: Antakya Belediyesi Kültür Yayınları.

Narin, R. (2018). Amerikan Board'un Kadın Misyonerleri ve Adapazarı Ermeni Kız Okulu, *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergis (Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı)*, C. 3, s. 249-286.

Narjoux, M. F. (1870) *Architecture Communale,* Paris.

Nebioğlu, A. (2015). *Kurtuluş Rum İlkokulu Restorasyon Projesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Novelli, C.- Bezirdjian, M. – Loth, C. – McDonald, L.S. (2015). *Classic Commonwealth: Virginia Architecture From The Colonial Era To 1940*, Virginia: The Virginia Department of Historic Resources.

Okay, O. (1999). Batılılaşma Devri Fikir Hayatı Üzerinde Bir Deneme, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi* (ed. Ekmelleddin İhsanoğlu), C.1, İstanbul: Feza Gazetecilik, s. 195-219.

Ortaylı, İ. (1981). Osmanlı'da Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 14, S. 3, s. 87-96.

Ortaylı, İ. (1995). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ortaylı, İ. (2017). *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ortaylı, İ. (2018). *Batılılaşma Yolunda*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Ortaylı, İ. (2019a). *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ortaylı, İ. (2019b). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul: Optimum Basım.

Öcal, M. H- Güler, S. E.- Mızrak, R. (2001). *Şanlıurfa Kültür Sözlüğü*, Şanlıurfa: Şanlıurfa Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları.

Özcan, A. (2000). İngiltere (Osmanlı-İngiltere Münasebetleri), *İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 302-307.

Özsoy, H. (1995). *Kayseri'de Amerikan Misyoner Faaliyetleri ve Talas Amerikan Koleji*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.

Öztürk, Ş. (2006). *Tanzimat'tan Cumhuriyete Urfa'da Eğitim*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa.

Payaslı, V. (2015). Belleklerde Bir Çınar: Düziçi Köy Enstitüsü, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Y. 8, S. XXI, s. 319-356.

Pears, S. E. (1911). *Turkey and Its People*, London: Methuen.

Piolet, J. B (1901). *Les Missions Catholiques Françaises au XIXe Siècle*, C.1, Paris: Librairie Armand Colin.

Polat, İ. (1988). Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme, *Belleten*, C. LII, S. 203, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 627-652.

Polat, İ. (1989). Türk - İtalyan İlişkileri Çerçevesinde İtalyan Okulları, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* S. 4, Ankara, s. 563-575.

Pomerleau, C. (1981). French Missionaries and Latin American Catholicism in the Nineteenth Century, *The Americas*, Vol. 37, No. 3, İngiltere: Cambridge University Press, s. 351-367.

Quataert, D. (2004). 19. Yüzyıla Genel Bakış-Islahatlar Devri 1812-1914, *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (Ed. Halil İnalcık- Donald Quataert), C. 2, İstanbul: Eren Yayıncılık, s. 887-1039.

Renda, G.- Yenişehirlioğlu, F.- Müderrisoğlu, F.- Alp, S. (1995). *Mersin Evleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Saban, F. D. (2017). *Geleneksel Adana 1*, Ankara: Sonçağ Matbaacılık.

Sağ, M. K. (2017). *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Britanya Kökenli Misyoner Okulları ve İskoç Bir Yapı Ustası: Nicholson Burness*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul.

Sandalcı, M. (2000). *Max Fruchtermann Kartpostalları*, İstanbul: Koçbank Yayınları.

Sarafian, K.A. (1957). *A Briefer History of Aintab*, United States of America.

Sarıyıldız, G. (2002). Osmanlı Devleti'nde Protestan Ermeni Milleti ve Kilisesinin Tanınması, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S. 2, İstanbul, s. 249-267.

Saydam, A. (2002). Tanzimat Devri Reformları, *Türkler*, C. 12, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 782-804.

Selvi Ünlü, T. (2007). *19. Yüzyılda Mersin'in Kentsel Gelişimi*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.

Sezer Arığ, A. (2014). *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Shaw, S. J. (2002), Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri, *Türkler*, C. 12, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 609-628.

Somel, S. A. (2007). Osmanlı Ermenilerinde Kültür Modernlesmesi, Cemaat Okulları ve Abdülhamid Rejimi, *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, S. 5, s. 71-92.

Soysal, İ. (1996). Fransa (Türk-Fransız İlişkileri), *İslam Ansiklopedisi*, C. 13,İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 181-184.

Sözen, M.–Tanyeli, U. (2011). Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Şahin, G. (2005). Amerikalı Bir Misyonerin XIX. Yüzyılın Ortalarında Türk-Ermeni Kültürel İlişkileri İle İlgili İzlenimleri Üzerine Bir Değerlendirme, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Ermeni Özel Sayısı)*, C. VII, S. 1, s. 208-239.

Şimşek, M. (2019). Haruniye Alman Yetimhanesi, *VAKANÜVİS Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Y. 4, S. 2, s. 701-718.

Şişman, A. (1996). Galatasaray Mekteb-i Sultanisi, *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 323-326.

Şişman, A. (2002). Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler, *Türkler Ansiklopedisi*, C.14, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 173-180.

Şişman, A. (2006). *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Şimşek, M. (2016). Osmanlı Devleti'nde Alman Yetimhaneleri (1860-1921), *History Studies*, C. 8, S. 3, s. 151-173.

Tacoğlu, T.P. – Sağır, A. – Arık, F. (2016). Türkiye'nin Tek Arap-Ortodoks Köyü Tokaçlı'da Dinsel ve Kültürel Kimlik, *Milli Folklor*, Y. 28, S. 110, s. 68-85.

Tanır, E. D. (2016). Cumhuriyet'in Kuruluş Sürecinde Türkiye'de Fransız Okulları (1919-1925), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Tanör, B. (1985). Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 10-26.

Taş, T. (2006). *19. Yüzyılda Anadolu'da Katolik Misyonerlerin Eğitim Alanındaki Faaliyetleri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Taşdemirci, E. (2001). Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10, Kayseri, 13-30.

Taşkın, F. (2007). *Amerikan Misyoner Okullarından "Merkezi Türkiye Koleji" (1876-1924)*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.

Taşkın, F. (2012). Antep'te Bir Misyoner Üniversitesi: Merkezi Türkiye Koleji, *History Studies*, S. 4, s. 415-431.

Tekeli, İ. (1980). *Toplumsal Dönüşüm ve Eğitim Tarihi Üzerine Konuşmalar,* Ankara: Mimarlar Odası Yayınları.

Tekeli, İ. (1985a). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişimler, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi,* C. 2, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 456-475.

Tekeli, İ. (1985b). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kentsel Dönüşüm, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 878-890.

Tekeli, İ. (1996). 19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 19-30.

Tekeli, İ.- İlkin, S. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tekin, M. (1983). Geçmişte ve Günümüzde Hatay'da Eğitim, *Hatay'da Eğitim ve Kültür*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, s. 59-86.

Temiz, M. (2009). XX. Yüzyıl Başlarında Antakya'da Yeni Mimari Oluşumlara İki Örnek: Gündüz Sineması ve Adalı Evi, *X. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (Prof. Dr. H. Örcün Barışta'ya Armağan)*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, s. 685-699.

Temiz, F. M. (2016). Hatay İli'nde Türk ve İslam Dönemi Yüzey Araştırması-2014, *33. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, C. 1, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 495-518.

Temiz, F. M. - Kolay, E. (2019). Fransız İşgali Altındaki Antakya'nın Değişen Mimari Çehresine Bir Örnek: Saray Caddesi Kuseyri Binası, *Hatay (Anavatana Katılışının 80. Yıl Armağanı*, (ed. Ahmet Gündüz, Haydar Çoruh, Süleyman Hatipoğlu) İstanbul: Hiper Yayın, s. 284-313.

The Missionary Herald: Containing The Proceedings of The American Board of Commissioners for Foreign Missions (1891), C. 87, Boston: Press of Samuel Usher.

The American Board of Commisssioners for Foreign Missions (1925). *The American Board in The Near East.*

Tepebağ Ortaokulu Kurul Dosyası Restorasyon Raporu (2008), Adana.

Tezcan Kaya, G. (2017). Tokat'ta Kültürlerarası Etkileşimin Görsel Tanıklarına Bir Örnek: Lennep Albümü, *Osmanlı Dünyası'nda Kültürel Karşılaşmalar ve Sanatsal Yansımaları - Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu'na Armağan*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 223-228.

Tokmak, E. (2012). *Prizren'deki 19. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Kamu Yapılarının İncelenmesi ve Prizren Eski Posta ve Telgraf Binası İçin Koruma Önerisi*, Mimar

Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Restorasyon Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Topçubaşı, M. (2009). *19. Yüzyılda Kastamonu Eyaleti'nde Kamu Yapıları ve Yeniden Kullanım Sorunları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Toptaş, R. (2020). *II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909) Îdâdi Yapıları (Türkiye Örnekleriyle),* Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli.

Townshend, A. F. (1910). A Military Consul in Turkey, London: Ballantyne Press.

Tozlu, N. (1999). Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyoner Okulları, *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.329-339.

Töpper, D.- Isensee, F. (2021). "From "School Building" To "School Architecture"– School Technicians, Grand School Buildings And Educational Architecture In Prussia And The Usa In The Nineteenth Century", *Historia y Memoria de Educacion*, S. 13, s. 375-423.

Tuncer, H. (1987). Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi, *Belleten*, C. LI, S. 199, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 131-151.

Turan, Ş. (2001). İtalya, *İslam Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 448-452.

Turner, R. I. (1929). *"American" School Architecture: An Architectural Type And A Plan For High School Buildings With Special Reference To The Southwest*, Master of Arts in the College of Education of the University of Arizona, USA.

Tutar, A. (1997). *XX. Yüzyıl Hatay Tarihi ve Günümüz İnanç Coğrafyası*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya.

Tutar, A. (2003). XIX. Yüzyıl Sonlarında Adana Sancağında Müslümanlar ve Gayrimüslimler, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 144, s. 197-206.

Tümer, G. (1993). Cizvitler, *İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 40-42.

Uçan, Y. E. (2015). *Osmanlı Devleti'nde İngiliz Misyoner Okulları*, Erciyes Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri.

Uğuz, S. (2011). *I. Meşrutiyetten Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Tarsus (1876-1926),* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

Uğuz, S. (2012). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Tarsus'ta Eğitim, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü D*ergisi, S. 47, Erzurum, s. 319-354.

Uygun, S. (2003). Türkiye'de Dünden Bugüne Özel Okullara Bir Bakış (Gelişim ve Etkileri), *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 36, S.1-2, 108-120.

Uzun, T. - Aygün G. (2019). Gaziantep Amerikan Hastanesi Restorasyonu, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* (*TİMAD*), C. 17, S.28, 387-410.

Üçler, E. (2020). *Fransa'nın Osmanlı Ülkesinde Açtığı Okullar (Mf. Mgm-6 Numaralı Maarif Nezareti–Mekatib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği Defterine Göre)*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.

Vahapoğlu, H. (1992). *Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Verdeil, C. (2017). Histoire contemporaine de l'éducation au Moyen-Orient (XIXe-XXe siècle) Essai de synthèse historiographique, Histoire de l'éducation, S. 148, Lyon, s. 9-40.

Weener, C. G. (1986). *Pennsbury Manor: A Study in Colonial Revival Preservation*, University of Pennsylvania Masters Thesis, Philadelphia.

White, G. E. (1995). *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları* (Çev. Cem Tarık Yüksel), İstanbul: Enderun Kitabevi.

Yakar, H. İ. (2014). *Gaziantep Kitabeleri*, Ankara: Sonsöz Gazetesi Matbaacılık.

Yakar, H. İ.- Yaprak Pusat, Ü. G. (2014). *Antep Savunması Hastane Defteri*, Gaziantep: GNG Ofset.

Yalçınkaya, M. A. (2002). XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789), *Türkler*, C. 12, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 479-511.

Yalçınkaya, M. A. (2002). III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri Osmanlı Dış Politikası, *Türkler*, C. 12, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 629-659.

Yaşar, B. (2011). *Giresun Rum Erkek Okulu Restorasyon Projesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yavuz, M. (2001), *19. Yüzyıl Sonu 20. Yüzyıl Başlarında İstanbul'da Alman Mimarların Yaptıkları Mimari Eserler*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Yerasimos, S. (1996). Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine, Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 1-18.

Yıldız, A. (2018). *Adana Saimbeyli Murahashane (Kızlar Okulu) Sanat Tarihi Raporu*.

Yılmaz, D. (1997). Lozan Antlaşmasından Önce Azınlık Okullarının Durumu, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Konya, s. 279-287.

Yorulmaz, Ş. (1998) Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)'nın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939), *Ankara Üniversitesi Atatürk Yolu Dergisi*, C. 6, S. 22, Ankara, s. 231-259.

Yorulmaz, Ş. (2000). Osmanlı- Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanması (19. Yüzyıl-20. Yüzyıl Başları), *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 11, Ankara, s. 697-768.

Yorulmaz, Ş. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda Rusatsız Okullaşma: 19. Yüzyılda Açılan Gayrimüslim ve Yabancı Okullar Üzerine Bir Değerlendirme, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, S. 54, Ankara: Doğu Batı Yayınları, s. 171-190.

Yurtsever, C. (2018). *Adana Tarihi*, Adana: Çukurovalı Yayınları.

Yurtsever, C. (2015). *Çukurova*, Adana: Çukurovalı Yayınları.

Yüce, B. (2010). *Osmanlının Son Dönemi İle Erken Cumhuriyet Dönemi Arasında Antep'te Mimari Dokunun Değişimi (1839-1950)*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yücel, İ. (2005). *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Yücel, İ. (2011). *Anadolu'daki Amerikan Hastaneleri ve Tıbbi Misyonerlik (1880-1930)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara.

Yücel, İ. (2014). *Anadolu'da Amerikan Misyonerliği ve Misyon Hastaneleri (1880-1934)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yücel, İ. (2011). "Bir Misyonerlik Uygulamasının Teorisi ve Pratiği: Urfa Amerikan Körler Okulu (1902-1914)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Y. 7, S. 14, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, s. 65-86.

Yüksel, E.- Emir, C.- Yüksel, A. (2010). *Antakya 196 Parsel Kilise Raporu*, Antakya.

Yürür, G. (2013). *Gaziantep'teki Amerikan Hastanesi, Hastaneye Bağlı Tıp ve Sağlık Okullarının Tarihi ve Çevreye Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Zengin, Z. S. (2007). II. Abdülhamid Döneminde Yabancı ve Azınlık Mektepleri, *Belleten*, C. LXXI, S. 261, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 613-652.

Zubari, İ. (2016). *Doğu Akdeniz'in Asi Coğrafyası Samandağ,* İstanbul: Hedef Matbaası.

Kurum Arşivleri

Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

American Research Institute in Turkey (ARIT) - Salt Research

Gaziantep Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

Hatay Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

Hatay Arkeoloji Müzesi Arşivi

Kahramanmaraş Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

Kahramanmaraş Belediyesi Koruma Uygulama ve Denetim Büroları (KUDEB) Arşivi

İstanbul Üniversitesi Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanlığı Arşivi - I. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri

Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi

Kişisel Arşivler

Doç. Dr. Sacit Uğuz Arşivi

Dr. Öğr. Üyesi Cihat Kürkçüoğlu Arşivi

İnternet Kaynakları

https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/adana-vilayeti/hacin/houshamadyan-column.html Erişim Tarihi: 09.03.2020

http://www.maraskimlik.com/guncel/marasin-ilgi-bekleyen-gizli-tarihi-hazinesi-h533.html Erişim Tarihi: 08.04.2020

http://informadik.blogspot.com/2014/06/19-yuzyl-osmanl-imparatorlugunda.html

Erişim Tarihi 12.04.2020

https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/adana-vilayeti/hacin/din/misyonerler.html

Erişim Tarihi: 12.05.2020

http://elaziggezi.com/Places/view/553 Erişim Tarihi: 20.05.2020

https://www.istanbulmuzayede.com/urun/189210/tip-tarihi-gaziantep-amerikan-hastanesifk Erişim Tarihi: 02.10.2020

https://gaziantepirpirim.com/blog/kendirli-kilisesi/ Erişim Tarihi: 10.11.2020

https://www.saimbeyli.bel.tr/index.php/saimbeyli/tarihce/86-saimbeyli/240-saimbeyli-kalesi.html Erişim Tarihi: 04.11.2020

https://en.wikipedia.org/wiki/Custody_of_the_Holy_Land Erişim Tarihi: 06.11. 2020

https://en.wikipedia.org/wiki/Monastery_of_Saint_Saviour Erişim Tarihi: 06.11. 2020

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Stemma_Custodia_di_Terra_Santa.jpg

Erişim Tarihi: 18.11.2020

https://tr.pinterest.com/pin/517702919641069453/ Erişim Tarihi: 22.11.2020

http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90429---0053.jpg Erişim Tarihi: 09.12.2020

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43856 Erişim Tarihi: 13.12.2020

http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=60236&start=455 Erişim Tarihi: 18.12.2020

https://caltibozkir.tr.gg/mersin-.htm Erişim Tarihi: 20.12.2020

https://tr.pinterest.com/pin/831899362392506144/ Erişim Tarihi: 05.01.2021

https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/adana-vilayeti/hacin/din/misyonerler.html

Erişim Tarihi: 05.01.2021

https://www.dunyabulteni.net/bir-zamanlar/osmanli-doneminde-misyoner-okullari-h280615.html Erişim Tarihi: 14.01.2021

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46873 Erişim Tarihi: 15.01.2021

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43977 Erişim Tarihi: 15.01.2021

https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/halep-vilayeti/maras-sancagi/egitim-ve-spor/okullar.html Erişim Tarihi: 15.01.2021

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46870 Erişim Tarihi: 15.01.2021

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43003 Erişim Tarihi: 15.01.2021

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46873 Erişim Tarihi: 15.01.2021

https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/halep-vilayeti/maras-sancagi/din/kiliseler-ve-adak-yerleri.html Erişim Tarihi: 18.01.2021

https://www.iskenderun.org/haber-tarihi-kizlar-manastiri-icin-bakanlik-devrede-46988.html Erişim Tarihi: 19.01.2021

https://www.turizmajansi.com/haber/tarihi-kizlar-manastiri-nin-iskenderun-belediyesi-nin-borcuna-karsilik-olarak-hazine-ye-gecti-h32372 Erişim Tarihi: 19.01.2021

https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/adana-vilayeti/doertyol/dortyoleducationandsport/dortyolokullar.html Erişim Tarihi: 23.01.2021

https://blog.iae.org.tr/sergiler/batiya-acilan-pencere-galatasaray-lisesinin-150-yili-1868-1968 Erişim Tarihi: 03.02.2021

https://www.bild.bundesarchiv.de/dba/en/search/?yearfrom=&yearto=&query=scholl

Erişim Tarihi: 04.02.2021

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43007 Erişim Tarihi: 05.02.2021

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/42986 Erişim Tarihi: 05.02.2021

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/45814 Erişim Tarihi: 05.02.2021

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/46776 Erişim Tarihi: 05.02.2021

http://www.servetifunundergisi.com/sam-i-serif-daire-i-belediyesi-ortada/ Erişim Tarihi: 12.02.2021

http://www.servetifunundergisi.com/edirnede-hamidiye-mektebi-altta/ Erişim Tarihi: 14.02.2021

http://www.servetifunundergisi.com/hareket-i-arzdan-harap-olmusken-saye-i-umran-vaye-i-hazret-i-hilafetpenahide-tecdiden-imar-ve-ikmal-edilen-balikesir-mekteb-i-idadi-i-mulkisi/ Erişim Tarihi: 14.02.2021

http://www.servetifunundergisi.com/yanya-inas-mekteb-i-rustiyesinin-birinci-katinda-nakis-ve-dikis-talimhanesi-ustte/ Erişim Tarihi: 14.02.2021

http://ogm.meb.gov.tr/yuz-tarihi-lise/1905-NISANTASI-ANADOLU-LISESI.html

Erişim Tarihi: 15.02.2021

http://www.eskiistanbul.net/5976/haydarpasa-yeldegirmeni-alman-okulu-gunumuzde-osmangazi-ilkokulu

Erişim Tarihi: 15.02.2021

https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/mamuret-uel-aziz-vilayeti/harput-ovasi/egitim-ve-spor/okullar-ii-boeluem.html Erişim Tarihi: 15.02.2021

http://www.servetifunundergisi.com/kangrida-cankiri-ertugrul-idadi-mektebi/ Erişim Tarihi 19.02.2021

https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/adana-vilayeti/hacin/din/misyonerler.html

Erişim Tarihi: 08.03.2021

https://www.hisour.com/colonial-revival-architecture-30649/ Erişim Tarihi: 24.03.2021

https://www.parc-naturel-chevreuse.fr/file/mairieecoleplanhermerayjpg Erişim Tarihi: 26.03.2021

https://www.ebay.fr/itm/313209833206?mkevt=1&mkcid=1&mkrid=709-53476-19255-0&campid=5338722076&toolid=10001 Erişim Tarihi: 26.03.2021

https://streetguides.streetpress.com/map/paris-creatif/ecole-estienne-ecole-superieure-des-arts-et-industries-graphiques Erişim Tarihi: 26.03.2021

https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/43889 Erişim Tarihi: 30.03.2021

https://www.alamy.com/stock-photo-armstrong-hall-built-by-afroamerican-students-at-tuskegee-institute-17647347.html Erişim Tarihi: 27.05.2021

Hatay Antakya Gazipaşa İlkokulu Web Sitesi

Mersin Özel Tarsus Amerikan Koleji Web Sitesi

ÖZGEÇMİŞ

2004 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü'nde lisans eğitimine başladı ve 2008 yılında mezun oldu. Aynı yıl Erzurum Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine başladı ve 2012 yılında "Geleneksel Antep Evlerinde Kalem İşi Bezeme ve Duvar Resimleri" başlıklı tezi ile bu eğitimini tamamladı. 2010 yılında Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü'ne Araştırma Görevlisi olarak atandı ve aynı yıl "Hatay İli Antakya, Samandağ, Yayladağı ve Altınözü İlçelerinde, Asi Deltası ve Asi Vadisi Bronz Çağı ve Sonrası Yerleşimleri Arkeoloji Projesi"nde görev aldı. 2011 yılında "Amik Ovası Bölgesel Projesi", 2013 yılında "Antakya Hipodrom ve Çevresi Kazısı", 2011-2019 yılları arasında "Hatay İli Türk ve İslam Dönemi Yüzey Araştırması" ve 2014-2020 yılları arasında "Hatay İli, Hassa İlçesi, Aktepe Mahallesi, Karapınar Mevkii, 468 no'lu Parselde Bulunan Türkmen Mezarlığı Kurtarma Kazısı ve Temizlik Çalışması" projelerinde araştırmacı olarak görev aldı. 2016 yılında Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda doktora eğitimine başladı. Halen Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü'nde akademik görevine devam etmektedir.